

Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 1 (61) • 2018

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2018

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	Л. Б. Баранник, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневський, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Е. В. Прушківська, Т. Б. Решетілова, Шаповал В. М.
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебасєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
	Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (протокол №1 від 19.01.2018 р.) Наклад 300 прим. Зам. № _____ Підписано до друку 22.01.2018 р. формат 60х90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідчення про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідчення суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

State higher educational institution
«National Mining University»

ECONOMICS BULLETIN of the National Mining University

Scholarly Journal

№ 1 (61) • 2018

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	L. B. Barannik, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, E. V. Prushkivska, T. B. Reshetilova, V. M. Shapoval
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland) The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261). The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko Passed for printing under recommendation of Academic Council of State Higher Education Institution «National Mining University» (transaction №1 dated 19.01.2018). Number of copies printed 300. Order No ____. Passed for printing 22.01.2018. Sheet size 60x90 / 8. Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	State higher educational institution «National Mining University», Dnipro, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

ЗМІСТ

Стор.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Прушківська Е. В., Якубовський С. О. Економічний розвиток та роль науки в сучасному суспільстві: теоретико-методологічний контекст.....	9
Shynkaruk L. V., Baranovska I. V., Milman L. M. Investment resources of households as a factor of economy modernization of Ukraine	16
Волошенюк В. В., Чернобаєв В. В. Світовий досвід використання науки та інновацій у стимулюванні сучасного соціально-економічного розвитку	24
Федорова Н. Є. Перспективи та напрями використання науки з метою забезпечення прогресивного соціально-економічного розвитку в Україні.....	36
Сарнацький О. П., Корчебний Р. С. Розвиток економічних інтеграційних процесів у Латинській Америці в 60-х-80-х рр. XX ст.	48
Ковальчук К. Ф., Петрова Л. В. Теоретичні питання щодо податкового адміністрування.....	54
Герашенко С. О., Колотило М. Б. Прямі іноземні інвестиції в Україні в умовах інтеграції у світове господарство	60
Гулько К. І. Сервісна функція митних органів: потенціал теоретичного аналізу.....	69
Корчинський І. О. Аграрна сфера: суспільно-економічний та організаційно-технологічний конструкт з позицій архітекτονіки	74

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВOSTI

Гришаніна О. О. Обґрунтування інвестиційних рішень щодо впровадження інноваційних технологій вуглевидобутку	82
Бондарчук О. М., Темченко Г. В., Максимова О. С. Оптимізація ефективності діяльності промислового підприємства гірничої галузі	89
Овчар П. А., Голубка С. М. Стратегія розвитку автотранспортної системи: зміст та особливості формування.....	102

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Дубей Ю. В. Напрями ефективного управління оборотними активами промислових підприємств	109
---	------------

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Соляник Л. Г. Фінансові важелі інноваційного розвитку України	117
--	------------

Okunevych I. L., Hlivecka M. O. Neobank: bubble or paradigm shift?	129
Разумова Г. В. Формування та виконання бюджетів на прикладі м. Нікополь	138

МЕНЕДЖМЕНТ

Макаренко С. М., Казакова Т. С., Прокопчук О. Д. Удосконалення процесів мотивації працівників до професійного розвитку в закладах вищої освіти.....	144
Пицур Я. С., Черченко А. Л. Мотивация труда и ее стимулирование в управлении персоналом.....	153
Шаповал В. М., Герасименко Т. В., Шпак М. В. Управління розвитком туризму (на прикладі Дніпропетровської області)	159

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Вагонова О. Г., Аржевічев Д. В. Економічна оцінка пріоритетних напрямків можливого використання сховищ відходів уранового виробництва	167
Terekhov Ye. V., Litvinov Yu. I. Development of ecological enterprise in conditions of use of technogenic land	173
Шаповал В. А., Мормуль Т. М. Стратегия предпринимательского использования восстановленных земель: международный опыт экономического развития местных общин	181

CONTENTS

	Pages
<i>ECONOMIC THEORY</i>	
Prushkovskaya E. V., Yakubovsky S. A. Economic development and role of science in modern society: theoretical-methodological context	9
Shynkaruk L. V., Baranovska I. V., Milman L. M. Investment resources of households as a factor of economy modernization of Ukraine	16
Volosheniuk V. V., Chernobaev V. V. World experience of use of science and innovations in promoting modern social and economic development	24
Fedorova N. E. Perspectives and directions of using science to ensure the progressive social and economic development in Ukraine.....	36
Sarnatskiy O. P., Korchebniy R. S. Development of economic integration processes in Latin America in 60-s – 80-s of the 20-th century	48
Kovalchuk K. F., Petrova L. V. Theoretical issues of organizing tax administration.....	54
Herashchenko S. A., Kolotilo M. B. Foreign direct investments in Ukraine in conditions of integration to the world economy.....	60
Gunko, K. I. Service function of customs authorities: theoretical analysis of potential....	69
Korchynsky I. O. Agrarian sphere: social-economic and organizational-technological construct from the point of view of architectonics.....	74
<i>INDUSTRIAL ECONOMICS</i>	
Hryshanina O. O. Justification of investment decisions on implementation of innovative technologies of coal mining.....	82
Bondarchuk O. M., Temchenko H. V., Maksymova O. S. Efficiency optimization of industrial mining companies activity	89
Ovchar P. A., Golubka S. M. Strategy of automotive transport system development: contents and features of formation	102
<i>ECONOMICS OF ENTERPRISE</i>	
Dubiei Yu. V. Directions of efficient management of current assets of industrial enterprises.....	109
<i>FINANCIAL MARKET</i>	
Solianyuk L. H. Financial levers of innovative development of Ukraine.....	117
Okunevych I. L., Hlivecka M. O. Neobank: bubble or paradigm shift?	129

Razumova H. V. Formation and implementation of local budgets on the example of Nikopol town.....	138
---	------------

MANAGEMENT

Makarenko S. M., Kazakova T. S., Prokopchuk O. D. Improving employees motivation to professional development at higher educational institutions	144
Pitsur Ya. S., Cherchenko O. L. Labour motivation and stimulation in personnel management.....	153
Shapoval V. M., Herasymenko T. V., Shpak M. V. Management of tourism development (on the example of Dnepropetrovsk oblast).....	159

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

Vagonova O. H., Argevichev D. V. Economic evaluation of priority directions of possible use of uranium waste storage territory	167
Terekhov Ye. V., Litvinov Yu. I. Development of ecological enterprise in conditions of use of technogenic land.....	173
Shapoval V. A., Mormul T. M. Strategy of entrepreneurial use of reclaimed land: international practices of economic development of local communities	181

УДК 330.3:303.002.3

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА РОЛЬ НАУКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Е. В. Прушківська, д. е. н., професор, ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет», em.prushkovskaya@gmail.com,

С. О. Якубовський, д. е. н., професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, syakubonskiy@onu.edu.ua

У статті з'ясовано сутність економічного розвитку на сучасному етапі та виокремлена роль науки як базового інституту організації суспільства. Обґрунтовано, що економічний розвиток характеризується певною послідовністю і має стадійність, етапність та фазу розвитку. Визначено роль «горизонтального» та «вертикального» розвитку у цивілізаційному русі суспільств. Підкреслено, що на даному етапі розвитку, наука в основному продукує ситуативні знання, а значна частина наукових досліджень здійснюється в прикладних галузях й присвячується розробці оптимальних ситуативних моделей організації виробництва.

Ключові слова: економічний розвиток, знання, наука, «горизонтальний» та «вертикальний» розвиток, стадії розвитку.

Постановка проблеми. Цивілізаційний розвиток та формування відповідної структури економіки мають свої особливості для окремих країн у ході історичного процесу, що обумовлюється об'єктивністю та нерівномірністю соціального та економічного розвитку людства. Закономірним є те, що одна група країн швидше за інші спільноти змінювала свою структуру та здійснювала перехід до вищої цивілізаційної стадії свого розвитку. Подібна нерівномірність є характерною і для сучасного етапу розвитку, що зумовлюється дією цілої низки об'єктивних факторів. В країнах із трансформаційною економікою, відбувається формування елементів структури ринкової економіки та структурних елементів постіндустріального суспільства. Всі ці тенденції, безумовно, відбиваються як на темпах економічного зростання так і на якості економічного розвитку. Наявність подібної специфіки розвитку підкреслює необхідність розширення методологічної бази дослідження економічного розвитку та виявлення сучасних структуроутворюючих чинників економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Український вчений А. Філіпенко, досліджуючи метаморфози економічного розвитку в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів, виділяє чотири історичні

стадії. Зокрема, перша стадія – «Суспільства з добувними технологіями»; друга стадія «Суспільства з аграрно-ремісничими технологіями», третя стадія – «Суспільства з індустріальними технологіями» і четверта стадія – «Суспільства з сервісними технологіями». За А. Філіпенком економічний розвиток – це якісні зміни у господарській системі суспільства, що забезпечують кількісне нарощування його ресурсного потенціалу та якісне вдосконалення базових елементів, формоутворюючих структур [1, с.83]. Тобто, вчений підкреслює, що між секторальною структурою та стадією економічного розвитку існує безпосередній зв'язок як за кількісною, так і якісною характеристиками.

Необхідно зауважити, що рух суспільства від аграрної до індустріальної, а згодом до постіндустріальної стадії не можна розглядати як механічний рух, оскільки еволюція суспільства пов'язана, перш за все, з еволюцією людини. Саме людина з її цінностями та мотивацією є і основою, і творцем, і рушійною силою економічного розвитку. Тому структурування економіки – це не механічний процес виокремлення точок і «плюсів зростання» економіки, а «Розвиток з великої літери» за висловом Г. Мюрдала [2, с.182]. Досліджуючи трансформаційні процеси в країнах «третього світу», вчений зауважує, що «зростання, яке не супроводжу-

ється покращенням стану більшості населення, не можна розглядати як «Розвиток з великої літери». Для країн пострадянського простору, в тому числі й України, ця теза є актуальною, оскільки рух до постіндустріального суспільства в напрямку збільшення третинного сектору не повинен призводити до зниження життєвого рівня та зубожіння населення в первинному і вторинному секторах національної економіки. В нашому розумінні цивілізаційний рух – це сталий розвиток кожного сектору та ефективна зайнятість.

Всі цивілізації відрізняються одна від одної, але істиною є те, що основою прогресивного розвитку кожної країни і всього людства в цілому є сама Людина, її моральна позиція, багатопланова діяльність, культура, освіченість, професійна компетентність. Починаючи з середини XVIII століття, наука виконувала роль системоутворюючого фактору організації суспільства. «Наука була базовим інститутом, оскільки в ній формувалась єдина картина світу, світогляд, загальні теорії, і по відношенню до цієї картини виділялися окремі теорії й відповідно предметні галузі професійної діяльності в суспільній практиці» [3, с.13]. Центром розвитку суспільства були наукові знання, а продукування цих знань – одним із видів, який визначав можливості інших сфер діяльності (матеріального і духовного виробництва).

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування суті економічного розвитку та ролі науки в сучасних соціально-економічних процесах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння сутності категорії «розвиток» є досить широким і досліджується як у філософській, так і в економічній науковій літературі. Як філософська категорія, «розвиток» – це безповоротні процеси, спрямовані на закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, що призводять до виникнення нової якості [4]. Щодо розуміння сутності «розвитку» як економічної категорії, то ми поділяємо точку зору Р. Нуреева [5], який визначає економічний розвиток суспільства як багатомірний процес, що охоплює економічне зростання, структурні зрушення в економіці, вдосконалення умов

та якості життя населення.

У широкому розумінні «розвиток» – це особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей. Будь-який розвиток є рух, але не будь-який рух є розвиток. З поняттям розвитку й руху тісно пов'язане поняття прогресу. Прогрес – це рух від нижчого до вищого і, водночас, від простого до складного. В цілому прогрес характеризується як процес функціонального збагачення систем, що розвиваються. Таким чином, можна встановити зв'язок між розвитком та функціонуванням. Розвиток здійснюється через функціонування, а функціонування передбачає розвиток. Описана залежність відображає тотожність між цими поняттями, але з точки зору діалектики має відмінності. Український учений С. Єрохін доводить, що розвиток виражає плинний характер зв'язків, а функціонування – їх відносну сталість. Функціонування – це така стадія розвитку системи, яка відображає певний етап зрілості, а розвиток у своїй цілісності включає й інші етапи: зародження, становлення та перехід до іншого якісного стану, тобто відмирання [6, с.35]. Звідси слідує, що функціонуванню притаманний структурний підхід, а розвитку – історичний підхід.

Конкретне застосування такого підходу до розуміння розвитку національної економіки дозволяє усвідомити, що «модель цілого» відображає цивілізаційний рух від аграрної до постіндустріальної стадії розвитку, а «модель функціонування» – демонструє виокремлення в кожному секторі полюсу зростання та забезпечення їх гармонійного розвитку під впливом певного інституціонального середовища (рис. 1).

Із вищезазначеного слідує, що з точки зору «моделі цілого» національні економічні системи спрямовані у своєму розвитку на цивілізаційний рух через зміну кількісного співвідношення між секторами. Паралельно з цивілізаційним рухом ці системи демонструють економічний розвиток, який за моделлю «функціонування» є розвитком окремих секторів під впливом чинників у межах певного середовища, що забезпечується взаємодією формальних і неформальних інститутів. Відповідно, за кількісними пропорціями («модель цілого») співвідношення між

секторами в постіндустріальному суспільстві має характеризуватися домінуванням третинного сектору, меншою присутністю вторинного та мінімальною часткою – первинного секторів. Але у своєму якісному розвитку («модель функціонування») ці сектори повинні мати однаковий рівень економічного та соціального розвитку в межах

певного інституціонального середовища. Поєднання кількісних та якісних критеріїв розвитку секторальної структури національної економіки дозволить мінімізувати суперечності розвитку постіндустріального суспільства, які досить часто загострюються в період трансформації та в процесі глобальних кризових явищ.

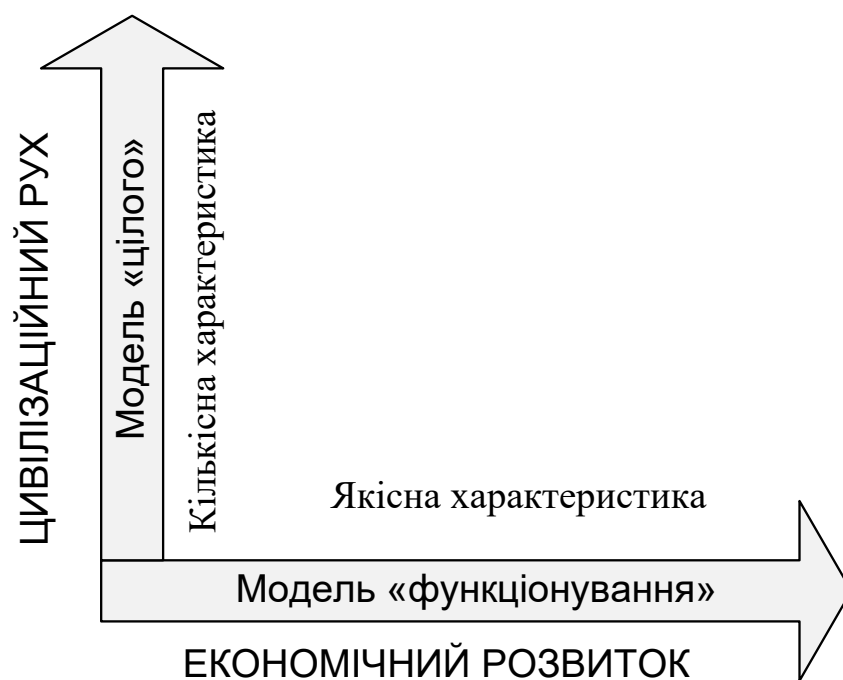

Рис. 1. Горизонтальний та вертикальний розвиток секторальної структури
Джерело: Складено автором самостійно.

З точки зору історичного процесу та глибокого розуміння економічного розвитку, на наш погляд, доцільно виділяти фази у кожній стадії цивілізаційного розвитку. Що стосується терміну «фаза» (від грецьк. *phasis* – поява), то є його різне тлумачення – від фізики, астрономії до психології та економіки [7]. При визначенні цього терміну спільним є те, що ці галузі знань характеризують його через аспект «появи», тобто явище може з'являтися з певною циклічністю тільки на новій якісній основі. Зазначимо, що на кожній стадії можуть з'являтися певні фази розвитку, які будуть повторюватися і в іншій, але на новій якісній основі. Наприклад, знання є необхідною умовою економічного розвитку на будь-якій стадії, але домінуючими вони стають лише на постіндустріальній стадії розвитку, коли на зміну фази «сервісної економіки» приходить фаза «еко-

номіки знань». З точки зору цивілізаційного руху перехід від однієї стадії до іншої має місце в економіці кожної країни. Але та чи інша фаза може бути відсутня для економіки певної країни, що призводить до двох можливих сценаріїв розвитку: прогрес чи регрес. За умови прогресивності розвитку певного етапу можна перейти від однієї стадії розвитку економіки до наступної, пропустивши певну фазу розвитку, але із якісними змінами секторальної структури економіки. Результатом регресу є деформації секторальної структури економіки. Важливо зазначити, що «стрибок» може бути між фазами та етапами, але є недопустимим між стадіями. При переході від аграрної стадії розвитку до постіндустріальної не може бути пропущена індустріальна стадія. Оскільки із-за низького рівня розвитку продуктивних сил та не-сформованих інституційних чинників (які

відповідають вищій стадії) на аграрній стадії не можемо перейти до постіндустріальної стадії. А за пропуску прогресивних фаз та етапів розвитку в країнах із трансформаційною економікою можуть виникати структурні диспропорції, які не відповідають постіндустріальній стадії, а є характерними для попередньої.

Для більш ґрунтовної характеристики стадії економічного розвитку необхідно використовувати поняття «фаза» та «етап», які дозволяють аналізувати розвиток економіки не тільки за кількісними ознаками (структурні пропорції), а й визначати її якісні характеристики. Це є вкрай важливим і необхідним для країн із різним рівнем економічного розвитку, особливо для країн із трансформаційною економікою. Оскільки за трисекторною моделлю економіки країни демонструють рух в напрямку постіндустріальної економіки, але за якісними характеристиками розвитку економіки не відповідають цій стадії.

Країни із трансформаційною економікою, в тому числі й Україна, формуючи ринкову економіку і рухаючись до постіндустріального суспільства накопичили безліч проблем як в економічному, так і соціальному аспекті. Економічні проблеми пов'язані із недорозвиненістю ринкових форм господарювання та активізацією глобалізаційних процесів, а соціальні, пов'язані із відмітанням прогресивних цінностей (які були створені в попередній економічній системі) та схильність до уявних цінностей (модерністських). Всі ці проблеми потребують подальшого дослідження.

На наш погляд, знання в трансформаційній економіці є тією точкою дотику, що здатна мінімізувати диспропорції, які утворюються внаслідок двох одночасних процесів в трансформаційній економіці: зміна економічної системи та новий цивілізаційний етап розвитку. Цей взаємозв'язок наочно демонструє рисунок 2.

Рис. 2. Роль знань у процесі формування ринкової економіки та руху до постіндустріального суспільства

Формування ринкової економіки вимагає від людини самостійності та рішучості, які притаманні людині нової епохи. Необхідність швидко орієнтуватися в інформаційно-інтелектуальному просторі та ефективно приймати рішення й організовувати впровадження їх на практиці потребують нової якості освіти, нових умов та способів

їх надання. Динамічне суспільство, в якому постійно відбуваються якісні зміни, потребує і динамічної освіти, яка базується на таких принципах: прагнення до освіти; самовдосконалення; формування і розвиток здібностей людини, які є базою для створення людського капіталу; всебічний розвиток; досягнення високого рівня професіона-

лізму та конкурентоздатності. Остання властивість визначається поняттям «навчання впродовж життя», яке в постіндустріальній економіці стає однією із головних рис освіти. Це і є однією з цілей Болонського процесу – створення єдиного європейського простору вищої освіти в умовах модернізації та нової структури вищої освіти.

Таким чином, процес навчання людини набуває характеристик як невід'ємної складової її життя у будь-якому віці. Важливою тенденцією розвитку сучасної освіти є її безперервність, яка обумовлена необхідністю оновлення знань відповідно до потреб науково-технічного прогресу. Від «освіти на все життя» суспільство переходить до розуміння «освіти впродовж усього життя».

Світовий Банк розглядає «освіту впродовж усього життя» як ключовий пріоритет підготовки для переходу до «економіки знань». У звіті Світового Банку «Навчання впродовж життя в глобальній економіці знань: виклики для країн, що розвиваються» [8], акцентується, що глобальна економіка знань суттєво змінить потреби ринку праці в економічних системах усього світу. У зв'язку з цим «освіта впродовж усього життя» стає головною рисою в підготовці робочої сили для глобальної економіки в цілому, а для національної економіки – необхідною умовою руху до постіндустріального суспільства. Важливо зазначити, що на розвиток робочої сили впливають як генетичний чинник, індивідуальні особливості людини, працелюбність, наявність цілі і життєвих цінностей, вдача, так і ті здібності, які людина розвиває і вдосконалює впродовж свого життя і трудової діяльності.

Завданням нової освіти – навчити людину класифікувати і перекласифіковувати інформацію, об'єктивно оцінювати її, змінювати категорії при необхідності руху від конкретного до абстрактного і навпаки, розглядати проблему з нової позиції. Учні та студенти повинні вчитися відкидати старі ідеї, знати, коли і як замінювати їх новими. Суспільство майбутнього потребує широти поглядів, інтеграції наук, усвідомлення будь-якої проблеми загалом – незалежно від того, які аспекти вона включає. Специфіка сучасних технологій полягає в тому, що жодна теорія, жодна професія не можуть

охопити весь технологічний цикл. Складна організація великих технологій призводить до того, що людині для успішної роботи та кар'єрного зростання потрібно бути не тільки професійною, а й здатною активно та раціонально включитися в економічні процеси, тобто володіти економічним мисленням.

Формування економічного мислення є складовою виховної функції економічної теорії, сутність якої полягає у формуванні в індивідів економічної культури; логіки економічного мислення та розуміння сучасних процесів; аналітичних здібностей, які забезпечують цілісне уявлення про функціонування економіки на національному та світовому рівнях; сформує у людей усвідомлення того, що досягти професійних успіхів можна шляхом глибоких знань та наполегливої праці; здатності приймати оптимальні рішення та відповідати за їх наслідки.

Розглянувши філософсько-економічне трактування знань та їх роль у постіндустріальному суспільстві, важливо виокремити їх особливість у сучасних умовах. В. Геєць розглядає цю категорію не тільки у філософсько-економічному змісті, а й підкреслює її сучасну специфіку, пов'язуючи із владою: зокрема, «... знання і сила, й ресурс, і навіть влада. Вони в майбутньому можуть привести до системних формувань та їх лідерів, яких інколи називають нетократами, володітимуть або/та контролюватимуть знання, котрі завдяки науці, освіті та інформаційно-комунікаційним технологіям уже сьогодні формують тип економічного розвитку, що отримав назву «економіка знань» [9, с. 606–608]. Учений підкреслює, що в цій моделі економіки, знання є основним ресурсом розвитку, а через призму соціально-економічних відносин, завдяки знанням формується «суспільство знань».

У широкому розумінні «економіку знань» можна трактувати через економіку, в якій наука, знання та інновації відіграють домінуючу роль в економічному розвитку, а також через роль знань в якості фактора виробництва, який суттєво впливає на кваліфікацію, навчання, організацію та інновації. Узагальнюючи теоретичні концепції «економіки знань» різних шкіл, учені

Л. Мінделі та Л. Піпія виділяють серед них чотири ключові [10, с.117]:

- знання стають ключовим фактором зростання поряд із капіталом та працею (концепція знань як ресурсу);

- виробництво знань є найбільш важливим та визначальним «обличчям» сучасної економіки (концепція знань як продукту);

- кодифіковані знання стають найважливішим компонентом економічних відносин (концепція кодифікованого знання);

- знання базуються на розвитку та змінах інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) (концепція «економіки знань» як важливого результату розвитку інформаційного суспільства).

Такий методологічний підхід є глибоко науковим та має структурний характер щодо виокремлення науки і знань як ресурсу, як відносин, як продукту і результату діяльності та як результат розвитку «економіки знань».

Зазначимо, що з XVIII до середини XX століття традиційним було те, що відкриття в науці були первинними, а практика йшла за наукою, підхоплюючи ці відкриття й реалізуючи їх в суспільному виробництві. Але поступово наука почала переключатися на технологічне вдосконалення практики («науково-технологічна революція», «технологічна революція»). Основна увага вчених зосереджується на розвитку технологій. Тобто наука почала більше обслуговувати практику. Якщо раніше, в основі наукового узагальнення були теорії й закони, то сьогодні наука концентрує свою увагу на моделях, які характеризуються неоднозначністю та неординарністю вирішення проблем.

Але очевидно, що дієва модель корисніша абстрактної теорії. В історії розвитку науки домінують два основних підходи до наукових досліджень: чиста наука, яка ґрунтується на теоретичному пізнанні та наука, яка базується на технологічному вдосконаленні практики. Другий підхід сьогодні домінує. Якщо раніше наука продукувала вічні знання, а практика ними користувалася, то зараз в основному наука продукує ситуативні знання (особливо в гуманітарних, суспільних, технологічних галузях). Значна частина наукових досліджень сьогодні здійснюється в прикладних галузях і присвячується розробці оптимальних ситуативних моделей організації виробництва. Але ці моделі оптимальні в даний час і в даних умовах. Результати таких досліджень актуальні в короткостроковому періоді, а якщо змінюються умови в довгостроковому періоді, то ці моделі стають недієздатними. Слід зауважити, що все ж таки ці дослідження мають науковий характер і є необхідними в сучасних умовах. Але все ж таки потреба в глибоких і ґрунтовних знаннях спричинена об'єктивною реальністю динамічного світу. Знання сьогодні є запорукою успішного розвитку не тільки самої людини, а й виступають основним фактором економічного розвитку. Усвідомлення цього на національному та нано- рівнях дозволить здійснити прорив в якісному розвитку українського суспільства.

Висновки. Наукові теорії та реалії економічного буття переконують, що економічний розвиток визначається не тільки їх ресурсним потенціалом, технологічним досягненням та іншими чисто економічними і структурними факторами, але й науковими та культурними, соціальними та соціально-психологічними чинниками. Формування постіндустріального суспільства це тривалий і творчий процес, який потребує часу та науково обґрунтованих стратегій. В Україні постіндустріальна економіка є вектором розвитку, яка повинна бути заснована на науці та знаннях. Тому для національної економіки першочерговим є продукування, а не просто споживання знань. В структурі національної економіки провідними галузями мають бути ті, які продукують і розповсюджують знання, а підтримуючими – ті, які поширюють інформацію. Для досягнення цієї мети першочерговим є продукування, а не просто споживання знань створених іншими глобальними суб'єктами.

Поряд із рухом до постіндустріального суспільства в Україні здійснюється процес формування ринкової економіки, який безперечно потребує наукового економічного мислення. Носії наукового економічного мислення продукують прогресивні ідеї, які втілюються в національну економіку та сприяють економічному розвитку, адже розбудова економіки України потребує науково

обґрунтованих стратегій економічного та соціального розвитку.

Література

1. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
2. Myrdal G. Against the Stream. Critical Essays on Economics / G. Myrdal. – New York : Random House, Incorporated, 1973. – 336 p.
3. Новиков А. М. Постиндустриальное образование / А. М. Новиков. – М. :Эгвес, 2008. – 136 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – 148 с.
5. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 640 с.

6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : наук. монографія / С. А. Єрохін. – К. : Видавництво «Світ Знань», 2002. – 528 с.

7. Філософський енциклопедичний словник / [наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

8. Lifelong learning in the global knowledge economy : challenges for developing countries. A World Bank Report / WORLD BANK. – Washington, D.C. : The World Bank, 2003. – XXV. – 141 p.

9. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка : феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К. : [б. в.], 2009. – 864 с.

10. Миндели Л. Э. Концептуальные аспекты формирования экономики знаний / Л. Э. Миндели, Л. К. Пипия // Проблемы прогнозирования – 2007. – № 3. – С. 115–137.

ЕКОНОМІЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И РОЛЬ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Э. В. Прушковская, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Запорожский национальный технический университет», С. А. Якубовский, д. э. н., профессор, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье выяснено сущность экономического развития на современном этапе и выделена роль науки как базового института организации общества. Обосновано, что экономическое развитие характеризуется определенной последовательностью и имеет стадийность, этапность и фазу развития. Определена роль «горизонтального» и «вертикального» развития в цивилизационном движении обществ. Подчеркнуто, что на данном этапе развития наука, в основном, производит ситуативные знания, а значительная часть научных исследований осуществляется в прикладных областях и посвящается разработке оптимальных ситуативных моделей организации производства.

Ключевые слова: экономическое развитие, знания, наука, «горизонтальное» и «вертикальное» развитие, стадии развития.

ECONOMIC DEVELOPMENT AND ROLE OF SCIENCE IN MODERN SOCIETY: THEORETICAL-METHODOLOGICAL CONTEXT

*E. V. Prushkovskaya, D.E., Professor, SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»
S. A. Yakubovsky, D.E., Professor, Odessa National University named after I. I. Mechnikov*

The essence of economic development at the present stage is clarified, and the role of science as the basic institution of the organization of society is identified. It is substantiated that economic development is characterized by a certain sequence and has a staged structure and a development phase. The role of «horizontal» and «vertical» development in the civilization of societies is determined. It is emphasized that science basically produces situational knowledge at this stage of development, and a significant part of scientific research is carried out in applied branches and is devoted to the development of optimal situational models of production organization.

Keywords: economic development, knowledge, science, «horizontal» and «vertical» development, stages of development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 16.01.2018.

INVESTMENT RESOURCES OF HOUSEHOLDS AS A FACTOR OF ECONOMY MODERNIZATION OF UKRAINE

*L. V. Shynkaruk, D.E., Professor, lidia_shyn@ukr.net,
I. V. Baranovska, Ph. D (Econ.), irina.baranovsky@gmail.com,
L. M. Milman, applicant, leonidmilman@gmail.com,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

The issues of forming investment potential of households and its role in ensuring the economy modernization of Ukraine are discussed. The features of households functioning in the context of the importance of their economic decisions for economy development are determined. The theoretical and practical bases of forming and use of investment resources of households for providing modernization transformations in the Ukrainian economy are substantiated. The role of the state in creation of conditions for transformation of household savings into the investment resource of economic development is determined.

Keywords: households, household savings, investments, investment resources of households, economy modernization, economic development.

Statement of problem. Savings and household investment play an important role in the modernization processes in economy and country's economic growth, as they are potentially able to accumulate significant domestic resources to achieve this growth. However, the lack of appropriate mechanisms of transforming household savings into an investment resource for further financing of state programs for economy modernization, innovation projects, etc. requires significant external borrowing and an increase of state and corporate external debt. The shortage of investment resources that occurs from the decrease in the volume of foreign investment and the directing of internal resources abroad, the lack of measures to improve the domestic investment climate in Ukraine for households and other investors, leads to technological lagging production processes, low competitiveness of domestic enterprises and narrowing of segments on the domestic and external markets, complications of import substitution implementation and expansion of the domestic market, etc.

Analysis of recent papers. The scientific works of Ukrainian researchers consider various aspects of this important scientific problem, in particular: O. Drahan [3] defined the role of household investments in the country's economic development, identified the problems of transforming household savings into investment resources and proposed ways of its decision;

N. Vasylyha [2] substantiated directions of use of state policy instruments of application household savings for the economic development of country; V. Zaiats [4] considered the limitations and prospects of the forming of households investment potential of Ukraine in conditions of socioeconomic instability; A. Ramskyi [11] revealed the features of forming and use of households investment potential in ensuring sustainable economic development. In general, the current state of development of this scientific problem is characterized by contradictory approaches to understanding the economic essence of households investment potential, the preconditions of its forming and implementation. At the same time, the importance of household resources as an investment factor for national economy modernization remains beyond the attention of scientists who consider the aspects of the forming and use of these resources.

Aim of the paper. The objective of the article is to substantiate the theoretical and practical bases of the forming and implementation of households investment resources in order to provide modernization transformations in the Ukrainian economy.

Materials and methods. The economy develops only if the coordinated mechanism of investment processes functions. Important role in investing internal sources of money resources should play, in particular, population

savings. Therefore, ensuring of growth incomes in any country is one of the main directions of the state policy, which requires the attraction of all possible reserves. Exactly households investment potential of the country is determinative factor of economy modernization and the transition to a new trajectory of socio-economic development. The main prerequisite for improving the investment capacity of households is increasing of nominal and real incomes and creation of appropriate financial mechanisms to ensure transformation of incomes into an investment resource. In developed countries, the population is an active investor who is interested in activating economic activity and increasing profitability.

The priority of state policy of developed countries regarding households is stimulation of the investment orientation of spending revenues, that is, transformation into organized forms of savings. The propensity for saving depends on the level of real household incomes. Low-income groups do not have savings opportunities at all. Households decide on the proportion of consumption and savings, both on the basis of current gross income in kind and in cash, and on the basis of expected future in-

come, due to the presence of disproportions in income generation in different periods of functioning. The size of the potential savings of households of organized and unorganized form is compared with government and corporate investments in the real sector, and according to some estimates, with the volumes of the gross domestic product. Thus, in Japan, the accumulation of the population is about 245% of GDP, in the United States – 300%, in France – 135% [13, p.12].

The main factors of savings forming are the volume of received income, consumption costs, objective and subjective factors that influence the propensity of saving, as well as the interest rates of commercial banks, the level of taxes, the level of trust in financial market institutions, etc.

The dynamics and structure of incomes determine the nature of the forming of household savings. The main sources of income generation are: wages, profits and mixed income, property income, social benefits and other current transfers received.

The results of the analysis of the dynamics incomes of Ukraine population indicate constant increase during 2005–2016 (Fig. 1).

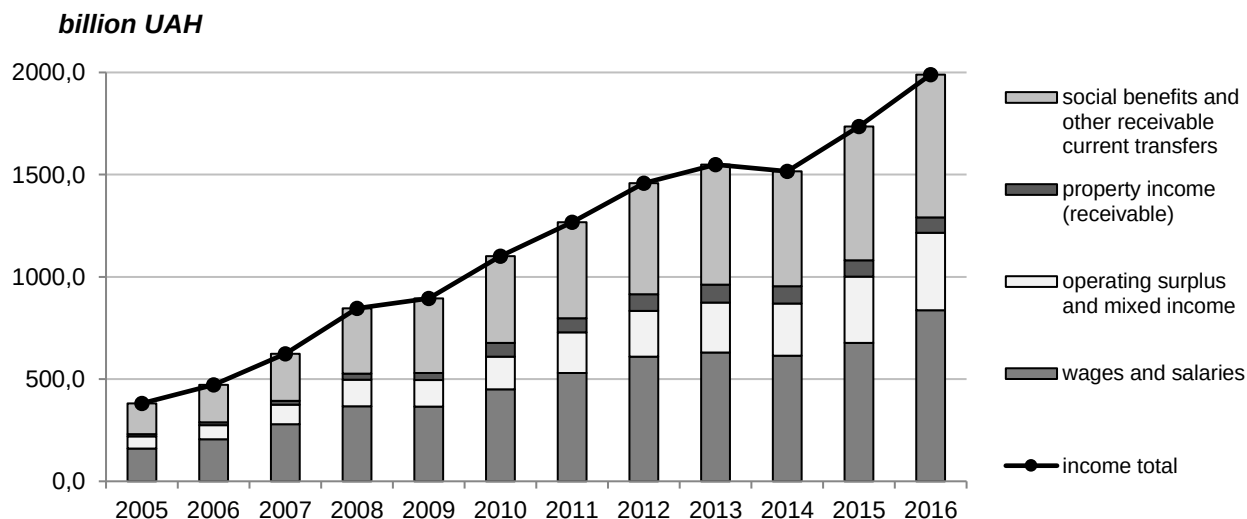

Fig. 1. Household income of Ukraine, 2005–2016

Source: developed by the author based on [9].

However, during this period, the structure of incomes has changed, in particular, the share of operating surplus and mixed income and the share of property income has increased with the

reduction of the share of social benefits and other receivable current transfers from 40 to 35% (Fig. 2). The share of wages and salaries in the income remained unchanged.

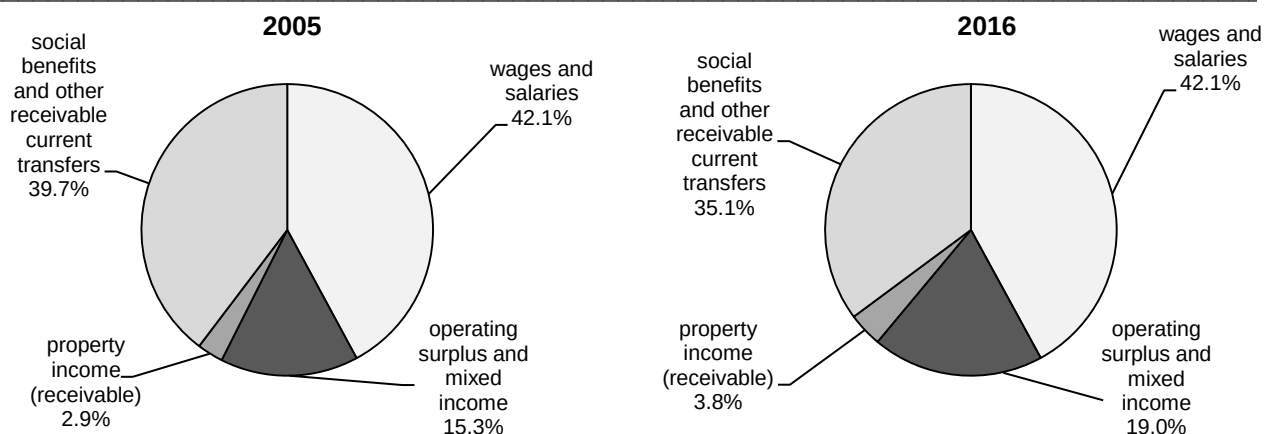

Fig. 2. Structure of household income of Ukraine, 2005 and 2016

Source: developed by the author based on [9].

The disposable income per capita has grown from 6.3 thousand UAH in 2005 to 35.8 thousand UAH in 2016. At the same time, the increase of disposable income was the largest in 2008 compared with the previous one, it in-

creased by 30%, and the slightest increase was observed in 2009 – only 5% (Fig. 3). The real disposable income of the population has lost a post-crisis growth tendency due to inflationary processes and deterioration of economy state.

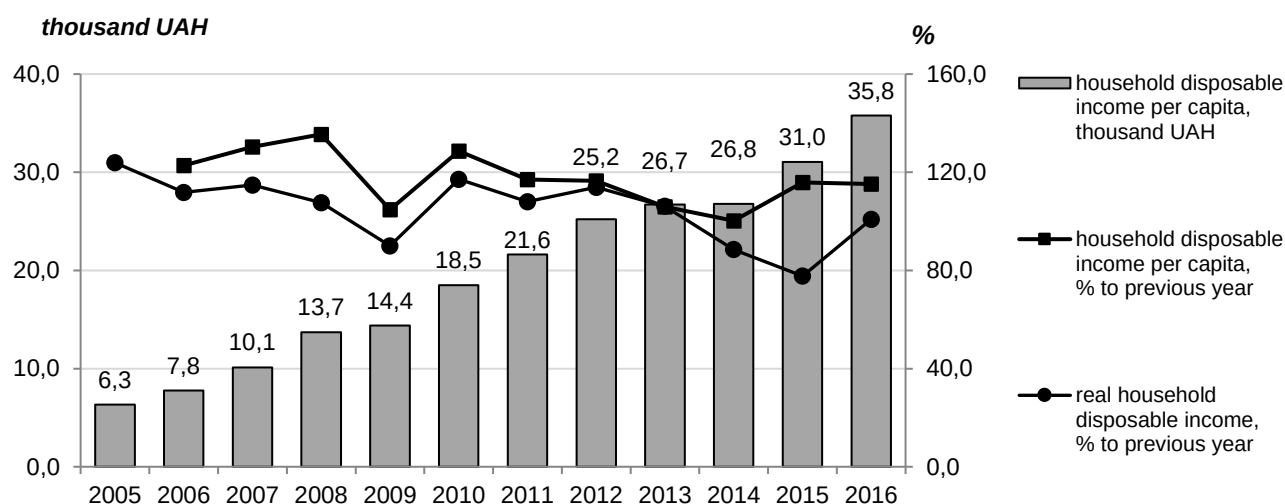

Fig. 3. Changes of household disposable income and real household disposable income of Ukrainian, 2005–2016

Source: developed by the author based on [9].

The results of the analysis dynamics of savings in 2005–2016 indicate that in 2010 a significant increase in revenues began (Fig. 4). However, already in 2014 savings of Ukrainians decreased by almost 4 times compared with the previous year. This negative trend continued in subsequent years, against the backdrop of an increase of costs by 1.4 times in 2016

compared to 2013.

Above all, the formation of non-financial assets had negative trend. In 2011, the increase of financial assets decreased by 18% compared to 2010 (Fig. 5). Since 2013, also a negative trend towards a reduction of savings population has been in Ukraine. This is due to the difficult economic and political situation in the country.

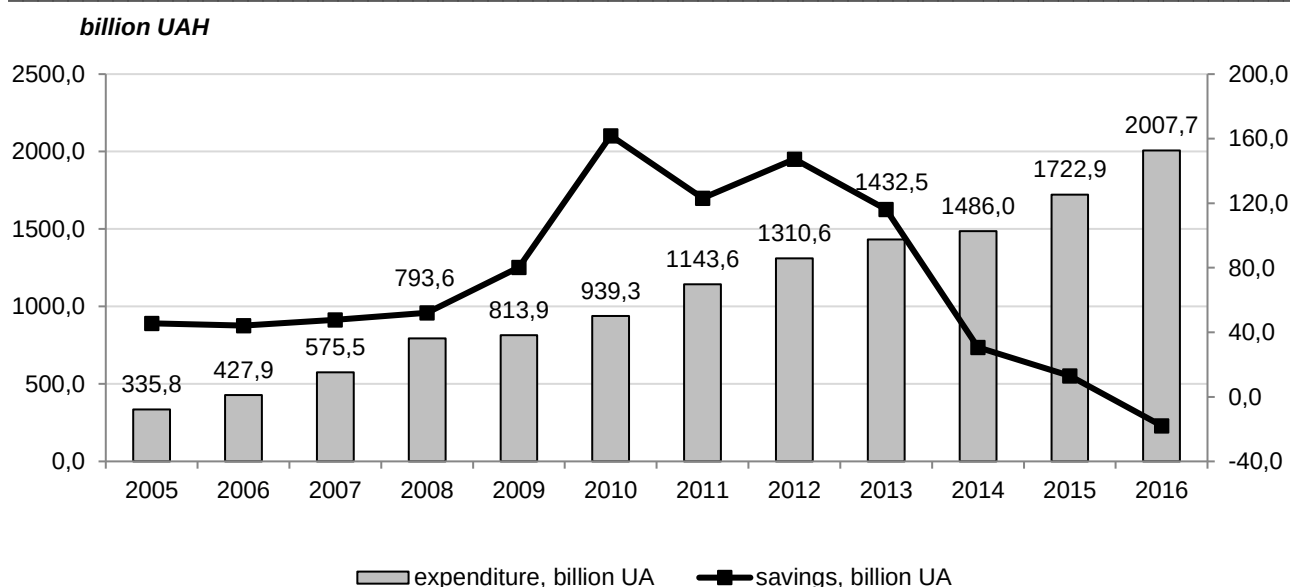

Fig. 4. Household expenditure and savings of Ukraine, 2005–2016

Source: developed by the author based on [9].

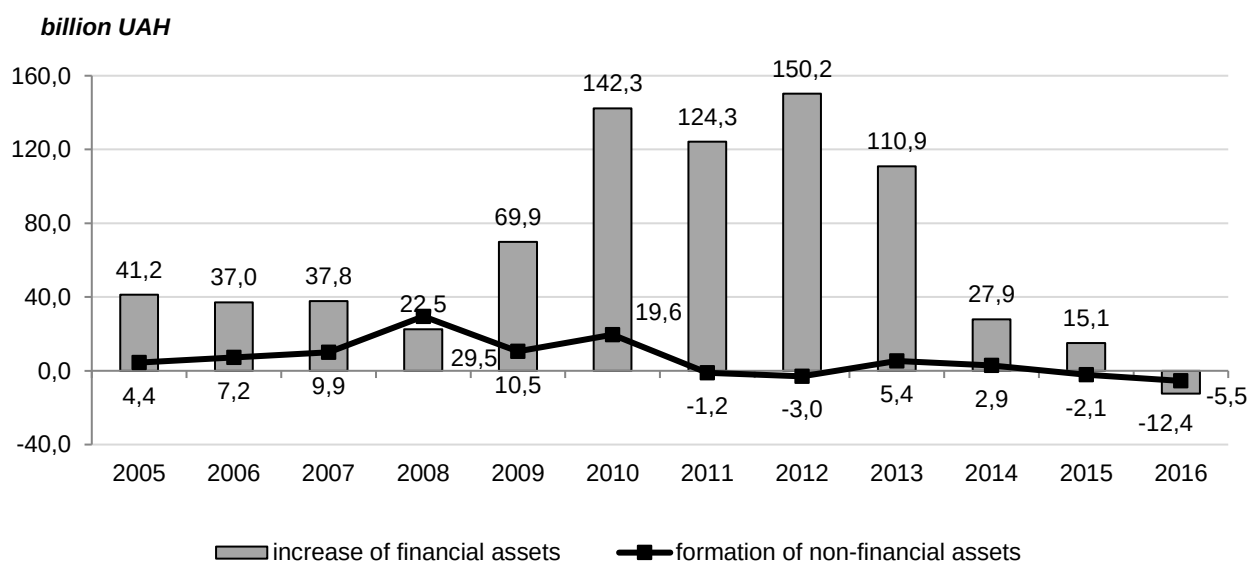

Fig. 5. Household savings of Ukraine, 2005–2016

Source: developed by the author based on [9].

The worsening of the political and economic situation in Ukraine during 2014 negatively affected the welfare of households. It is probable that in the near future there will be a significant reduction in the net savings in disposable income of households in Ukraine (as evidenced by the indicators for 2014–2015) as a result of lower incomes, increase consumption for restoration of lost property, forced resettlement, treatment and rehabilitation of injuries, material assistance to other households, etc., as well as the transfer of assets by same households to foreign countries. Only the end of the

military conflict and the implementation of economic reforms can slow down the economic downturn, restore economic growth and increase the volume of financial resources of households as a powerful internal source for increasing national investment potential.

According to the calculations carried out on the basis of the data of State Statistics Service of Ukraine [9], the marginal propensity to save in Ukraine is not high. In 2006–2012 the share of savings in households income ranged from 8.2 to 12.2%. 2010 was exception. This is the first year of recovery after the crisis of

2008–2009, when the share of savings reached almost 17%, which was explained by the need to return bank loans) [7].

Attention to the forming of incomes and expenditures of households in Ukraine is increasing, because its role in the economic system of the country is gradually increasing. An important significance of the income and expenditure of households is that they reflect of households participation in the distribution and re-distribution of gross domestic product and national income, provide a basis for reproduction, form the living standards of the population, create the preconditions for the development of human capital, contribute to the forming of a steady demand for goods and services, are a source of investment resources in the national economy of the state. Transformation of the population's savings in investment is one of the most urgent issues, since the attraction of financial resources for the forming of savings by Ukrainian households is not used in full. According to various studies, more than 50% of Ukrainians believe that it is better to save their savings at home, about 10% trust bank deposits, and less than 0.5% of Ukrainians earn money using stock market instruments [1].

This indicates the existence of problematic aspects in this area. According to the survey data, domestic households do not have the financial ability to make savings at all – 76% of respondents, a significant part of respondents (14%) was attributed the lack of trust in financial institutions to the main obstacle in the forming of savings [1, p.28]. The consequences of the 2008 crisis negatively affected the return of public confidence in various financial institutions. At the World Economic Forum in Davos in the Global Competitiveness Report, the reliability of Ukrainian banks in 2015 is recognized as the most striking in the world. It was rated at the lowest level – 140 out of 140 [15].

In market conditions, household savings are the object of management that requires the possession of a minimum knowledge of the functioning of the financial market and the possible ways of forming and investing savings. Therefore, a significant factor is the so-called «financial illiteracy» of the population [1, p.18].

The population almost does not use the services of investment funds. Households do

not have the investment interest to these institutions. However, these institutions could greatly simplify the process of managing savings of the population. The main reasons of this situation are: people's low income; a large share of the population with incomes below the subsistence minimum; significant sectoral and regional differentiation of incomes; high level of shadow economy; concealment of business incomes; corruption.

In addition, insufficient level of financial market development (limited financial products and lack of necessary rules, rules, protection of property rights, openness and reliability of information, etc.) due to lack of trust in financial institutions and low investment activity of households.

Researchers determine the reasons of such state. In particular, there are: the absence of a civilized investment market, a proper state policy of forming of investment potential and the differentiation of risk guarantee of investment; incompleteness of qualitative transformations based on market relations in this sphere; the absence of an appropriate system of economic management [10, p.59].

During past twenty years, the negative practice of investing in households has reduced motivation and leads to the implementation of investment potential outside Ukraine due to the unethical behavior of financial intermediaries.

The attraction of savings in the investment process involves the existence of tools, forms and methods that ensure the capitalization of part household incomes and contribute to their preservation and growth, that is, a special mechanism of transforming household savings into investment [6, p.163].

Household savings through the mechanism of financial market will help satisfy the needs of economic entities in borrowed funds and the forming of equity capital, and will allow the state to finance capital and current expenditures, to cover the deficit of state and local budgets [8, p. 73–74].

Mechanism transformation of household savings into investment resources has its own specifics in different countries. This mechanism includes: operations on the stock market (purchase of securities); mediation (through financial and credit institutions that accumulate free financial resources of households). In Ukraine, the

state is influencing the forming of savings and their transformation into investments by monetary policy of the National Bank. If the interest rate increases, there is an increase of stimulation of savings and placing its in banks accounts.

The challenge is determination of investment form to generate revenue and save the principal amount of the investment. The most widespread directions of investment of Ukrainian households are: placement of funds in deposits in banks, changes of funds in foreign currencies (euros and dollars). Also, the population invests in real estate by buying it in the primary or secondary market, take part in construction financing funds [12, p.47].

First of all, the transformation savings into investment depends on creation a supportive environment. Then, raising of the level of national savings can be transformed into an increase of the rate economic growth as a consequence of modernization transformations in economy. But, in order to have a significant impact on the economy development, such savings should make a significant share of gross domestic income (not less than 12–14% of GDP). An example can be the countries that in the 60's and 80's of the XX century reached impressive growth rates: Japan – with a savings level of 20%; Germany – 11%; France – 12% [14].

Countries that invest a significant part of their income and consume less, reach the high rates of national economy growth and labor productivity. Conversely, those countries that consume a higher part of their income and invest less, develop more slowly. Population savings in poor countries have a much greater impact on economic growth than in developed countries. Due to Ukraine is not yet a developed country, savings are of strategic importance for economy modernization and ensuring economic growth.

At the same time, growth of savings, in particular in transition economies, has a significant social and political significance, as it contributes to raising the living standard of the population and its social security, strengthening the middle class and enhancing its financial independence. First of all, the population of developed countries has long realized the necessity and importance of making savings in order to secure oneself from economic disad-

vantages in the future. Effective forming of savings has become an integral part of the financial culture of most nations of the world [5, p.172].

Investment environment of Ukraine remains unattractive for foreign investors as a result of aggravation of political problems, constant changes of tax and budget law. The real sectors of the economy cannot provide a quick return of investment. Investors prefer investment in working capital, largely unnoticed the need of upgrading of fixed assets of industrial and agricultural enterprises, which require these investments for modernization of production capacities.

Assessing the prospects of forming investment potential of households in Ukraine, it should be noted their high uncertainty and dependence on the directions and rates of development of the national economy. For the expansion of investment opportunities, they are important to address such issues as: increasing demand for labor services in the material production; accelerating of modernization jobs and providing state support of the unemployed in the opening of their own business. Due to the fact, that the need for the real sector of the economy in labor services and the chances of employment of unemployed persons with official income has significantly decreased, it is necessary to proceed to the forming and implementation of national projects that would involve the employment of temporarily unemployed people in productive labor.

Unrealized investment resource reduces potentially possible future growth and derives cash from financial flows and sales. This negatively affects economic growth and creates risks of underfunding of other institutional sectors of the economy. Thus, the effect of the lost opportunities of the economy (or the paradox of savings in the application of a mixed model of economic development) is created [11, p.28].

Existing restrictions do not allow to increase the volume of investment resources. At the same time, net savings of households in Ukraine were formed at a rather high level compared to the available income until 2013. This is evidenced by a comparative analysis of the share of net savings of households in the volume of disposable income of different countries (Tab. 1).

Table 1

Household savings, 2005–2016, % of household disposable income

Country	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Australia	−0.27	0.13	1.90	8.27	6.14	7.43	8.06	6.84	7.26	7.47	5.64	4.62
Austria	11.14	11.62	12.41	12.35	11.40	9.59	7.88	8.86	7.11	6.82	6.87	7.92
Belgium	8.52	9.16	9.43	10.01	11.31	8.11	6.54	5.69	5.14	4.93	4.37	3.70
Canada	1.47	2.60	2.15	3.35	4.66	4.39	4.27	4.82	5.26	3.57	4.46	3.28
China	31.51	34.35	35.80	37.32	37.84	38.99	37.84	38.11	38.46	37.99	37.07	--
Estonia	−8.57	−10.89	−6.91	1.86	7.19	4.17	4.82	5.06	4.39	6.29	7.43	7.25
France	9.41	9.38	9.77	9.46	10.82	10.35	10.04	9.46	8.74	9.05	8.52	8.16
Germany	10.10	10.08	10.24	10.48	9.95	9.97	9.56	9.29	8.95	9.47	9.62	9.69
Hungary	5.59	6.19	2.07	1.31	3.39	3.35	4.14	2.58	4.34	5.70	4.33	--
Italy	9.09	8.52	8.09	7.83	7.05	4.20	3.71	1.98	3.61	3.86	3.14	3.19
Japan	3.45	2.51	2.54	2.52	4.00	3.71	3.97	2.71	0.30	−0.35	0.82	2.56
Korea	6.72	5.47	3.55	3.76	4.83	4.66	3.86	3.90	5.60	7.18	--	--
Poland	2.17	2.03	2.05	0.30	2.82	2.38	−1.09	−1.11	−0.07	−0.36	−0.44	1.67
Slovenia	9.10	10.81	9.16	9.51	7.48	5.81	5.14	2.13	4.79	4.54	4.63	4.94
Spain	3.23	1.38	−0.96	1.57	7.29	3.69	4.65	2.35	3.84	3.49	2.77	1.75
Sweden	5.43	7.16	9.48	11.79	11.06	11.82	12.56	14.40	15.02	16.53	15.14	16.54
EU	5.88	5.39	5.16	5.36	7.27	6.21	5.38	5.04	5.11	4.84	4.80	4.66
Ukraine	15.28	12.14	10.13	8.18	12.11	19.03	12.41	12.51	9.33	2.61	0.95	−1.14

Source: [9; 16].

In particular, since 2010 in Ukraine, the value of this indicator is higher than Australia, Canada, Italy and other countries. Lack of appropriate investment climate encourages households to place assets and buy property in other countries. High competition of attracting investment resources of households on world markets can lead to increasing of capital outflows from Ukraine. This will negatively affect the financial flows of the domestic institutional sectors of economy. Such forecasts are based on the conclusions about the low level of net saving in EU households' income, the deterioration of the macroeconomic situation in many countries of the world, the lack of cost-effective financial resources, and the interest of the Ukrainian people to make purchases via the Internet and other means. Despite the reduction in the share of net savings in households' disposable in 2013–2016, capital outflows are shrinking from the shadow savings of the Ukrainian population.

Therefore, it is important to pay attention to the active implementation of best practices of foreign countries in this direction. However, this should come about not in simple copying of the policy, but in the development of its own vector of the forming and use of investment

resources of households for economy modernization.

Conclusion. The lack of appropriate state mechanisms of transforming household savings into investment potential creates significant risks of loss of revenue from domestic financial resources generated by households. Household savings processes, based on their economic essence and purpose, are to ensure the forming of gross disposable income, which is potentially able to increase the formation and investment in new means of production, other products of the investment market. Unrealized investment resource reduces potentially possible GDP growth in the future and generates cash from financial flows and turnover, which negatively affects economic growth. In the conditions of socioeconomic instability motivation households to investment in the real sector of the economy are deformed. As a result, the probability of spreading non-financial norms of economic behavior of households and shadowing their incomes increases. Low investment activity of the population is result of loss of confidence in Ukrainian securities, inability to invest in foreign securities, weakness of financial instruments, underdevelopment of stock markets, and financial illiteracy of the population.

To improve the situation, it is necessary to develop and support small and family business; activate of the secondary market of securities; develop joint investment institutions; create the securities market infrastructure for the direct investment of the population in securities; develop state protection system of individual investors interests; inform the population about the possibilities and benefits of financial instruments, as well as the possibility of use personal financial managers and financial advisers. This will allow households effectively manage their own financial resources.

Literature

1. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки / Бонд Р., Куценко О., Лозицька Н. ; Проект розвитку фінансового сектору (FINREP). – К. : USAID, 2010. – 36 с.
2. Васи́лига Н. А. Зарубіжний досвід підтримки домогосподарств: державно-управлінський аспект / Н. А. Васи́лига // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2017. – № 2. – С. 32–37.
3. Драган О. О. Заощадження домогосподарств як джерело інвестицій у національну економіку / О. О. Драган // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 132–135.
4. Заяць В. С. Інвестиційні можливості домогосподарств України: обмеження і перспективи / В. С. Заяць // Інвестиції: практика і досвід. – 2012. – № 5. – С. 4–6.
5. Кізима Т. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії / Т. Кізима // Інноваційна економіка. – 2013. – № 7. – С. 171–176.
6. Ключник Л. В. Заощадження домогосподарств, як джерело інвестиційних ресурсів в Україні / Л. В. Ключник // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(4). – С. 159–166.
7. Кравчук К. Трудова міграція як фактор економічного зростання в Україні. Аналітична записка МЗ/2014 ; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2014. – 15 с.
8. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні / Є. Носова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 73–80.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
10. Рамський А. Ю. Інвестиційний потенціал домогосподарств : [монографія] / А. Ю. Рамський. – К. : КНУТД, 2014. – 352 с.
11. Рамський А. Ю. Сутність заощаджувальних процесів домогосподарств та їхній вплив на розширене відтворення ВВП / А. Ю. Рамський // Бізнес-Інформ. – 2013. – № 3. – С. 21–29.
12. Степанова А. Заощадження домогосподарств як важливий інвестиційний ресурс країни / А. Степанова, Є. Удод // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Економіка. – 2012. – Вип. 136. – С. 45–50.
13. Тарасюк М. Роль та особливості функціонування фінансів домогосподарств у ринковій економіці / М. Тарасюк // Інноваційна економіка. – 2013. – № 9. – С. 11–16.
14. Allianz Group Annual Report 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.allianz.com/v_1426595532000/media/investor_relations/en/results_reports/annual_report/ar2014/ar2014_group.pdf.
15. Global Competitiveness Report 2015-2016. World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/andrewwilliamsjr/global-competitiveness-report-20152016-world-economic-forum>.
16. OECD Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm#indicator-chart>.

ІНВЕСТИЦІЙНІ РЕСУРСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Л. В. Шинкарук, д. е. н., професор,

І. В. Барановська, к. е. н., Л. М. Мільман, здобувач,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглядаються питання формування інвестиційного потенціалу домогосподарств та його роль у забезпеченні модернізації економіки України. Визначено особливості функціонування домогосподарств у контексті значення їхніх економічних рішень для розвитку економіки. Обґрунтовано теоретичні та практичні основи формування та використання інвестиційних ресурсів домогосподарств для забезпечення модернізаційних трансформацій в економіці України. Визначено роль держави у створенні умов для перетворення заощаджень домогосподарств у інвестиційний ресурс розвитку економіки.

Ключові слова: домогосподарства, заощадження домогосподарств, інвестиції, інвестиційні ресурси домогосподарств, модернізація економіки, економічний розвиток.

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ДОМОХОЗЯЙСТВ КАК ФАКТОР
МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ*Л. В. Шинкарук, д. э. н., профессор,**И. В. Барановская, к. э. н., Л. М. Мильман, соискатель,**Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

В статье рассматриваются вопросы формирования инвестиционного потенциала домохозяйств и его роль в обеспечении модернизации экономики Украины. Определены особенности функционирования домохозяйств в контексте значения их экономических решений для развития экономики. Обоснованы теоретические и практические основы формирования и использования инвестиционных ресурсов домохозяйств для обеспечения модернизационных преобразований в экономике Украины. Определена роль государства в создании условий для превращения сбережений домохозяйств в инвестиционный ресурс развития экономики.

Ключевые слова: домохозяйства, сбережения домохозяйств, инвестиции, инвестиционные ресурсы домохозяйств, модернизация экономики, экономическое развитие.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківською Е. В. Надійшла до редакції 10.01.2018.

УДК 330.341

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ У
СТИМУЛЮВАННІ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ*В. В. Волошенюк, к. е. н., доцент, Київський національний торговельно-економічний
університет, niklip140@ukr.net,**В. В. Чорнобаєв, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»
docentdnepr@gmail.com*

У статті досліджено світовий досвід використання науки та інновацій як чинника соціально-економічного розвитку суспільства. Виокремлено складові державної політики урядів провідних країн світу, які сприяли створенню високоефективної моделі інноваційного розвитку своїх національних економічних систем. Показано напрями адаптації світового досвіду активізації інноваційної діяльності до національних умов української економіки.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, інноваційний розвиток, інновації, світовий досвід використання науки, державне регулювання інноваційної сфери.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економічних систем виникає необхідність досягнення високих і стабільних темпів економічного зростання, яке досягається за рахунок переважно інноваційних факторів. Поступове вичерпання запасів традиційних ресурсів і збільшення їх цін, розгортання жорсткої конкурентної боротьби на міжнародних ринках факторів виробництва при постійному зростанні та ускладненні кінцевих та проміжних потреб суспільства унеможливорює економічний розвиток за рахунок застосування екстенсивних факторів. Тільки та економіка, яка здатна до прискореного оновлення основних фондів, технологій, продукції, до ефективного під-

вищення швидкості дифузії новітніх досягнень науки і техніки досягає сьогодні перспективної конкурентоспроможності.

Реалії розвитку вітчизняної економіки свідчать про низьку інноваційно-інвестиційну активність господарюючих суб'єктів. В Україні показник рівня інноваційної активності підприємств сьогодні не перевищує 20% (за даними обстежень інноваційної діяльності), тоді як середній показник по ЄС, вже не кажучи про країни, які є інноваційними лідерами, становить 44%. Не відповідають інноваційному курсу і низькі витрати на дослідження і розробки, особливо у промисловості країни [1, с. 7].

Економічне зростання в українській

економіці відбувається переважно на екстенсивній основі, про що свідчить технологічна частина тих інвестицій, які вкладаються в основний капітал, де переважає третій технологічний уклад (83%), а четвертий складає лише 10%. Внаслідок існування відповідних тенденцій Україна обіймає на ринку високих технологій всього 0,1%, у той час як Німеччина – 16%, Японія – 30%, США – 40% [2]. Отже, на сучасному етапі розвиток інноваційної сфери в Україні можна охарактеризувати як такий, що не відповідає світовим тенденціям, а значить, не забезпечує просування країни до постіндустріальної стадії розвитку, на якій сьогодні перебувають провідні країни світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблем інноваційного розвитку України сприяє постійному зростанню уваги вітчизняних дослідників до інноваційно-інвестиційних процесів і, особливо, діяльності держави у даній сфері. Зауважимо, що різні автори при дослідженні вищезначених проблем, акцентують увагу на різних напрямках державної діяльності у інноваційній сфері. Так, існують роботи, в яких головна увага зосереджується на функціях держави для створення сприятливого клімату розповсюдження інновацій та регулюванні національних техніко-економічних систем [3–4]. Окремі дослідники визначають напрями державного впливу, виходячи із виконання урядом інноваційно-стратегічної функції [5–6], інші – відзначаючи роль держави у процесах руху до постіндустріалізму, зосереджуються на проведенні заходів, спрямованих на стимулювання поширення системи знань через розвиток освіти. «Тривалі знання мають значно довший цикл віддачі... вони є базою для інтенсивного оновлення короткострокових знань. Саме з цієї причини інвестування у фундаментальну освіту дають суспільству значну економічну ефективність [7, с.62].

При всій значимості подібних досліджень, варто зазначити, що ряд проблем інноваційного розвитку все ще залишаються невирішеними. Перш за все, це стосується недостатньо вивченого досвіду провідних країн світу, які створили наукові засади дієвої державної політики у сфері інноваційного розвитку та. застосувавши її на прак-

тиці, досягли високих показників економічного розвитку.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є виокремлення із світового досвіду тих складових державної політики, які сприяли створенню високоефективної моделі інноваційного розвитку у розвинених країнах світу, розробка механізмів їх адаптації до національних умов української економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позитивний досвід розвинутих країн світу демонструє високу ефективність державної політики у сфері інновацій, що дозволяє їм утримуватися на високих щаблях економічного розвитку. Уряди багатьох провідних держав світу створюють сприятливе для появи інновацій внутрішнє і зовнішнє середовище; підтримують усі види нововведень, нові організаційні структури та удосконалюють механізми інноваційно-інвестиційної активності, реалізують програми розвитку окремих територій на основі інноваційних моделей, розроблених економістами-теоретиками.

З'ясовуючи світовий досвід державного регулювання інноваційно-інвестиційної активності, позитивні елементи якого можна застосувати у вітчизняній економіці, необхідно виділити групу напрямів відповідної політики, знайти загальне і особливе для різних країн у регулюючому впливові держави на інноваційно-інвестиційну сферу. При дослідженні інноваційної діяльності підприємницького сектора слід мати на увазі, що для нього характерна альтернативність поведінкових стратегій у реалізації соціально-економічних цілей: якщо відповідні цілі можуть бути досягнутими без інновацій, то інноваційні інвестиції у приватному секторі відбуватися не будуть через окремі причини. По-перше, через відсутність стимулу здійснення ризикової, крупно витратної діяльності при невизначеності кінцевих результатів. У цьому випадку тільки сила конкурентної боротьби спроможна заставити підприємця рухатися шляхом інноваційного розвитку. По-друге, це відсутність можливості здійснення інновацій через слабкий розвиток фундаментальної науки як постачальника нових наукових знань та ідей, обмеженості ресурсів для фінансуван-

ня інновацій, нерозвиненості повною мірою таких підприємницьких якостей як прагнення йти на ризик, кардинальні зміни у своїй діяльності тощо. По-третє, наявність перешкод, які досить важко обійти фірмам, здійснюючи інноваційно-інвестиційну діяльність. У ролі останніх виступають: недоступність фінансових ресурсів, високі відсоткові ставки, низька очікувана прибутковість, довготривалий термін окупності інноваційних інвестицій, ризик, невизначеність, бар'єри для вкладення капіталу у певні сфери. Отже, на наше переконання, державний вплив має бути спрямований саме на подолання перешкод, які виникають на шляху здійснення господарюючими суб'єктами інноваційних інвестицій.

Для виокремлення напрямів державного регулювання, що здатні впливати на існуючі для розповсюдження інновацій пере-

шкоди, пропонуємо провести групування, що дозволяє в узагальненому вигляді отримати інформацію про інноваційно-інвестиційну діяльність держави, а також висвітлити перешкоди до інноваційного інвестування, які усуваються за рахунок державного регулювання (рис.1).

Як продемонстровано на рис. 1, державне регулювання спрямоване, передусім, на формування інноваційного клімату та інноваційної інфраструктури, яка виступає свого роду передатним механізмом, через який нововведення проходять шлях до виробництва. Відповідний напрямок державної діяльності пов'язаний із необхідністю забезпечення умов для прибуткової діяльності інноваційного бізнесу в умовах наявності високої вартості та терміну окупності інноваційного проекту при неявному комерційному ефекті.

Рис. 1. Основні напрями державного регулювання перешкод, що виникають у інноваційно-інвестиційній діяльності

На нашу думку, формування інноваційного клімату – це головне завдання державної влади для стимулювання інноваційного розвитку. Говорячи про інноваційний клімат, подаємо узагальнену характеристику сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових та політичних передумов, які визначають привабливість і доцільність інноваційного інвестування. Головними умовами для його створення виступають стихійні ринкові механізми та усвідомлена діяльність держави, а також їх поєднання.

Для формування інноваційного клімату необхідно досягти поширення та утвердження в суспільстві інноваційної ідеології. Виразним прикладом слугують США, в яких держава подбала про необхідність та безальтернативність постійних нововведень у технологічній, економічній та соціальній сферах, намагаючись проводити майбутню політику тільки на засадах інноваційного розвитку [8]. Діяльність держави повинна безумовно сприяти розвитку інноваційної інфраструктури. Зважаючи на світовий досвід, враховуємо те, що вона традиційно охоплює три компоненти, які створюють своєрідний «інкубатор», в якому народжуються, втілюються і знаходять перше практичне застосування з наступним розповсюдженням усі нововведення. Це, по-перше, лабораторії, дослідницькі центри, наукове виробництво приватного сектора економіки, по-друге, державні відомства, інститути і лабораторії і, по-третє, академічна сфера – вищі навчальні заклади, насамперед, університети.

Усі ці складові частини науково-технічного прогресу тісно пов'язані і взаємодіють між собою, утворюють єдину систему, хоча і мають відповідну спеціалізацію у загальному поділі праці. Вона ґрунтується на різниці у ступені привласнення нового знання, яке залежить як від його характеру (фундаментальне або прикладне), так і від цілей, які переслідують його виробники (комерційні чи некомерційні). Так, приватний сектор відповідає не тільки за створення власних ідей і нововведень, створених у інших секторах, що відповідають новим суспільним потребам, але і доведення їх у виробництво.

Державний сектор визначає напрямок

стратегії економічного і науково-технічного розвитку, стимулює процес впровадження інновацій у країні, проводить дослідження і розробки, що мають загальнонаціональне значення. Університети, окрім підготовки фахівців, виступають постійними генераторами нових наукових ідей у всіх галузях знань.

У цьому відношенні простежуємо чітке розмежування функцій між центрами академічної науки (університетами), державними науково-дослідними інститутами та лабораторіями, з одного боку, і дослідницькими підрозділами приватних фірм, з іншого. Тобто виявляється інституціональний «поділ праці» у виробництві знання: з передбачуваною часткою умовності можна стверджувати, що у першій групі інститутів зосереджено розвиток «науки», у другій – «технології». Але важливі розбіжності між ними полягають у мотивації. Усі дослідження у сфері НТП поділяють на прикладні і фундаментальні. Останні є досить капіталоемними і потребують високих витрат за неявного комерційного ефекту. Тому традиційно відповідальність за цю сферу покладено на державу. Підтримуючи фундаментальні дослідження, державою формується запас нових наукових і технологічних ідей і створюються умови для вільного доступу до них національних виробників.

Результати досліджень інститутів першої групи, як правило, широко розповсюджуються. Цьому сприяє ще й те, що значна частина сучасних університетських досліджень проводиться у сфері прикладних, або так званих трансферних, наук, які виступають сполучним елементом між відповідними галузями фундаментальної науки і конкретними сферами технології. Прикладами «трансферних» наук слугують комп'ютерна наука, цивільне машинобудування, фармакологія, наука про вирощування рослин, медичні науки тощо. Окрім того, університети не тільки дають нові знання, але і виступають своєрідними акумуляторами старих, накопичених знань, які набувають певного ступеня важливості для розвитку окремих технологій, включаючи традиційні. «Трансферна» роль державних дослідницьких інститутів і лабораторій найчастіше визначається розвитком як при-

кладних наук, так і стандартів та метрології.

Університетські дослідження спрямовані не на першочергову максимізацію прибутку, а функціонують під впливом різних мотивів, пов'язаних з прагненням до досягнення першості у здійсненні наукових відкриттів, отриманням винагороди в галузі університетського викладання і управління. Знання, вироблене інститутами першої групи, є чистим суспільним благом і його надання, відповідно до розглянутих нами раніше основ неокласичної теорії суспільних благ, здійснюється державним сектором науки і за рахунок коштів державного бюджету.

Світовий досвід свідчить про те, що за рахунок держави фінансується значна частка сукупних витрат на НДДКР, на створення і підтримку інформаційної інфраструктури та інші види діяльності щодо забезпечення НТП, у реалізації яких господарюючі

суб'єкти не зацікавлені у зв'язку з неможливістю отримання поточних прибутків. Прикладом цього є дані, що характеризують витрати на НДДКР, які здійснювались у США в період між бумами 1970 і 1984 рр., тобто тоді, коли у провідних державах світу почався стрімкий перехід до постіндустріальних технологій (див. табл. 1).

Держава, за свідченням наведених даних, фінансувала половину сукупних витрат на НТП, причому на перших стадіях ініціювала інноваційний процес, створюючи відповідні умови для включення у цю сферу приватного підприємництва. У подальшому в США витрати на інновації постійно зростали: за останнє десятиріччя XX ст. тільки за рахунок інвестицій у високі технології (перш за все інформаційні) у США вдалося забезпечити 35% ВВП і 50% приросту продуктивності праці.

Таблиця 1

Витрати на НДДКР у США в період структурної перебудови економіки у 70–80-ті рр.

Рік	Всього, млн. дол.	Федеральний Бюджет		Приватний сектор		Університети і непри- буткові організації	
		млн. дол..	%	млн. дол.	%	млн. дол.	%
По джерелам фінансування							
1970	26 134	14 892	56,9	10 444	40,0	798	3,1
1975	35 213	18 109	51,5	15 820	44,9	1284	3,6
1980	62 618	29 451	47,0	30 911	49,4	2256	3,6
1981	71 912	33 402	46,5	35 989	50,0	2525	3,5
1982	80 317	37 053	46,1	40 528	50,5	2736	3,4
1983	87 678	40 328	46,0	44 350	50,6	3000	3,4
1984	96 975	44 270	45,7	49 375	50,9	3330	3,4

Джерело: [9]

Ці процеси сприяли переходу розвинутих країн до домінування третинного сектору економіки і їх визначення як таких, що здійснили перехід до постіндустріального суспільства [10, с.85]. Таким чином, держава бере на себе фінансування фундаментальної науки і на цей момент неприбуткових сфер інноваційних вкладень, створює сприятливі умови для інвестування приватних капіталів у науково-технічну сферу. Стосовно діяльності інститутів другої групи (дослідницькі підрозділи приватних фірм), вона зорієнтована на максимізацію прибутку або на інші виключно комерційні цілі. Саме через це завоювання першості у винаходах, що націлене на отримання надпри-

бутку, виявляється несумісним з необмежено широким поширенням отриманої інформації.

У той же час у дослідницьких лабораторіях промислових компаній у межах комерційних інновацій, одночасно продукується знання двох типів: специфічного характеру (пов'язане з виробництвом фірмою конкретного продукту або застосуванням конкретного виробничого процесу) і знання загального характеру, що має ширше застосування. Якщо інформацію, що втілює знання першого типу, можна у більшому або меншому ступені виключити із споживання, то з інформацією, що втілює знання другого типу, це проробити набагато склад-

ніше. Отже, виявляється досить складним розв'язання завдання запобігання поширенню загальних наукових принципів через законодавче оформлення прав власності на таку інформацію. Тому приватний сектор є сприятливішим до інноваційної діяльності у сферах, які надійно захищені патентним законом.

Через це необхідно враховувати правове середовище. У розвинених країнах законодавство про промислову власність детально регулює питання щодо захисту прав інтелектуальної власності, передачі нових технологій, включаючи сферу міжнародного обміну. Формування відповідних законів набуває великого значення у ринкових умовах, коли надзвичайно важливим є правильний і чітко визначений законом розподіл прав і обов'язків між учасниками комерційного обороту. Таку політику досить активно у 70–80-ті рр. проводили європейські країни для створення сприятливих умов у структурній перебудові, підкріплюючи дію ринкових сил методами протекціонізму. У сучасних умовах і у інших країнах формується законодавство про передачу технологій. Подібні правові акти діють сьогодні в Аргентині, Мексиці, Бразилії, Індії. Такий закон прийнято в Китаї та багатьох інших державах.

Щодо конкретизації функціонування названих нами елементів інфраструктури науково-технічного прогресу у конкретних країнах, то в США вони визначається важелями і стимулами ринкової конкуренції, державного регулювання і традиційного «університетського академізму». В 90-ті рр. американські аналітики вказали на численні факти, що свідчать про недостатній зв'язок університетів із промисловістю, дублюють дослідження не тільки в різних секторах, але й у тому секторі, що впливає на розпилення виділених коштів, зниження ефективності витрат на інноваційну діяльність. Все це призводить до того, що з'являються нові інфраструктурні елементи, які є ефективною формою зв'язку між академічною, урядовою сферами та виробництвом.

Інноваційна сфера країн ЄС представлена безліччю організаційних форм. В узагальненому вигляді класифікацію типів територій високої концентрації науково-

технічного потенціалу в країнах ЄС можна розглянути у вигляді трьох укрупнених груп: столичні мегаполіси і великі міські агломерації як провідні центри концентрації національного науково-технічного потенціалу; технологічні регіони як територіально розподілені системи; центри науки й вищої школи в муніципальних утвореннях.

З 80-х років і у країнах ЄС починають розвивається різного роду науково-виробничі комплекси, інноваційні центри, наукові та технологічні парки, «інкубатори підприємств високої технології» тощо. Їх головною метою є надання найрізноманітніших послуг і створення найсприятливіших для інноваційних підприємств умов, стимулювання розвитку передових галузей, прискорення інноваційного процесу, практична реалізація перспективних наукових ідей і відкриттів. Це досягається через об'єднання зусиль вузів, науково-дослідних центрів і нових наукомістких підприємств. «Інкубатори» створюють необхідну інфраструктуру для нормальної життєдіяльності малих інноваційних підприємств. Як правило, подібні підприємства орієнтовані на великі промислові компанії і створюються для того, щоб конкурувати з ними у сфері розробки інновацій. Досить часто регіональна діяльність таких структур успішно сполучається з галузевою.

Багато подібних комплексів виникає навколо великих університетів і наукових центрів і очолюються ними. Нові підприємства часто створюються самими вченими і фахівцями за безпосередньою допомогою і участю університетів, місцевих органів влади, фінансових установ, торгово-промислових палат і приватного бізнесу. У окремих випадках університети через контрольовані ними фонди вкладають кошти у венчурні підприємства з метою експлуатації технологій, які розроблені у їхніх лабораторіях. У цих фондах беруть участь і вчені. На підприємствах, що успішно діють у межах таких комплексів, період впровадження нововведень скорочується у 2–3 рази порівняно із середнім терміном [11]. Створення консорціумів, інженерних центрів, наукових і технологічних парків та інших перспективних формувань, що успішно реалізують складні інноваційні ідеї, – наочний приклад

ефективності державної підтримки таких ідей, через які різні організації усвідомлюють необхідність спільної реалізації інноваційного циклу й реально відчують переваги цієї роботи.

Іншим напрямком впливу держави на інноваційну діяльність є формування правового середовища для проведення інноваційної діяльності. Законодавчі акти створюють «правила гри» для економічних суб'єктів у інвестиційно-інноваційній сфері, надають правовий захист потенційним інвесторам та новаторам, зводячи тим самим, ризики і невизначеність інвестиційно-інноваційної діяльності до певного мінімуму.

Розглядаючи діяльність держави у напрямку формування інноваційного клімату та інноваційної інфраструктури, нами зазначена необхідність правових актів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, передачі технологій. Наприклад, патентне право, що діє в США та країнах ЕС вже близько 200 років, законодавчо закріплює права винахідників на їх відкриття – інтелектуальну власність, що допускає монополію автора на науково-технічне рішення. Це надає право винахіднику отримувати плату за користування його винаходом, що законодавчо закріплена. Державна підтримка створення організаційних формувань на зразок університетсько-промислових дослідницьких центрів, венчурних підприємств, інкубаторів, технопарків та технополісів, про які вищезазначене, здійснюється у розвинених країнах також на підставі відповідного законодавства.

Важливе значення щодо стимулювання інноваційної активності має конкурентна політика, яка базується на дії законів про захист конкуренції та регулювання діяльності монополій. Правове регулювання конкурентної політики, яке бере початок ще з XIX століття (закон Шермана), формує необхідні та найзагальніші передумови для стимулювання господарюючих суб'єктів до підвищення ефективності своєї діяльності, пошуку нових ідей та механізмів їх втілення на практиці. Такі закони знаходяться у постійному розвитку, зазнають певних змін, виходячи із існуючих на цей момент реалій. Показовим є той факт, що уряд США в пе-

ріод структурної перебудови економіки, тобто тоді, коли виникла необхідність у формуванні значних фінансових ресурсів, пішов на свідоме послаблення антитрестовського законодавства через зняття великої кількості обмежень із вертикальних і конгломеративних об'єднань, дозволив горизонтальне об'єднання капіталу, у разі усунення дублювання виробництва чи зростання його ефективності. Це дало можливість виключення з-під впливу закону злиття між виробниками й оптовими споживачами продукції. Натомість в Японії конкурентне законодавство заохочувало дубльовані закупівлі іноземної технології, тобто імпорт одного і того ж її виду декількома фірмами з метою вирівнювання умов конкуренції у певних галузях і запобігання тимчасовій монополії. Це сприяло загостренню конкурентної боротьби, переміщенню технологічних знань від крупних підприємств до малих і середніх.

В цілому ж правове забезпечення інноваційної діяльності відіграє вагомий роль і при усуванні інших перешкод. Прийняття законів про інвестиційну і інноваційну діяльність у сучасних умовах є характерним для будь-якої економічної системи. Прикладом може слугувати виданий у 1976 р. у США «Закон про національну політику в галузі науки й техніки, про організацію й пріоритети», який є основою нормативної бази у сфері інноваційної діяльності. У ньому закріплено зразковий перелік пріоритетних цілей, реалізація яких повинна сприяти прогресу науки й техніки, при здійсненні якої федеральний уряд повинен зберігати елементи централізованого планування.

У 1980 р. в США було прийнято закон Стівенсона-Уайдлера «Про технологічні нововведення», в якому декларується курс на підвищення економічного, екологічного й соціального добробуту шляхом створення, зокрема, некомерційних організацій, що діють тільки у наукових і освітніх цілях, ринкових центрів промислової технології, а також ставиться мета стимулювання використання технічних розробок, субсидованих федеральними фондами. У цьому законі передбачені заходи морального заохочення за успішну інноваційну діяльність. У США на підставі рекомендації міністра торгівлі пре-

зидент може вручити медаль національної технології за видатний внесок у розвиток техніки певними особами або компаніями. Подібні закони існують в інших промислово розвинених країнах. У Швейцарії з жовтня 1983 р. діє федеральний закон про розвиток наукових досліджень, положення якого поширюється на науково-дослідні установи і забезпечує їх роботу коштами федерального казначейства. Наприклад, відповідно до французького закону №83-1376 від 23 грудня 1985 р. наукові дослідження і технологічний розвиток визнаються загальнонаціональними пріоритетними завданнями.

У відповідності до правового законодавства, що діють в країнах, формуються і регулюючі інститути НТП. До останніх, наприклад, у США належать: Американський науковий фонд (фундаментальні дослідження); Американська наукова рада (промисловість і університети); НАСА (Національне космічне агентство); Національне бюро стандартів; Національний інститут охорони здоров'я; Міністерство оборони; Національний центр промислових досліджень; Національна академія наук; Національна технічна академія; Американська асоціація сприяння науки.

У країнах ЄС виконавчими органами уряду в сфері науки і технологічного розвитку є міністерства (Міністерство освіти, науки, досліджень і технології, Міністерство економіки). У сфері компетенції міністерств перебуває переважна частина державного науково-технічного потенціалу – наукові суспільства, інститути й дослідницькі центри. Міністерства здійснюють відбір і фінансування пріоритетних програм технологічного розвитку, а також надають фінансову підтримку розробці державними науковими установами спільних проектів із промисловими підприємствами (переважно малими й середніми).

У Німеччині діють два державних органи: міністерство досліджень і технологій та міністерство економіки, що займаються сприянням інноваційній діяльності малих і середніх фірм. З боку міністерства досліджень і технологій – це прямі заходи фінансової підтримки різних програм і проектів. З боку міністерства економіки – це надання допомоги через різного роду промислові і

дослідницькі структури. У Франції з 1978 р. функціонує державний секретаріат з малих підприємств, одним з напрямків діяльності якого є фінансова підтримка інноваційної діяльності малих і середніх підприємств. У Великобританії допомога інноваційній діяльності малого бізнесу надається через міністерство промисловості. В Японії ще у 1932 р. було створено Товариство сприяння науці, котре поєднувало ефективний та прямий механізм «фінанси – наука – виробництво». Згодом, у 1967 р., воно було перетворено як квазі-державну організацію – відповідно до Закону про Японське товариство сприяння науці.

У якості третього напрямку державного впливу на інноваційно-інвестиційну діяльність пропонуємо розглянути діяльність уряду у сфері управління ризиком і невизначеністю. Ризик є досить вагомим обмежуючим фактором для здійснення інноваційної діяльності приватними інвесторами. Із самої природи венчурного бізнесу слідує, що він потребує об'єднання фінансових ресурсів багатьох інвесторів. Інноваційна діяльність має занадто високий ризик, щоб приватні інвестори вкладали у неї всі власні кошти. На наш погляд, даний аргумент часто є важливим тоді, коли фірми не мають достатніх фінансових ресурсів або коли вони змушені шукати зовнішнє фінансування. У першому випадку провал у представленому проекті не зможе бути компенсований успіхом у майбутньому так як фірма може стати банкрутом відразу після невдалого новаторства.

У випадку фінансування інноваційної діяльності за рахунок кредиту сам кредитор потрапляє в інформаційну асиметрію: він не знає так само добре, як підприємець, всі тонкощі інноваційного проекту, і тому ризикує прокредитувати пропозиції слабких інноваційних проектів або не одержати частку, на яку він розраховував у випадку успіху (наприклад, через інформаційні маніпуляції або через розпливчасті формулювання результатів дослідження в контракті фінансування). Все це суттєво обмежує інноваційне кредитування.

Перераховані труднощі, в основному, стосуються малих і середніх підприємств, які сконцентровані на здійсненні одного або

декількох інноваційних проектів у той час, коли крупні підприємства ведуть численні проекти паралельно і диверсифікують ризики. До того ж крупні підприємства мають і більш легкий доступ до фінансових ринків і державної підтримки. Отже, у кожного із підприємств різних форм власності, а також у суб'єктів фінансового ринку повинен бути визначений певний відсоток фінансових ресурсів, який вони згодні направити на ризикові інвестиції.

У великих корпорацій, як правило, частка капіталу, яку вони могли б вкласти з ризиком, складає суму, достатню для реального (практичного) створення інновацій, і тому такі корпорації не потребують зовнішніх ресурсів для інноваційних вкладень. У крупних корпоративних структур великий запас міцності, однак саме на його підтримання і витрачаються значні ресурси (наприклад, на диверсифікацію), які у принципі могли б піти на піонерні дослідження. Стимулюючим фактором ризикової інноваційної діяльності великих фірм є те, що їх дослідницькі інтереси розпорошені і тісно пов'язані з виробництвом вже освоєної продукції. Як стверджує відомий дослідник діяльності бізнесових структур А. Юданов, крупна компанія «скупа на фінансування безумних ідей, її НДДКР носять більш приземлений характер... Передбачений, поточний науково-технічний прогрес – це вотчина крупних фірм і спеціалізованих виробників, а ризикові прориви у майбутнє – це шанс дрібних фірм-новаторів» [12, с. 47–48]. Очевидним є той факт, що займаючи конкурентну позицію і отримуючи прибуток, велика фірма не буде вести ризикові дослідження. А дрібні фірми, навпаки, будуть займатися інноваційною діяльністю. Навіть втрата вкладених коштів у разі невдачі буде набагато меншою ніж у відношенні провалу великої фірми. Тому об'єкт уваги венчурного бізнесу – середнє і навіть мале підприємство, достатньо гнучке до змін ринкової кон'юнктури. Саме цей сектор, навіть при обмеженості власних фінансових ресурсів, є найбільш схильним до впровадження ризикових проектів завдяки можливості швидкого реагування на вимоги ринку, мобільності та оперативності. У надрах дрібних та середніх фірм відбувається пошук принципо-

во нових технічних рішень. Компанії несуть витрати, не маючи значних джерел доходів. Саме тому вони потребують фінансово-організаційної підтримки.

За рахунок формування спеціалізованих венчурних фондів, які об'єднують виділені спеціально для ризикових вкладень інвестиційні ресурси банків, великих фірм, страхових компаній, державного і місцевого бюджету, пенсійного фонду, приватних інвесторів і недержавних установ у країнах з ринковою економікою формується спеціалізований сегмент високотехнологічного ринку, що гарантує займи дрібним і середнім компаніям на ринках ризикового капіталу. Саме тут важлива роль держави: вона виступає ініціатором створення венчурних фондів, приймає участь у формуванні венчурного капіталу і, головне, створює надійний контроль за їх діяльністю з метою застереження різних махінацій.

Четвертим напрямком впливу держави на інноваційну діяльність є створення інноваційного середовища, в якому формуються фінансові джерела потенційних інновацій. Нами вже було з'ясовано, що для сучасної інноваційно-інвестиційної діяльності промислово розвинутих країн Заходу характерна поява нових інституціональних структур, які дозволяють акумулювати вільні грошові кошти населення і юридичних осіб і направляти їх на реалізацію інвестиційних проектів у відповідності з державними пріоритетами і програмами, а також, виходячи з інтересів приватного і змішаного секторів економіки. До таких структур відносяться інвестиційні і пенсійні фонди, страхові компанії, венчурні фонди та інші фінансово-кредитні установи.

Загальновідомою є діяльність держави у кредитно-грошовій сфері, яка спрямована на активізацію інвестиційної діяльності шляхом регулювання відсоткових ставок та проведення політики доходів. Остання стимулює зростання заощаджень, на основі яких формуються фінансові джерела потенційних інвестицій. Для розвинених країн світу є характерним і залучення іноземних інвестицій. В основі даного процесу знаходяться галузеві та регіональні пріоритети. Державне регулювання інвестицій та участь у власності включають такі базові компо-

ненти, як резервування за національним капіталом певних галузей і видів виробництва, для збереження національної безпеки. Це стосується заборони на участь іноземних інвесторів у акціонерному капіталі визначених секторів, зокрема телекомунікацій в Австрії, Греції, Ірландії, Ісландії, Італії, Китаї, Португалії, Туреччині, Швейцарії та Швеції.

Серед інших непрямих заходів щодо регулювання участі у власності та контролю – резервування за національним урядом призначення одного або більшої кількості представників до ради директорів; право уряду на «вето» щодо деяких рішень чи вимога про повну однаковість ради директорів у розв'язанні деяких питань; обов'язковість консультування з урядом перед прийняттям важливих рішень, крім того, застосовуються обмеження на використання довгострокових іноземних кредитів, цінні папери іноземного інвестора; права іноземних акціонерів (на виплату дивідендів, відшкодування капіталу після ліквідації підприємства, на приховування інформації з деяких аспектів руху інвестицій); національний склад ради директорів або чисельність емігрантів у ній; право власності на землю чи нерухомість; право на промислову або інтелектуальну власність; ліцензування зарубіжної технології. Останнім часом найбільш часто використовується залучення приватного капіталу державою в інфраструктуру головним чином не шляхом приватизації, а в рамках концепції державно-приватного партнерства. Держава передає бізнесу права володіння і користування своєю власністю, але залишає за собою право розпорядження.

Розвиток сучасного інноваційно-інвестиційного підприємництва також пов'язаний з факторами соціально-економічного і психологічного характеру. І їх ми вважаємо п'ятим напрямком впливу держави на інноваційну діяльність, реалізація якого приводить до формування соціокультурного середовища. Так, у США пропаганда успіху, ризику, конкуренції не проходить без уваги – вона піднімає підприємницький дух, і без того властивий американській нації. Саме тому у цій країні бізнес, особливо дрібний і венчурний, здійснює

вагомий вплив на інноваційно-інвестиційний фактор економічного зростання. В інших країнах інша культура дещо стримує розвиток інноваційно-інвестиційного підприємництва. У країнах ЄС більш розповсюджені традиції бюрократичного управління. Саме сфери державного і корпоративного управління концентрують найбільш талановиті кадри. Можливості розпочати свою власну справу, особливо в областях передової технології, для них істотно знижуються. Основна частина дрібних інноваційних компаній у ЄС включена в досить жорстку систему субпідрядних відносин з великими корпораціями і багато в чому залежить від їх діяльності. Однак останнім часом для ЄС стали характерними певні зміни. На макрорівні науково-технічна інтеграція ЄС привела до зміни соціально-економічної моделі її розвитку. Особливістю останньої є націленість на виробництво, поширення і практичне використання інновацій, при чому не тільки наукових і технологічних, але й організаційних та соціальних.

Спираючись на зростаючу підтримку державних інститутів, фінансових і виробничих структур, науково-технічна інтеграція привела до зміни ділової культури бізнесу; подальшого посилення у підприємницькій діяльності ролі новаторських, інноваційних аспектів; до формування тісних коопераційних зв'язків між підприємницькими одиницями і суспільними структурами, що діють в інноваційній області. Колись зовсім самостійні фірми й інститути, зберігаючи фінансову незалежність, стають пов'язаними в інформаційному і технологічному відношенні.

В Японії традиції довічного наймання робітників стримують створення нових фірм, і, особливо, у сфері передових технологій. Однак у цілому, якщо взяти до уваги роль великих компаній і ФПГ, японське інноваційно-інвестиційне підприємництво займає лідируючі позиції у світі. Японські корпорації не тільки переймають нововведення у всіх країнах світу, але і створюють багато власних. Не тільки японські підприємці, а ще й уряд зацікавлений в розробці нових технологій, продуктів, пошуку нових ринків збуту, створенні механізмів і забез-

печення високої конкурентоспроможності продукції. Так, в Японії та Південній Кореї основою сталого економічного зростання вважаються великі промислові групи. Завдяки цьому державна підтримка особливо відчутна у сфері технічної освіти, для чого розробляють і реалізують різноманітні державні програми, у тому числі і ініційовані місцевими органами управління. Завдяки цьому створюються умови для підвищення інтелектуального і креативного рівня працівників, що зумовлює їх зацікавленість у реалізації власних можливостей. Як правило, найкращі умови для цього створенні в потужних корпораціях, де акумулюється значний науково-технічний потенціал країни та забезпечується повне фінансування від розробки до впровадження нововведення у виробництво. Це сприяє, з одного боку, технологічному прориву на важливих напрямках науково-технічної діяльності, а з іншого – наступній диверсифікації вдалих і потенційно продуктивних ідей, на яких ґрунтуються інновації.

Заходами, за допомогою яких формується соціокультурне середовище інноваційної діяльності, є фінансова допомога вченим, винахідникам і малим фірмам, які працюють над створенням і впровадженням інноваційного продукту у вигляді надання новаторам грантів, позик, субсидій, гарантованих кредитів, забезпечення дослідників та інженерів відповідним обладнанням, приміщеннями та сервісом, експертного кредитування та інше. У межах даного напрямку держава займається формуванням та заохоченням науково-технічних кадрів через забезпечення їх підготовки та перепідготовки в державних наукових установах і навчальних закладах, виділяє необхідні для цього бюджетні асигнування та матеріальні ресурси, законодавчо надає рівні правові умови для функціонування організаційних структур різних форм власності, які здійснюють навчання й підвищення кваліфікації кадрів. Показовою за останні десятиріччя є політика підтримання конкурентних переваг у глобальному просторі, яка реалізується урядами певних країн через залучення іноземних наукових кадрів високої кваліфікації та формування на цій основі потужного національного наукового потенціалу [11, с.

33–35]. Разом з цим держава встановлює обов'язковий мінімум науково-технічних знань для кожного рівня освіти. З метою підготовки наукових кадрів держава запроваджує систему атестації наукових викладацьких кадрів та сприяє визнанню еквівалентності дипломів про вищу освіту та наукових ступенів на міждержавному рівні. За найвищі досягнення в галузі науки і техніки держава встановлює премії і почесні звання для осіб, які зробили значний внесок у розвиток науки, технології, їх реалізацію у виробництві.

Висновки. У ході дослідження форм та методів державного втручання в інноваційну сферу встановлено, що ринкова економіка досить швидко реагує на ті потреби, які створюють надприбутковість інноваційних проектів. І значно менше вона пристосована до реакції на ті з них, які слабо стимулюють підприємництво до інновацій, що й створює менш сприятливі умови для інноваційного розвитку. Тому підприємець буде йти шляхом інноваційного розвитку тільки за умов можливості отримання очікуваної величини прибутку, причому шляхом менш витратним і ризиковим.

Аналіз світової практики показав, що цілеспрямована підтримка державою рівня та інтенсивності інноваційно-інвестиційної діяльності в економіці сприяє формуванню відповідного середовища, а також усуває перешкоди для інноваційної діяльності. Там, де ринкові сили неспроможні спрямувати інвестора на інноваційну діяльність, «заохочуючим» механізмом стає держава. Саме вона формує умови полегшеного доступу до фінансових ресурсів, управляє ризиком та невизначеністю, створює сприятливий клімат для інвестицій інноваційного спрямування у плані прибутковості, регулює конкуренцію та розробляє «правила гри». Все це приносить конкретні результати у вигляді досягнення і підтримки стабільних темпів інтенсивного економічного зростання та реалізується через п'ять найбільш впливових напрямків державного втручання у інноваційно-інвестиційну діяльність, а саме:

– створення інноваційного клімату та інноваційної інфраструктури, яка виступає свого роду передатним механізмом, завдяки якому науково-технічні винаходи проходять

шлях до виробництва;

– формування правового середовища для проведення інноваційної діяльності завдяки якому реалізується державна підтримка створення відповідних організаційних формувань і регулюючих інститутів НТП;

– управління ризиком і невизначеністю;

– створення інвестиційного середовища, в якому формуються фінансові джерела потенційних інновацій;

– формування соціально-економічного і психологічного середовища інноваційної діяльності.

Всі ці напрямки державного впливу спрямовані на створення мотивів у підприємницького сектора до інновацій за умови, що сам потенційний новатор в силу існування протидіючих НТП тенденцій не проявляє зацікавленості у інноваційному інвестуванні.

Література

1. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
2. Прушківська Е. В. Секторальна структура національної економіки: теорія, методологія, практика формування : монографія. – Е. В. Прушківська. – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – 375 с.
3. Пилипенко Ю. І. Механізми інноваційної

мотивації та їх специфіка в умовах України / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2003. – №1. – С. 16–20.

4. Pilipenko Yu. I. Innovative elements of the structural reform of national economy of Ukraine / Yu. I. Pilipenko // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2015. – №2. – С. 80–86.

5. Вартанян В. М., Колісник О. П. Формування функцій державного управління інноваціями на регіональному рівні / В. М. Вартанян, О. П. Колісник // Проблеми економіки. – №3, 2011. – С. 48–52.

6. Завгородня О. О. Інноваційна динаміка національної економіки / О. О. Завгородня. – Дніпропетровськ : Пороги, 2014. – 408 с.

7. Прушківська Е. В. Роль знань у формуванні постіндустріального суспільства: національний аспект / Е. В. Прушківська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. : Економіка. – 2013. – № 146. – С. 60–63.

8. Кириченко Е. Основы инновационного лидерства США / Е. Кириченко // Мировая экономика и международные отношения, 2005. – №7. – С. 45–47.

9. National Patterns of Science and Technology Resources, 1984, Wash., – р. 32.

10. Пилипенко Г. М. Кількісний вимір впливу науки на соціально-економічний розвиток / Г. М. Пилипенко, Н. Ю. Науменко, Н. Є. Федорова // Економічний простір. – 2018. – №130. – С. 76 – 88.

11. Доклад ЮНЕСКО по науке: на пути к 2030 году. – М. : Издательство ЮНЕСКО, Издательский дом Магистр-пресс, 2016. – 820 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235407r.pdf>.

12. Юданов А. Ю. Фирма и рынок / А. Юданов. – М. : Знание, 1990 – 64 с.

МИРОВОЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУКИ И ИННОВАЦИЙ В СТИМУЛИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В. В. Волошенюк, к. э. н., доцент, Киевский национальный торгово-экономический университет, В. В. Чернобаев, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье исследован мировой опыт использования науки и инноваций как фактора социально-экономического развития общества. Выделены составляющие государственной политики правительств ведущих стран мира, которые способствовали созданию высокоэффективной модели инновационного развития своих национальных экономических систем. Показаны направления адаптации мирового опыта активизации инновационной деятельности к национальным условиям украинской экономики.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, инновационное развитие, инновации, мировой опыт использования науки, государственное регулирование инновационной сферы.

WORLD EXPERIENCE OF USE OF SCIENCE AND INNOVATIONS IN PROMOTING MODERN SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

V. V. Volosheniuk, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Kyiv National University of Trade and Economy, V. V. Chernobaev, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The world experience of using science and innovations as a factor of social and economic development of society is investigated. The components of the state policy of the governments of the world leading countries, which contributed to the creation of a highly effective model of the innovative development of their national economies are distinguished. The directions of adapting the world experience of promoting innovative activity to the national conditions of the Ukrainian economy are shown.

Keywords: social and economic development, innovative development, innovations, world experience in the use of science, state regulation of the innovation sphere.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петрунею Ю. Є.

Надійшла до редакції 17.01.18.

УДК 330.111.4:001

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ НАУКИ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРЕСИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

*Н. Є. Федорова, викладач, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний
університет», sandetskaya777@ukr.net*

У статті аналізуються закономірності впливу науки на суспільну систему. Показано особливості сучасного розвитку пострадянських країн, виявлено найбільш тісні взаємозв'язки між наукою та показниками, що характеризують розвиток суспільства. На основі досвіду розвинених країн та практики українських реформ розроблено напрями і механізми регулювання процесу соціально-економічного розвитку з метою надання йому прогресивного тренду.

Ключові слова: прогресивний соціально-економічний розвиток, наука, інноваційна активність, кількісний аналіз впливу науки на розвиток.

Постановка проблеми. Формування постіндустріальної цивілізації, як відомо, супроводжується зростанням суспільної ролі науки і знань. На думку Д. Белла, сучасне постіндустріальне суспільство являє собою суспільство знання у двоякому сенсі: по-перше, джерелом інновацій в усе більшій мірі стають дослідження і розробки (крім того, виникають нові відносини між наукою та технологією завдяки центральному місцю теоретичного знання); по-друге, прогрес суспільства, який вимірюється зростаючою часткою ВВП та зростаючою частиною зайнятої робочої сили, усе більш однозначно визначається успіхами в галузі знання [1, 288]. Наука як окрема підсистема суспільної системи володіє потужним потенціалом впливу на процес суспільного розвитку: вона здатна як загострювати, так і нівелювати протиріччя, що виникають всередині неї. В цих умовах важливим завданням виступає аналіз факторів і механізмів, за допомогою

яких наука може перетворюватися в фактор прогресивного соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо механізмів та наслідків впливу науки на процес соціально-економічного розвитку вченими також розглянуто досить поверхнево – незважаючи на те, що практично в усіх наукових працях, присвячених аналізу суспільної ролі науки, як класичних (Дж. Бернал [2], Р. Солоу [3], Й. Шумпетер [4], Д. Белл [1], [17], Е. Тоффлер [5]), так і сучасних (А. Гальчинський [6], Л. Федулова [7], В. Геєць [8], Ю. Пилипенко [9], Е. Прушківська [10], [11], А. Філіпенко [12] констатується її вагомий або навіть вирішальний вплив на окремі сфери людської діяльності – економічну, соціальну, екологічну тощо, механізми та наслідки зазначеного впливу остаточно не прояснено. Також потребує глибокого дослідження питання використання науки для

прискорення прогресивного соціально-економічного розвитку України.

Формулювання мети статті. Метою статті виступає визначення на основі кількісного аналізу параметрів впливу науки на процес соціально-економічного розвитку суспільства, а також розробка напрямів і механізмів використання науки для забезпечення його позитивної динаміки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить сучасна світова економічна практика, ефективність національної стратегії прискорення соціально-економічного розвитку багато у чому залежить від правильності її попереднього науково-теоретичного обґрунтування. Вона повинна враховувати як основні стратегічні цілі та пріоритети суспільного розвитку, так і реалії його сучасного стану в конкретній країні, а також її позиції в світовому соціально-економічному середовищі.

Виходячи з розуміння сутності прогресивного соціально-економічного розвитку, а також факторів його забезпечення, головною метою розвитку в Україні має виступати прискорення прогресивної динаміки, тобто стимулювання таких необоротних, цілеспрямованих, якісних, закономірних та багатфакторних змін в усіх сферах господарського життя, що будуть сприяти підвищенню ступеню задоволення матеріальних та духовних потреб суспільства в цілому та окремої людини, майбутніх поколінь, у тому числі й щодо реалізації сил, можливостей та індивідуальності людини, а також гармонізації відносин «людина – природа – суспільство – майбутні покоління» [13]. Наука як система суспільних відносин між суб'єктами наукового пізнання дійсності з приводу виробництва, розповсюдження і практичного застосування нових знань про об'єктивні закони функціонування та розвитку суспільства з метою формування умов для його прогресивного розвитку, в сучасних умовах відіграє вирішальну роль у його забезпеченні [14].

Україна, яка у нашому аналізі впливу науки на розвиток досліджувалася як складова групи пострадянських країн, продемонструвала високу залежність від наукового фактора у своєму поступі на шляху прогресу. Як демонструє **таблиця 1**, всі підсис-

теми українського суспільства виявились пов'язаними у своєму розвитку з науковою складовою (кореляція індексу суспільної системи України з індексом наукової підсистеми знаходиться на рівні 0,852). Саме тому, на наше глибоке переконання, наука виступає центральною ланкою при формуванні дієвого механізму прискорення прогресивного соціально-економічного розвитку в Україні, що передбачає виділення тих сегментів суспільної системи, на які, як показав здійснений нами кількісний аналіз, здатна впливати наука. Після цього з урахуванням досвіду розвинених країн та вітчизняного досвіду вже здійснених реформ, можна розробити комплекс заходів стимулювання прогресивного соціально-економічного розвитку України за допомогою науки.

Згідно наших попередніх досліджень, динаміка основних показників, що характеризують ефективність функціонування основних сфер суспільної системи – економічної, екологічної, політико-правової, соціальної, соціокультурної та, насамкінець, наукової – досить суперечлива: деякі показники демонструють прогресивний тренд, деякі – регресивний, але переважна їх більшість не відповідає стандартам розвинених країн, що вже сформуvalи дієві механізми забезпечення прогресивного напрямку суспільного розвитку. Чи не єдиним показником, що знаходиться приблизно на рівні розвинених країн, виступає в Україні Індекс людського капіталу (Global Human Capital Index – GHCI), який аналізує національний освітній рівень, кількість робочої сили, навички та кваліфікацію, а також знання та можливості (розраховується за шкалою 0-100 (найкраще)). За даним показником Україна має досить непогані результати – 78,4 у 2016 р. та знаходиться на рівні навіть з високорозвиненими країнами – 78,9 у США, 81,55 – в Німеччині, 75,9 – в Італії [15]. З огляду на значення всіх інших показників, можна зробити висновок, що наука в Україні на сьогоднішній день в основному не сприяє реалізації мети забезпечення прогресивного соціально-економічного розвитку. Потужний соціально-економічний потенціал науки в умовах України практично не використовується, а головною конкурентною перевагою

країни виступає висока якість людського капіталу, що необхідно враховувати при побудові національної стратегії забезпечення прогресивного розвитку.

Обираючи сфери впливу на розвиток через науку, слід виходити з того, що зв'язок між складовими Інтегрального індексу науки та Інтегрального індексу розвитку виявився найбільш тісним саме в пострадянських країнах. Останні є країнами з трансформаційною економікою і знаходяться на переломних етапах переходу суспільства від однієї стадії до іншої (точки біфуркації). Як зазначає Е. Прушківська, в цих країнах одночасно протікають два процеси: формування розвиненої ринкової економіки та рух до постіндустріального суспільства [10, с.300]. А це, на нашу думку, серйозно ускладнює забезпечення прогресивної динаміки розвитку постсоціалістичних країн, оскільки унеможливорює використання повною мірою для досягнення цілей розвитку механізмів саморегулювання (ринок в країнах, що розглядаються, все ще перебуває в стадії становлення), а держава як регулятор процесів розвитку не є ефективною внаслідок незавершеності інституціональних реформ. У силу такої подвійності свого становища саме країни пострадянського простору демонструють високу залежність свого розвитку від науки, що здатна вплинути на зміни як економічної, так і соціальної, політико-правової, екологічної й соціокультурної підсистем.

Україна як одна із пострадянських країн перебуває сьогодні на стадії економічного розвитку, яка за кількісними індикаторами відповідає переходу до постіндустріального суспільства як основи, на якій може бути досягнуто високі показники суспільного прогресу. Станом на 2016 рік в структурі її ВВП домінує третинний сектор: на його долю припадає 59,2% створеної доданої вартості, тоді як на первинний сектор припадає 13,7% (його доля порівняно з 2007 роком зросла майже вдвічі), а на вторинний – 27,1%. В структурі зайнятості спостерігаємо подібні тенденції – на долю третинного сектору у 2017 році припадало 59,7% зайнятих, тоді як на долю первинного – 15,7% (у 2006 році вона складала 26,1%), вторинного – 24,6% [16]. Такі тенденції безсумнівно свід-

чать про просування України в бік формування сучасної структури національної економіки, але водночас воно не відрізняється високими темпами: наприклад, в пострадянській Молдові на долю третинного сектору у 2016 році припадає вже 71,4% доданої вартості, в РФ – 62,8% [там само].

При цьому якісний аналіз структурних трансформацій в Україні демонструє, що зростання сфери послуг зовсім не гарантує загальних позитивних трендів в її соціально-економічній системі. Так, у 2015 році, за даними Світового банку, Україна характеризувалася від'ємним сальдо експорту товарів та послуг, яке становило –13,2%; зростання ВВП в цьому ж році становило –9,8%, а приріст доданої вартості послуг –7,3. Доля високотехнологічного експорту в структурі експорту хоч і зросла за період 2000–2016 рр. з 5 до 7%, вона все ж таки залишається на вкрай низькому рівні – відповідний середньосвітовий показник у 2016 році становив 18% [там само]. Отже, для України першочерговим є завдання відновлення промислового виробництва і переведення його у відповідність до постіндустріальних тенденцій.

Слід зауважити, що відносно шляхів вирішення даного стратегічного завдання серед науковців немає однастайності: є точки зору щодо першочергової зосередженості зусиль на прискоренні розвитку сфери послуг як головної ознаки постіндустріального суспільства; ряд вчених вважає, що необхідно спрямувати зусилля на науково-технічній модернізації аграрного сектору економіки як такого, що володіє найбільшим потенціалом у формуванні конкурентних переваг української економіки тощо [17]. Ми схильні виразити згоду з позицією тих дослідників, які відстоюють провідну роль у досягненні високих показників матеріального добробуту українського суспільства саме за рахунок промисловості. Тим більше, що саме на цю закономірність звертав увагу фундатор теорії постіндустріального суспільства Д. Белл, говорячи що «постіндустріальні тенденції не заміщують попередні суспільні форми як стадії соціальної еволюції. Вони часто співіснують, поглиблюючи комплексність суспільства і природу соціальної структури» [18, с.167].

Кореляція складових Інтегрального індексу розвитку та Інтегрального індексу науки

Показник	значення к-ту кореляції; 2-критерій Стьюдента	Валові видатки на НДДКР, % ВВП	Зайнятість в наукоємній діяльності, %	Якість науково-дослідних інститутів	Співробітництво між університетом та промисловою компанією	Заявки на патенти	Науково-технічні статті в журналах на млрд. дол. ВВП за ПКС	Індекс Н	Інтегральний індекс науки
Пострадянські країни (кореляція значима на рівні 2,12)									
ВВП на душу населення, тис. ПКС\$	1	0,877	0,820	0,857	0,884	0,810	0,794		0,922
	2	7,307	5,724	6,643	7,554	5,520	5,230		9,527
Індекс людського капіталу	1	0,546	0,543	0,709	0,600	0,483	0,473		0,630
	2	2,607	2,585	4,018	3,003	2,206	2,147		3,243
Доступ до ІКТ	1	0,793	0,882	0,752	0,740	0,604	0,639		0,834
	2	5,205	9,879	6,028	5,829	4,008	4,401		8,000
Бізнес та інноваційне середовище	1	0,718	0,697	0,861	0,864	0,727	0,763		0,842
	2	4,123	3,884	6,784	6,864	4,238	4,728		6,239
Субіндекс економічної підсистеми	1	0,793	0,802	0,877	0,839	0,704	0,718		0,879
	2	5,211	5,377	7,319	6,169	3,963	4,123		7,365
Субіндекс екологічної підсистеми	1		0,536	0,654	0,638		0,502		0,597
	2		2,540	3,458	3,311		2,320		2,978
Індекс демократії	1				0,545	0,509	0,747	-0,530	
	2				2,603	2,366	4,488	-2,498	
Індекс сприйняття корупції	1	0,667	0,560	0,756	0,802	0,806	0,915		0,783
	2	3,576	2,705	4,625	5,365	5,438	9,074		5,038
Індекс свободи людини	1	0,496		0,592	0,718	0,645	0,790		0,630
	2	2,287		2,939	4,128	3,374	5,158		3,242
Субіндекс політико-правової підсистеми	1	0,505		0,639	0,726	0,687	0,856		0,653
	2	2,341		3,320	4,219	3,783	6,633		3,447
Очікувана тривалість життя	1	0,629		0,669	0,687	0,810	0,922		0,706
	2	3,238		3,598	3,780	5,522	9,538		3,989
Індекс гендерної нерівності	1	-0,689	-0,748	-0,771	-0,843	-0,698	-0,809		-0,821
	2	-3,800	-4,508	-4,848	-6,273	-3,896	-5,510		-5,750
Індекс Джині	1	0,538						0,645	
	2	2,552						3,380	
Субіндекс соціальної підсистеми	1							0,572	
	2							2,786	
Консерватизм	1	0,508		0,612	0,573	0,628	0,729		0,575
	2	2,361		3,096	2,800	3,225	4,260		2,812
Інновації	1						0,474		
	2						2,151		
Орієнтація на інших	1	0,530		0,568	0,571	0,697	0,644		0,558
	2	2,498		3,654	3,679	5,146	4,458		3,559
Орієнтація на себе	1	0,594	0,520	0,599	0,581	0,594	0,776		0,654
	2	2,955	2,433	2,995	2,853	2,952	4,923		3,456
Субіндекс соціокультурної підсистеми	1	0,547		0,610	0,600	0,584	0,751		0,621
	2	2,617		3,083	2,998	2,876	4,548		3,172
Інтегральний індекс розвитку	1	0,724	0,688	0,856	0,871	0,741	0,857		0,852
	2	4,193	3,793	6,624	7,088	4,419	6,643		6,520

Примітка: жирним шрифтом виділені сильні (0,7-0,9) кореляції; курсивом виділені негативні кореляції)

Як зазначав А. Чухно, рух до постіндустріального суспільства відбувається «...не через вигадану деіндустріалізацію, а

завдяки науково-технологічному прогресу, структурній перебудові матеріального виробництва, зростанню продуктивності праці,

скороченню зайнятості з одночасним переміщенням робочої сили у сферу послуг, швидкому зростанню та вдосконаленню цієї сфери» [19, с.47]. В. Геєць, досліджуючи стратегії поєднання глобального та національного розвитку на прикладі Канади, також доводить, що для розповсюдження інновацій необхідною умовою є високорозвинена промисловість, яка готова до їх тиражування [8, с.480].

Отже, процес переходу України на застави постіндустріальної цивілізації передбачає розвиток високотехнологічних галузей промисловості. З економічної точки зору «неоіндустріалізація» – це явище, що сприяє новому розвитку продуктивних сил на основі високотехнологічних та наукомістких процесів виробництва, підґрунтям для якого є нове інституціональне середовище [11, с. 191–197].

Високотехнологічні наукомісткі галузі сприяють розширенню існуючих та створенню нових ринків збуту, більш ефективному використанню ресурсів, які в свою чергу потребують інтенсивної інноваційної діяльності, а висока частка доданої вартості в наукомісткій продукції підвищує рівень зайнятості і в інших суміжних галузях. Однак, як зазначає Д. Турко, «...що стосується України, то наукомісткі галузі мають тут у 10-20 разів меншу питому вагу в промисловості в порівнянні із загальноприйнятим світовим рівнем, незважаючи на те, що в Україні є тенденція до збільшення обсягів реалізації високотехнологічної продукції. Найпрогресивніші наукомісткі технології, до яких належать нанотехнології, оптоелектроніка, фотоніка, практично відсутні» [20, с.59]. Отже, наука в Україні має стати потужним важелем переведення промисловості на інноваційний шлях розвитку, яка ніби локомотив «потягне» за собою якісну зміну й інших галузей національної економіки.

Для досягнення даного завдання необхідним є створення таких умов, за яких суб'єкти підприємницької діяльності будуть зацікавленими у здійсненні інновацій. Як показав здійснений авторами кореляційний аналіз, така зацікавленість в умовах нашої країни знаходиться у тісному зв'язку з показниками якості бізнесу та інноваційного середовища (кореляція на рівні 0,84), а та-

кож доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (кореляція на рівні 0,83). Сприятливі умови для розвитку бізнесу та інноваційного середовища характеризуються наявністю новітніх технологій, венчурного капіталу, доступністю імпорту передових технологічних продуктів, якістю людського капіталу, рівнем конкурентної боротьби, функціонуванням ефективної податкової системи, відповідним інституціональним середовищем. Як бачимо, досягнення цілей розвитку в економічній сфері виявляється залежним від наукової, соціальної, політико-правової, екологічної та соціокультурної підсистем.

Отже, для підсилення зацікавленості підприємців в здійсненні інновацій необхідно здійснити реформування практично кожної з підсистем суспільної системи, націлене на активізацію використання наукового продукту.

Як відомо, регулювання суспільної поведінки здійснюється за допомогою трьох основних операційних систем – право (примус), економічні важелі та система цінностей. Кожна з них має в своєму розпорядженні безліч методів та інструментів, що формують механізм регулювання та які держава та громадянське суспільство може використовувати для доповнення ринкового механізму саморегулювання з метою забезпечення цілей прогресивного розвитку.

Так, основою підвищення інноваційної активності бізнесу ми вважаємо формування здорової конкуренції, яка стимулює попит на інноваційний продукт та підвищує його цінність. Саме конкуренція виступає тією силою, що стимулює виробника впроваджувати найновітніші досягнення науки з метою максимізації його прибутку. Тому підтримка конкуренції, що виступає складовою економічної сфери суспільної системи, виступає першочерговим завданням на шляху до формування прогресивної моделі суспільного розвитку, оскільки запускає ланцюжок «конкуренція – зростання попиту на науковий продукт – зростання його ціни – зростання доходів науковців – розширення наукової сфери – оптимізація структури національної економіки». Сказане підтверджує й наш кількісний аналіз впливу науки на розвиток: фактор зайнятості в наукоємній ді-

альності позитивно впливає як на зростання ВВП на душу населення (кореляція на рівні 0,82), так і на субіндекс економічної підсистеми в цілому (кореляція на рівні 0,8).

Реалізація вказаної мети лежить як в площині вдосконалення антимонопольного законодавства, так і в сфері економічної підтримки малого та середнього бізнесу. Однак, оскільки конкуренція в Україні несе на собі відбиток політичної системи, що здебільшого функціонує у відриві від соціально-економічних реалій, розраховувати тільки на законодавство, тобто систему примусу, не доводиться, оскільки аналіз соціокультурних цінностей українців показує вкрай низьку довіру до влади [21]. В цих умовах система примусу ефективно працювати не може, а державна політика не буде здійснюватися в інтересах людини, природи, суспільства та майбутніх поколінь, тобто в інтересах прогресивного соціально-економічного розвитку.

Силами, здатними переломити ситуацію, можуть виступити як активізація інститутів громадянського суспільства, так і розвиток міжнародного співробітництва в сфері реформування системи влади та проведення глибоких реформ, пов'язаних з розбудовою демократичного суспільства. І тут в нагоді можуть стати досягнення науки: саме завдяки їй відбувається розповсюдження знань і розширення кругозору, що сприяє підвищенню загального інтелектуального та культурного рівня населення, мінімізуючи тим самим ризики маніпулювання свідомістю й оптимізуючи процес прийняття політичних рішень. Окрім того, збільшення вільного часу через впровадження досягнень НТП й економії робочого часу сприяє зростанню громадянської активності, а вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій підвищує прозорість суспільної діяльності, скорочує можливості корупції та тіньових операцій. Сказане підтверджується нашими розрахунками: позитивна кореляція між Інтегральним індексом науки та рівнем корупції знаходиться на рівні 0,78.

Отже, шляхом демократизації суспільства та підвищення рівня економічної та особистої свободи за допомогою науки можна досягти мети збільшення ефективності функціонування державних інститутів,

що сприяє підвищенню довіри суспільства до влади як запоруки зростання ефективності використання механізмів влади та примусу, а також інших інструментів впливу на суспільну поведінку. Саме ці механізми здатні забезпечити ефективну конкуренцію як стимул підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств.

Так, наприклад, для активізації інноваційної діяльності можна використати різноманітні економічні методи стимулювання у вигляді прямих (бюджетні дотації, субсидування, гранти, державні програми) й непрямих (податкові кредити й канікули, преференції та пільги, прискорена амортизація, кредитування) методів. Найчастіше використовуваними недержавним сектором методами виступають: корпоративне фінансування, фінансування при посередництві кредитно-банківських установ, у тому числі венчурних фондів. Наприклад, серед механізмів підвищення наукової і інноваційної активності Сполучені Штати надають перевагу використанню широкого спектру податкових інструментів стимулювання: в цілому в США нараховується більше 100 видів податкових пільг, що активізують науково-технічний процес. Головна особливість податкової підтримки полягає в тому, що пільги надаються не авансом, а в якості винагороди за реальну інновацію. Важливо відмітити те, що в США сума недоотриманих у вигляді податків коштів приблизно відповідає вкладам фірм в інноваційний процес [22]. Окрім того, сучасна наукова політика США націлена на всебічну підтримку малого бізнесу шляхом надання грантів на наукові розробки та активізацію участі у міжнародних наукових проектах з метою скорочення витрат і підвищення продуктивності праці.

Отже, використанням економічних важелів у вигляді податків та дотацій для інноваторів можна досягти значного підвищення підприємницької та інноваційної активності, що буде сприяти як самореалізації особистості підприємця-новатора, так і вдосконаленню завдяки інноваціям всієї господарської системи, підвищенню рівня й якості життя як основних цілей прогресивного соціально-економічного розвитку.

На жаль, в Україні вказані інструменти

практично не використовуються. Незважаючи на велику кількість нормативних актів, присвячених стимулюванню прогресивного інноваційного розвитку: Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1992 та 2016 рр.), «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (1999), «Про інноваційну діяльність» (2002), «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (2006), «Про наукові парки» (2009), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2012) тощо, своєї мети вони не досягли і у більшості випадків носять лише декларативний характер, про що свідчить катастрофічний стан наукової галузі України.

Хоча в Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» проголошено, що «держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України», дана норма права в Україні не працює. В цьому ж документі сказано, що «держава застосовує фінансово-кредитні та податкові інструменти для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України, забезпечення до 2025 року збільшення обсягу фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3 відсотків валового внутрішнього продукту». Однак, такими «фінансово-кредитними та податковими інструментами» стимулювання виступає лише «звільнення державних наукових установ та ВНЗ від сплати ввізного мита та податку на додану вартість з наукових приладів, обладнання, запасних частин і витратних матеріалів до них, реактивів, зразків, наукової літератури в паперовому та електронному вигляді, що ввозяться в Україну для забезпечення власної наукової та науково-технічної діяльності (крім підакцизованих товарів)» [23], а «одним із основних інструментів реалізації державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування» [там само]. Всього цього очевидно недостатньо для стимулювання науково-інноваційного розвитку, враховуючи те, що навіть ці норми в повному обсязі не виконуються.

З вказаних вище причин економічний потенціал стимулювання наукової діяльності, як і правовий, в Україні ефективно не працює. Незважаючи на це, обсяги фінансування наукової галузі України, і так доволі низькі у порівнянні з розвиненими країнами, щороку знижуються, що позначається як на кількості наукових установ, так і на якості наукового продукту, а також на конкурентоспроможності національного виробництва і, насамкінець, на рівні й якості життя в Україні. Так, за даними Світового банку, рівень фінансування наукової галузі України у відсотках до ВВП становив у 2000 році 0,96%, а у 2015 – вже 0,62%, тоді як світовий досвід підтверджує, що потужна реалізація економічної функції наукового сектору, його вирішальний вплив на формування прогресивного вектору суспільного розвитку можливі лише за умови, коли сума витрат на науку перевищує 0,9% ВВП (для України, враховуючи, що досить значна частина ВВП перебуває в тіньовому секторі економіки, цей поріг оцінюється близько 1,7% ВВП [24]).

Вказана ситуація негативна та потребує негайного втручання уряду та громадськості з метою збереження та примноження існуючого наукового потенціалу України. Як показав наявний кількісний аналіз впливу науки на розвиток, показник видатків на науку (у відсотках до ВВП) має доволі сильний потенціал з позиції забезпечення прогресивних трансформацій в суспільній системі: він позитивно впливає на показник ВВП на душу населення (кореляція на рівні 0,88), на доступ до ІКТ (0,79), бізнес та інноваційне середовище (0,72), Субіндекс економічної підсистеми в цілому (0,79), а також на Інтегральний індекс розвитку (0,72).

В нагоді тут може стати досвід розвинених країн в сфері фінансування науково-інноваційної діяльності, де він набуває все більших ознак децентралізації і об'єднує діяльність державних утворень і багатьох суспільних інститутів приватного бізнесу, наукових центрів, політичних партій. Окрім того, формування нового постіндустріального устрою приводить до зміщення пріоритету економічного розвитку з центру в регіони. Так, у 2014 р. в ЄС на долю підприємницького сектору припадало в середньому 64%

видатків на НДДКР, а на долю державного – лише 12% коштів. Подібне співвідношення в Швеції в 2012 р. складало 57,3 до 27,7, у 76,5 до 16,4, в США – 58,6 до 31,2 [25].

В Україні ж в структурі джерел фінансування витрат на наукові і науково-технічні роботи переважають кошти державного сектору, причому їх доля в загальних обсягах постійно зростає. Так, у 2010 р. доля державного сектору в фінансуванні науки складала 57,3%, а у 2015 – вже 62%; на долю підприємницького сектору відповідно припадало 36,4 та 32,7%. Серед наукових організацій 44,3% займають підприємства державного сектору, $\frac{3}{4}$ кваліфікованих наукових кадрів працюють в державних наукових організаціях; доля ж підприємницького сектору у виконанні наукових і науково-технічних робіт скоротилася з 2005 по 2015 р.р. з 55,4 до 40,3% [26]. Все це свідчить про невикористаний потенціал економічних суб'єктів в фінансуванні наукової галузі і дозволяє дійти висновку, що, з метою підвищення ефективності функціонування наукової сфери України слід, перш за все, докласти значних зусиль до стимулювання розвитку підприємницьких структур в зазначеній сфері як лідерів в області здійснення розробок і впровадження.

Окрім того, в розвинених країнах широко використовується потенціал венчурних та інноваційних фондів. Так, в Японії існує гарантоване повернення (до 80%) коштів, вкладених у венчурний бізнес, пільгові кредити венчурним фондам. Особливістю економічної політики Великобританії щодо активізації інноваційної діяльності виступає застосування різноманітних національних й регіональних програм підтримки інноваційної активності – Mercia, Connect, Enterprise Fellowship Scheme, Medici. У країні активно створюються венчурні компанії, яким надаються значні пільги щодо зменшення податку на прибуток, страхування коштів, які надаються венчурним фірмам з боку держави, відшкодування витрат на нововведення для малих інноваційних фірм, списання на собівартість продукції (послуг) витрат на НДДКР.

Венчурний капітал в Україні представлений двома секторами: формальним (венчурні фонди) і неформальним (приватні ін-

вестори). Діяльність та обсяги інвестицій неформального сектору оцінити складно, оскільки такі інвестори уникають публічності, проте наявність в Україні їх об'єднання – Української асоціації приватних інвесторів – передбачає, що підприємства, які реалізують високодохідні та ризиковані інвестиційні проекти, можуть розглядати їх в якості потенційних інвесторів. Незважаючи на це, існують перспективи розвитку традиційних венчурних фондів в Україні, за умов пом'якшення стримуючих чинників, особливо за сприяння держави. При цьому доцільним може бути використання механізмів страхування ризиків високоризикованих інноваційних проектів з боку державних органів через створення відповідних страхових фондів.

Ще одним заходом, що сприятиме зростанню кількості нових знань та стимулюватиме активне їх впровадження у виробництво, може стати активізація співпраці між університетом та промисловою компанією. Як показав наш кількісний аналіз впливу науки на розвиток, вказаний фактор позитивно впливає на субіндекс економічної підсистеми (кореляція на рівні 0,7) та на його складові: ВВП на душу населення (кореляція на рівні 0,86), доступ до ІКТ (0,75), бізнес та інноваційне середовище (0,86), а також на Індекс сприйняття корупції (0,8), Індекс свободи людини (0,72), а також на Інтегральний індекс суспільної системи в цілому (0,87).

У вказаному напрямку діє й підвищення якості науково-дослідних інститутів, що визначається кількістю науково-технічної продукції, що отримала практичного використання. Вказаний показник також позитивно впливає на ВВП на душу населення (кореляція на рівні 0,86), Індекс людського капіталу (0,71), доступ до ІКТ (0,75), субіндекс економічної підсистеми (0,88), Індекс сприйняття корупції (0,76), та, насамкінець, на Інтегральний індекс розвитку (0,86).

Виходячи з вищевикладеного, необхідно зміцнювати зв'язки між університетами, дослідницькими компаніями та бізнесом, що доводить наукове дослідження до етапу його промислового освоєння. На реалізацію цього завдання працюють як організаційно-правові, так і економічні, а також

соціокультурні механізми. Так, наприклад, прийняте в США федеральне законодавство у вигляді федеральних «законів-програм» в галузі НТП дозволило державі підсилити кооперацію між промисловими компаніями і урядом шляхом створення державно-приватних партнерств у формі коопераційних угод для сумісного досягнення конкретних науково-технічних результатів між урядом, державними науковими організаціями, академічними інститутами і приватними промисловими фірмами. У цілому про масштаби державно-приватного інноваційного партнерства свідчить той факт, що з кінця 90-х років XX століття на інвестиції федерального, штатного і місцевого рівнів через економіко-договірний механізм щорічно витрачається від чверті до третини федерального бюджету [27].

В Україні ж кількість підприємств, що впроваджують інновації, знаходиться на рівні 16–18% [28]; як наслідок, якщо зростання ВВП за рахунок введення нових технологій у розвинених країнах становить 60–90%, в Україні ця величина не перевищує 1% [29].

Для прискорення впровадження результатів наукового пошуку, а також для зміцнення зв'язків між наукою та бізнесом можна скористатися механізмом розвитку та вдосконалення інститутів інноваційної інфраструктури, чий елементи виступають організаційно-економічною формою реалізації інноваційної діяльності: технологічні парки, бізнес-інкубатори, технополіси, дослідницькі центри тощо. Досвід розвинених країн свідчить, що такі інноваційні структури створюють сприятливі умови для ефективної діяльності та розвитку малих інноваційних підприємств, що реалізують оригінальні науково-технічні ідеї, через надання їм у тимчасове користування виробничих площ, матеріально-технічної бази, інформаційних мереж, забезпечення дослідними приладами і устаткуванням та надання консультативної допомоги з широкого кола науково-технологічних, економічних і правових питань. Так, в країнах ЄС набули розвитку інноваційні центри і технополіси, наприклад, в Греноблі і Нансі (Франція), у районі Мюнхена і Штутгарта (ФРН) і ін., чие формування відбувалося в рамках реалізації крупних

національних інноваційних програм. Подібні структури проводять великомасштабні дослідження з пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності (фізика високих енергій, біотехнологія, прикладна математика, аерокосмічна техніка і т. ін.).

В Україні зараз зареєстровано 16 технопарків, із яких, за даними Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, працюють лише 9. Після того, як держава перестала підтримувати технологічні парки, скасувавши у 2005 році статті 21 і 22 Закону України «Про інноваційну діяльність», якими передбачалося стимулювання інноваційної діяльності шляхом встановлення податкових пільг, обсяги реалізованої ними продукції значно зменшилися, й у загальному обсязі промислової їх частка зараз незначна, хоча практика роботи технопарків підтверджує їх доцільність та ефективність у активізації інноваційної діяльності – за десять років існування українськими технопарками було впроваджено десятки інвестиційних та інноваційних проектів, створено 3363 нових робочих місця, реалізовано продукції на 12,3 млрд. грн. Саме в технопарках було створено нові зразки унікального медичного обладнання, зварювальні апарати нового покоління, методики зварювання живих тканин, способи використання нетрадиційних джерел енергії, лікарські препарати та діагностичні системи, що відповідають міжнародним стандартам [30].

З метою підвищення доступності імпорту передових технологій як альтернативи використанню результатів власного наукового виробництва для здійснення інновацій необхідно активізувати міжнародне науково-технічне співробітництво. Так, за досвідом розвинених країн, в Україні можна створити єдину національну базу з обліку науково-інноваційного продукту, доступ до якої будуть мати всі потенційні інвестори (модель Чесбро). Г. Чесбро стверджує, що в світі, для якого властива «роззосередженість» знання, організації можуть створити велику цінність і краще використовувати результати НДДКР, якщо стануть залучати до свого інноваційного процесу знання, інтелектуальну власність і продукти, розроблені на стороні. Крім того, Чесбро показує,

що продукти, технології, знання та інтелектуальна власність, яким компанія не знайшла застосування, можуть принести прибуток, якщо стануть доступні зовнішнім партнерам через ліцензоване створення спільних підприємств або дочірніх компаній [31].

Ще одним важливим інструментом прискорення науково-інноваційних процесів виступає механізм патентування, а також оприлюднення результатів наукових досліджень у вигляді статей в наукових журналах, що мають високий потенціал впливу на суспільний розвиток. Так, заявки на патенти позитивно впливають на ВВП на душу населення (кореляція на рівні 0,8), бізнес та інноваційне середовище (0,73), Субіндекс економічної підсистеми (0,7), Індекс сприйняття корупції (0,81), очікувану тривалість життя (0,81), та Інтегральний індекс розвитку (0,86). Показник науково-технічних статей в журналах має ще більшу силу: він позитивно впливає на ВВП на душу населення (0,79), бізнес та інноваційне середовище (0,76), субіндекс економічної підсистеми (0,72), Індекс демократії (0,75), Індекс сприйняття корупції (0,92), Індекс свободи людини (0,79), Субіндекс політико-правової підсистеми (0,86), очікувану тривалість життя (0,92), консерватизм (0,73), орієнтацію на себе (0,78), субіндекс соціокультурної підсистеми (0,76) та Інтегральний індекс розвитку в цілому (0,86).

Для підвищення ефективності захисту інтелектуальної власності як джерела зростання доходу науковця та основи розвитку наукової галузі в цілому необхідна побудова дієвої державної політики захисту авторських прав, у тому числі протидія зростанню кіберзлочинності. Наука має значний потенціал в вирішенні і цього завдання: найновітніші наукові досягнення дозволяють створювати ефективні механізми захисту від кіберзлочинів.

Для активізації міжнародного співробітництва в сфері захисту авторських прав доцільним та корисним для вітчизняних винахідників є реєстрація своєї інтелектуальної власності в таких відомих організаціях, як, наприклад, Бюро Патентів та Торговельних Марок США – USPTO (United States Patent and Trademark Office). Важливо відзначити, що з 16 вересня 2011 року урядом

США затверджена Патентна Реформа 2011 (America Invents Act – AIA), мета якої – гармонізація патентного законодавства США на рівні з більшістю країн світу.

З метою збільшення інноваційної активності необхідно підтримувати якість людського капіталу на такому ж рівні, як і зараз, водночас вирішуючи проблему зростання Індексу гендерної нерівності внаслідок збільшення долі науки в суспільній системі. Так, науковий прогрес сприяє зростанню очікуваної тривалості життя (кореляція на рівні 0,71), але практично кожна з складових Інтегрального індексу науки негативно позначається на Індексі гендерної нерівності (кореляція на рівні - 0,82).

Зростання суспільної ролі науки сприяє розширенню людських можливостей: збільшення вільного часу, прогрес ІКТ надає людині додаткові можливості в усіх сферах життя: роботі, відпочинку, подорожуванні тощо. Наука сприяє збільшенню тривалості життя та покращенню стану здоров'я як складових соціального прогресу. Водночас для усунення такого негативного для суспільства наслідку наукового прогресу, як розшарування, гендерна нерівність – наука також може допомогти шляхом надання суспільству можливості вдосконалення методів соціальної політики, що здійснюється з метою гармонізації інтересів різних соціальних груп. У вказаному напрямку діють і процеси, що відбуваються в соціокультурній підсистемі: відомо, що зростання кількості інформації і знань формує й розповсюджує науковий тип мислення, розширює кругозір та підвищує загальний культурний рівень населення. Під впливом вказаних процесів відбувається трансформація системи цінностей в бік нематеріальних, культурних, зростає потреба в самореалізації та саморозвитку як основи для необхідних структурних трансформацій на шляху до постіндустріального суспільства. Все це збільшує рівень толерантності та зменшує прояви гендерної нерівності.

У бажаному напрямку діє й модернізація системи освіти й виховання, націлена на популяризацію та збільшення престижності креативності, заповзятливості. І тут величезного значення набуває діяльність, пов'язана з подоланням монополії на засоби

масової інформації та створення альтернативних джерел преси, радіо й телебачення, через які потрібно вести просвітницьку роботу, спрямовану на подолання деформованих уявлень населення про демократичні й ліберальні цінності.

В цих умовах суспільна роль науки значно актуалізується як у прискоренні соціально-економічного розвитку, так і у усуненні перешкод для його позитивного тренду. Недаремно в суспільстві поступово склалося розуміння того, що науково-технічний прогрес здатний значно покращити умови людського життя. Так, опитування 2005-09 р.р., що проводилося організацією World Values Survey, показало, що в цілому 57,5% людей вважають, що науковий прогрес є корисним для суспільства; 13,5 зауважили, що він зашкодить добробуту, 22,7% – що може статися і те, і інше. Найбільш позитивно оцінюють наслідки НТП в Китаї, В'єтнамі, США; найбільш негативно – в Мексиці, Австралії і Замбії. Цікаво відзначити, що в Японії як країні з найбільш наукоємними технологіями та високотехнологічним виробництвом 61,2% респондентів зауважили, що наука у майбутньому буде як сприяти зростанню добробуту, так і може зашкодити йому. Окрім того, більшість респондентів погодилися з тим, що наука і техніка змінює життя занадто швидко [32].

Висновки. Науково-технічний прогрес сприяє підвищенню сприйняття знань та інновацій і створює необхідність, по-перше, прискорення трансформаційних процесів в суспільній системі в бік розбудови сучасного постіндустріального соціально-економічного середовища, та, по-друге, всебічного стимулювання впровадження результатів наукового пошуку як основи прогресивного розвитку. Ці два завдання аж ніяк не суперечать один одному, а навпаки, працюють у тісному зв'язку, оскільки, як зазначав Д. Белл та його послідовники, найважливішою економічною особливістю постіндустріального суспільства виступає провідна роль виробництва послуг, а технологічною базою до подібних трансформацій – якісно нова роль науки й теоретичного знання.

Все це диктує необхідність всебічного стимулювання наукової сфери; інноваційної активності підприємств як найважливішого

результату функціонування наукового сектору економіки; орієнтації на пріоритетне використання головного відновлюваного економічного ресурсу – людського капіталу та перш за все його інтелектуальних, творчих здібностей; трансформації соціальної структури суспільства в бік виділення в ній класу творчої еліти та стимулювання його наукової, творчої діяльності; формування дієвої системи захисту інтелектуальної власності та механізмів, що дозволяють перетворювати її в джерело одержання прибутку; зростання ролі міжнародного наукового співробітництва; формування громадянського демократичного суспільства як основи оптимізації використання інституту науки з метою формування національної моделі прогресивного розвитку.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Перевод с английского / Д. Белл. – Изд. 2-ое, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
2. Бернал Дж. Наука в истории общества / Дж. Бернал. – М. : Иностранная литература, 1956. – 735 с.
3. Солоу Р. М. Теория роста столетия / Р. М. Солоу. – СПб. : Экономическая школа, 2002. – 352 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
5. Тоффлер Э. Шок будущего (Future Shock) / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2008. – 560 с.
6. Гальчинский А. С. Кризис и циклы мирового развития / А. С. Гальчинский. – 2-е изд., доп. – Киев : АДЕФ-Украина, 2010. – 480 с.
7. Федулова Л. І. Інноваційна економіка: підручник / Л. І. Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.
8. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць // НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
9. Пилипенко Ю. І. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки / Ю. І. Пилипенко, Г. М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2009. – №2. – С. 33–40.
10. Прушківська Е. В. Секторальна структура національної економіки: теорія, методологія, практика формування: монографія. / Е. В. Прушківська. – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – 375 с.
11. Прушківська Е. В. Неоіндустріалізація як процес оновлення вторинного сектору економіки в період економічної нестабільності / Е. В. Прушківська // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 28. – Том 1. – С. 191–197.
12. Філіпенко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку / А. С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.
13. Федорова Н. Є. Теоретико-методологічний аналіз розвитку соціально-економічних систем у кон-

тексті прогресу / Н. Є. Федорова, Г. М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2016. – № 3 (55). – С. 9–21.

14. Федорова Н. Є. Сутність науки та її місце в суспільній організації / Н. Є. Федорова // Причорноморські економічні студії: Науковий журнал. – 2018. – Випуск 26. – Частина 1. – С. 10–15.

15. Global Human Capital Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report/>.

16. Світовий Банк: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://data.worldbank.org/indicator/>.

17. Карасьова Н. А. Компаративні переваги аграрного сектору України в міжнародній торгівлі / Н. А. Карасьова // Інноваційна економіка: науково-виробничий журнал. – 2016. – № 7 – 8[64]. – С. 46 – 52.

18. Bell D. The Third Tecnological Revolution and Its Possible Socio-Econoic Consequences // Dissent. – Vol. XXXVI. – No 2. – Spring 1989.

19. Твори : у 3 т. / НАН України ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; наук.-дослід. фін. ін.-т при м-ві фін. України. – К., 2006. – Т. 3 : Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. – 712 с.

20. Турко Д. О. Аналіз зміни переліку високотехнологічних продуктів та визначення особливостей високотехнологічних галузей України / Д. О. Турко, І. В. Дронова-Вартанян, А. В. Артёмова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі : проблеми теорії та практики. – 2010. – № 2 (10). – С. 51–63.

21. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності : монографія. / Г. М. Пилипенко // Держ. вищ. навч. закл. «Нац. гірн. ун-т». – Д. : НГУ, 2012. – 292 с.

22. Кулагин А. С. О стимулировании инновационной деятельности / А. С. Кулагин, Л. И. Леонть-

ев // Недвижимость и инвестиции. Правовое регулирование. – 2012. – №1(10). – С. 5–10.

23. Про наукову і науково-технічну діяльність : [закон України : від 26 листопада 2015 р. № 922 – VIII-ВР] // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.

24. Блискавка Т. Зарубіжний досвід фіскального регулювання інноваційного процесу в економічно розвинених країнах / Т. Блискавка // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 1 (66). – С. 155–165.

25. Організація економічного співробітництва та розвитку: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://stats.oecd.org/>.

26. Волошенко В. В. Проблеми управління сферою науки в контексті просування України до моделі стійкого економічного розвитку / В. В. Волошенко // Економічний вісник НГУ. – 2017. – № 2 (58). – С. 116–121.

27. Nelson R. R. Industrial innovation policy: Lessons for American history // Science. – 1983. – Vol. 239. – P. 811–821.

28. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

29. Аптекарь С. С. Наука – рушійна сила інноваційної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/69549.doc.htm.

30. Ніколаєнко С. М. Пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні / С. М. Ніколаєнко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2007. – Вип. 33. – С. 35–39.

31. Чесбро Г. Открытые бизнес-модели / Г. Чесбро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.labirint.ru/books/161524/>.

32. Світовий огляд цінностей: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

ПЕРСПЕКТИВЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУКИ С ЦЕЛЬЮ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОГРЕССИВНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Н. Е. Федорова, преподаватель, ДВНЗ «Украинский государственный химико-технологический университет»

В статье анализируются закономерности влияния науки на общественную систему. Показаны особенности современного развития постсоветских стран, выявлены наиболее тесные взаимосвязи между наукой и показателями, характеризующими развитие общества. На основе опыта развитых стран и практики украинских реформ разработаны направления и механизмы регулирования процесса социально-экономического развития с целью обеспечения его прогрессивного тренда.

Ключевые слова: прогрессивный социально-экономическое развитие, наука, инновационная активность, количественный анализ влияния науки на развитие.

PERSPECTIVES AND DIRECTIONS OF USING SCIENCE TO ENSURE THE PROGRESSIVE SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN UKRAINE

The laws of the influence of science on the social system are analyzed. Specific features of the contemporary development of the post-Soviet countries are shown, the closest interrelations between science and indicators characterizing the development of society are revealed. Based on the experience of developed countries and the practice of Ukrainian reforms, directions and mechanisms for regulating the process of social and economic development have been developed with the aim of ensuring its progressive trend.

Keywords: progressive social and economic development, science, innovative activity, quantitative analysis of the impact of science on development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 10.01.2018.

УДК: 94 : 327.39 : 005.452 (8) «196/198»

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ В 60--80-х рр. XX ст.

*О. П. Сарнацький, д. іст. н., професор, Р. С. Корчєбний, студент,
Запорізький національний технічний університет, asarnatskiy@mail.ru*

У статті висвітлюється становлення й розвиток регіональних економічних інтеграційних процесів у Центральній та Латинській Америці в середині другої половини XX ст. Виокремлено суперечності та спільні риси інтеграційних процесів. Проаналізовано вплив США на регіональні інтеграційні об'єднання цього континенту. Показано, що латино-американським державам вдалося створити низку міждержавних регіональних утворень, які дозволили проводити власну спільну політику щодо економічних питань, тим самим намагаючись зменшити надмірний вплив Сполучених Штатів.

Ключові слова: регіональна інтеграція, Генеральний договір центральноамериканської економічної інтеграції, Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі, Центральноамериканський спільний ринок, Асоціація латино-американської інтеграції, Карибська асоціація вільної торгівлі, субрегіональна Андська група, Амазонський пакт, Латиноамериканська економічна система, аргентино-бразильська інтеграція.

Постановка проблеми. Для переважної більшості держав земної кулі проблема інтеграції в світове господарство постав ще у другій половині минулого століття. Але на сучасному етапі ця проблема стала дуже актуальною через ряд причин та факторів. Не слід забувати й про економічну інтеграцію, яка є одним з найважливіших факторів у міжнародних відносинах на даному етапі.

Але не дивлячись на такий процес розвивалася і продовжує розвиватися й інша тенденція – прагнення до регіональної інтеграції. Регіональна інтеграція є зручною для країн, які мають спільну історію, релігійні вподобання та культурні особливості. Проте економічна складова теж має значний вплив. Так країни майже однакового рівня

розвитку створюють більш діючі регіональні об'єднання, ніж країни з різним рівнем економічного розвитку. Це викликано тим, що розвинені країни частіше використовують менш розвинені у своїх цілях, що частіше (але не завжди) призводить до ще більшого дисбалансу у розвитку. Яскравим прикладом може слугувати стан розвитку НАФТА та ЄС, де, наприклад розвинені країни (США та Канада у НАФТА) значно впливають на менш розвинену країну (Мексика).

Не стали винятком у прагненні до регіональної інтеграції і країни Латинської Америки. Цей регіон обраний для даного дослідження на сьогодні є впливовою силою на міжнародній арені. Складне історичне

минуле та певні суперечності у наш час змушують країни консолідувати свої сили, намагаючись покращити власний економічний розвиток. До того ж надмірне втручання США у другій половині XX ст. відвернула багато країн Латинської Америки від ідеї інтеграції з більш розвиненим сусідом. Саме тому більшість держав даного регіону шукають вихід в економічній інтеграції в межах регіону, намагаючись створити більш успішне, ефективне та гармонійне міжнародне об'єднання, яке б допомогло досягти високого рівня розвитку її складовим частинам.

Варто зазначити, що стимулом до регіональної інтеграції для латиноамериканських держав є успішні приклади з різних частин світу. Це й ЄС, який не дивлячись на сучасні проблеми є доволі ефективним та успішно діючим міжнародним утворенням. На іншій стороні Земної кулі є ще один наочний приклад – держави Східної та Південно-Східної Азії. Останні мають більше схожих рис у історичному розвитку з країнами Центральної та Південної Америки, ніж європейські держави.

Отже, актуальність теми дослідження визначається процесами у політичних та економічних відносинах між країнами Латинської Америки на сучасному етапі, які мають специфічний характер через вплив ряду тенденцій у міжнародному житті, однією з яких є регіональна інтеграція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки теми певною мірою є умовним, оскільки розглядається головним чином через публікації окремих латино-американських і західних джерел та роботи науковців країн СНД.

Суто латиноамериканськими є концепції «перспектив залежності» та «перспектив автономності» в межах структуралістського підходу до розвитку, які, з огляду на домінування США в регіоні, визначають зовнішнє втручання як головну причину недостатнього розвитку. Оцінка значення інтеграції для країн Латинської Америки дається в роботах латиноамериканських авторів: Б. С. До Рего, Кардосо де Да Сильва Э., Ван Клаверен Альберто та ін. [1–3].

В теоретичних напрацюваннях окремих авторів обґрунтовується доцільність

економічних реформ через об'єднання зусиль окремих національних акторів. Ці моменти знайшли своє відображення у відповідних працях, опублікованих на Заході [4].

Латиноамериканська інтеграція значно менше досліджена у вітчизняній латиноамериканістиці. Причиною цього є помітний прагматизм у підходах української політичної та економічної думки до вивчення інтеграційної теорії й дослідження конкретних інтеграційних проектів, викликаний прагненням забезпечити теоретичне обґрунтування включенню України в євроінтеграційний процес, що має наслідком сконцентрованість на цьому вітчизняних досліджень. Такий підхід обмежує можливості комплексного розуміння базових причин криз в регіональній інтеграції, що мають спільні теоретичні витоки, незалежно від цивілізаційних особливостей різних регіонів.

Разом з цим, певний вплив на формування загальної концепції роботи та визначення кола інтересів України у цьому напрямку здійснили праці вітчизняних авторів: Є. Свиначука [5], О. Картунова та С. Лаптева [6], Г. Хоменка [7], О. Ткача [8].

У дослідженнях таких російських авторів: А. Глінкіна [9], А. Бобровнікова [10], А. Лавута [11], а також у навчальних посібниках за участю російських авторів [12], детально викладені недоліки і переваги інтеграційних процесів в економічній та політичній сферах та сфері безпеки, запропоновані конкретні заходи із застосування досвіду латино-американської інтеграції.

Аналіз наукової розробки проблеми дозволяє зробити висновок про те, що тема, пов'язана з вивченням економічної регіональної інтеграції між країнами Латинської Америки в 60-х-80-х рр. минулого століття в раніше опублікованих роботах висвітлювалася недостатньо.

Формулювання мети статті. В цій розвідці автори поставили собі за мету на основі аналізу джерел та літератури дослідити та визначити передумови, причини та стан економічної регіональної інтеграції країн Латинської Америки у 60-х–80-х рр. XX ст., а також проблем та можливих перспектив такої інтеграції в наступні роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея політичної та економічної інте-

грації країн Латинської Америки не нова, вона існує рівно стільки, скільки існують самі країни. Найперша спроба державотворення на території Південної Америки належала ще Симону Болівару і, як відомо з історії, завершилась невдачею. Звільнившись від іспанської колоніальної залежності, майбутні країни Латинської Америки не поспішали створювати спільну державу, тому сили дезінтеграції розділили колишні іспанські колонії на ряд незалежних держав, відносини між якими не завжди залишалися безхмарними. Одночасно з цим Латинська Америка потрапляє в сферу інтересів США.

Протягом XIX–XX століть «північний сусід» прагнув витиснути з латиноамериканського континенту своїх європейських конкурентів (у першу чергу Великобританію) і одночасно створити підконтрольне собі об'єднання країн Південної й Центральної Америки. Остаточно це завдання було виконано лише в проміжку між двома світовими війнами. Саме в цей час монополії США перетворюються у повноправних хазяїв латиноамериканського континенту.

Однак революційні події 50–60-х рр. XX ст. кидають виклик надто значному впливу США на континенті, а новим явищем у Латинській Америці в 60-х рр. стала економічна інтеграція. Щоправда, продиктована вона була дещо іншими причинами, а ніж європейська. Одні країни вбачали в ній форму подолання вузькості національного ринку, інші – колективне знаряддя боротьби з проникненням іноземного капіталу. Вже 1960 р. утворилася Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (ЛАВТ), реорганізована в 1980 р. за договором, підписаним у Монтевідео в Асоціацію латиноамериканської інтеграції (ЛАІ), куди увійшли 11 країн [13]. Невдовзі з'явився Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР, 1961 р.), куди увійшли п'ять країн, 1968 р. заявила про себе Карибська асоціація вільної торгівлі (КАВТ), до складу якої увійшли 12 країн [11, с.84]. Внаслідок на середину 70-х рр. XX ст. інтеграційні процеси охопили майже всі країни регіону.

І нарешті, 1975 р. утворився широкий економічний союз – Латиноамериканська економічна система, членами якої стали 26 держав [12, с.173]. Інтеграційні об'єднання,

що виникли в 60–70-х рр., доповнилися суто спеціалізованими об'єднаннями, що підкреслювало монокультурний характер економіки країн Латинської Америки [12, с.176]. Зокрема, в 1974 р. було створено Союз експортерів бананів та Союз країн – експортерів цукру (21 країна). 1975 р. утворилися також Асоціація країн-експортерів срібла та Карибська судноплавна компанія.

Члени даної Асоціації поділяються на три категорії: найбільш розвинені країни (Аргентина, Бразилія, Мексика), країни середнього рівня розвитку (Чилі, Колумбія, Перу, Уругвай, Венесуела) і найменш розвинуті країни (Болівія, Еквадор, Парагвай) [35]. Головну увагу Асоціації було звернуто на промислове кооперування по конкретних галузях і спільні програми розвитку економіки та експорту при подальшій лібералізації внутрішньозональної торгівлі. Внутрішній регіональний експорт в середині 80-х рр. становив 16 відсотків, що складало не так і багато від загального експорту Латинської Америки [12, с.256].

Розвивалося співробітництво і в рамках інших організацій: Латиноамериканської економічної системи (ЛАЕС), субрегіональній Андській групі, Амазонського пакту (1978 р.), Аргентино-Бразильської інтеграції (1986 р.) та ін. Взагалі економічна інтеграція латиноамериканських країн має свою специфіку. Для Латинської Америки на першому етапі (60-ті-70-ті рр. XX ст.) було характерним створення численних економічних угруповань з метою лібералізації зовнішньої торгівлі та захисту внутрішнього регіонального ринку за допомогою митного бар'єру, створення якого є однією з форм інтеграції, у тому числі і регіональної.

Країни Центральної Америки теж внесли свій вклад у процеси латиноамериканської інтеграції. Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР), організація країн Центральної Америки, що розвиваються, створена в цілях поступового об'єднання національних господарств країн-учасниць в єдиний «спільний ринок» [16, с.1]. Країни Центральної Америки раніше інших країн, що розвиваються, у тому числі латиноамериканських, стали на шлях інтеграції. Генеральний договір центральноамериканської економічної інтеграції, укладе-

ний 1960 р. в м. Манагуа (Нікарагуа), набрав чинності 4 червня 1961 р. [14, с.1]. Учасники ЦАСР: Гватемала, Нікарагуа, Сальвадор, Гондурас (до січня 1971 р.), Коста-Ріка (з 1962 р. по вересень 1972 р.).

Учасники ЦАСР домовилися поступово лібералізувати взаємну торгівлю, ввести в дію єдину центральноамериканську митну номенклатуру, застосовувати єдиний митний тариф «спільного ринку» відносно третіх країн [10, с.3]. Договір забороняє субсидування експорту і «нелояльну конкуренцію», розглядає питання фінансування економічного розвитку на основі регіональної рівності, визначає режим транспорту і транзитних перевезень, передбачає уніфікацію податкових стимул-реакцій промислового розвитку, вирішує вільний рух робочої сили і капіталів в межах території країн-учасниць [10, с. 5–14].

Єдиний митний тариф був введений 1965 р., а на початок 1970-х рр. торгівля товарами, що становлять 98% єдиною центральноамериканської митної номенклатури, була повністю лібералізована [10, с.42]. 1974 товарообіг в межах ЦАСР склав 535 млн. дол. у порівнянні з 80 млн. дол. в 1961 р. [10, с. 44–45]. Питома вага внутрішньозонального експорту в загальному експорті країн – членів ЦАСР зріс за той же період з 7% до 29%. Значно зросла торгівля готовими промисловими виробами, особливо тих галузей промисловості, які переробляють сировину не сільськогосподарського походження.

Інтеграція в промисловості, сільському господарстві, електроенергетиці, транспорті і зв'язку розвивалася повільно. Інтегрувалися перш за все галузі промисловості, по яких можливе самозабезпечення в рамках ЦАСР. Погоджені заходи по створенню інтегрованих підприємств по виробництву автопокришок, каустичної соди, інсектицидів, добрив, фанери, борошна, координується виробництво зернових, також було розроблено чотири проекти об'єднання енергосистем [1, с.27]. Створена система взаємних розрахунків на основі загальної розрахункової валюти – центральноамериканське песо, рівного по курсу долару США (дана валюта була введена 1962 р.).

Таким чином, як ми бачимо, що регіональна економічна інтеграція в Латинській

Америці розвивалася у різних формах. Це були і підписання преференційних торгових угод, створення зон вільної торгівлі, утворення між ними митного союзу та створення спільного ринку, а також появи регіональної економічної системи (союзу).

З початку 70-х рр. XX ст. процес центральноамериканської економічної інтеграції переживає період труднощів і протиріч. Вони пов'язані з відносно низьким рівнем світових цін на товари центральноамериканського експорту, з недоліком стимул-реакцій для здійснення капіталовкладень в багатонаціональні проекти, корисливою діяльністю монополій розвинених держав. Правлячі кола, перш за все найбільш розвинених в промисловому відношенні Гватемали і Сальвадору, та іноземні монополії, що стояли за ними, намагалися вирішити ряд завдань інтеграції за рахунок слабкіших в економічних відносинах партнерів. Про кризове положення ЦАСР свідчив розрив торгівельних стосунків між Гондурасом і Сальвадором після збройного конфлікту між ними 1969 р. і «торгівельної війни», що розгорнулася між партнерами по ЦАСР.

У зв'язку з тим, що ЦАСР заснований на принципі «рівних можливостей» іноземного і національного капіталу, монополії США отримали новий, більш широкий ринок, а також можливість обходити імпортні обмеження, використовувати низькі податки і дешеву робочу силу. Це привело до різкого зростання прямих інвестицій США в Центральній Америці – з 37 млн. дол. в 1960 до 750 млн. дол. в 1972 р. Більше 75% промислових підприємств, на які поширюються договори ЦАСР, належило іноземному капіталу. В цілях пошуку виходу з кризового положення, що склалося в ЦАСР, було вирішено створити так званий Комітет на вищому рівні з представників усіх 5 країн. Проте тринадцять засідань цього комітету, що відбулися в 1973–1975 рр., закінчилися по суті нічим. Основний пункт розбіжностей – різне ставлення країн до іноземного капіталу, що свідчило про значний вплив північноамериканських монополій США в економіку цих країн.

Створення ЦАСР не сприяло вирішенню найбільш насущних проблем соціально-економічного розвитку країн Центральної

Америки: подоланню монокультурного характеру їх економіки, послабленню залежності цих країн від диктату американських монополій, проведенню аграрних реформ, підвищенню життєвого рівня населення. Процес глобалізації, що почався в 80-і – 90-і рр. XX ст., змушує країни регіону задуматися про інтеграцію для того, щоб як мінімум не погіршити свого стану на світовому ринку. Приклад Європейського Союзу й процес інтеграції країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону змушує, з одного боку, країни Латинської Америки знову звернутися до ідей Болівару, а з іншого – підштовхує США до того, щоб поставити процес об'єднання під свій контроль. Через це у 80-ті рр. посилюється тенденція до активізації країн регіону. В міжамериканських відносинах навіть США мусили все більше рахуватись з позицією держав Латинської Америки щодо захисту суверенітету та самостійної зовнішньої та внутрішньої політики.

Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР) у 80-ті рр. через конфліктну ситуацію в субрегіоні практично не функціонував. Субрегіональна Андська група (з 1969 р.), зі складу якої 1976 р. вийшла Чилі, залишилася у складі п'яти держав (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія) [10, с.47]. Організація пом'якшила обмеження для іноземного капіталу. Наприкінці 80-х рр. спостерігається активізація її діяльності, збільшилася взаємна торгівля. Також у червні 1984 р. в м. Картахені (Колумбія) відбулася конференція міністрів економіки, фінансів і закордонних справ 11 держав регіону (Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі, Венесуела, Колумбія, Перу, Еквадор, Болівія, Уругвай і Домініканська Республіка) з проблем зовнішнього боргу та інших економічних і політичних питань [10, с.48].

Зустрічі членів Картахенської групи надалі стали більш регулярними. Однак її діяльність виявилася малоефективною, що змусило більшість учасників – Аргентину, Бразилію, Мексику, Венесуелу, Колумбію, Перу і Уругвай, а також Панаму – створити паралельно в грудні 1986 р. Групу Ріо-де-Жанейро. Ці вісім країн входили до складу Контадорської групи, а також Групи підтримки Контадори та набули там досвіду співробітництва [38, с.25].

Пошук шляхів розв'язання проблеми зовнішнього боргу залишався найважливішим завданням Групи Ріо-де-Жанейро та урядів країн Латинської Америки. Вони домогалися від кредиторів зниження і стабілізації рівня відсотків, списання частини боргу. В березні 1989 р. міністр фінансів Брейді запропонував план списання частини боргів для країн, які досягали фінансової стабільності [5, с.54]. Пропозиціями плану скористалися Мексика, Коста-Ріка, Венесуела, Уругвай, що сприяло зменшенню їхньої зовнішньої заборгованості на 20%.

У цілому «план Брейді» не вирішив проблеми, але пом'якшив її гостроту. У серпні 1986 р. утворилися підвалини для Аргентино-Бразильської інтеграції, до якої згодом приєднався Уругвай. Її мета полягала у зміні курсу найбільших країн Південної Америки – від конкуренції перейти до об'єднання їхніх економічних зусиль.

Висновки. Отже, процеси інтеграції у Латинській Америці пройшли через нелегкий початок та, набравши обертів у 70-х рр., дещо призупинилися у 80-х рр. через ряд чинників. Але не дивлячись на це латиноамериканським державам вдалося створити ряд міждержавних регіональних утворень, які дозволили проводити власну спільну політику щодо ряду економічних питань, тим самим намагаючись зменшити надмірний вплив Сполучених Штатів у даній сфері, адже монополії однієї з наймогутніших держав світу – США ніколи не втрачали і зараз не втрачають прагнень задовольнити лише власні інтереси. Тому висвітлення інтеграційного напрямку в зовнішніх стосунках країн Центральної та Латинської Америки в другій половині XX ст. та інших моментів цього періоду, враховуючи деякі певні зміни, що відбулися в Латинській Америці в умовах сьогодення, вимагає свого подальшого вивчення.

Література

1. До Рего Баррос Себастьяо. Основы южноамериканской интеграции / Б. С. До Рего // Латинская Америка. – 1996. – № 5. – С. 25–28.
3. Кардосо де Да Сильва Э. Ставка на интеграцию / Э. Кардосо де Да Сильва // Латинская Америка. – 1997. – № 1. – С. 18–26.
3. Фернандо Энрике Кардозо. Зависимость и развитие Латинской Америки. Опыт социологиче-

ской интерпретации / Ф. Э. Кардозо, Э. Фалетто; пер. с исп. и португ. – М. : ИЛА РАН, 2002. – 220 с.

4. Warleigh-Lack Alex. Towards a Conceptual Framework for Regionalisation: Bridging «New Regionalism» and «Integration Theory» / Alex Warleigh-Lack // Review of International Political Economy. – 2006. – Vol. 13. – № 5. – pp. 750 – 771; Weisbrot Mark, Jake Johnson. The Gains From Trade: South American Economic Integration and the Resolution of Conflict / Mark Weisbrot, Jake Johnson. – Washington, 2010. – 10 p.

5. Свиначук Є. Г. Політичні та економічні чинники інтеграційних процесів у Латинській Америці в 60-80-х роках / Є. Г. Свиначук // Політика і час. – 1997. – № 3. – С. 52–57.

6. Картунов О. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу / О. Картунов, С. Лаптев // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 34. – С. 140–143.

7. Хоменко Г. Д. Андське співтовариство націй: модернізація в умовах глобалізації / Г. Д. Хоменко // Науковий вісник Дипломатичної академії. – 2004. – Випуск 10, ч. I. – С. 78–91.

8. Ткач О. І. Стратегії регіональної та національної інтеграції країн Латинської Америки / О. І. Ткач // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 140–146.

9. Глинкин А. Н. Региональная интеграция: к новой парадигме развития? / А. Н. Глинкин // Латинская Америка. – 1996. – № 12. – С. 46–61.

10. Бобровников А. В. Истоки и перспективы интеграции / А. В. Бобровников // Латинская Америка. – 1999. – № 4. – С. 38–52.

11. Лавут А. А. Андская группа: от застоя к модернизации? / А. А. Лавут // Латинская Америка. – 1997. – № 3. – С. 65–89.

12. Мутагиров Д. З. Международные политические институты: актуальные проблемы истории и теории: учеб. пособие / Мутагиров Д. З. – М. : Университетская книга, Логос, 2009. – 384 с.

13. 1980 Treaty of Montevideo. Instrument Establishing the Latin American Integration Association (ALADI) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.sice.oas.org/trade/Montevideo/Montevideo.asp#chapX>. – Назва з титулу екрану. – Дата доступу: 21. 11. 2015.

14. Tratado para la constitución de un mercado común entre la República Argentina, la República Federativa de Brasil, la República del Paraguay y la República Oriental del Uruguay, Asunción, 26 marzo 1991 // Revista Documental de Ciencias Sociales Iberoamericanas. – 1991. – № 13. – P. 388–393.

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ В 60–80-х гг. XX в.

*А. П. Сарнацкий, д. ист. н., профессор, Р. С. Корчебный, студент, Запорожский
национальный технический университет*

В статье освещается становление и развитие региональных экономических интеграционных процессов в Центральной и Латинской Америке в середине второй половины XX в. Выделены противоречия и общие черты интеграционных процессов. Проанализировано влияние США на региональные интеграционные объединения этого континента. Показано, что латиноамериканским державам удалось создать ряд межгосударственных региональных образований, которые дали возможность проводить собственную совместную политику в экономических вопросах, тем самым стараясь уменьшить чрезмерное влияние Соединённых Штатов.

Ключевые слова: региональная интеграция, Генеральный договор центральноамериканской экономической интеграции, Латиноамериканская ассоциация свободной торговли, Центральноамериканский общий рынок, Ассоциация латиноамериканской интеграции, Карибская ассоциация свободной торговли, субрегиональная Андская группа, Амазонский пакт, Латиноамериканская экономическая система, аргентино-бразильская интеграция.

DEVELOPMENT OF ECONOMIC INTEGRATION PROCESSES IN LATIN AMERICA IN 60-s – 80-s OF THE 20-TH CENTURY

*O. P. Sarnatskiy, Dr. Sc. (Histor.), Professor, R. S. Korchebnyy, student, Zaporizhzhya National
Technical University*

The formation and development of regional economic integration processes in Central and Latin America in the middle of the second half of the twentieth century is focused on. The contradictions and common features of integration processes are distinguished. The influence of the USA on regional integration associations of this continent is analyzed. It has been generalized that the

Latin American states had succeeded in creating a number of interstate regional formations that enabled them to pursue their own joint policy in economic matters, thereby trying to reduce the excessive influence of the United States.

Keywords: regional integration, general contract of Central American Economic Integration, Latin American Free Trade Association, Central American Common Market, Association of Latin American Integration, Caribbean Free Trade Association, Andean Subregion, Amazon Pact, Latin American Economic System, Argentine-Brazilian integration.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. Надійшла до редакції 08.01.2018.

УДК 336.221

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

К. Ф. Ковальчук, д. е. н., професор, fuzzyconst@gmail.com, Л. В. Петрова, старший викладач, petramid59@gmail.com, Національна металургійна академія України

У статті визначено сутність адміністрування податків. Проведено аналіз наукових публікацій стосовно визначення адміністрування податків. За результатами аналізу позицій і визначень, запропоновано структуру процесу адміністрування. Зроблено висновок про те, що в науковій літературі і в законодавчих актах немає однозначного підходу щодо визначення адміністрування податків. З урахуванням результатів проведеного дослідження узагальнено види робіт з адміністрування. Обґрунтовано власне бачення визначення податкового адміністрування.

Ключові слова: адміністрування податків, метод податкового адміністрування, податкові надходження, платники податків, податковий механізм, податкові відносини.

Постановка проблеми. Податки є об'єктивно необхідним елементом фінансового господарства будь-якої сучасної держави. За рахунок податків відбувається формування переважної більшості доходів бюджетів різних рівнів, вони також виступають основним інструментом перерозподілу ВВП в Україні, тому проблема повноти та своєчасності надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів не втрачає своєї актуальності, особливо в сучасних умовах розвитку фінансової системи України, де кожен суб'єкт господарювання намагається максимізувати власні доходи і мінімізувати сплату податкового зобов'язання. В сучасних умовах важливу роль у забезпеченні ефективної фіскальної політики держави виконує система адміністрування

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми організації та визначення адміністрування податків завжди перебували в центрі уваги науковців і податківців. Зазначені проблеми досліджуються вітчизняними науковцями, зокрема, Селіванов А.

О. [6, с.35], Дадашев А. З. [2], Таранов І. М. [8, с. 335–337], Іванов Ю. Б., Карпов Л. Н., Петросянц К. В. [3, с.11], Швабій К. І. [9, с.520], Іванов Ю. Б., Карпова В. В., Карпов Л. Н. [5, с.90] та інші науковці.

Формулювання мети статті. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення особливостей організації адміністрування податків у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податки виступають основним джерелом наповнення дохідної частини державного бюджету та основним інструментом перерозподілу ВВП в державі, тому проблема повноти та своєчасності надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів не втрачає своєї актуальності. Важливу роль у забезпеченні ефективної фіскальної політики виконує система адміністрування податків, вона має бути побудована таким чином, щоб держава могла максимізувати свої доходи за рахунок податків, мінімізувавши при цьому негативний вплив на платників податків.

Поняття адміністрування досить часто використовується в практичній діяльності органів ДФС, у статтях з бухгалтерського обліку та оподаткування. Широке використання терміна «адміністрування податків» повинно означати, що на сьогоднішній день існує однозначне його трактування. Однак аналіз практики використання цього поняття засвідчив зовсім інше. Вітчизняні науковці і періодичні видання часто згадуючи про адміністрування не дають чіткого пояснення що це таке.

Визначення терміну адміністрування в традиційному розумінні наведене у економічній енциклопедії: адміністрування – управлінська діяльність керівників і органів управління, яка здійснюється здебільшого через накази і розпорядження. Властиве командно-адміністративній системі [4, с.25]. На нашу думку, робити пряму проєкцію даного визначення на тлумачення адміністрування податків не можна. По-перше адміністрування податків властиве не тільки командно-адміністративній системі. По-друге, організація процесу оподаткування залежить від ступеню розвитку держави. В залежності від того, наскільки розвинена держава буде залежати і співвідношення морально-етичних та адміністративних спонукань до сплати податків.

Відповідно до наукових поглядів відомого фахівця у галузі адміністративного права Селіванова А. О., адміністрування податків – це «...правовідносини, які складаються у сфері здійснення уповноваженими державними органами заходів з погашення податкового боргу і передбачають застосування методів владно-примусового характеру до платників податків» [6, с.35]. Таке специфічне розуміння адміністрування податків зумовлено тим, що вчений акцентує увагу тільки на юридичному аспекті оподаткування.

Дадашев А. З. вважає, що адміністрування – це наука, яка формулює принципи ефективного управління податковою системою в даних соціально-економічних умовах і суспільно-політичних обставинах, оцінює податкову систему в світлі певних теоретичних критеріїв [2]. Вважаємо, що процес адміністрування податків повинен ґрунтуватись на наукових принципах, але наука про

адміністрування повинна бути його частиною, а не бути відірваною від самого адміністрування, як управлінської діяльності.

Таранов І. М. вважає, що адміністрування податків та податковий менеджмент – найбільш соціально виражені сфери управлінських дій. Недоліки податкового адміністрування призводять до різкого зниження надходжень податків до бюджету, збільшують імовірність податкових злочинів, порушують баланс міжбюджетних відносин, нагнітають соціальну напруженість у суспільстві. Автор ототожнює адміністрування і управління оподаткуванням і вважає, що його можна визначити як сукупність методів, прийомів і засобів інформаційного забезпечення, за допомогою яких органи державної влади та управління скеровують податковий механізм у визначеному законодавством напрямку та координують податкову діяльність при змінах в економіці та політиці [8, с. 335–337].

Іванов Ю. Б., Карпов Л. Н., Петросянц К. В. адміністрування податків трактують як комплекс дій адміністративного характеру, що здійснюються контролюючими органами для забезпечення справляння податків і зборів. Автори зазначають, що «...у цьому контексті адміністрування податків розглядається тільки з боку однієї групи суб'єктів податкового права, що є некоректним, з огляду на необхідність забезпечення паритету інтересів учасників податкових відносин» [3, с.11]. На нашу думку, неточність такого трактування полягає в тому, що до сучасного процесу адміністрування податків залучаються не тільки контролюючі органи, але й органи, які займаються обґрунтуванням податкової політики. На такому трактуванні адміністрування податків наголошує Швабій К. І., він вважає, що до адміністрування податків можна відносити і елементи дискреційної політики, які спрямовані на врегулювання циклічності соціально-економічних процесів в державі за допомогою податкових інструментів [9, с.520].

Науковці Іванов Ю. Б., Карпова В. В., Карпов Л. Н. у своїй праці дають наступне визначення: адміністрування податкових зобов'язань – процедура реалізації прав і обов'язків суб'єктів податкового права по відношенню узгодження і погашення подат-

кових зобов'язань. Адміністрування податків здійснюється на основі сукупності законодавчо закріплених податково-правових норм, які встановлюють процедуру реалізації прав і обов'язків суб'єктів податкового права з приводу узгодження і погашення податкових зобов'язань [5, с.90]. З наведеного трактування можна зробити висновок,

що поняття адміністрування податків є значно ширшим, ніж адміністрування податкових зобов'язань.

Проведений аналіз наукових публікацій дозволив авторам систематизувати підходи та позиції різних науковців стосовно визначення адміністрування податків (табл. 1).

Таблиця 1

Систематизація підходів стосовно визначення адміністрування податків

Автори	Позиції автора(ів)
Селіванов А. О.	адміністрування податків – це «...правовідносини, які складаються у сфері здійснення уповноваженими державними органами заходів з погашення податкового боргу і передбачають застосування методів владно-примусового характеру до платників податків»
Дадашев А. З.	адміністрування – це наука, яка формулює принципи ефективного управління податковою системою в даних соціально-економічних умовах і суспільно-політичних обставинах, оцінює податкову систему в світлі певних теоретичних критеріїв
Таранов І. М.	ототожнює адміністрування податків та податковий менеджмент і визначає його як сукупність методів, прийомів і засобів інформаційного забезпечення, за допомогою яких органи державної влади та управління скеровують податковий механізм у визначеному законодавством напрямку та координують податкову діяльність при змінах в економіці та політиці
Іванов Ю. Б., Карпов Л. Н., Петросянц К. В.	адміністрування податків – це комплекс дій адміністративного характеру, що здійснюються контролюючими органами для забезпечення справляння податків і зборів. Автори зазначають, що «..у цьому контексті адміністрування податків розглядається тільки з боку однієї групи суб'єктів податкового права, що є некоректним, з огляду на необхідність забезпечення паритету інтересів учасників податкових відносин»
Іванов Ю. Б., Карпов В. В., Карпов Л. Н.	адміністрування податкових зобов'язань – процедура реалізації прав і обов'язків суб'єктів податкового права по відношенню узгодження і погашення податкових зобов'язань. Адміністрування податків здійснюється на основі сукупності законодавчо закріплених податково-правових норм, які встановлюють процедуру реалізації прав і обов'язків суб'єктів податкового права з приводу узгодження і погашення податкових зобов'язань

Складено авторами на основі [3, 2, 5, 6, 8, 9].

Як видно з таблиці, адміністрування податків у вітчизняній науковій літературі розглядається у декількох аспектах.

Термін «адміністрування» походить від латинського «administration» і означає керівництво, управління. Отже, адміністрування означає управління. А адміністрування податків повинно означати управління у

сфері оподаткування. Управління у широкому розумінні означає цілеспрямований вплив на той чи інший об'єкт або керівництво діями даного об'єкту. Можна вважати, що адміністрування податків є реалізацією управлінських функцій у сфері оподаткування управляючим суб'єктом. А управляючий суб'єкт може бути як особою, яка ви-

ступає від імені держави, так і особою, яка виражає приватні інтереси. Таким чином, можна провести паралель між терміном «адміністрування податків» і «державним управлінням у сфері оподаткування». Отже, базуючись на наведених вище визначеннях, можна зробити висновок, що адміністрування податків як процес характеризується економічними і юридичними відно-

синами, які мають бути науково обґрунтованими.

Таким чином, на рис. 1 на підставі дослідження вітчизняних наукових публікацій авторами систематизовано елементи економічних та юридичних відносин, що складають структуру процесу адміністрування податків.

Адміністрування податків
Економічні відносини
– виникають при прогнозуванні необхідного обсягу податкових надходжень на відповідний період; – виникають при обґрунтуванні переліку податків і зборів, співвідношення прямих і непрямих податків, податків з юридичних і фізичних осіб; – виникають при обґрунтуванні бази оподаткування; – виникають при визначенні розмірів податкових платежів та застосуванні податкових пільг
Юридичні відносини
– загально-регулятивні, які спрямовані на визначення кола суб'єктів податкового адміністрування; – конкретно-регулятивні (спрямовані на визначення конкретної поведінки суб'єктів податкового процесу); – комплексні (які виникають на стику загально-регулятивних і конкретно-регулятивних відносин); – відносини, що виникають при визначенні розмірів податкових платежів та застосуванні податкових пільг

Рис. 1 – Структура процесу адміністрування податків

Складено авторами на основі [3, 9].

Відсутність визначення податкового адміністрування в законодавчих актах є його особливістю як економіко-правової категорії. В розділі II «Адміністрування податків, зборів, платежів» Податкового кодексу України викладені тільки правові норми щодо загальних особливостей податкового адміністрування. [1].

Адміністрування податків можна поділити на такі гілки: фінскальне адміністрування та адміністрування податкових зобов'язань. Зважаючи на те, адміністрування податків – складний процес, з'ясуємо, які види управлінської діяльності відносяться до його сфери.

За результатами аналізу позицій і визначень, закріплених у наведених джерелах (Табл.1), можемо запропонувати власне

бачення визначення податкового адміністрування.

Таким чином, податкове адміністрування – це нормативно регламентована управлінська діяльність уповноважених державних органів у сфері обґрунтування і розробки податкової політики, управління процесами оподаткування з метою дотримання вимог податкового законодавства учасниками податкових відносин.

Однією з важливих методологічних проблем податкового адміністрування є визначення кола суб'єктів, прогнозування бази оподаткування, об'єктів податкового адміністрування, оскільки від цього залежить предмет дослідження динаміки ефективності податкового адміністрування.

Організація процесу адміністрування податків повинна передбачати мінімальні

витрати на організацію процесу адміністрування і мінімальне спілкування платників податків з податковими органами. Саме тому важливо визначити види робіт, які мають належати до сфери податкового адміністрування.

Сучасними науковцями та дослідниками-практикам зазначається, що податкове адміністрування передбачає проведення таких послідовних заходів: постановка на облік, декларування податкових зобов'язань, визначення податкових зобов'язань контролюючими органами, зміна термінів виконання податкових зобов'язань, повернення зайво сплачених сум податків і зборів, стягнення несплачених податків, застосування забезпечувальних заходів (податкова застава, податкове поручительство, адміністративний арешт активів), оскарження рішень контролюючих органів та ін. [5, с.91].

На нашу думку, наведені види діяльності стосуються такого напрямку адміністрування податків, як адміністрування податкових зобов'язань.

У дослідженнях автора Мельника В. М. акцент робиться на такі напрями робіт, що включає адміністрування: облікова робота (облік платників податків, облік надходжень податків); масово-роз'яснювальна і консультативна робота; прогнозно-аналітична робота; контрольно-перевірочна робота [7, с.137].

Напрями робіт, запропоновані Мельником В. М. відносяться до сфери адміністрування податкових зобов'язань, окрім прогнозно-аналітичної роботи. Прогнозно-аналітична робота може здійснюватись як у рамках адміністрування податкових зобов'язань, так і у рамках фіскального адміністрування.

Базуючись на запропонованих різними авторами концепціях напрямів робіт щодо адміністрування податків, слід говорити, що таке трактування об'єднує фіскальне адміністрування та адміністрування податкових зобов'язань. Таким чином, підсумовуючи досліджені підходи щодо переліку робіт податкового адміністрування, вважаємо, що сфера адміністрування охоплює наступні (Табл.2).

Таблиця 2

Перелік робіт по реалізації адміністрування податків

Адміністрування податків	
Фіскальне адміністрування	Адміністрування податкових зобов'язань
– обґрунтування застосування податку та планування надходжень	– постановка на облік та облік платників податків
– характеристика (опис) податку	– облік нарахування і сплати податків
	– контрольно – перевірочна робота
– обґрунтування необхідності реформування податку	– масово – роз'яснювальна робота серед платників податків
– прогнозування податкових надходжень внаслідок зміни податкового законодавства	– стягнення несплачених податків та повернення зайво сплачених
	– опротестування та заходи щодо його забезпечення

Складено авторами на основі [5,7]

Як видно з таблиці, приблизно однакове функціональне навантаження припадає як на сферу фіскального адміністрування так і на адміністрування податкових зобов'язань. Слід зауважити, що в основному дія фіскального адміністрування розповсюджується на макрорівень і широко використовує методи економічного прогнозування. Таким чином, від якості фіскального адміністрування залежить ефективність податкової по-

літики держави в цілому.

Адміністрування податкових зобов'язань розповсюджується на макрорівень і виконує елементи фіскального адміністрування через законодавчо встановлені дії: реєстрацію платників податків, обліку податкових платежів, контрольно-перевірочну та масово-роз'яснювальну роботу з платниками податків. Важливо, щоб вдало був організований процес адміністрування на міс-

цях, від нього залежатиме і ступінь наповнення державного бюджету, і відношення платників податків до податкової системи в цілому.

Таким чином, об'єктом адміністрування податків можна визначити стан нарахування і сплати податків до бюджетів, а об'єктом адміністрування податкових зобов'язань – процес узгодження і погашення платниками податків своїх податкових зобов'язань.

Отже, на підставі проаналізованих наукових позицій і авторського бачення поняття податкового адміністрування можемо зробити висновок, що мета податкового адміністрування полягає в організації управлінсько-розпорядчого процесу у сфері оподаткування, що спрямований на забезпечення своєчасних податкових надходжень у належних обсягах, при мінімальному негативному впливі на економічну діяльність платників податків, а також підтримку регулювання окремих економічних явищ і процесів відповідно до завдань державної соціально-економічної політики.

Висновки. В сучасних умовах розвитку держави організація справляння податків має бути таким чином побудована, щоб держава могла максимізувати свої доходи за рахунок податків та мінімізувавши при цьому негативний вплив на платників податків. Провідна роль у цьому належить адмініструванню податків.

Мета і завдання податкової політики можуть бути досягнуті лише за умови побудови та функціонування ефективного механізму податкового адміністрування. Саме тому за допомогою податкового адміністрування забезпечуються повні та своєчасні надходження податків, зборів, інших

обов'язкових платежів. Механізм податкового адміністрування спрямований на підтримку високої результативності податкової системи, яка виявляється зокрема у здатності держави контролювати дотримання податкового законодавства платниками податків, регулювати економічні процеси та приймати ефективні рішення з питань оподаткування.

Література

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Базилевич О. И., Дадашев А. З. Налоги и налогообложение / О. И. Базилевич, А. З. Дадашев. . М. : Вузовский учебник, 2008. – 216 с.
3. Адміністрування податків. Навч. посібник для самостійної підготовки магістрів спеціальності 8.050114/ Ю. Б. Іванов, Л. М. Карпов, К. В. Петросянц. За заг. ред. Ю. Б. Іванова. – Харків : ХНЕУ, 2009. – 276 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1./ Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред) та ін.. – К. : ВЦ «Академія», 2001. – 864 с.
5. Іванов Ю. Б. Налоговый менеджмент: Уч. пособие. / Ю. Б. Іванов, В. В. Карпова, Л. Н. Карпов. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2013. – 488 с.
6. Селиванов А. О. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві України / А. О. Селиванов // Право України. – 2012. – № 2. – С. 34–38.
7. Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу. Монографія. – К. : Комп'ютерпрес, 2013. – 277 с.
8. Таранов І. М. Адміністрування та ефективність справляння податків в Україні / І. М. Таранов // Фінансова система України. Зб. наук. праць. – Острого : В-во «Національний університет «Острозька академія», 2014. – Вип. 9. – Ч.1. – С. 220–227.
9. Швабій К. І. Ефективність адміністрування податків в Україні: методологія та аналіз / К. І. Швабій // Фінансова система України. Зб. наук. праць. – Острого : В-во «Національний університет «Острозька академія», 2014. – Вип. 9. – Ч.3. – С. 519 – 527.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

К. Ф. Ковальчук, д. э. н., профессор, Петрова Л. В., старший преподаватель, Национальная металлургическая академия Украины

В статье определена сущность администрирования налогов. Проведен анализ научных публикаций разных научных работников относительно определения администрирования налогов. По результатам анализа позиций и определений, предложена структура процесса администрирования. Сделан вывод о том, что в научной литературе и в законодательных актах нет однозначного подхода относительно определения администрирования налогов. С

учетом проведенного исследования, обобщены виды работ по администрированию. Обоснованно собственное видение определения налогового администрирования.

Ключевые слова: администрирование налогов, метод налогового администрирования, налоговые поступления, налогоплательщики, налоговый механизм, налоговые отношения.

THEORETICAL ISSUES OF ORGANIZING TAX ADMINISTRATION

*K. F. Kovalchuk, D.E., Professor, L. V. Petrova, Senior Lecturer,
National Metallurgical Academy of Ukraine*

The essence of tax administration is defined. Scientific publications of various scientific workers concerning the definition of tax administration are analyzed. Based on the results of the analysis of positions and definitions, the structure of the administration process is proposed. The conclusion is made that in scientific literature and in legislative acts there is no unambiguous approach regarding the definition of tax administration. Taking into account the conducted research, types of administration work are generalized. Our own vision of the definition of tax administration is justified.

Keywords: tax administration, tax administration method, tax revenues, taxpayers, tax mechanism, tax relations.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Баранник Л. Б.

Надійшла до редакції 22.12.2017.

УДК 330.322

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

*С. О. Геращенко, к. е. н., доцент, М. Б. Колотило, студентка,
ДВНЗ «Національний гірничий університет», gerashchenko75@gmail.com*

У статті проаналізовано динаміку прямих іноземних інвестицій в Україні. Досліджено обсяги та джерела походження прямих іноземних інвестицій, основні галузі інвестування, міжнародні рейтинги інвестиційної привабливості. Виявлено проблеми, які впливають на інвестиційний клімат країни та обсяги прямих іноземних інвестицій, що надходять в її економіку.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційні проекти, інвестиційні ризики, індекси інвестиційної привабливості.

Постановка проблеми. У сучасному світі на фоні постійно зростаючого інтересу до іноземних інвестицій в умовах інтернаціоналізації господарського життя та глобалізації економічної діяльності інвестиційна привабливість країни є дуже важливим фактором для ефективного функціонування економіки та розвитку країни в цілому. Іноземні інвестиції відіграють важливу роль у становленні та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Обсяг іноземних інвестицій є одним із показників інтегрованості країни у світове господарство. За останнє десяти-

ліття прямі іноземні інвестиції (ПІІ) стали відігравати провідну роль у інтернаціоналізації бізнесу, як відповідь на появу нових технологій, зростаючу лібералізацію в законодавствах країн з приводу інвестицій, а також на зміну ринків капіталу.

Іноземні інвестиції відіграють велику роль в будь-якій економіці, українська економіка також не є винятком. У процесі економічного відтворення за весь період незалежності України прямі іноземні інвестиції виконували низку важливих суспільних функцій, сприяючи певній трансформації

галузевої структури української економіки та притаманних їй відносин власності. Ці процеси відображені в диференціації прямих іноземних інвестицій за галузями національного господарства та країнах-донорах інвестицій.

Іноземні інвестиції в Україні є, з одного боку, визначальною передумовою розвитку національної економіки, а з іншого – важливим індикатором умов підприємницької діяльності в країні. У зв'язку з цим виникає необхідність зосередити увагу на питаннях іноземного інвестування в Україні та вирішення проблем залучення інвестицій. Пріоритетними завданнями, які необхідно вирішувати за участю прямих іноземних інвестицій, є: структурна перебудова економіки, технологічне оновлення виробництва, подолання залежності країни від імпорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Залучення прямих іноземних інвестицій – це один з важливих аспектів розвитку країни в умовах сучасного глобалізованого світу. Саме тому питаннями дослідження різних аспектів інвестування в економіку України займалися багато українських науковців, зокрема І. Р. Бондар [1], М. Д. Лесеч-

ко, А. О. Чемерис, О. М. Чемерис [2], В. М. Герзанич [3], Г. М. Філюк [4], А. С. Славянов [5], Я. В. Ромусік [6].

Але, незважаючи на певні наукові доробки в данному питанні, проблема залучення нових іноземних інвестицій та створення сприятливого інвестиційного клімату залишається актуальною і потребує подальшого моніторингу.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз обсягів прямих іноземних інвестицій в економіці України, виявлення тенденцій інвестування в національну економіку, визначення основних проблем залучення нових інвестицій та аналіз інвестиційного клімату країни з метою його покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день реальний обсяг залучених прямих іноземних інвестицій в Україні не створює умов для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни у світовому господарстві. Проаналізуємо динаміку ПІІ в Україні за період з 2007 по 2017 рр. Результати аналізу представлені на рис. 1.

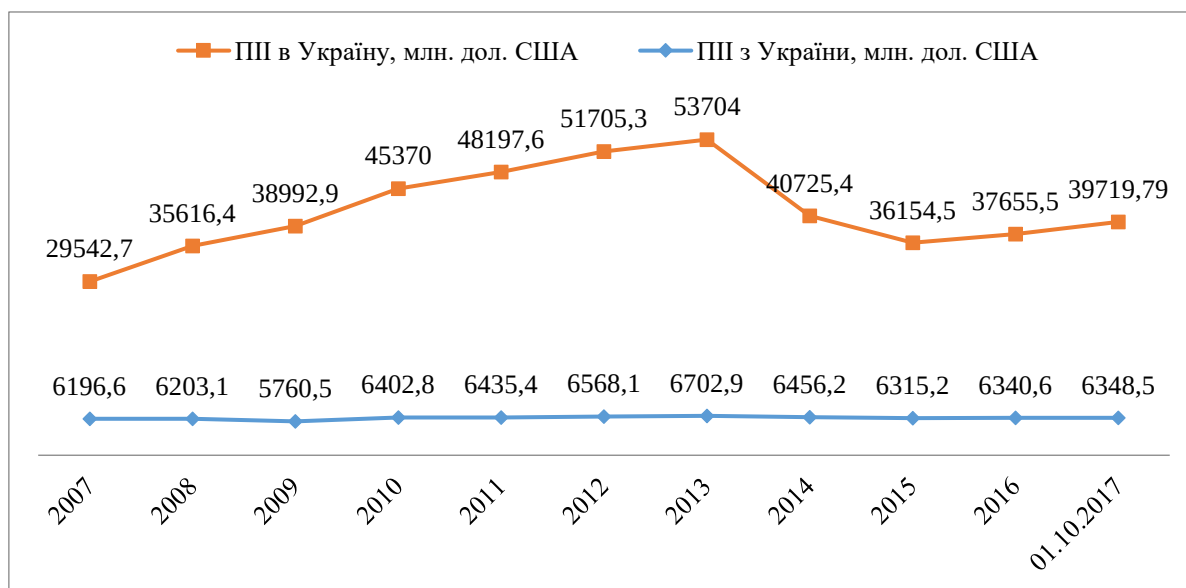

Рисунок 1. Обсяги прямих іноземних інвестицій (за 2014–2017 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також без частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: побудовано за: [7]

Аналіз тенденцій руху прямих іноземних інвестицій свідчить про те, що до 2013 року обсяги ПІІ в Україну демонстрували

певну тенденцію до зростання. Рис.1. демонструє значні проблеми з ПІІ у 2014–2016 роках. Обсяг інвестування значно зменшив-

ся. Якщо на 2013 рік сумарний обсяг ПІІ, що надійшов в українську економіку склав 53704 млн. дол. США, то у 2014 році обсяг інвестицій зменшився до 40725,4 млн. дол. США, а у 2015 році склав лише 36154,5 млн. дол. США. Це демонструє факт зниження прямих іноземних інвестицій з 2013 по 2015 р. на 17549,5 млн. дол. США. У 2016 році прямі іноземні інвестиції дещо зросли на 1501 млн. дол. США і склали 37655,5 млн. дол. США. Хоча попри певне пожвавлення інвестиційного процесу в Україні в 2016 р., політичні проблеми та загрози безпеці запобігають відновленню докризового рівня інвестицій. Основними причинами різкого падіння обсягу інвестицій стали наступні: девальвація гривні, військовий конфлікт на сході країни, політична невизначеність та економічна криза, як в цілому світова, так і українська, зокрема. Таким чином, як свідчить рисунок 1, в останні роки процес іноземного інвестування в нашу державу не має певної системи, і є доволі хаотичним. Особливо слабка динаміка в залученні прямих

іноземних інвестицій відмічалася в 2014–2016 рр., що свідчить про посилення інвестиційних ризиків і відповідного занепокоєння інвесторів, що стримують їх бажання інвестувати в українську економіку.

Обсяг ПІІ з України упродовж останніх десяти років складав в середньому 6 млрд. дол. США на рік. Середній приріст іноземних інвестицій в Україну до 2013 р. складав 4,5–5 млрд. дол. США на рік. В 2016 р. цей приріст склав близько 1,5 млрд. дол., і в 2017 р. складе близько 2,5 млрд. дол. США. Тобто очевидним є різке скорочення обсягів приросту ПІІ, починаючи з 2014 р.

Проаналізуємо галузі української економіки, що є найбільш привабливими з точки зору іноземних інвесторів (рис.2.). Для держави у цілому важливо, щоб кошти направлялися в інноваційні промислові виробництва, які на сьогоднішній день є основою ефективного розвитку будь-якої економіки світу.

Рисунок 2. Структура ПІІ в економіці України за видами економічної діяльності, 2016 р.
Джерело: побудовано за: [7]

Слід зазначити, що найбільш привабливими для іноземних інвесторів у галузевому розрізі залишаються фінансова та страхова діяльність, переробна промисловість, торгівля та операції з нерухомим майном.

Так, за даними Державної служби статистики на 2016 рік в економіку України іноземними інвесторами вкладено 37655,5 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Респуб-

ліки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції). Інвестиції спрямовувалися у вже розвинені сфери економічної діяльності зі швидким обігом капіталу [7].

З рис. 2 бачимо, що станом на 31.12.2016 найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність – 27% (обсяг ПІІ – 10 324,4 млн. дол. США). Ці види діяльності, як такі, не створюють суспільного багатства, а лише займаються його перерозподілом. Швидкість обороту капіталу та рентабельність цих сфер набагато вища, ніж у промисловості та сільському господарстві. І саме цим видам діяльності надають перевагу іноземні інвестори в Україні.

На підприємствах промисловості зосереджено 25% прямих іноземних інвестицій (обсяг ПІІ – 9 550,2 млн. дол. США).

При цьому основною галуззю промисловості за обсягами залучення капітальних інвестицій, у січні-грудні 2016 року є переробна (7594,3 млн. дол. США), яка включає: виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (2550,9 млн. дол. США), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування (1497,9 млн. дол. США), виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (1035,2 млн. дол. США) та інші. На оптову та роздрібну торгівлю та ремонт автотранспорту приходить 15% (5485,5 млн. дол. США), операції з нерухомим майном – 10% (3670,6 млн. дол. США), професійна, наукова та технічна діяльність – 6% (2196,2 млн. дол. США), інформація та телекомунікації мають 6% (2089,3 млн. дол. США), на інші сфери приходить 11% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій.

Таблиця 1.

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України на 01.10.2017 в економіки країн світу

Країна	Надходження прямих іноземних інвестицій (млн. дол. США)	У % до підсумку
Кіпр	5932,8	93,45
Російська Федерація	149,3	2,35
Латвія	76,5	1,21
Віргінські Острови (Брит.)	61,5	0,97
Угорщина	17,8	0,28
Нідерланди	12,5	0,20
Польща	11,5	0,18
Інші країни	86,6	1,36

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: побудовано за: [7]

Україна, у свою чергу, у 2017 році найбільшу кількість коштів інвестувала у професійну, наукову та технічну діяльність – 94,1% (5966,4 млн. дол. США). На промисловість приходить 1,8 % (114 млн. дол. США), на оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 1,4% (88 млн. дол. США), фінансову та страхову діяльність – 1,1% (72,5 млн. дол. США).

Проаналізуємо у які саме країни надходили прямі інвестиції з України. Більша частина українських інвестицій спрямовується у такі країни, як Кіпр – 93,5%, Росій-

ська Федерація – 2,35%, Латвія – 1,21%, Віргінські Острови (Брит.) – 0,97%, Угорщина-0,28%, Нідерланди-0,20%. Аналіз пунктів призначення ПІІ з України свідчить, що основна частина коштів українських інвесторів надходить у офшорні зони та зони з пільговим оподаткуванням.

Джерела походження ПІІ в Україні, представлено на рис.3.

Дані рис. 3 свідчать, що найбільший обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України надходить з Кіпру, на нього приходить 26% (10201,5 млн. дол. США). Друге місце займають Нідерланди – 16% від

загального обсягу інвестицій (6560,7 млн. дол. США). Далі йдуть такі країни, як Російська Федерація (4393 млн. дол.), Велика Британія (2193 млн. дол.), Німеччина (1819,92 млн. дол. США), Швейцарія (1539,7 млн. дол.), Австрія (1344,5 млн. дол.), Франція (1355,6 млн. дол.). Звертає на увагу те, що, більшість інвестицій мають своє похо-

дження з офшорів, інших юрисдикцій з пільговими умовами оподаткування бізнесу. Згідно наведених даних ключовим інвестором України упродовж багатьох років є Кіпр. Так, наприклад, частка прямих інвестицій з Кіпру у 2016 році складала 25,7 %, у 2015 році – 31,4%.

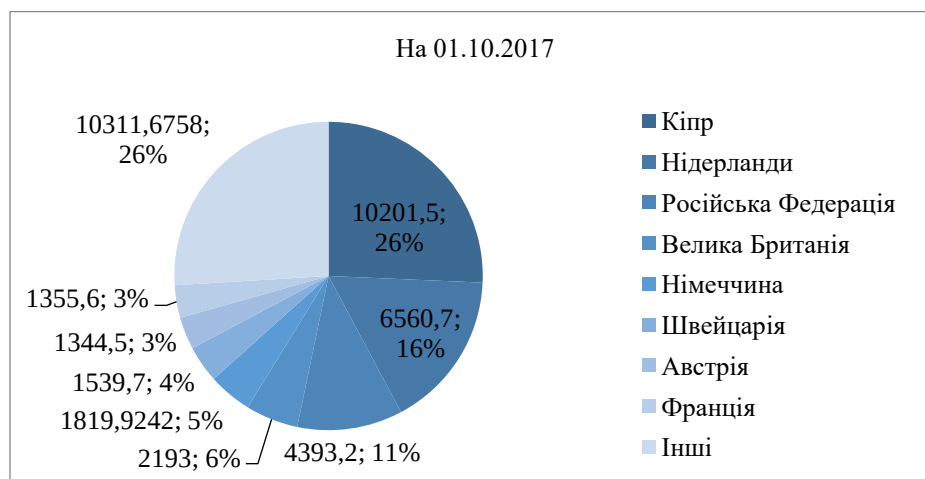

Рисунок 3. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) із країн світу в економіку України, млн. дол. США.

Джерело: побудовано за: [7]

Сама держава Кіпр не робить інвестиції в економіку України. Інвестиції, які надходять звідти – це інвестиції власників українського бізнесу, які виводять їх за кордон, а потім інвестують в Україну. Більшість інвестицій з офшорів в Україну – це український капітал, власники якого використовують компанії на Кіпрі і в інших країнах заради оптимізації оподаткування та отримання специфічного правового статусу. Таким самим чином через офшорні зони до України надходить російський капітал під виглядом інвестицій інших країн.

В Україні значна частина прямих іноземних інвестицій навіть до війни насправді була реінвестованим українським капіталом. Тобто ще до війни існували проблеми, які заважали залученню реальних іноземних інвестицій. Їхнє вирішення актуальне і дотепер. Про це наголошує і Організація економічного співробітництва та розвитку OECD: «Хоча політична ситуація та рівень безпеки в країні в останні роки погіршилися, проблеми є довгостроковими і полягають у неякісному бізнес-середовищі, слабких інституціях та тотальній корупції» [8].

Зокрема, згідно з дослідженням, згаданим у Огляді інвестиційної політики від OECD, реальний обсяг російського капіталу в Україні на кінець 2014 року був принаймні втричі більшим від офіційно заявленого (приблизно 9,9 млрд. дол. США, а не 2,7 млрд. дол. США). Також за статистикою OECD, близько \$558 млн інвестицій в Україну є інвестиціями компаній, що реально діють у Нідерландах, тоді як решта – це капітал компаній спеціального призначення (SPE). За цими даними, сукупні інвестиції в Україну з Нідерландів є вищими, ніж згідно з українською статистикою (\$11,42 млрд проти \$6,4 млрд)[8].

Таким чином, інвестування в Україну з Кіпру та інших офшорів досягає рекордно-го рівня, як у фінансовому, так і в процентному співвідношенні до загального обсягу. Також збільшується і частка альтернативних офшорів. Це Беліз, Багамські, Сейшельські та Віргінські острови, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Андорра тощо. Бачимо також, високий рівень інвестування з Нідерландів та Швейцарії, які використовуються українським бізнесом в якості податкових

гаваней. Це відображає корупційний характер ведення бізнесу в нашій країні та інвестиційну непривабливість для реальних іноземних інвесторів.

Після початку збройного конфлікту саме обсяг інвестицій з Кіпру знизився найбільше (капітал з офшорів переважно вкладався на найбільш вражений конфліктом та економічною кризою Схід України).

Таким чином, падіння прямих іноземних інвестицій після початку війни в основному зумовлене різким зменшенням впливів українських та російських підприємців, що проводили свої капітали через офшорні зони. До цього призвела гостра економічна криза та невизначеність, пов'язані з військовим конфліктом та політичними змінами.

Загибель людей та фізична втрата інвестицій, труднощі із забезпеченням чинників виробництва, різке падіння внутрішнього попиту – таким є прямий вплив війни на інвестиції. Дослідження Багатосторонньої агенції з гарантій інвестицій (MIGA) показує, що кількість інвестиційних проектів «з нуля» після значного конфлікту (внутрішнього або зовнішнього) в середньому падає на 34%, тоді як кількість інвестованого капіталу на 90%. [9]

Таким чином, конфлікт більше впливає на крупні інвестиційні проекти, ніж на невеликі. Збройний конфлікт по-різному впливає на інвестиції у різні сектори економіки. Особливо скорочуються інвестиції у високотехнологічні виробництва та підприємства з високою часткою маломобільних основних засобів, ризик пошкодження яких високий. Більше страждають також інвестиції, що націлені на внутрішній ринок країни, зокрема в сферах послуг (крім фінансових та телекомунікаційних) та споживчих товарів тривалого використання.

На сьогоднішній день інвестиційний клімат України не є достатньо сприятливим для залучення нових прямих інвестицій та відновлення їх докризового рівня. Інвестиційний клімат країни найкраще можна проаналізувати, використовуючи різноманітні авторитетні міжнародні рейтинги. Так, наприклад, згідно рейтингу економічної свободи (Index of Economic Freedom), який випускається американським дослідницьким

центром Heritage Foundation спільно з газетою The Wall Street Journal індекс України є недостатньо задовільним, що значно впливає на інвестиційний клімат країни. У 2016 році Україна зайняла лише 162 позицію з 178 [10]. Згідно індексу інвестиційної привабливості (BDO International Business Compass) наша країна у 2016 р. зайняла 130 місце (із 174), втративши 41 позицію порівняно з минулим 2015 роком [11]. Згідно індексу глобальної конкурентоспроможності за 2016 рік позиція України у рейтингу опустилася з 79-го на 85 місце серед 138 країн світу, втративши за рік шість позицій [12]. Високий рівень занепокоєності викликає також індекс сприйняття корупції. За рівнем сприйняття корупції Україна посідає 131-те місце із наявних 176 місць в рейтингу міжнародної неурядової організації Transparency International. Серед колишніх країн СРСР рівень корупції є вищим за український тільки в державах Середньої Азії [13].

Лише у рейтингу легкості ведення бізнесу Ease of Doing Business Index, який щороку складають Світовий банк та Міжнародна фінансова корпорація (IFC), за результатами 2016 р. Україна покращила свої позиції на 16 пунктів, порівняно з 2015 р. і посіла 83 місце зі 190. У доповіді Doing Business 2016 р. ключовою реформою, яка сприяла підвищенню рейтингу України, вважається спрощення реєстрації бізнесу. У сфері реєстрації підприємств Україна посіла 30-те місце та покращила свою позицію на 40 пунктів порівняно з минулим роком. В Україні скорочено час на реєстрацію підприємства платником податків та скасовано збір за державну реєстрацію бізнесу [14].

Загалом, аналіз інвестиційного клімату в Україні дещо ускладнюється тим, що наша країна не бере участі у ряді відомих світових індексів, які б надавали більш широку інформацію щодо даної сфери. Так, Україна не представлена у Foreign Direct Investment Confidence Index (складається А. Т. Kearney), у фондових індексах MSCI (у ньому Україна класифікується як Frontier Market, що також свідчить про відсутність до неї інтересу з боку портфельних інвесторів). Слаборозвинутий фінансовий ринок і несприятливий інвестиційний клімат, як

показали результати опитувань, призводять до того, що Україна не розглядається як пункт призначення для іноземних інвесторів.

Для покращення інвестиційного клімату України актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. В Україні був розпочатий процес покращення правової бази для інвесторів, але він потребує більш комплексного підходу. Так, наприклад, з метою спрощення порядку залучення іноземних інвестицій та унеможливлення прояву ознак корупції при їх державній реєстрації 31.05.2016 прийнято Закон України № 1390-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій». 15 березня 2017 року Першим віце-прем'єр-міністром України – Міністром економічного розвитку і торгівлі України С. Кубівом було підписано Угоду (у формі обміну листами) між Урядом України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо приєднання до Декларації про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства, відповідних Рекомендацій та процедурних Рішень Ради Організації економічного співробітництва та розвитку. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з деякими країнами світу [15].

Також при визначенні рівня привабливості країни для інвестора варто враховувати ступінь ризику. Сьогодні питання ризиків стає особливо важливим для аналізу економічного потенціалу країни та її економічної безпеки. Одним з основних ризиків – є політичний. Слід пам'ятати, що політичний ризик породжується невизначеністю, нестабільністю урядового курсу стосовно до бізнесу, інвестиційної, інноваційної політики. Кожна політична подія в країні дає своє відображення на розмірах та кількості інвестицій та інвесторів.

Існує низка методик кількісної оцінки ризику. В основному - це експертні оцінки.

Найбільш відомою і часто цитованою оцінкою привабливості країн світу є рейтинг журналу Euromoney, на основі якого двічі на рік проводиться оцінка інвестиційного ризику і надійності країн. Рейтинг Euromoney базується на дослідженні таких груп індикаторів, як політико- економічних (політичний ризик, економічне становище і прогноз економічного розвитку – 40%), ринкових (40%) та кредитних (20%). Згідно цього рейтингу Україна відноситься до країн з найвищим ступенем ризику. Для порівняння, найвищий рівень ризиків ще у таких країнах, як Іран, Афганістан, Ірак, Сирія, де не вщухають воєнні конфлікти, Греція, охоплена фінансовою кризою та більшість країн Африки [16].

Серед інших недоліків системи інвестування і складностей залучення іноземних інвестицій можна виділити обмеженість (інколи недоступність) та суперечливість інформації про об'єкти інвестицій і процес їх оформлення, відсутність системного підходу до залучення іноземних інвестицій на рівні областей, міст та районів, неврегульованість інтересів інвесторів та національної економіки тощо.

Згідно з опитуванням зацікавлених Україною інвесторів від компанії Dragon Capital, військовий конфлікт з Росією є меншою перешкодою, ніж широкомасштабна корупція і відсутність довіри до судової системи. Непередбачуваний валютний курс та нестабільна фінансова система практично настільки ж важливі. Можливо, це опитування дещо зменшує вплив війни, оскільки опитані інвестори вже цікавляться Україною незважаючи на збройний конфлікт. Але опитування підкреслює, що військовий конфлікт є лише одним із багатьох чинників, що впливають на іноземні інвестиції в Україну [17].

Більш негативно, в порівнянні з наслідками військового конфлікту на Донбасі і політичною нестабільністю, на низький рівень інвестиційної активності в Україні впливають: ризики дестабілізації на валютному ринку, загострення ситуації у банківській сфері, мізерні обсяги довгострокового кредитування нашої економіки, обмежені можливості доступу до фінансових ресурсів як на внутрішньому, так і на зовнішньому

ринках, зниження рівня прибутковості українських підприємств і вузький спектр сфер інвестування за галузями для середніх інвесторів. Обтяжливими для інвестора все ще є регуляторні процедури, зокрема: складність адміністрування податків, кількість та складність отримання дозволів, сертифікація та стандартизація.

Висновки. У результаті дослідження обсягів надходження прямих іноземних інвестицій в Україну було виявлено, що на сьогоднішній день існують серйозні проблеми пов'язані із залученням реальних прямих іноземних інвестицій. Складності із залученням реальних інвестицій створюють: високий рівень інвестиційних ризиків, політична та економічна невизначеність, військовий конфлікт на теренах держави, рекордні рівні інфляції, корупція, несприятливий інвестиційний клімат та слабкі позиції у відомих світових рейтингах. Вражена військовим конфліктом та економічною кризою економіка країни як ніколи має потребу у нових проектах і іноземній підтримці та вимагає значних фінансових інвестицій. Для виходу економіки України з кризового стану інвестиції є найбільш ефективним важелем, і створення інвестиційної привабливості стає одним із головних завдань.

Фактори, що сприятимуть залученню прямих іноземних інвестицій, формуються залежно від багатьох умов. Так, грамотна політика держави та політична передбачуваність керівництва країни може стати одним з основних елементів інвестиційної привабливості. Важливими також є боротьба з корупцією, ведення ефективних реформ, врегулювання військового конфлікту на сході країни, удосконалення фінансового механізму, яке охоплює зміцнення позицій національної валюти, її конвертованість, створення необхідної нормативно – правової бази щодо захисту прав інвесторів, забезпечення реальних механізмів підтримки інвестиційної діяльності – все це значно могло б підвищити привабливість країни для інвесторів. Для цього потрібно спиратися на власний досвід минулих років та досвід країн світу, яким вдалося створити позитивний інвестиційний імідж.

Україна потребує посилення інвестиційної активності та покращення політики

по залученню іноземних інвестицій. Розглянуті проблеми іноземного інвестування в Україні потребують нагального прийняття відповідних рішень та реальних кроків від діючої влади. На сьогоднішній день однією із стратегічних цілей української зовнішньоекономічної політики є забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та активне залучення країни до міжнародних інтеграційних процесів. Від успішного вирішення цього завдання залежить соціально-економічна динаміка країни, можливість модернізації національної економіки та підвищення добробуту країни і її громадян, в цілому.

Література

1. Бондар І. Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну на сучасному етапі / І. Р. Бондар // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 62–71.
2. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика: монографія / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис, О. М. Чемерис; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. Львів. філ. – Львів : ЛФ УАДУ, 2001. – 166 с.
3. Герзанич В. М. Основні недоліки та проблеми залучення іноземних інвестицій в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Герзанич // Ефективна економіка : електр. наук. фак. вид. – 2014. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/n=4&y=2014>.
4. Філюк Г. М. Інвестиційна складова в інноваційній системі України / Г. М. Філюк // Банківська справа. — 2008. — № 1(79). — С. 43—51.
5. Славянов А. С. Прямые иностранные инвестиции как фактор необратимых процессов в экономических системах периода трансформации / А. С. Славянов // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – №25(232). – С. 32–39.
6. Ромусік Я. В. Прямі іноземні інвестиції: світові тенденції та структурний розподіл в економіці України / Я. В. Ромусік // Економіка пром-сті. – 2012. – № 3–4. – С. 3–8.
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
8. Огляд інвестиційної політики України станом на 2016 рік (OECD Investment Policy Reviews: Ukraine 2016)[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bit.ly/2d5SNwC>
9. Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій англ. Multilateral Investment Guarantee Agency[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.miga.org/news>
10. Index of Economic Freedom / Індекс економічної свободи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>
11. International business compass Рейтинг інвестиційної привабливості [Електронний ресурс] –

Режим доступу: https://www.bdo-ibc.com/fileadmin/dokumente/BDO-IBC-Summary-2016_ENG.pdf

12. Индекс глобальної конкурентоспроможності України у 2016 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti>

13. Corruption perceptions index [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016

14. Доповідь «Ведення бізнесу 2016: оцінка якості та ефективності регулювання» Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf>

15. Верховна Рада України офіційний веб-портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/zak>

16. Рейтинг привабливості країн світу журналу Euromoney [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.euromoneycountryrisk.com/Home/Return/Analysis/AllAnalysis#supertop>

17. Інвестиційна компанія Dragon Capital [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dragon-capital.com>

ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ В МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО

С. А. Геращенко, к. э. н., доцент, М. Б. Колотило, студентка, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье проанализирована динамика прямых иностранных инвестиций в Украину. Проведено исследование объемов и источников происхождения прямых иностранных инвестиций в Украину, основные области инвестирования, международные рейтинги инвестиционной привлекательности. Выявлены основные проблемы, влияющие на инвестиционный климат страны и объемы прямых иностранных инвестиций, поступающих в экономику страны.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционные проекты, инвестиционные риски, индексы инвестиционной привлекательности.

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN UKRAINE IN CONDITIONS OF INTEGRATION TO THE WORLD ECONOMY

S. A. Herashchenko, Ph. D (Econ.), Ass. Professor, M. B. Kolotilo, student, SHEI «National Mining University»

The dynamics of foreign direct investments in Ukraine are analyzed. The volumes and sources of origin of direct foreign investments in Ukraine, main branches of investment, international ratings of investment attractiveness are investigated. The main problems that affect the investment climate in the country and the volume of direct foreign investments entering the country's economy are revealed.

Keywords: foreign direct investment, investment climate, investment projects, investment risks, investment attractiveness indices.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петруню Ю. Є.

Надійшла до редакції 12.12.2017.

СЕРВІСНА ФУНКЦІЯ МИТНИХ ОРГАНІВ: ПОТЕНЦІАЛ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

К. І. Гунько, аспірант, Університет державної фіскальної служби України

В контексті вдосконалення державної митної справи в статті розмежовані функції митниці – контрольна-наглядова, як публічна інституція із захисту економічних інтересів держави, і «інструментальна», як сервісна інституція в сенсі забезпечення зручності для учасників зовнішньоекономічної діяльності. Показана дуальна природа митної послуги, пов'язана з подвійністю закладених в ній інтересів держави та учасників зовнішньоекономічної діяльності. Обґрунтовано, що митні послуги є функцією «сервісної митниці» як суб'єкта реалізації послуг у сфері державної митної справи.

Ключові слова: митна справа, функція митниці, митна послуга, «сервісна митниця».

Постановка проблеми. Зі зростанням зовнішньоторговельного обороту все виразнішою стає необхідність вдосконалення державної митної справи в зв'язку з її впливом на процеси економічної інтеграції країни до світового співтовариства, а також на розвиток економіки і торгівлі в Україні. Державна митна справа є невід'ємною складовою системи державного управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні, спрямована на забезпечення безпеки суспільства та захисту митних інтересів України [1]. В сучасних умовах митні органи України як виконавці державної митної справи створюють умови для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, в тому числі шляхом регламентації відомостей і документів, що пред'являються, забезпечують правильне застосування вимог законодавства України з питань державної митної справи, удосконалення процедури пропуску товарів та транспортних засобів через митний кордон України, зокрема, через створення організаційних умов для здійснення системного контролю. Це означає, що поряд з виконанням традиційних функцій адміністрування в сфері сплати митних платежів та регулювання зовнішньої торгівлі, митні органи все активніше виступають як інститут, який ефективно (чи неефективно) реалізує послуги у сфері державної митної справи.

В Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України, визначено чотири вектори, за якими передбачено проведення та виконання понад

62 реформ та програм розвитку держави. Реформа державної митної справи та інтеграція в митну спільноту ЄС визначені одними з найважливіших. Зокрема, в частині 3 «Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії», серед головних напрямів реформи фіскальних органів визначено перехід від наглядово-каральної функції до обслуговуючої [2]. В Концепції залучення компаній (радників) до реформування митниць Державної фіскальної служби також наголошується на необхідності підвищення якості надання митних послуг та вдосконалення системи адміністрування митних платежів [3]. Закріплення даних норм в перерахованих документах вказує на надзвичайну важливість проблеми підвищення якості митних послуг і нагрілу необхідність реформування даної сфери.

На необхідність змін вказує і специфіка діяльності митних органів, що склалася в передовій зарубіжній практиці в межах реалізації концепції «сервісної держави», яка проявляється в перебудові роботи митниць на принципах надання послуг учасникам зовнішньоекономічної діяльності. В даному контексті не можна не згадати норми Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур (Київської конвенції, 1973 р, в редакції Протоколу від 26.06.1999 р) та Рамкових стандартів безпеки та полегшення світової торгівлі (2005 р), прийнятих Всесвітньою митною організацією, які лягли в основу зазначеного підходу.

Необхідність розроблення теоретичних засад для реформування митниць Державної фіскальної служби з метою орієнтації їх дій

на надання послуг у сфері державної митної справи на засадах прозорості та об'єктивності, спрямованих на сприяння торгівлі, зменшення можливостей для вчинення корупційних діянь, підвищення якості надання митних послуг та вдосконалення системи адміністрування митних платежів зумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблеми надання ефективних та якісних послуг державою в зарубіжній теорії державного управління виник у 80-90-ті рр. XX ст. Нові підходи до трактування сутності публічних послуг, що надаються органами державної влади, які отримали назву «новий державний менеджмент» (New public management), з'явилися в працях зарубіжних фахівців Л. Ашбарнера, А. Петігрю, Л. Фітцджеральда, Е. Ферлі [4], Г. Букерта, К. Політа [5] та ін. Теоретичною основою змін стала концепція «сервісної» держави, в якій поновому визначається роль органів державного управління в житті суспільства. Основна ідея концепції полягає в тому, що будь-яка діяльність держави із взаємодії з індивідом вважається публічною послугою. Оскільки митні органи України є елементом державного управління та регулювання, відтак «сервісна» модель може бути застосована і щодо удосконалення їх діяльності. Дослідженню сутності «сервісної митниці» та «послуг у митній сфері» присвячені роботи Федотова О. П. [6], Федотової І. А. [7], Бондаренко І. О. [8], Литвин Н. А., Ренгач Ю. О. [9] та ін.

Разом з тим, проголошення намірів на рівні концепцій і відсутність реальної системи заходів щодо «сервізації» державної митної справи і показників її оцінки породжує низку проблем в даному питанні, базовою серед яких є відсутність єдності в термінології.

Формулювання мети статті. Даною статтею автор привертає увагу наукової спільноти до природи послуг у сфері державної митної справи та сервісної функції митниці як постачальника державних послуг у митній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформа державної митної справи та інтеграція в митну спільноту Європейського

Союзу потребує, на думку автора, розмежування контрольно-наглядових функцій і функцій з надання державних послуг митними органами. Таке розмежування створить необхідну наукову основу для розробки механізму вдосконалення державних послуг в сфері митного регулювання.

Слід зазначити, що концепція розвитку ДФС України (і митниці як структурного підрозділу ДФС) як сервісної служби (відповідно, сервісної митниці) починає отримувати систематичний виклад в наукових дослідженнях [3,6,10]. Концепція «сервісної митниці» – це особливий погляд на митну справу, тобто на встановлений порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, здійснення запобігання та протидії контрабанді, боротьбу з порушеннями митних правил, організацію діяльності органів доходів і зборів, які спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи [1].

Практичне впровадження «сервісної митниці» неможливе без організаційно-економічного та правового оформлення основних елементів, якими можна оперувати при описанні її структури. До них, в першу чергу, слід віднести розмежування між контрольно-наглядовою митною функцією як публічною інституцією із захисту економічних інтересів держави, і «інструментальною» функцією як сервісною інституцією в сенсі забезпечення зручності для учасників зовнішньоекономічної діяльності переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, у т.ч. шляхом створення багатофункціональних центрів, надання послуг в електронній формі, скорочення часу на отримання послуги і т.д. Вказані функції як доповнюють, так і суперечать одна іншій, тому що, з одного боку, є компетенцією, а з другого – продуктом єдиного постачальника державних послуг.

Визначення у Митному кодексі України призначення митниці як органу доходів і зборів – це створення сприятливих умов для

розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України носить дуже загальний і неконкретний характер [3]. Тому останнім часом у суспільстві починає формуватися думка, що «сервісна митниця» повинна стати такою собі відокремленою державною установою, якій буде притаманна обслуговуюча функція з надання митних послуг замовникам, суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності та громадянам, які за власним бажанням будуть звертатися туди за необхідною послугою. Іноді лунають думки про передачу митних функцій у довірче управління або аутсорсинг приватним структурам, тобто впровадження фактично відкупної системи справляння митних платежів і введення службової повинності при виконанні державних функцій [11].

Чинна нормативно-правова база, яка регламентує митну справу [1], перераховує функції митниці та завдання, покладені на неї. Поняття «митні послуги» чи «послуги у сфері митної справи» відсутні, наразі не розкрита природа митних послуг, їх характеристики і властивості. У сучасних умовах ані митне законодавство, ані праці фахівців не дозволяють зрозуміти специфіку митних послуг, відмежувати реалізацію контрольно-наглядових та сервісних функцій митних органів, що призводить до суперечок з цього приводу. Навіть звертаючись до Класифікатора видів економічної діяльності знаходимо, наприклад, фіскальну функцію митниці у класі 84.11 «Державне управління загального характеру», а завдання зі створення сприятливих умов зовнішньоекономічної діяльності у класі 84.13 «Регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності [12], хоча правовий або інституціональний статус у даному випадку і не є визначальним чинником щодо віднесення виду діяльності до визначеного класу.

Нажаль, серед фахівців з митної справи дискусія навколо митниці все частіше зводиться до місця митниці в системі органів виконавчої влади, у складі, або відокремлено від податкової служби чи міністерства фінансів. Натомість, серед не зовсім обізнаних виникає цікаве трактування митної справи, яка в результаті модернізації та адаптації до міжнародних стандартів, отри-

мує доповнення традиційних завдань – регулювання зовнішньоторговельної діяльності та митне адміністрування – якісно новим елементом – митними послугами. Послуги у сфері митної справи визначаються як діяльність митних органів, а також суб'єктів господарювання, спрямовану на задоволення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів, що переміщують через митний кордон товари, предмети, транспортні засоби. Послуги, які безпосередньо пов'язані зі здійсненням митної справи, пропонується називати «митними послугами» [8].

У науковому середовищі також сформувалось поняття «нарколомитні послуги», до яких відносять комплексне митне і експедиційне обслуговування підприємств, організацій та населення при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності [13] або послуги, що надаються учасникам зовнішньоекономічної діяльності визначеними організаціями на комерційній основі, пов'язані з представленням інтересів декларанта в митних органах митними брокерами, перевезенням вантажу митними перевізниками, зберіганням товару на митних складах і складах тимчасового зберігання [14]. Чим «нарколомитні» послуги митного брокера відрізняються від, наприклад, «нарколоподаткових» послуг аудитора, який готує податкову звітність для підприємця, не до кінця зрозуміло.

Присутня серед фахівців також думка про віднесення до послуг у митній сфері таких дій митниці як надання, призупинення дії та анулювання дозволів на види діяльності, контроль за провадженням яких здійснюється органами доходів і зборів, за ініціативою заявника [9]. Щодо «сервісної митниці» це означає, що діяльність, яка складає зміст митної послуги, здійснюється митницею лише за ініціативою особи, яка потребує такої послуги та у межах компетенції митниці.

Таким чином, митна послуга може надаватися лише у контексті виконання завдань, покладених на митницю, є похідною від функцій митниці і результатом здійснення нею владних повноважень [15].

Послуга у сфері митної справи – це прихований примус держави до виконання певних обов'язків, адже якщо особа бажає

здійснювати зовнішньоекономічну діяльність (операції з товарами), то зобов'язана подати до митниці відповідну заяву про облік, і митниця надасть послугу у вигляді такого обліку, якщо особа бажає припинити дію дозволу на відкриття та експлуатацію митного складу за власним бажанням – припинить і т.п. Отже, відмінність полягає лише в тому, що окремі митні послуги зобов'язані отримувати практично усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності та громадяни, що перетинають митний кордон, а за деякими митними послугами звертається обмежене коло споживачів, але в будь-якому випадку виконання обов'язку суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності чи створення умов для безумовного виконання особою обов'язку – теж належить до дій з надання митних послуг.

Беззаперечною функцією митниці є митний контроль як один з видів державного контролю, що об'єднує заходи митних органів щодо забезпечення дотримання митного законодавства. В контексті нашого дослідження виникає справедливе питання: чи є митний контроль послугою? [16].

На думку автора, при визначенні митних послуг потрібно виходити з того, що всі митні послуги походять з функцій та компетенцій митниці, але не всі дії митниці слід відносити до митних послуг. Під послугою слід розуміти діяльність, направлену на задоволення потреби через надання відповідно до цієї потреби блага [17] або користі, яка пропонується клієнту організацією сфери послуг [18].

Виникає питання – яку користь отримує суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності від заходів митниці з призупинення митного оформлення товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності? Проблема у тому, що митна послуга – це не тільки прихований примус держави та нав'язана послуга для того, наприклад, хто переміщує товари з ознаками прав інтелектуальної власності, але є дійсно послугою у своєму класичному розумінні для власника цих прав, але послугою опосередкованою.

«Сервісна митниця» як суб'єкт надання послуг є таким собі світлофором, який виконує функцію регулювання дорожнього руху та надає послугу зручного проїзду пе-

рехрестя з можливістю фіксації порушень правил дорожнього руху. Слід зазначити також, що «сервісна митниця» це не структурний підрозділ фіскальної служби України з обслуговування платників податків, це комплекс дій і заходів багатьох установ, що мають відношення до митної справи, у межах виконання своїх функцій та компетенцій, спрямованих на забезпечення митної безпеки держави, справлення митних платежів та створення сприятливих умов для полегшення торгівлі та збільшення пасажиропотоку через митний кордон України. Результатом діяльності «сервісної митниці» повинні бути митні послуги, під якими слід розуміти комплекс дій і заходів у сфері митної справи, спрямованих на задоволення як потреб держави та її органів, так і суб'єктів підприємницької діяльності та громадян.

Висновки. Наведені положення дають змогу зробити висновок, що модернізація митної справи та питання вдосконалення митної сфери отримують на сучасному етапі пріоритетний розвиток, а сучасна митниця все частіше розглядається як державний постачальник особливого виду послуг. Однак, оперуючи поняттям «сервісної митниці», не можна допустити системну підміну поняття «митна справа» поняттям «митні послуги» та використовувати терміни «митна діяльність» і «митні послуги» як синоніми, а цілі і завдання в галузі митної справи, включаючи сервісні, трансформувати в цілі і завдання в сфері митних послуг.

Література

1. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
2. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
3. Про схвалення Концепції залучення компаній (радників) до реформування митниць Державної фіскальної служби: Розпорядження КМУ. № 267-р від 11 лютого 2016 року// Офіційний вісник України 2016. – №30 від 02.04.16 року.
4. The New Public Management in Action. / E. Ferlie, L. Ashburner, L. Fitzgerald, A. Pettigrew. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 298 p.
5. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis / Pollitt Christopher, Geert Bouckaert. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 392 p.

6. Федотов О. П. Адміністративно-правова концепція організації діяльності митниці ДФС України: сполучення, зв'язок, взаємодія / О. П. Федотов // Адміністративне право і процес. – 2015. – №1(11). – С. 221–233.
7. Федотова И. А. Министерство доходов и сборов Украины на пути к сервисной службе: таможенно-правовой аспект / И. А. Федотова // Правовой журнал «Legea si Viata». – 2013. – №12/4. – С. 174–177.
8. Бондаренко И. О. Організаційно-правові основи надання послуг в галузі митної справи : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / И. О. Бондаренко. – 2006. – 19 с.
9. Литвин Н. А. Шляхи удосконалення діяльності митних органів у сфері надання адміністративних послуг / Н. А. Литвин, Ю. О. Ренгач // Дослідження теоретичних аспектів та розробка системи оцінювання ефективності митних процедур: Збірник тез II науково-практичної Інтернет-конференції (м. Хмельницький, 22 травня 2015 року). – Хмельницький: Державний науково-дослідний інститут митної справи, 2015. – 65 с.
10. Адміністративні послуги: Посібник / В. Тимошук. / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А», 2012. – 104 с.
11. Кабмін передасть на аутсорсинг Волинську, Львівську, Чернівецьку та Закарпатську митниц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/kabmin-peredast-na-auteursynh-4-mytnytsi-v-zakhidnykh-oblastiakh-291256.html>.
12. ДК 009:2010. Опис Класифікації видів економічної діяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/op_dk009.htm.
13. Филиппов А. М. Проблемы формирования околотаможенного сервиса в Российской Федерации / А. М. Филиппов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена: Аспирантские тетради, –2008. – №25 (58).
14. Элова Г. В., Тенденции развития системы таможенных услуг и организационно-экономические факторы ее совершенствования: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: специальность 08.00.05 Экономика и упр. нар. хоз-вом / Элова Галина Викторовна; [Юж. федер. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2008. – 30 с.
15. Компендиум ВТамО. Как построить среду «единого окна» Том 1: Оперативные руководящие принципы. С. 34–44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/single-window/~/_media/2477383E47674D2CB5F5EC24A360C453.ashx
16. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року №5203-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 184.
17. Иванов Н. Н. Управление сферой услуг: инфраструктурный подход / Н. Н. Иванов. – СПб. : Изд-во СПб ГУЭФ, 2001.
18. Service management. Strategy and leadership in Service Business / d.R.Norman. – N.Y., 2000.

СЕРВИСНАЯ ФУНКЦИЯ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ: ПОТЕНЦИАЛ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

К. И. Гунько, аспирант, Университет государственной фискальной службы Украины

В контексте совершенствования государственного таможенного дела в статье разграничены функции таможни - контрольно-наблюдательная как публичная институция по защите экономических интересов государства, и «инструментальная» как сервисная институция в смысле обеспечения удобства для участников внешнеэкономической деятельности. Показана дуальная природа таможенной услуги, связанная с двойственностью заложенных в ней интересов государства и участников внешнеэкономической деятельности. Обосновано, что таможенные услуги являются функцией «сервисной таможни» как субъекта реализации услуг в сфере государственного таможенного дела.

Ключевые слова: таможенное дело, функция таможни, таможенная услуга, «сервисная таможня».

SERVICE FUNCTION OF CUSTOMS AUTHORITIES: THEORETICAL ANALYSIS OF POTENTIAL

K. I. Gunko, Post-graduate student, University of State Fiscal Service of Ukraine

In the context of the state customs improving, the following functions of the customs are distinguished: control and observation as a public institution to protect the economic interests of a state, and «instrumental» as a service institution in the sense of providing convenience to actors in foreign economic activity. The dual nature of the customs service is shown, which is connected with the duality of the interests of the state and participants in foreign economic activity. It is

substantiated that customs services are a function of «service customs» as a subject of the implementation of services in the field of state customs.

Keywords: customs, customs function, customs service, «service customs».

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Лазебник Л. Л.

Надійшла до редакції 16.01.2018.

УДК 631/635

АГРАРНА СФЕРА: СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ З ПОЗИЦІЙ АРХІТЕКТОНІКИ

*І. О. Корчинський, к. е. н., доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ*

У статті розглянуто питання актуального розуміння змісту окремих понять і дефініцій, що описують явища і процеси в аграрній сфері національної економіки з позицій архітекtonіки. Вказано на необхідність єдиного підходу в трактуванні понять «аграрна сфера», «аграрний сектор», «агропромислове виробництво» задля їх належної ідентифікації як об'єкта наукового аналізу й управлінського впливу. Для досягнення єдиного підходу в оцінці явищ і процесів трансформацій у цьому секторі національного господарства, посилення рівня інституціоналізації і забезпечення дієвості цільового впливу на них з боку органів влади запропоновано їх ідентифікацію у відповідних термінах і поняттях.

Ключові слова: аграрна сфера, аграрний сектор, агропромислове виробництво, архітекtonіка аграрної сфери.

Постановка проблеми. Для об'єктивного науково-теоретичного аналізу суті трансформаційних процесів та узагальнюючої оцінки їх наслідків необхідно чітко означити сукупність понять, дефініцій а також економічних категорій, зміст і суть яких дозволять глибше прояснити природу, особливості і закономірності трансформаційних процесів та їх вплив на формування архітекtonіки аграрної сфери України. При цьому ключовим в дослідженні проблеми є поняття власне аграрної сфери, зміст і суть якої як об'єкта дослідження і управління трактується по-різному, що не дозволяє належним чином оцінити результати процесу організаційно-економічних перетворень в аграрній сфері, в ході якого сформувалась її сучасна соціально-економічна конструкція і загальна архітекtonіка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «аграрна сфера» є широко-вживаною науковою дефініцією, що поряд з поняттями «аграрний сектор, агропромисловий комплекс, агропромислове виробництво» окреслює певні межі об'єкта наукового дослідження чи прикладного економічного

аналізу господарської діяльності, що пов'язана безпосередньо з сільськогосподарським виробництвом. Разом з тим розмитість та багатоваріантність трактувань цього поняття створює проблеми як наукового так і прикладного характеру, оскільки є перешкодою для його чіткої ідентифікації як об'єкта наукового аналізу та конкретного об'єкта управлінського впливу, що в підсумку породжує безсистемність при його використанні та унеможливорює цільову спрямованість дій органів влади на трансформацію і розвиток цього об'єкта.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування і актуалізація наукових підходів до чіткої ідентифікації аграрної сфери як об'єкта державного управління в процесі удосконалення формування архітекtonіки аграрної сфери України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що загально-вживані науковцями і особливо практиками терміни «аграрна сфера», «аграрний сектор», «агропромислове виробництво», «агропромисловий комплекс» і інші поняття, які описують

економічну діяльність, пов'язану з сільськогосподарським виробництвом, є близькими за змістом і суттю, а їх практичне використання в нормативних документах часто навіть ототожнюється.

До цього висновку можна прийти, порівнюючи зміст цих понять в Законах України, постановах уряду або нормативних документах галузевих органів державного управління, які стали правовою основою перетворень в аграрній сфері [1–3]. Для забезпечення дієвості цільового впливу з боку органів влади, посилення рівня інституціоналізації процесу трансформацій у цьому секторі національного господарства необхідним є досягнення ідентичності в оцінці стану явищ і процесів, що тут відбуваються, що є неможливим без адекватної їх ідентифікації у відповідних термінах і поняттях. Адже у працях провідних вчених-аграрників ці поняття також мають довільне трактування, яке відображає підходи до оцінки явищ і процесів з позицій традиційного уявлення про аграрну економіку, де соціальні аспекти в її функціонування часто є другорядними [4–7]. Навіть при такому підході не досягнуто єдності в поглядах на перспективи реформування аграрної сфери [8]. Стан, особливості і тенденції трансформаційних процесів в аграрній сфері досліджуються переважно в площині організаційно-економічних перетворень виробництва, і лише в останній період проблеми сільського розвитку у їх соціальному аспекті стали долучатись до наукового обговорення і прикладного вирішення [9].

Сучасне трактування змісту ключових термінів і понять представлено в Енциклопедії сучасної України [10], а їх конкретизацію запропоновано, зокрема, В. І. Курилом у статті «Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій», де автор проводить всесторонній аналіз і ґрунтовно роз'яснює співвідношення окремих понять, вказуючи на наступне: «... аграрний сектор економіки України, як вище поняття, можна визначити як сектор економіки держави, який охоплює всі суб'єкти господарської діяльності незалежно від форм власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію і продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслу-

говуючі підприємства, а також організації, що здійснюють розробку і реалізацію державної аграрної політики; – аграрна сфера як поняття можна визначити як аграрний сектор економіки держави у взаємозв'язку із соціальною інфраструктурою сільської місцевості» [11, с.89]. Цей висновок автор базує на твердженні, що «галузь економіки у чистому вигляді як виробнича галузь не включає в себе соціальну інфраструктуру.» [там же].

Разом з тим автор справедливо відзначає, що між аграрним сектором економіки і соціальною інфраструктурою сільської місцевості є спільні визначальні ознаки зокрема: – спільність території (як просторового базису сільськогосподарського виробництва та проживання сільських мешканців); – єдність населення (сільські мешканці, як правило, зайняті у сільськогосподарському виробництві); – спільність соціально-трудових інтересів сільського населення, оскільки вони безпосередньо заінтересовані у розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної інфраструктури сільського населення.

На підставі проведеного аналізу науковець вважає, що поняття «аграрна сфера» є всеохоплюючим та включає усі процеси життєдіяльності у сільській місцевості як аграрного виробництва так і соціальну діяльність у всій широті її прояву. Таким чином, співставляючи поняття «сільське господарство», «аграрний сектор економіки», «аграрна сфера» слід зауважити, що первинним є сільське господарство, яке розширюється за рахунок обслуговуючих і переробних галузей до аграрного сектору економіки, які у сукупності із соціальною інфраструктурою сільської місцевості встановлюють аграрну сферу» [11, с.91].

Аналізуючи використання цієї сукупності понять іншими вітчизняними вченими-економістами [4,5,8,9], а також практику їх використання в нормативних документах органів державної влади, можна зробити висновок, що семантика цих понять за своїм змістом не має однозначності у практичному вживанні і допускає розпливчастість у змістовному вимірі. Оскільки нами поставлено завдання з позицій цілісності суспільно-економічної системи дослідити стан ар-

хітектоніки аграрної сфери та процес її формування в ході організаційно-економічних перетворень, в зв'язку з чим необхідно конкретизувати власне розуміння суті основних понять і дефініцій щодо цього.

Під поняттям «агропромисловий комплекс» (АПК) у вітчизняній аграрній науці до цього часу прийнято вважати виробничу економічну систему, що в результаті суспільного поділу праці та міжгалузевої інтеграції прямо чи опосередковано об'єднує близько восьмидесяти галузей національного господарства з метою забезпечення виробництва сільськогосподарської сировини і продуктів харчування а також товарів з цієї сировини. Вказана сукупність галузей, що пов'язані між собою економічними відносинами, охоплює всі етапи суспільного відтворення, включаючи виробництво, розподіл, обмін та споживання сільськогосподарської продукції і сировини.

Галузева структура агропромислового комплексу, як відомо, включає три сфери. Зокрема, до першої сфери входять галузі промисловості, які забезпечують субекти господарювання агропромислового комплексу засобами виробництва для сільськогосподарського виробництва, переробної промисловості виробництва, виробництва мінеральних добрив, хімічних засобів, а також потреби окремих інфраструктурних галузей, що забезпечують утримання засобів виробництва у дієздатному стані. Другою сферою є власне сільськогосподарське виробництво, включаючи і виробництво в сільських домогосподарствах. Третю сферу утворюють галузі, які забезпечують заготівлю, переробку сільськогосподарської сировини і реалізацію кінцевого продукту – харчова, переробна промисловість, деякі інфраструктурні ланки в сфері обігу і реалізації кінцевої продукції.

Існування поняття АПК було можливим і виправданим в умовах планової економіки, коли з єдиного центру (державні органи управління) забезпечувалися координація, пропорційність і збалансованість розвитку всіх трьох сфер з метою задоволення потреб населення держави продуктами харчування. Економічні відносини в рамках АПК і умови для їх функціонування здійснювались через дотримання вимог і норм,

які також виходили з єдиного центру, що давало підстави оперувати поняттям комплексу як сукупності галузей у вказаних трьох сферах. Інший спосіб забезпечити узгоджене функціонування галузей, що об'єднувалися єдиною метою – забезпечення продуктами харчування населення держави – не було можливим.

Економічні відносини, які здійснювалися між господарюючими суб'єктами, у рамках комплексу, регулювалися державою на основі розпоряджень центральних органів, включаючи ціни, обсяги виробництва та строки поставки конкретних видів ресурсів. При цьому основний ресурс – земля – відігравав незначну роль і істотним чином не впливав на формування вартісних параметрів економічних відносин. Такий спосіб економічної організації в агропромисловому виробництві відповідав тогочасним умовам і тому інституціональному середовищу, в якому ця сукупність галузей функціонувала. Економічні і структурні параметри відтворювального процесу теж жорстко регулювалися централізовано.

В сучасних умовах суть економічних відносин впливає з законів ринку, коли ключовим є власність і свобода економічного вибору, конкуренція, ринкове ціноутворення на основі балансування попиту і пропозиції. Роль держави в сфері агропромислового виробництва зводиться до регулювання економічних відносин між господарюючими суб'єктами через формування такого інституціонального середовища, за якого економічні відносини повинні бути вигідними для всіх сторін даного процесу. Контрактні стосунки і їх умови, що впливають з нової якості інституціонального середовища, є основним інструментом, через який здійснюються господарські зв'язки та наповнюються ринковим змістом економічні відносини. Використання державою механізмів впливу на господарську діяльність і економічні результати суб'єктів господарювання у всій сукупності галузей, як це мало місце в умовах централізованого державного управління агропромислови виробництвом, стала неможливим. Таким чином можна стверджувати, що поняття «агропромисловий комплекс» як об'єкт управління соціально-економічними процесами на

селі вичерпав свою суб'єктність. На нашу думку, його подальше використання в наукових дослідженнях містить методологічну помилку, а застосування в нормативних документах є безсуб'єктним.

Актуальним на сьогодні став аналіз економічних процесів і їх суспільних наслідків як об'єктивного явища, що має свою логіку розвитку, у межах поняття, яке означене як «аграрна сфера». На наш погляд, зміст цього поняття як теоретичного знання є комплексним, системним, структурованим відображенням сукупності якісних ознак процесу ринкових трансформацій сільськогосподарського виробництва, особливостей, закономірностей та результатів інституціональних перетворень, що охоплюють техніко-технологічні, організаційно-економічні, соціальні, екологічні аспекти цих трансформацій як цілісної екологосоціогосподарської системи (ЕСГС), що базується на використанні базового ресурсного чинника – землі.

Складові цього поняття як його змістовне наповнення, що охоплює об'єкт дослідження у розширенні його меж – від простого до складного – включають в себе безпосередньо: сільськогосподарське виробництво, агропромислове виробництво, аграрний сектор, аграрну сферу.

Змістовну єдність, сутнісну відмінність і критеріальну диференційованість цих понять можна прослідкувати на основі оцінки таких ключових критеріїв як їх структура, спосіб поєднання чинників виробництва, інституціоналізація і її механізми, організаційна конструкція, економічні відносини і середовище взаємодії структурно-конструктивних елементів і організаційних форм, що в кінцевому підсумку формують актуальну архітектоніку аграрної сфери як самостійний конструкт, зміни в якому обумовлюють динаміку перетворень і темпи економічного процесу загалом..

З цих позицій сільськогосподарське виробництво можна розглядати як сукупність галузей, що базуються на технологіях, які поєднують перетворення предметів праці та використання засобів виробництва, в т.ч. землі, через природні (біологічні процеси), де кінцевим продуктом є сільськогосподарська продукція і сировина.

Сільськогосподарське виробництво як

сукупність галузей, що базуються на специфічних техніко-технологічних ознаках, функціонує як структурована єдність. Його структура перш за все базується на принципах і характеристиках, які включають:

– галузевий чинник – рослинництво і тваринництво як галузі (включаючи підгалузі), що базуються на використанні землі як основного ресурсного чинника;

– інституціональний критерій, що впливає з категорії власності, обумовлює організаційно-правові форми – приватні, корпоративізовані, державні (особисті селянські господарства, фермери, сільськогосподарські підприємства, агропромислові об'єднання і агрохолдинги на основі інтеграції);

Організованість конструктивна (як певна організаційна ієрархія) – це неструктуровані за організаційною підпорядкованістю три базові сукупності господарюючих одиниць – агрохолдинги і сільгосппідприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства.

Основними чинниками функціонування сільськогосподарського виробництва, як відомо, є земля, праця, капітал, а спосіб їх взаємодії і відповідної організації реалізується на мікрорівні рівні у вигляді конкретних виробничих одиниць, підгалузей і галузей.

Локалізація цих чинників у межах виробничих одиниць, підгалузей і галузей просторово здійснюється на рівні сільських територій, територіальних громад, адміністративних одиниць, регіону.

Приватна власність на чинники та засоби виробництва та частково оренда формують характер економічних відносин переважно ринкового типу, що будуються на основі очікувань прямої економічної вигоди для виробничих одиниць та інших суб'єктів економічного процесу.

Економічні відносини, в свою чергу, обумовлюють зміст середовища, в якому відбувається економічний процес. Як у виробничій, так і в соціальній сфері це середовище по різному проявляє свою дію в залежності від стану і рівня інституціоналізації та структурно-організаційної єдності окремих сукупностей господарюючих суб'єктів.

Для сукупності сільських домогосподарств, які в силу свого інституціонального статусу атомізовані структурно, характерною рисою середовища їх функціонування є локальна досконала конкуренція за ринки збуту, відсутність реальних можливостей і важелів впливу на зміну якості середовища, що в наслідку генерує їх економічну нерівноправність.

Для сукупності фермерських господарств дія середовища проявляється через локальну недосконалу конкуренцію за ресурсні чинники (земля, фінанси, інвестиції, трудові ресурси), конкуренцію за ринки збуту виробленої продукції та обмежений доступ до фінансових ресурсів і дотаційних фондів підтримки.

Середовище функціонування агрохолдингів – це монопольна, олігопольна конкуренція за основні чинники виробництва (земля, праця), локальні і регіональні ринки сировини, а також регіональні, національні та глобальні ринки збуту, де вплив решти сільгосппідприємств є незначним.

Інститути, що забезпечують умови функціонування основних організаційно-правових форм і регуляцію суспільно-економічних відносин – переважно загальнодержавні, спеціалізовані до умов галузі і чинників виробництва (зокрема, землі), обмежені рамками стадії відтворення (виробництвом).

Зміст терміну «агропромислове виробництво» є дещо ширшим. Це сільськогосподарське виробництво, що як структура базується на описаних вище принципах і характеристиках, та пов'язані з ним галузі по переробці сільськогосподарської сировини в продукти харчування та в сировину для подальшого промислового використання, які охоплюють стадії відтворення – виробництво і розподіл виробленого продукту між галузями переробки. Структура агропромислового виробництва як організаційно-економічного і техніко-технологічного утворення базується на використанні сировинного потенціалу базової галузі – сільськогосподарського виробництва, як основного ресурсогенеруючого чинника.

Основними чинниками сучасного агропромислового виробництва, що в трансформаційний період забезпечують його ста-

новлення, функціонування і розвиток відповідно до законів ринкової економіки, є, на наш погляд, поряд з традиційними (земля, праця, капітал) організаційні форми, в рамках яких ці чинники взаємодіють, а також нова організаційна ієрархія середовища, що основана на свободі вибору форм господарювання та контрактних відносинах між господарюючими суб'єктами. Процес утворення і становлення нових організаційних форм на ранньому етапі трансформації агропромислового виробництва на прикладі агропромислового комбінату одним з перших докладно описав І. Г. Костирко [12].

В результаті взаємодії нових організаційних форм економічні відносини в агропромисловому виробництві між суб'єктами господарювання є суто ринковими і базуються на основі конкуренції, особливо на ринках сировини та ринках збуту готового продукту. Продуктові ланцюжки обумовлюють рамки і межі цих відносин, а потенціал доданої вартості, що формується в межах цих ланцюжків, є об'єктом конкурентної боротьби.

Середовище, в якому суб'єкти господарювання агропромислового виробництва конкурують за частку доданої вартості, виходить за межі безпосередньо сільськогосподарського виробництва, а інститути, які формують якість і межі цього середовища, є за своїм характером не вузькогалузовими, а переважно загальнодержавними, що лише в окремих елементах пристосовані до спеціалізованих умов окремих переробних галузей і властивих для них якісних характеристик чинників виробництва.

Більш ширшим за змістом і економічною природою, складнішим за організаційною побудовою є поняття «аграрний сектор». Воно охоплює сільськогосподарське і агропромислове виробництво та галузі економіки, які забезпечують умови для їх ефективного функціонування, забезпечуючи процеси відтворення його матеріальної основи (технічне забезпечення, послуги, логістика, інформація, організація). Господарюючі суб'єкти, їх галузеві і міжгалузеві об'єднання і структури, взаємодіючи з іншими секторами економіки (фінансове забезпечення, інфраструктурні ланки, які обслуговують переважно потреби сільськогос-

подарського виробництва і т. п.), а також інституції, що формують і реалізують державну політику в цьому секторі національної економіки, у своїй сукупності і взаємодії окреслюють рамки аграрного сектора.

Структура аграрного сектора (галузева, організаційна, корпоративна і т. п.) як об'єкта організаційно-економічного впливу і регулювання з боку держави, є результатом трансформаційних перетворень, що відбулись під інституціональним впливом (або – на початкових етапах перетворень – за його відсутності), і часто формалізована у вигляді міжгалузевих утворень (об'єднань), що діють на добровільних засадах на основі усвідомленої потреби в координації дій і досягнення спільної взаємовигоди, в т. ч. для відстоювання спільних інтересів перед державою.

Чинники, під впливом яких формується і розвивається аграрний сектор, включають, окрім вже вказаних базових елементів (земля, праця, капітал, організаційні форми на рівні господарюючих суб'єктів) інфраструктурні ланки, що створюють нову ринкову якість економічного середовища і сприяють міжгалузевій інтеграції, в тому числі на основі концентрації основних чинників виробництва, які дозволяють на основі сучасних технологій менеджменту і інформаційного забезпечення посилювати результативність економічної діяльності

Економічні відносини в аграрному секторі обумовлюються приватною власністю на основні чинники виробництва та відносинах оренди земель сільськогосподарського призначення. Домінування високоінтегрованих організаційно-правових форм і утворених ними фінансово-виробничих структур, в т. ч. для зовнішньоекономічної діяльності, монополізує середовище в аграрному секторі і претворює ринкові економічні відносини в ньому, в тому числі з сільськими домогосподарствами, у відносини за правилами протекціонізму і лобізму у відносинах з державою, забезпечуючи насамперед їх доступ до бюджетних джерел і преференцій.

Інститути, які повинні формувати ринкову якість середовища та рівноправні економічні відносини між суб'єктами господарювання та державою, переважно сформо-

вані під впливом виробничо-фінансових груп і монополій, а інституції є інструментом обслуговування їх економічних інтересів. Свобода вибору як визначальна умова контрактних відносин між суб'єктами ринку, часто обмежується неринковими тіншовими впливами.

Найбільш широким за економічним змістом, організаційно складним і суспільно вагомим є поняття «аграрна сфера», яке розширює межі аграрного сектора економіки за рахунок долучення до нього соціальної сфери та інфраструктури сільської місцевості, що забезпечує соціальні умови і відтворення людського капіталу для потреб сільськогосподарського виробництва і розвитку сільських територій.

Аграрна сфера як об'єкт макроекономічного аналізу, структурована на базові елементи – домогосподарства, фірми, держава – взаємодія між якими відтворює рух чинників виробництва, товарів і послуг, охоплюючи всі стадії відтворення. Додатково до раніше вказаних основних чинників виробництва в сферу економічного обігу долучаються в якості чинників потенціали, можливості і умови сільських територій і сільських громад, що наповнюють новими параметрами якість сільського економічного простору.

Економічні відносини між суб'єктами господарювання в аграрній сфері доповнюються відносинами локалізованої самоорганізації, суспільної і територіальної координації, переходом від ієрархії до зародження мережових структур. Економічні результати від виробничої сільськогосподарської діяльності, ефекти від організаційних інноваційних форм агропромислового виробництва і розвитку інфраструктурних ланок в аграрному секторі створюють нові можливості для врахування потреб сільських територій і забезпечення відтворення в них людського капіталу.

Сучасне інституціональне наповнення поняття аграрної сфери є вкрай обмеженим, а базові інститути, які покликані формувати якість економічних і суспільних відносин на селі, будучи формально задекларованими, практично є недостатньо надійним, що при слабкому сільському самоврядуванні позбавляє сільські території і громади еконо-

мічної основи. Лише останнім часом заходи з децентралізації створили додаткові можливості для реального наповнення економічним змістом процесу розвитку сільських територій та аграрного сектору загалом.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що поняття «агропромисловий комплекс» як об'єкт управління соціально-економічними процесами на селі вичерпав свою суб'єктність. На нашу думку, його подальше використання в наукових дослідженнях містить методологічну помилку, а застосування в нормативних документах є безсуб'єктивним. Актуальним на сьогодні є оцінка економічних процесів і їх суспільних наслідків як об'єктивного явища, що має свою логіку розвитку у межах поняття, яке означене як «аграрна сфера».

Отже, конкретизація змісту ключових понять, які у взаємозв'язку і взаємозалежності відтворюють сучасну суть і суспільно-економічну природу аграрної сфери, як терміну, що актуалізує і віддзеркалює її в якості формалізованого об'єкта для подальшого наукового дослідження, є важливим кроком, що робить доцільним і можливим подальші дослідження аграрної сфери як суспільно-економічного і організаційного конструкту з позицій цілісного явища в його розвитку, на основі принципів і законів архітекtonіки.

Література

1. Закон України «Про перехід АПК на ринкову систему господарювання», 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1174-2003-
2. Указ Президента України «Про невідкладні

заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», 3.12. 1999 р., № 1529/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>

3. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999–2010 роки (проект) // Економіка АПК. – 1999. – №6. – С. 3–47.

4. Крисальний О. В. Україна та її агропромисловий комплекс / О. В. Крисальний. – К. : Урожай, 1993. – 48 с.

5. Регіональні агропромислові комплекси України [теорія та практика розвитку] / За ред. П. Т. Саблука та В. І. Бойка. – К. : ІАЕ УААН, 1996. – 278 с.

6. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 4–18.

7. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку : інформ.-аналіт. зб. / за ред. П. Т. Саблука. – Вип. 6. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.

8. Воробйов Є. М. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості. / Є. М. Воробйов, Т. Ю. Гела. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-pnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

9. Бородіна О. М. Яка модель агросектору необхідна Україні / О. М. Бородіна, І. П. Прокопа // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – 19–25 трав. (№ 18). – С. 1–8.

10. Агропромисловий комплекс (АПК). Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: esu.com.ua/search_articles.php?id=42602

11. Курило В. І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій / В. І. Курило // (Економіка АПК. – 2014. – №2. – С. 87–92.

12. Костирко І. Г. Ринкові трансформації форм і структур агропромислового виробництва: теорія і практика / І. Г. Костирко. – Київ : Ін-т економіки НАН України, 1995 р. – 194 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/...

АГРАРНАЯ СФЕРА: ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ КОНСТРУКТ С ПОЗИЦИЙ АРХИТЕКТониКИ

И. О. Корчинский, к. э. н., доцент,

Львовский государственный университет внутренних дел

В статье рассмотрен вопрос актуального понимания содержания отдельных понятий и дефиниций, которые описывают явления и процессы в аграрной сфере национальной экономики с позиций архитектуры. Указано на необходимость единого подхода в трактовке понятий «аграрная сфера», «аграрный сектор», «агропромышленное производство» для их надлежащей идентификации как объекта научного анализа и управленческого воздействия. Для достижения единого подхода в оценке явлений и процессов трансформаций в этом секторе национального хозяйства, усиления уровня институционализации и обеспечения действенности целевого влияния на них со стороны органов власти предложено их идентификацию в соответствующих терминах и понятиях.

Ключевые слова: аграрная сфера, аграрный сектор, агропромышленное производство, архитектурник аграрной сферы.

AGRARIAN SPHERE: SOCIAL-ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL-
TECHNOLOGICAL CONSTRUCT FROM THE POINT OF VIEW OF ARCHITECTONICS

*I. O. Korchynsky, Ph. D (Econ.), Associate Professor,
Lviv State University of Internal Affairs*

The question of actual understanding of the essence of concepts and definitions that describe phenomena and processes in the agrarian sphere of the national economy from the standpoint of architectonics is examined. It is pointed out that there is a need for a unified approach in the interpretation of the terms «agricultural sphere», «agricultural sector», «agro-industrial production» for their proper identification as an object of scientific analysis and management impact. For reaching single approach in evaluation of transformation phenomena and processes in this sector of national economy, strengthening of institutionalization level and increasing influence of state authorities on them, their identification by the use of terms and means is offered.

Keywords: agricultural sphere, agricultural sector, agro-industrial production, architectonics of agricultural sphere.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Губеню Ю. Є.

Надійшла до редакції 18.01.2018.

УДК 330.322:330.341.1:622.33

ОБҐРУНТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РІШЕНЬ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВУГЛЕВИДОБУТКУ

*О. О. Гришаніна, к. е. н., асистент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
aatymoshenko@gmail.com*

У статті проаналізовано методичні підходи до оцінки ефективності прийняття інвестиційних рішень. Доведено необхідність обґрунтування прийняття інвестиційного рішення на основі оцінки екологічних, економічних та соціальних переваг ресурсозберігаючих вугледобувних технологій. Запропоновано методичні засади щодо обґрунтування впровадження інвестиційного рішення при інноваційному переоснащенні вугледобувних виробничих процесів.

Ключові слова: інвестиційні рішення, вугледобування, інновації, ресурсозберігаючі технології, економічні, екологічні та соціальні переваги.

Постановка проблеми. В цілому вугледобування в Україні є несприятливим за гірничо-геологічними та технічними умовами. Більшість запасів вугілля зосереджено в тонких газонасичених пластах, характеризується значними глибинами залягання, а шахтний фонд зношений фізично і морально [1]. Тому Україна, незважаючи на те що належить до країн світу з найбільшими обсягами видобутку вугілля, значно поступається більшості з них як за рівнем, так і за динамікою техніко-економічних показників вугледобування.

Вкрай важливим для сьогодення є максимальне використання у виробництві науково-технологічної модернізації підприємств вугільної промисловості шляхом використання новітніх розробок [2]. У сфері техніко-технологічної модернізації вугільної промисловості треба не тільки приймати інвестиційні рішення щодо впровадження сучасної високопродуктивної техніки і передової технології, але й працювати над створенням і використанням принципово нових засобів виймання вугілля в унікальних за складністю умовах українських родовищ. В кризових умовах господарювання такі інвестиційні рішення потребують ретельного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для відбору та оцінки ефективності інвестиційних рішень розроблені

критерії, які в основному зводяться до вартісних параметрів інвестицій, рівня прибутковості, терміну реалізації проекту, тощо. Так В. М. Глібчук [3] наголошує на тому, що інвестиційний проект варто затверджувати тільки в тому випадку, якщо очікуваний прибуток забезпечить бажаний для підприємства рівень рентабельності інвестицій у межах визначеного терміну.

Автор роботи [4] акцентує увагу на застосуванні економіко-математичних методів у процесі прийняття інвестиційних рішень.

В статті [5] наголошується на врахуванні факторів, які суттєво впливають на ефективність інвестування, та пропонується використовувати зарубіжний досвід процесу прийняття управлінських інвестиційних рішень.

Зосереджуючи увагу на вдосконаленні процесу прийняття інвестиційних рішень на підприємстві Н. В. Гаврилова [6] підкреслює необхідність проведення екологічної та соціальної експертизи інвестиційного проекту.

Незважаючи на наукові праці, які висвітлюють окремі аспекти оцінювання економічної ефективності інвестиційних проектів, питання формування та оцінювання інвестиційних рішень на вугледобувних підприємствах шляхом врахування економічних, екологічних та соціальних переваг залишається недостатньо дослідженим.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є аналіз основних методичних

підходів до оцінки ефективності прийняття інвестиційних рішень при інноваційному переоснащенні виробничих процесів у сфері вуглевидобування та визначення методичних засад економічного обґрунтування таких рішень з врахуванням екологічних та соціальних переваг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під інвестиційними рішеннями розуміють рішення щодо вкладення коштів (інвестування) в активи в певний момент часу з метою отримання прибутку в майбутньому. Причини, що обумовлюють необхідність прийняття інвестиційних рішень, можуть бути різними, проте, на думку Т. С. Моршенка [7], їх можна підрозділити на три основні види: оновлення наявної матеріально-технічної бази, нарощування обсягів виробничої діяльності, освоєння нових видів діяльності.

Слід зазначити, що прийняття рішень стосовно впровадження інноваційних технологічних змін у виробничих процесах вуглевидобування призводить до зміни як технічної бази, так і обсягів виробництва. Саме інноваційний розвиток техніки і технологій з видобутку вугілля [1] виявився головним засобом підвищення продуктивності та поліпшення умов праці, а також зменшення виробничих витрат. Специфіка українських покладів вугілля все більше актуалізує завдання комплексного освоєння надр і застосування ресурсозберігаючих технологій, насамперед, в процесах розробки [8]: відпрацювання тонких пластів, бурошнекове виймання, розробка некондиційних запасів, закладення виробленого простору. Інноваційне переоснащення вугледобувних робіт має здійснюватися з урахуванням соціальних і екологічних аспектів, особливо у плані охорони праці й довкілля, а також раціонального використання надр.

За твердження І. В. Петренка [9] пошук і реалізацію комплексу ресурсозберігаючих та природоохоронних науково-технічних і організаційних заходів потрібно супроводжувати економічними оцінками їх ефективності, а також порівнянням і відбором альтернативних рішень.

Методичне підґрунтя визначення економічної ефективності застосування

інноваційної технології, впровадження технічних засобів при здійсненні гірничодобувних робіт представлено в роботі [10]. Оцінка має здійснюватися для конкретних умов виробництва та виконання конкретного виду робіт. Визначається величина прямого економічного ефекту, який очікується отримати безпосередньо на виробничій дільниці, та непрямий ефект, величина якого проявляється за межами дільниці у зв'язку зі змінами параметрів ведення робіт на шахті в цілому. Показниками, що використовуються для визначення прямого ефекту, виступають обсяги видобутку вугілля, капітальних витрат на придбання технічних засобів, трудомісткість робіт, продуктивність праці, собівартість робіт, а непрямого – зміни ціни реалізації вугілля, обсягів виробництва та реалізації, тощо. В якості узагальнюючого показника економічного ефекту рекомендовано середньорічний чистий прибуток.

Проблема погіршення умов розробки вугільних пластів і зниження якості вугілля вимагає удосконалення технічних засобів і технологій селективної безвідходної виїмки вугільних пластів із залишенням породи в шахті для закладних матеріалів.

Економічна ефективність застосування селективного відпрацювання пластів, у тому числі в умовах Західного Донбасу обґрунтована в науковій роботі [11]. Зазначається, що роздільна виїмка вугілля і порід, що присікаються, з видачею останніх на поверхню доцільна на шахтах ПАТ «Павлоградвугілля» при потужності присічки більше ніж 0,1-0,15 м. В роботі запропонована економіко-математична модель, використання якої дозволяє визначати межі економічно доцільної області застосування технології селективного видобутку пластів вугілля, а також раціональні обсяги застосування селективної технології для умов конкретної шахти.

Сулаєвим В. І. [12] встановлено залежності зміни наведених витрат очисного забою від довжини лави з урахуванням особливостей роздільної виїмки пласта і закладання виробленого простору, запропоновано методичний підхід до визначення економічно доцільної довжини очисного забою для конкретних технологічних схем очисних і закладних робіт.

В роботі [13] зазначається, що перехід

від валової до селективної виїмки вугілля на пластах складної побудови дозволяє зменшити зольність вугілля і підвищити його якість, а також забезпечити безвідхідну технологію, так як порода використовується як закладний матеріал.

Автори монографії [14] також акцентують увагу на тому, що в останні роки зольність вугілля, яке видобувається, відвантажується і використовується постійно збільшується. А однією з основних причин такого становища є поширення технології валового відпрацювання пластів, яка призводить до значного засмічення вугілля, яке видобувається, порожніми породами, що присікаються. Напрямок поліпшення якості вугілля є зниження його зольності безпосередньо в процесі видобутку – шляхом прийняття інвестиційного рішення щодо переходу з валової на селективну технологію, яка передбачає роздільну виїмку та транспортування корисної копалини і порожніх порід. Задля забезпечення якості вугілля, що видобувається, на заданому рівні, запропоновано методичні підходи до визначення раціональних обсягів застосування валової і роздільної виїмки для умов конкретної шахти. Тобто для пластів зазначеної потужності доцільно визначити найбільш ефективний варіант співвідношення валової і роздільної виїмки вугілля в лавах. Розрахунок раціональних обсягів використання технології селективного відпрацювання пласта запропоновано проводити методом перебору варіантів. Кількість розглянутих варіантів залежить від числа відібраних лав. Методом порівняння варіантів проведено вибір такого співвідношення лав з валовим і селективним відпрацюванням пластів, що забезпечує максимальний прибуток.

В монографії [15] наголошується, що при застосуванні технологій, які передбачають закладання порід, що присікаються, у вироблений простір, економічний ефект може бути досягнутий за рахунок зниження витрат на транспортування породи підземними виробками і видачу її на поверхню, а також шляхом зменшення видатків на підтримку підготовчих виробок. При повторному використанні штреків економічний ефект досягається також за

рахунок зменшення витрат на їх проведення. Доведено, що економічний ефект може бути отриманий лише в тому випадку, коли витрати за вказаними вище статтями перевищують витрати на закладку виробленого простору. При застосуванні технології при комбінованій і суцільній системах розробки збільшення шахтного прибутку досягається за рахунок зниження витрат на транспортування і видачу на поверхню породи з підготовчих вибоїв. З огляду на те, що більшість прохідницьких вибоїв шахт Західного Донбасу передбачає транспортування породи по вугільним транспортним лініям, закладка її у вироблений простір дозволить поліпшити якість вугілля, що видобувається, і знизити витрати на збагачення гірської маси. При повній закладці виробленого простору витрати на закладку в деяких випадках можуть перевищити прибуток, одержуваний від зниження витрат на транспортування породи, підтримку та проведення виробок. Однак в цьому випадку буде отриманий значний непрямий економічний ефект за рахунок збереження частини підроблених земель або зменшення витрат на рекультивацію порушених земельних ділянок. Останніми роками вартість земельних угідь постійно зростає, великі суми витрачаються на відшкодування збитку від втрати сільськогосподарської продукції, яка могла б бути отримана на підроблених землях, значні витрати на відновлення або перенесення населених пунктів за межі підроблених ділянок. З цих причин соціальна значимість технологій, що передбачають закладку виробленого простору буде щорічно зростати.

З метою врахування позитивного впливу закладки виробленого простору при здійсненні видобувних робіт на екологічний стан довкілля і економіку підприємства автором [16] розроблено методичний підхід, що передбачає визначення еколого-економічного ефекту, який дозволяє врахувати всі види витрат та вигод від застосування означеної технології, включаючи природоохоронні. Доцільність проведення закладних робіт, що знижують як негативний вплив на оточуюче природне середовище, так і собівартість видобування залізної руди, запропоновано визначати наступним чином. При визначенні еколого-економічного ефекту враховується відсутність витрат на природоохоронні захо-

ди, які при закладанні вироблених просторів не проводяться, тобто витрат, яких підприємство уникає завдяки здійсненню закладних робіт. Згідно з запропонованим методичним підходом, технологія закладання гірничих виробок, як екологічний захід, є економічно вигідною, якщо сума доходу підприємства від реалізації товарної руди, видобутої за названою технологією, та економії його витрат на компенсацію порушень природи перевищує суму витрат на видобування руди за традиційною технологією. Отже, запропонований методичний підхід до еколого-економічної оцінки доцільності прийняття рішення щодо видобування залізної руди із закладкою виробленого простору дозволяє врахувати позитивний вплив закладання виробленого простору на екологічний стан довкілля через співвідношення витрат на природоохоронну діяльність та прибутків від її здійснення.

Автором [17] досліджується економічна доцільність впровадження технологій, що підвищують екологічність гірничого виробництва і поліпшують при цьому якість видобутого вугілля. В роботі зазначається, що особливої гостроти набуває зазначена проблема у регіонах, де видобуток вугілля ведеться тривалий час, що приводить до масового вилучення земель з сільськогосподарського використання, деформації земної поверхні і зміни режиму й складу ґрунтових вод. При цьому найбільш вразливими є території розташовані у заплавах річок, зокрема, у Західному Донбасі, екологічні проблеми яких вимагають особливого розгляду.

В науковій роботі [17] запропоновано методичний підхід до визначення еколого-економічного ефекту від застосування технологічного рішення закладання підземного простору шахт при погашенні підготовчих виробок. Це дозволяє перетворити шахту у відносно стабільну систему, зменшивши можливості деформації гірського масиву порід і прояву їх наслідків на поверхні. При цьому найкраща якість ущільнення закладного матеріалу була отримана у виробках з вилученим кріпленням. Еколого-економічний ефект від закладання породи із вийманням кріплення для його

наступного використання при ліквідації підготовчих виробок запропоновано визначати за формулою:

$$E_{не} = E_1 + E_2 + E_3 + E_4, \quad (1)$$

де E_1 – ефект від зменшення витрат на видачу породи з шахти і її розміщення у відвалах, грн.;

E_2 – ефект від зменшення витрат на складування породи і утримання породного відвалу, грн.;

E_3 – ефект від зберігання земельної площі, придатної до використання, грн.;

E_4 – ефект від повторного використання металевих кріплень, грн.

Методичні підходи до визначення окремих складових еколого-економічного ефекту від закладання породи при ліквідації підготовчих виробок доцільно використати при обґрунтуванні інвестиційних рішень щодо впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій в сфері вуглевидобування.

Технологія селективного відпрацювання, яка передбачає застосування роздільної виїмки вугільних пластів і бічних порід, що присікаються, замість їх валової (спільної) виїмки, дозволяє підвищити якість вугілля, що видобувається, вже в процесі його видобутку і залишити порожні породи від присічок у шахті, а не транспортувати і складувати їх на поверхні.

Авторами роботи [18] запропоновано визначати ефективність селективної технології шляхом визначення економічно доцільної області і обсягів застосування селективної технології відпрацювання пластів для умов шахт ПАТ «Павлоградвугілля». У загальному вигляді задача зводиться до техніко-економічного порівняння розрахункових варіантів на основі прийнятого критерію оптимізації.

Економно-математична модель складається з двох укрупнених блоків: визначення економічно доцільної області застосування технології селективного відпрацювання пластів і розрахунку раціональних обсягів використання нової технології в межах шахти. У першому блоці поряд з виконанням основного завдання проводиться вибір лав, параметри яких задовольняють вимогам переходу на селективне відпрацювання пласта і відсів тих

лав, які не задовольняють цим вимогам. Вибір і моделювання невеликого числа варіантів при визначенні доцільних обсягів застосування нової технології дозволяє істотно спростити модель, зробити її більш керованою, значно зменшити витрати часу на обрахування і подальший аналіз результатів розрахунків. Разом з тим, прийнятий метод відбору виключає небезпеку того, що оптимальний варіант не буде включений в схему розрахункових варіантів. Мо-

дель побудована для умов відпрацювання тонких і вельми тонких вугільних пластів ПрАТ «ДТЕК Павлоградвугілля». Критерієм оптимізації обрано прибуток, який в повній мірі враховує зміни кількості і якості вугільної продукції, що випускається, а також дозволяє оцінити кінцеві результати діяльності підприємства.

Розгорнутий вираз цільової функції економіко-математичної моделі має вигляд [18]:

$$\Pi = \left(\sum_{i=n}^0 D_{B_i} n_i + \sum_{j=0}^n D_{C_j} n_j \right) (C_{\sigma} k_{ck} - C) + \sum_{j=0}^n Q_{nj} n_j C_{ymj} \rightarrow \max, \quad (2)$$

де i – індекс лав, які працюють з валовою виїмкою пласта; j – індекс лав, які працюють з роздільною виїмкою пласта; D_{B_i} – навантаження на i -у лаву, т/добу; D_{C_j} – навантаження на j -у лаву, т/добу; n_i , n_j – кількість робочих днів у році відповідно для i -ї і j -ї лави; k_{ck} – коефіцієнт знижок, що враховує якість поставленого вугілля; C_{σ} – базова ціна 1 т вугілля, грн. / т; C – витрати на видобуток, транспортування і збагачення 1 т вугілля (гірської маси), грн. / т; C_{ym} – витрати на утилізацію 1 т породи, грн. / т; Q_{nj} – обсяг породи, що виймається в j -ої лави, т / добу.

Отже, за запропонованим методичним підходом визначаються раціональні області та обсяги застосування технологій селективного відпрацювання пласта та валової (спільної) виїмки, які необхідно встановлювати окремо для умов кожної конкретної лави і шахти в цілому.

За цим підходом, як екологічна складова ефекту, враховано витрати на утилізацію породи, яких уникає вугледобувне підприємство при використанні селективної технології.

Слід зазначити, що величина відверненого збитку підприємства за рахунок зниження техногенного навантаження на навколишнє природне середовище в разі застосування селективної безвідходної виїмки вугільних пластів із залишенням породи в шахті включає і інші складові. Формування цих складових відверненого

екологічного збитку визначають, насамперед, наступні чинники: зменшення вилучення площ родючих земель та викидів до атмосферного повітря пилу і шкідливих сполук при горінні териконів; зниження забруднення гідрографічних вод шахтними водами, зменшення просідання земної поверхні за рахунок підтримання локалізованого виробленого простору закладкою.

Впровадження такої інноваційної технології у виробничі процеси вугледобування буде сприяти забезпеченню безаварійної роботи, подальшому поліпшенню умов праці, підвищенню безпеки ведення гірничодобувних робіт, зниженню аварійності і травматизму. Тому величину відверненого соціального збитку внаслідок впровадження інвестиційного рішення технолого-технічного характеру в загальному вигляді можна визначити шляхом врахування зниження втрат підприємства, пов'язаних з травматизмом $З_{тр}$, професійною захворюваністю $З_{пз}$ та аварійністю $З_{ав}$ [19].

$$З_{сум} = З_{ав} + З_{тр} + З_{пз}. \quad (3)$$

Розрахунок соціального ефекту інвестицій у поліпшення умов праці [20] проводиться шляхом визначення таких показників, як скорочення числа працівників, що працюють у небезпечних чи шкідливих умовах, зниження статистичних показників травматизму (за частотою і тяжкістю), зниження рівня професійної та загальної захворюваності, пов'язаної з несприятливими умовами праці, зниження плинності кадрів в абсолютному й відносному виразі тощо. Прогнозні значення показників

соціального ефекту інвестицій за запропонованими в роботі [20] методичними підходами є базою для визначення їх економічної ефективності.

При оцінці ефективності інвестиційних рішень технологічного-технічного характеру, реалізація яких буде здійснюватись протягом достатньо тривалого періоду часу, доцільно використовувати динамічний метод визначення економічної ефективності. Найпоширенішим показником, який використовують нині для оцінки ефективності інвестицій динамічним методом, є чиста приведена вартість (*Net Present Value – NPV*) [21]:

$$NPV = -INV + \sum_{k=1}^T \frac{CF_k}{(1+r)^k}, \quad (4)$$

де *INV* – загальний обсяг інвестицій за проектом; *CF_k* – річний грошовий потік; *r* – ставка дисконту; *k = 1 ... T* – номер поточного року дії проекту.

У випадку коли *NPV > 0* інвестиційний проект вважається прибутковим, якщо *NPV=0*, то це свідчить про беззбитковість проекту для інвестора.

У випадку оцінки ефективності інвестицій в технологічно-технічне рішення селективного відпрацювання вугільного пласта при формуванні річного грошового потоку необхідно враховувати, що доходи за *k*-й рік окрім суто економічної складової (дохід від реалізації вугільної продукції) повинні включати доходи, які дорівнюють сумі відвернених збитків підприємства внаслідок зниження техногенного навантаження на довкілля та підвищення безпеки ведення гірничодобувних робіт і зниження аварійності і травматизму. Такий підхід забезпечить врахування економічних, екологічних та соціальних переваг інвестиційного рішення на вуглевидобувному підприємстві.

Висновки. 1. На території України для експлуатації малопотужних запасів вугільної сировини у зонах з підвищеним техногенним навантаженням необхідно впроваджувати принципово нові ресурсозберігаючі технологічні схеми, які будуть спрямовані на максимально ефективну розробку вельми тонких та тонких вугіль-

них пластів із залишенням гірської породи у виробленому просторі з мінімальним ризиком для здоров'я шахтарів. Такі технологічно-технічні інвестиційні рішення потребують ретельного обґрунтування особливо в кризових умовах господарювання.

2. На підставі проведеного аналізу методичних підходів до обґрунтування економічної доцільності інвестиційного рішення технологічного-технічного характеру на вуглевидобувному підприємстві встановлено, що визначення інтегрального ефекту від впровадження такого рішення має включати як економічну, екологічну, так і соціальну складову.

3. Еколого-економічна ефективність роздільного безвідходного видобутку вугілля ґрунтується на поліпшенні якості вугілля, тобто зниженні його зольності безпосередньо в процесі видобутку, а також зниженні витрат на транспортування гірничої маси та складування пустої породи на поверхні.

4. Інвестиційне рішення щодо впровадження технології, яка зробить видобуток вугілля з вельми тонких вугільних пластів економічно доцільним, сприятиме підвищенню економічної ефективності функціонування шахт, зниженню ризику виникнення професійних захворювань пилової етіології та негативного впливу гірничодобувних робіт на екологічний стан регіону, в якому здійснюється вуглевидобування.

4. Встановлені методичні засади щодо обґрунтування впровадження інвестиційного рішення при інноваційному переоснащенні вуглевидобувних виробничих процесів, які передбачають врахування економічних, екологічних та соціальних переваг, будуть сприяти вирішенню низки взаємопов'язаних завдань досягнення необхідних економічних результатів при зниженні екодеструктивного впливу підприємства на довкілля та підвищенні безпеки ведення видобувних робіт.

Література

1. Формування та реалізація державної політики стосовно вугільної промисловості з урахуванням інтеграції України у світову економіку: [монографія] / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 196 с.
2. Про виробничо-технічну та економічну діяльність вугільної промисловості України за січень – грудень 2016 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://frupek.org.ua/527-%D0%BF%D1%80%D0>

%BE-
%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B1%
D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BE-
%D1%82%D0%B5
%D1%85%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%
%83-%D1%82%D0%B0-
%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0
%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%B
D%D1%83-5.html

3. Глібчук В. М. Обґрунтування прийняття інвестиційних рішень для підприємств нафтогазової промисловості / В. М. Глібчук // Науковий вісник ІФНТУНГ. – 2012 – № 1(31) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nv.nung.edu.ua/sites/default/files/journals/031/12gvmnpn.pdf>

4. Павловська М. О. Прийняття інвестиційних рішень в умовах багатокритеріальної невизначеності: теоретичний аспект / М. О. Павловська http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2009/3.pdf

5. Паранько Я. О. Проблеми прийняття управлінських інвестиційних рішень на машинобудівних підприємствах: зарубіжний досвід / Я. О. Паранько. – 2009. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/8015/1/91.pdf>

6. Гаврилова Н. В. Удосконалення процесу прийняття інвестиційних рішень на підприємстві / Н. В. Гаврилова. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2012-2/%D0%93%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>

7. Прийняття та обґрунтування інвестиційних рішень в умовах ризику / Т. С. Морщенок // Економіка пром-сті. – 2009. – № 4. – С. 109–114.

8. Організаційно-економічний механізм формування і реалізації ресурсозберігаючих технологій у вугільній промисловості: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.07.01 / І. В. Петенко ; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2002. – 32 с.

9. Петенко И. В. Экономические аспекты формирования и реализации ресурсосберегающих технологий в угольной промышленности / И. В. Петенко. – Донецк : ДонГАУ, 2001. – 303 с.

10. Моссаковский Я. В. Экономика горной промышленности: [учебник для вузов] / Я. В. Моссаковский. – М. : Издательство МГТУ, 2004. – 525 с.

11. Обоснование основных параметров и области применения технологии селективной отработки тонких угольных пластов: Автореф. дис... канд. техн. наук: 05.15.02 / А. Г. Кошка – Днепропетровск, 1988. – 18 с.

12. Обоснование параметров технологии отработки тонких пластов с закладкой присекаемых пород в выработанное пространство (на примере шахт Западного Донбасса): Автореф. дис... канд. техн. наук: 05.15.02 / В. И. Сулаев – Днепропетровск, 1995. – 18 с.

13. Ермаков Т. Е. Области эффективного применения технологии селективной выемки угольных пластов [Електронний ресурс] / Т. Е. Ермаков, М. И. Арпабеков, Г. К. Каптагаева – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://docplayer.ru/29667952-Udk-oblasti-effektivnogoprimereniya-tehnologii-selektivnoy-vyemki-ugolnyh-plastov.html>

14. Технология селективной отработки тонких угольных пластов: [монография] / В. И. Бузило, А. Г. Кошка, В. П. Сердюк и др. – Д. : Национальный горный университет, 2012. – 138 с.

15. Технология отработки тонких пластов с закладкой выработанного пространства: [монография] / [В. И. Бузило и др.] ; Гос. вуз – «Нац. горн. ун-т». – Д. : НГУ, 2013. – 124 с.

16. Економічна ефективність екологізації виробничих процесів на відкритих і підземних розробках залізрудних родовищ Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.06 / Л. В. Тимошенко; ДВНЗ «НГУ». – Дніпропетровськ, 2011.

17. Удосконалення економічного механізму управління природокористуванням у вуглевидобувному регіоні: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.06 / К. С. Богач; ДВНЗ «НГУ». – Дніпропетровськ, 2015.

18. Sotskov V. O., Demchenko Yu. I., Salli S. V. & Dereviahina N. I. (2017). Optimization of parameters of overwoked mining gallery support while carrying out long-wall face workings. – Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. №6, – pp. 34–40.

19. Вагонова А. Г. Экономические проблемы поддержания мощности и инвестирования угольных шахт Украины: [монография] / А. Г. Вагонова. – Днепропетровск : НГУ, 2005. – 287 с.

20. Вагонова О. Г. Соціально-економічні аспекти інвестиційної діяльності підприємств у сфері охорони праці / О. Г. Вагонова, Л. В. Касьяненко – Науковий вісник НГУ. – 2014. – № 2 – С. 139–145.

21. Савчук В. П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент / В. П. Савчук – К. : Companion Group, 2008 – 880 с.

ОБОСНОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ ПО ВНЕДРЕНИЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ УГЛЕДОБЫЧИ

А. А. Гришанина, к. э. н., ассистент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье проанализированы методические подходы к оценке эффективности принятия инвестиционных решений. Доказана необходимость обоснования принятия инвестиционного решения на основе оценки экологических, экономических и социальных преимуществ ресурсосберегающих угледобывающих технологий. Предложены методические принципы по

обоснованию внедрения инвестиционного решения при инновационном переоснащении угледобывающих производственных процессов.

Ключевые слова: инвестиционные решения, угледобыча, инновации, ресурсосберегающие технологии, экономические, экологические и социальные преимущества.

JUSTIFICATION OF INVESTMENT DECISIONS ON IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF COAL MINING

*O. O. Hryshanina, Ph. D (Econ.), Assistant Lecturer,
SHEI «National Mining University»*

The methodological approaches to the evaluation of investment decisions effectiveness are analysed. The necessity of making an investment decision justification based on the assessment of the environmental, economic and social benefits of resource-saving technologies of coal mining is proved. Methodical principles for substantiation of the investment solution implementation for the innovative re-equipment of coal-mining production processes are proposed.

Keywords: investment decisions, coal mining, innovations, resource-saving technologies, economic, environmental and social benefits.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прокопенко В. І. Надійшла до редакції 10.01.2018.

УДК 330.3

ОПТИМІЗАЦІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ГІРНИЧОЇ ГАЛУЗІ

*О. М. Бондарчук, к. т. н., доцент, Г. В. Темченко, к. е. н., ст. викладач,
О. С. Максимова, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
om_bond@ukr.net*

У статті розглядається ефективність діяльності промислових підприємств та перспективи її покращення на гірничо-збагачувальних підприємствах Кривбасу. Подана інтерпретація категорії «ефективність» в сучасних економічних теоріях. Оптимізація економічної ефективності діяльності промислових підприємств розглядається на основі комплексного інтегрального показника за рахунок покращення використання основних видів ресурсів з пропозиціями по зменшенню витрат.

Ключові слова: ефективність, рентабельність, витрати, оптимізація діяльності, гірниче підприємство.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання характеризується детермінованими результатами, які досить чітко обумовлюють цілі функціонування даного суб'єкта та співвідносять їх з отриманими досягненнями. В економічній літературі дане поняття називають ефективністю, та виділяють йому одне з провідних місць у системі аналізу та оцінки загальної виробничо-господарської діяльності підприємства, зважаючи на інформативність та комплексність індикативних змін даної категорії.

Сучасні тенденції на вітчизняному та світовому ринках дають чітке уявлення про деструкційні зміни не лише у кон'юктурі останніх, а й загалом у системі формування та функціонування ринку як економічного механізму оцінки результатів діяльності кожного зі складових суб'єктів господарювання. Стрімкі інфляційні, валютні, кон'юктурні, структурні, масштабно-географічні зміни мають значний вплив на кожен із функціонуючих суб'єктів сучасного ринку, та прямо або опосередковано перерозподіляють рівень та ступінь розвитку

кожного з діючих підприємств, визначаючи ефективність його діяльності у цілому.

Відповідно до цього, детальний аналіз, який базується на сучасних підходах та методиках оцінки системи індикаторів ефективності функціонування підприємства відповідно до змінних умов його діяльності, а також всебічне обґрунтування та планування головних показників результативності його діяльності на детермінований період є головною метою для кожного сучасного підприємства. Зважаючи на певну застарілість підходів та визначену недостатність існуючих методів та методик оцінки ефективності діяльності підприємств гірничорудної промисловості у зв'язку з нечіткою розробкою економічного апарату їх дослідження, обґрунтування та розробка сучасного механізму підвищення ефективності діяльності підприємств ГМК є однією з провідних задач у сучасних кризових умовах їх функціонування.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що наразі постає питання розробки та використання у практиці гірничорудних підприємств такої системи управління ефективністю їх діяльності, яка спроможна була забезпечити стійке і максимально ефективне функціонування суб'єкта господарювання з урахуванням сучасних кризових тенденцій, а також створити достатні умови до його стійкого розвитку у плановому періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми обґрунтування економічної ефективності промислових підприємств знайшли відображення

в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. Серед них можна виділити праці С. П. Лобова [1], Г. О. Швиданенка [2], Р. П. Шерстюк [3], Т. І. Батракової [4], С. М. Погорелова [5], І. В. Ковальчука [6] та ін. Однак, незважаючи на існування та розвиток багатьох досліджень, низка аспектів даної проблеми, у тому числі й у контексті гірничорудної промисловості, залишається недостатньо вивченою та розробленою.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення шляхів підвищення ефективності діяльності підприємства гірничої галузі в сучасних умовах на основі комплексного критерію.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі проведених досліджень можна зазначити, що категорія «ефективність» на рівні підприємства характеризує зв'язок між величиною отриманого результату його діяльності й кількістю інвестованих або витрачених у виробництві ресурсів [6, с.365]. Підвищення ефективності можна досягнути шляхом використання меншої кількості ресурсів для створення такого результату або за використанням такої самої кількості ресурсів чи більшого випуску з відносно меншою кількістю ресурсів для створення більшого результату. Однак, на нашу думку, даний підхід є дещо екстенсивного напрямку, що означає недостатньо інноваційне та раціональне використання ресурсної бази підприємства.

Узагальнення підходів до визначення поняття ефективності приведено в табл. 1.

Таблиця 1

Узагальнення підходів до визначення категорії «ефективність»

Автор, джерело	Визначення
Бойчик І. М. <i>Економіка підприємства / І. М. Бойчик. – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – 120 с.</i>	узагальнене і повне відображення кінцевих результатів використання засобів, предметів праці і робочої сили на підприємстві за певний проміжок часу [с.74].
Назарчук Т. В. <i>Менеджмент організацій : Навч. посіб. / Т. В. Назарчук, О. М. Косіюк ; М-во освіти і науки України. – К. : ЦУЛ, 2016. – 560 с.</i>	показник відносного ефекту, який визначається відношенням результату до витрат, які забезпечили його отримання. Тобто це максимально вигідне співвідношення між сукупними витратами і досягнутими економічними результатами [с.423].
Білик М. Д. <i>Фінансовий аналіз: Навч. посіб. / Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержиська Н. Ю. - К. : КНЕУ, 2005. - 592 с.</i>	– якісний результат певної діяльності, що характеризує її продуктивність; – результат ефективного та раціонального використання всіх видів ресурсів; – співвідношення конкретного кінцевого результату до витрат, що забезпечили його отримання [с.365].

Тарасевич В. М. <i>Економічна теорія. Політекономія / За ред. В. М. Тарасевича. – К. : «Знання», 2012. – 206 с.</i>	економічна категорія, яка відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. [с. 187–188]
Качала В. В. <i>Качала В. В. Основы теории систем и системного анализа. Уч. пособие. – М. : Горячая линия – Телеком, 2007. – 216 с.</i>	показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей [с.162]
Старостіна А. О. <i>Економіка зарубіжних країн / А. О. Старостіна, А. О. Длігач, Н. В. Богомаз. – К. : Знання, 2009. – 454 с.</i>	ситуація, за якої при наявному рівні знань і даної кількості виробничих ресурсів, неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виготовити деяку кількість іншого товару [с.391].
Горбонос Ф. В. <i>Економіка підприємств / Ф. В. Горбонос, Г. В. Черевко, Н. Ф. Павленчик, А. О. Павленчик. – К. : Знання, 2010. – 463 с.</i>	відсутність втрат, або таке використання ресурсів, яке забезпечує максимально можливий рівень задоволення за даних факторів виробництва та технології [с.228].
Сизоненко В. О. <i>Сучасне підприємництво / В. О. Сизоненко. – К. : Знання-Прес, 2007. – 440 с.</i>	найважливіша узагальнююча характеристика результативності виробництва, яка відображає відношення величини створених товарів і послуг до сукупних витрат праці [с. 360]
Базилевич В. Д. <i>Економічна теорія : Політекономія / За ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.</i>	поєднує в собі економічну та соціальну ефективність. Поняття «економічна ефективність» визначає лише економічні результати і показники ефективності, а загальне поняття «ефективність» включає ще й «соціальні результати ефективності виробництва, праці, застосування нової техніки, технології тощо» [с. 128].
Маслак О. І. <i>Економіка промислового підприємства : Навч. посіб. / О. І. Маслак, Л. Д. Воробйова. – Київ : ЦУЛ, 2011. – 171 с.</i>	поділяється на виробничо-економічну та соціально-економічну. Виробничо-економічна ефективність відображає ефективність функціонування продуктивних сил, матеріально-технічної бази, рівень використання виробничих ресурсів і передбачає мінімізацію витрат на одержання відповідного результату. Соціально-економічна ефективність відображає результативність виробництва в цілому і є свідченням рівня відповідності вибраного курсу дій цілям підприємства [с.104]
Білецька К. Ю. <i>Сутність категорії «економічна ефективність виробництва» / К. Ю. Білецька // Вісник Харківського нац. техн. ун-ту с/г ім. Петра Василенка. – 2014. – Вип. 150. – С. 74–81.</i>	всебічне використання всіх факторів виробництва: земельних і трудових ресурсів, матеріально-технічних засобів [с.73].
Краснова В. В. <i>Економіка підприємства : Навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Красновой. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 502 с.</i>	комплексне відображення кінцевих результатів використання робочої сили (працівників) і засобів виробництва за певний проміжок часу [с.329].
Кирильчук С. П. <i>Економіка підприємства : Навч. посіб. / За заг. ред. д.е.н., проф. С. П. Кирильчук. Сімферополь, 2013. – 444 с.</i>	узагальнене і повне відображення кінцевих результатів використання засобів, предметів праці і робочої сили на підприємстві за певний проміжок часу. Загальна економічна ефективність виробництва по суті це загальна продуктивність виробничої системи [с.347].

(узагальнено автором)

Відповідно до визначених позицій та результатів проведених досліджень, виділяють три види ефективності виробництва: технологічна, економічна та соціальна (рис. 1) [7, с.77]. Таким чином, враховуючи результати проведених раніше досліджень, можна зробити висновок, що катего-

рія економічної ефективності виробництва є найбільш ґрунтовною та універсальною, яка характеризує результативність діяльності економічних систем і відображає співвідношення між одержаними результатами із поточними витратами чи економічним ресурсами, використаними для їх отримання.

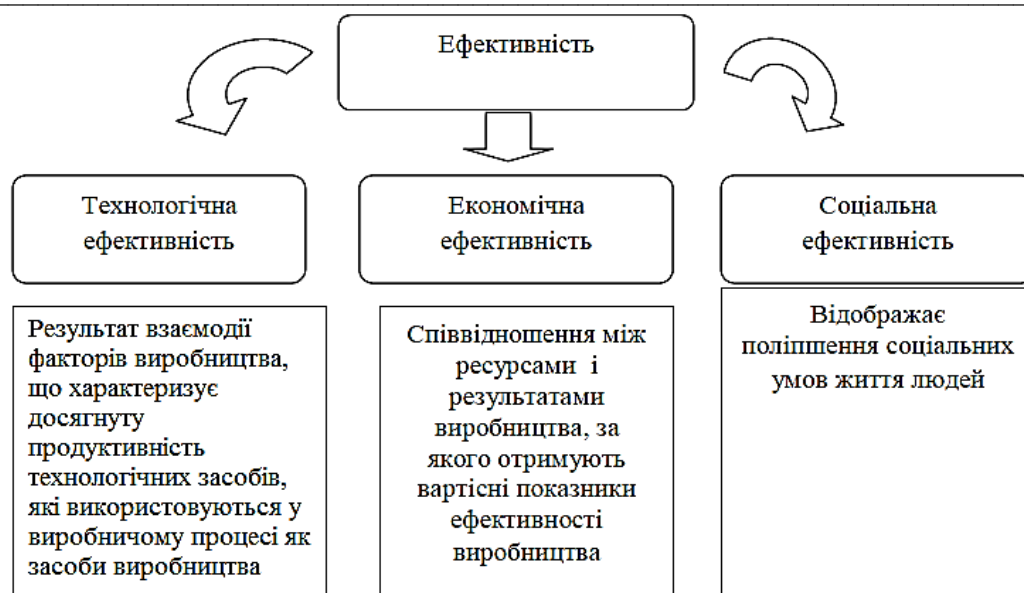

Рис. 1. Основні види ефективності виробництва

Ключовим аспектом дослідження ефективності виробництва є система показників, які є визначальними та ключовими для планування та подальшої діяльності гірничо-збагачувального підприємства. Зважаючи на природу їх формування, існуючі показники можна умовно поділити на дві групи:

1) первинні показники, сутність яких відображає фактичні результати діяльності підприємства. До даної групи показників можна віднести обсяги виробництва та реалізації продукції, динаміка рівня виробничих витрат, обсяги розкривних робіт, обсяги браку тощо;

2) вторинні, або похідні показники, сутність яких базується на розрахунковій основі. До них можна умовно віднести матеріаломісткість продукції, продуктивність праці персоналу, фондівіддачу, рівень вмісту заліза, рентабельність тощо.

Шляга О. В. та Гальцев М. В. стверджують, що досягнення економічної ефективності виробництва полягає в забезпеченні максимально можливого результату на кожну одиницю витрачених трудових, матеріальних, фінансових та інших ресурсів. Саме тому автори визначають критерієм економічної ефективності виробництва зростання продуктивності праці. Кількісне вираження даного критерію відображається через систему показників економічної ефективності виробництва, яка містить наступні групи показників [8, с. 67–68]:

1) узагальнюючі показники економічної ефективності виробництва (рівень задоволення потреб ринку, виробництво продукції на одиницю витрат ресурсів, витрати на одиницю товарної продукції, прибуток на одиницю загальних витрат, рентабельність виробництва, народногосподарський ефект від використання одиниці продукції);

2) показники ефективності використання живої праці (трудомісткість одиниці продукції, відносне вивільнення працівників, темпи росту продуктивності праці, частка приросту продукції за рахунок росту продуктивності праці, коефіцієнт ефективності використання робочого часу, економія фонду оплати праці, випуск продукції на 1 грн. фонду оплати праці);

3) показники ефективності використання основних виробничих засобів (фондовіддача основних засобів, фондомісткість продукції, рентабельність основних засобів, фондівіддача активної частини основних засобів);

4) показники ефективності використання матеріальних ресурсів (матеріаломісткість продукції, матеріаловіддача, коефіцієнт використання найважливіших видів сировини і матеріалів, витрати палива і енергії на 1 грн. чистої продукції, економія матеріальних витрат, коефіцієнт вилучення корисних компонентів із сировини);

5) показники ефективності використання фінансових коштів (коефіцієнт оборотності обігових коштів, тривалість одного

обороту нормованих оборотних коштів, відносне вивільнення обігових коштів, питомі капіталовкладення, капіталовкладення на одиницю введених потужностей, рентабельність інвестицій, строк окупності інвестицій);

б) показники якості продукції (економічний ефект від покращення якості продукції, частка продукції, яка відповідає кращим світовим і вітчизняним зразкам, тощо).

Використовуючи звітність підприємства можливо виконати комплексний аналіз ефективності операційної діяльності, застосовуючи матричний метод [9, с. 70–71]. Узагальнення показників оцінки економічної ефективності демонструє табл. 2.

Таким чином, проаналізувавши основні сучасні підходи до формування та оцінки економічної ефективності виробництва підприємства, можемо зробити висновок, що

найбільш універсальним є виділення двох груп у системі показників економічної ефективності виробництва: первинних та похідних. Даний підхід дає змогу досить глибоко та обґрунтовано оцінити економічну ефективність більшості підприємств через відносно невелику вхідну інформаційну базу, а також простоту у розрахунках та дослідженнях. Крім того, використання даного підходу дозволяє врахувати галузеві особливості функціонування підприємства, що дає значно точніші та адекватніші результати обчислень у порівнянні з іншими підходами. Саме тому, проаналізувавши та обравши найбільш гнучку та універсальну методику оцінки економічної ефективності виробництва, проводили її оцінки у межах обраної галузі досліджень.

Таблиця 2

Система показників оцінки економічної ефективності операційної діяльності підприємства

Група	Назва показника
1	– прибуток від операційної діяльності на 1 грн. доходу від реалізації продукції;
	– прибуток від операційної діяльності на 1 грн. витрат;
	– прибуток від операційної діяльності на 1 грн. власного капіталу;
	– прибуток від операційної діяльності на 1 грн. вартості майна;
	– прибуток від операційної діяльності на 1 працівника підприємства.
2	– дохід від реалізації продукції на 1 грн. витрат;
	– дохід від реалізації продукції на 1 грн. власного капіталу;
	– дохід від реалізації продукції на 1 грн. вартості майна;
	– дохід від реалізації продукції на 1 працівника підприємства.
3	– витрати на 1 грн. власного капіталу;
	– витрати на 1 грн. вартості майна;
	– витрати на 1 працівника підприємства.
4	– власний капітал на 1 грн. майна;
	– власний капітал на 1 працівника підприємства.
5	– вартість майна на 1 працівника підприємства.

Гірничо-збагачувальний комплекс включає підприємства з видобутку та збагачення залізних руд, а також виробництва концентрату, агломерату та окатишів. Основними підприємствами Криворізького залізничного басейну, що займаються переробкою сирової залізної руди є Північний ГЗК, Південний ГЗК, Центроальний ГЗК та Інгулецький ГЗК. Розподіл видобування залізної руди представлено в табл. 3.

Серед підприємств Криворізького залізничного басейну найбільшу частку по видобуванню залізної руди в Україні займають ІН ГЗК – 16,3% та ПівН ГЗК – 16,2%. При цьому необхідно відмітити, що обсяги залізної руди, що видобувається відкритим способом значно перевищують, а менша величина собівартості видобування 1 т залізної руди порівняно з іншими способами підтверджує ефективність цього способу.

Розподіл видобування залізної руди в Україні в 2016 році

Місце видобування	Обсяги, тис. т	Структура, %
По регіонах		
Дніпропетровська область	121667	70,7
Полтавська область	38820	22,6
Кіровоградська область	7048	4,1
Запорізька область	4509	2,6
всього	172044	100
По підприємствах		
АМКР	24094	14,0
Суша Балка	2876	1,7
Ц ГЗК	13688	8,0
ІН ГЗК	28093	16,3
ПВД ГЗК	24264	14,1
ПВН ГЗК	27980	16,2
КЗРК	5154	3,0
всі інші	45895	26,7
всього	172044	100

Сформовано авторами на основі [10]

Майже третина видобутих руд заліза експортується у вигляді незбагачених руд, а також у вигляді концентратів. Значна доля експорту дозволяла компаніям галузі підтримувати прийнятні показники рентабель-

ності при девальвації національної валюти. Проте падіння світових цін на сировинні продукти викликало зменшення грошового потоку від експорту (рис. 2).

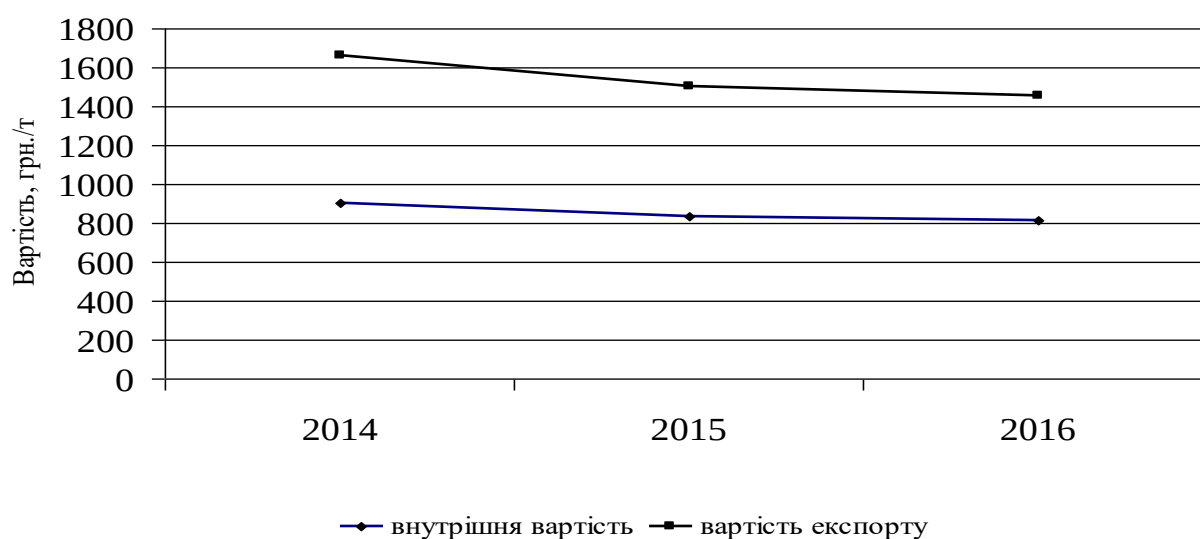

Рис. 2. Динаміка вартості реалізації концентрату

Стале функціонування галузі видобутку руд заліза та продуктів її переробки у середньостроковій перспективі, в першу чергу, залежатиме від тенденцій на світових сировинних ринках, а також на ринках сталі і металевої продукції.

Україна у 2015–2016 роках збільшила експорт руд заліза та продуктів їх збагачення на 12%, але через суттєве падіння світових цін обсяг експорту у грошовому виразі

зменшився на 37%. Ринок концентрату основних ГЗК розподіляється у відповідності з даними табл. 4 [11].

З табл. 4 видно, що протягом п'яти років ІН ГЗК займав перше місце по обсягам реалізації концентрату. За аналізований період обсяги реалізації концентрату сумарно по підприємствах зменшилися на 12,5% і тільки ПВД ГЗК збільшив цей показник на 3,2%.

Обсяги реалізації концентрату підприємствами ГМК, тис. т

Назва підприємств	2012 р.	2015 р.	2016 р.	Частка підприємства, %			Відхилення обсягів 2012-2016 рр.	
				2012 р.	2015 р.	2016 р.	абс.	%
ПВН ГЗК	3039,1	4752,9	2085,7	9,9	15,0	7,8	-953,4	-31,4
ІН ГЗК	13488,0	11726,5	11571,6	44,1	37,2	43,2	-1916,4	-14,2
Ц ГЗК	3925,7	3665,8	2701,8	12,8	11,6	10,1	-1223,9	-31,2
ПВД ГЗК	9204,6	10519,5	9496,4	30,0	33,3	35,4	291,8	+3,2
Інші підприємства	980,0	930,6	950,4	3,2	2,9	3,5	-29,6	-3,0
Σ	30637,4	31595,3	26805,9	100	100	100	-3831,5	-12,5

За наведеними даними, можна сказати, що за 2012–2016 роки частка ІН ГЗК на ринку концентрату зменшилася з 44,1 до 43,2%, при цьому і обсяги реалізації впали з 13488 до 11571,6 тис. т, що становить 14,2%.

Зазначимо, що ефективність діяльності є показником, що залежить від економічних

факторів, хоча й природні фактори (рівень вмісту корисного компоненту, характеристики покладів корисних копалин та ін.) відіграють важливу роль в формуванні виробничих витрат. Вміст заліза ($Fe\%$) в сирій руді та концентраті відображає табл. 5.

Таблиця 5

Аналіз вмісту заліза в сирій руді та товарній продукції на ГЗК Кривбасу, %

Назва підприємств	Вміст заліза		
	в сирій руді $Fe_{\text{заг}}$	$Fe_{\text{магн.}}$	в концентраті
ПВН ГЗК			
2012 р.	36,45	27,29	66,57
2016 р.	35,59	27,29	66,32
ІН ГЗК			
2012 р.	32,76	23,10	67,91
2016 р.	33,15	23,37	68,08
Ц ГЗК			
2012 р.	24,99	19,32	67,88
2016 р.	24,56	19,35	67,89
ПВД ГЗК			
2012 р.	34,81	27,54	65,36
2016 р.	34,82	27,56	65,58

Згідно даних табл. 5, Ц ГЗК має найменший вміст заліза в сирій руді (24–25%), що характеризує родовища підприємства як «найбідніші». В той час, частка корисного компоненту в концентраті на Ц ГЗК є однією з найвищих з поміж аналізованих підприємств, що свідчить про те, що даний вміст заліза досягається за рахунок додаткових витрат на збагачення сирової руди.

ІН ГЗК в 2016 році мало найвищу якість концентрату (вміст заліза – 68,08%), що досягнуто за рахунок використання технології магнітно-флотаційного доведення, яка значно зменшує витрати на збагачення сирової руди. ПВН ГЗК має найбагатші поклади сирової руди, що дозволяє йому менше коштів

витрачати на збагачення товарної продукції. Аналізуючи ПВД ГЗК зауважимо, що підприємство має найбільшу частку магнітного заліза (більш ніж 27%), що свідчить про якість родовищ підприємства. Аналіз основних показників економічної діяльності ключових підприємств гірничозбагачувального комплексу наведені в табл. 6.

Згідно даних, ІН ГЗК є одним із аутсайдерів ринку, так як за п'ять аналізованих років рівень зростання вартості товарної продукції найменше – всього 11,2% порівняно з лідером ринку – ПВД ГЗК, де цей показник становить 84,3%. Собівартість товарної продукції зростало найбільше також на ІН ГЗК – 89,4%, а найменше зростала со-

бівартість на Ц ГЗК – всього на 10,5%. При цьому останні два роки (2015 та 2016 рр.) були для підприємства збитковими.

Таблиця 6

Основні показники діяльності гірничо-збагачувальних підприємств Кривбасу

Підприємство	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення 2016 до 2012 року	
Вартість товарної продукції, тис. грн.						тис. грн.	%
Ц ГЗК	4985865,6	5735553,1	6217072,0	6459023,1	7253481,7	2267616,1	+45,5
ПВД ГЗК	7986649,0	9278566,0	10087361,0	10209921,0	14717220,0	6730571,0	+84,3
ПВН ГЗК	11807135,4	12897050,5	12839610,9	13080588,3	15323746,0	3516610,6	+29,8
ІН ГЗК	10099671,2	10133639,0	11941248,9	9229038,5	11228815,0	1129143,8	+11,2
Собівартість товарної продукції, тис. грн.							
Ц ГЗК	2893426	2934648	5304094	4157351	3197372	303946	+10,5
ПВД ГЗК	3894690	3998000	4216871	5702323	6023646	2128956	+54,7
ПВН ГЗК	5493401	6607049	7394901	10255160	9658978	4165577	+75,8
ІН ГЗК	3801248	4275344	5148252	6534272	7200122	3398874	+89,4
Чистий прибуток, тис. грн.							
Ц ГЗК	761185	1572006	770846	687976	2218225	1457040	+191,4
ПВД ГЗК	2389607	3300449	6772691	3486372	5903585	3513978	+147,1
ПВН ГЗК	3534477	4441638	1545665	-1212497	3613101	78624	+2,2
ІН ГЗК	4766413	4712644	976170	-3498874	-69264	-4697149	-101,5

Відзначимо, що збільшення собівартості товарної продукції пов'язано в основному із зростанням вартості енергоносіїв та заробітної плати.

Зауважимо, що в 2012 році діяльність аналізованих підприємств значно погіршилась, що викликано несприятливою економічною ситуацією в країні та зменшенням попиту на вітчизняну залізничну продукцію за кордоном.

У зв'язку з наведеними даними, є проблема розробки стратегічних напрямків підвищення ефективності використання економічного потенціалу підприємств ГМК, які на сьогодні нагально потребують дослідження альтернативних варіантів раціонального використання їх витратного та ресурсно-виробничого потенціалу, про що йдеться, зокрема в програмі розвитку галузі [12].

Взагалі для вирішення невідкладних проблем гірничо-збагачувального комплексу промисловості потрібні рішучі кардинальні заходи. Загальна стратегія повинна бути спрямована на: підтримання експортного потенціалу ГМК з метою забезпечення валютних надходжень в Україну; підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом зменшення її собівартості та проведення

реструктуризації підприємств та оновлення виробничих засобів.

Реструктуризація гірничо-збагачувальних підприємств повинна ставити за мету, виведення з експлуатації недіючих потужностей та їх перепрофілювання, розширення номенклатури товарної продукції, застосування у виробництві принципово нових, високопродуктивних, енергозберігаючих та екологічно чистих технологій та обладнання.

З нарощуванням економічних і соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві, швидкими змінами кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках залізничної продукції дедалі більше зростає роль ефективності діяльності.

Так як одним з провідних підприємств з реалізації концентрату є Інгuleцький ГЗК досліджували ефективність діяльності саме цього об'єкту господарювання. За даними табл. 7 динаміка зміни показників ефективності діяльності не була стабільною. Так, до 2013 року спостерігалось загальне підвищення показників ефективності діяльності підприємства, а починаючи з 2014 року – їх погіршення. Зважаючи на збиткову діяльність у 2015 році, величина показників за

цей рік були найгіршими. А в 2016 році стан не значно, але покращився.

Таблиця 7

Аналіз витратних показників, що характеризують ефективність діяльності ІН ГЗК, %

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Абсолютне відхилення 2016–2012 рр.
Рентабельність продукції	162,72	142,14	120,29	45,23	57,03	–105,69
Рентабельність операційної діяльності	59,15	59,28	101,82	17,39	34,17	–24,98
Коефіцієнт покриття виробничих витрат	2,62	2,42	2,20	1,45	1,57	–1,05
Коефіцієнт окупності виробничих витрат	0,38	0,41	0,45	0,69	0,64	+0,26

Рентабельність продукції протягом аналізованого періоду мала тенденцію до зменшення, так з 1 грн. понесених витрат у 2016 році підприємство отримало 57,03 коп. прибутку проти 162,72 коп. прибутку у 2012 році. Показник рентабельності операційної діяльності за п'ять років зменшився на 24,98%.

Значення коефіцієнту окупності виробничих витрат щороку збільшувалось і у 2015 р. склало 0,69 проти 0,38 грн./грн. у

2012 році, що свідчить про значне збільшення величини виробничих витрат, які здійснюються для отримання 1 грн. чистого доходу, і було негативною тенденцією. В 2016 році показник дещо покращився (зменшився на 0,05 грн./грн.) порівняно з 2015 роком, але за аналізовані п'ять років рівень зростання становив 0,26 грн./грн.

Загальна динаміка ключових показників ефективності діяльності ІН ГЗК залежних від витрат відображена на рис. 3.

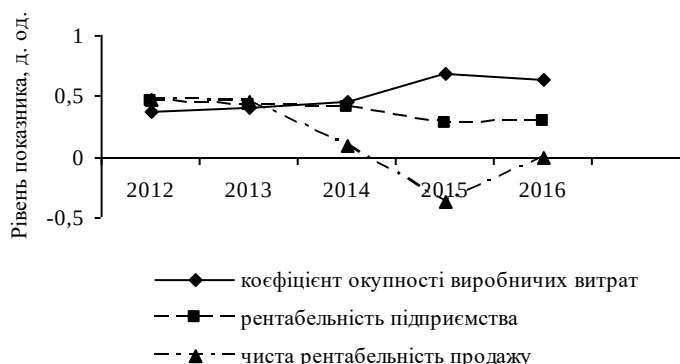

Рис. 3. Динаміка основних показників ефективності діяльності ІН ГЗК

Зважаючи на ключові групи ресурсів підприємства (персонал, основні засоби, виробничі запаси), що впливають і на величину відповідних витрат, для детального аналізу ефективності діяльності ІН ГЗК розглядали три показники: трудорентабельність (рис. 4), фондорентабельність (рис. 5) та мінералорентабельність (рис. 6).

Аналіз динаміки ключових показників ефективності діяльності гірничо-збагачувального підприємства, забезпечив можливість формування узагальнюючого індикатору – комплексного інтегрального показника ефективності господарської діяльності підприємства (рис. 7), який визначав-

ся за формулою:

$$КІП = TP \times \Phi P \times MP \times \frac{D}{KBП} \rightarrow \max \quad (1)$$

де TP - трудорентабельність, %; ΦP - фондорентабельність, %; MP - мінералорентабельність, %; D – частка продукції підприємства на ринку залізорудної сировини, д. од.; $KBП$ – коефіцієнт використання виробничої потужності по товарній продукції (концентрату), д. од.

Загалом, за аналізований період спостерігається негативна тенденція до зни-

ження значення *KIII* з 27,44 до 2,86%, тобто майже у 17 разів. На дане зменшення вплинуло, в першу чергу загальна динаміка до погіршення трудо-, фондо- та мінералорентабельності підприємства за цей період, а також поступове послаблення позицій підприємства на вітчизняному ринку залізорудної сировини. Про останнє свідчить зниження частки ІН ГЗК на ринку з

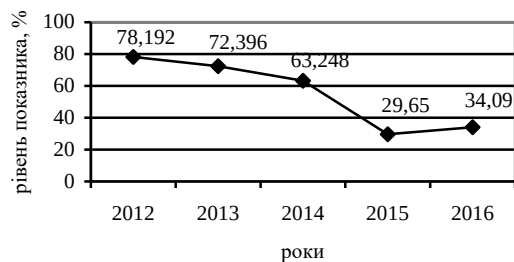

Рис. 4. Динаміка трудорентабельності ІН ГЗК

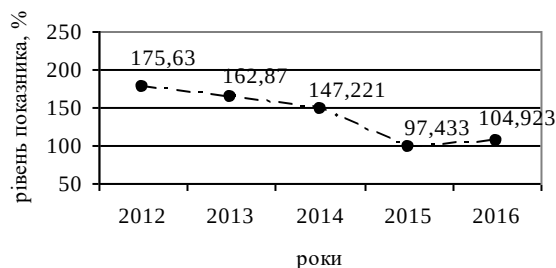

Рис. 6. Динаміка мінералорентабельності ІН ГЗК

Основним внутрішнім фактором впливу на ефективність є собівартість продукції. Порівнюючи значення індексу зміни загальної собівартості товарної продукції ІН ГЗК 2016 року з показником 2015 року виявили, що рівень його зменшився з 1,269 до 1,102, тобто зменшення склало 16,7%. При цьому частина витрат уповільнила своє зростання – основні та допоміжні матеріали, енергетичні ресурси, амортизація послуги зі сторони, а також витрати на збут. Але швидкість зростання заробітної плати, податків та інших витрат збільшилася.

Зважаючи на загальні значення темпів росту та порівнявши їх з середніми за період, неважко відмітити тенденцію до змін їх значень у 2016 р. При цьому за аналізований період різні витрати по різному змінювалися, тобто відсутня загальна тенденція до

41,8 до 33,6%. Але в 2016 році ситуація покращилася і рівень інтегрального показника збільшився до 2,86%, тобто на 71,2% порівняно з 2015 роком. Саме завдяки структурі показника можна зазначити, що на загальну ефективність господарської діяльності підприємства мали вплив як внутрішні, так і зовнішні фактори.

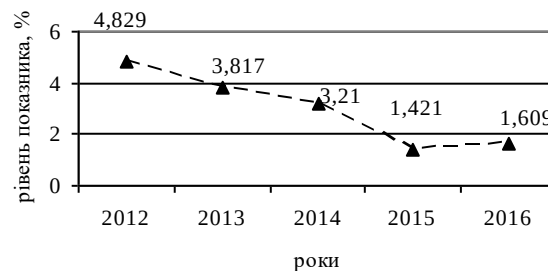

Рис. 5. Динаміка фондорентабельності ІН ГЗК

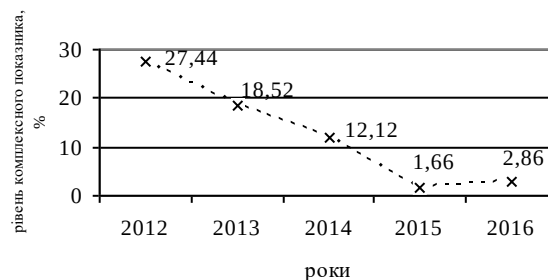

Рис. 7. Динаміка комплексного інтегрального показника ефективності діяльності ІН ГЗК

змін. Саме тому першочерговою задачею для підприємства є навіть не цілковите зниження, а лише стабілізація темпів росту елементів витрат та собівартості загалом до визначеного середнього значення у плановому періоді. Якщо взяти до уваги фактичні значення статей витрат наприкінці аналізованого періоду, а також обґрунтовані цільові середні значення темпів їх росту у перспективі як усереднено оптимальний рівень їх значень відповідно до існуючих умов господарювання, можна визначити оптимальні та обґрунтовані розміри кожного з елементів витрат, а також загальної собівартості у плановому періоді.

Так, найбільшу частку у собівартості товарної продукції займають витрати на енергетичні ресурси, серед яких електроенергія, газ, мазут, дизельне паливо, бензин

тощо. Відповідно, дана стаття витрат становить у середньому 25–30% усієї собівартості товарної продукції ІН ГЗК.

Звичайно, на зростання витрат за цією статтею, в першу чергу, впливають підвищення тарифів на електроенергію, тарифів на транспортування та споживання природного газу, підвищення цін на дизельне та бензинове паливо. Саме тому одним з пріоритетних напрямів розвитку підприємства є пошук та впровадження ресурсозберігаючих технологій. Так, досить ефективним та перспективним є перехід на альтернативні джерела енергії, такі як сонячна та вітрова енергія. При чому аналогом такого використання можуть стати австралійські гірничо-збагачувальні підприємства (корпорації BHP Billiton LTD).

Для оптимізації енергозатрат достатньо при сучасних цінах лише до 20% споживання електроенергії підприємством перевести на сонячну енергію. При цьому визначена можливість скорочення витрат на енергетичні ресурси майже на 196 млн. грн., що становить 10% загальної суми витрат на енергетичні ресурси 2016 року. Таким чином, темпи зростання даної статті витрат становитимуть не 111,4%, як наприкінці 2016 р., а 101,4%.

Також доцільно звернути увагу на витрати на послуги зі сторони. Так, у 2015 р. у порівнянні з 2014 р. дана стаття витрат зросла на 44,5%, що спричиняло загрозливу ситуацію у контексті загальної собівартості товарної продукції. В 2016 році зростання уповільнилося і складало всього 6%, такий перепад у динаміці зростання загрозливе і тому потребує уваги. До основної частини витрат на послуги зі сторони, відносять послуги ПАТ «ПВП «Кривбасвибхупром» та послуги сторонніх організацій з ремонту та утримання основних виробничих засобів. Однак аналіз обсягів продукції та динаміка цін на послуги «Кривбасвибхупром» дає змогу стверджувати, що надмірне зростання даної статті витрат не пов'язане з послугами вищезазваної організації. Основною причиною зростання витрат на виробничі послуги сторонніх організацій послужило закінчення реконструкції та позаплановий ремонт колій залізничного транспорту в кар'єрі та на відвалах, а також позаплановий ремонт основ-

них засобів. Відповідно, загальна сума даних витрат становила 130 млн. грн., та вона не є постійною складовою даної статті витрат. Таким чином, темп зростання витрат на послуги сторонніх організацій без позапланових витрат у 2016 р. становив би 0,833.

Крім того за останні роки у структурі собівартості товарної продукції ІН ГЗК зросли витрати на збут, які також не є продуктивними витратами, тобто не входять до складу виробничої собівартості. Так, основною причиною їх збільшення послужило підвищення залізничних тарифів Укрзалізниці на перевезення. Відповідно, одним із найбільш раціональних шляхів зниження витрат на збут є реалізація продукції підприємства у межах України або ж зменшення географічних масштабів збутової діяльності. Зважаючи на те, що реалізація залізничного концентрату на внутрішньому ринку є досить складним за останні роки через реструктуризацію ринків збуту на Україні, пріоритетним напрямком є зниження витрат на збут поза межами України.

Зважаючи на те, що головним імпортером товарної продукції ІН ГЗК виступає Китай, підприємству необхідно переглянути маршрут доставки до цієї країни. Як стало відомо можливо замінити частину залізничного маршруту на перевезення морським транспортом. Так званий «Шовковий шлях» був презентований прем'єр-міністром України ще в 2015 році. Цей маршрут є альтернативною доставкою вантажів з України на ринки Близького Сходу та Азії в обхід території Росії. Завдяки рішення уряду щодо запуску такого потяга українські та європейські товари потраплятимуть до цього регіону навіть при наявності санкційних обмежень на них з боку Москви. Російське транзитне та торговельне ембарго також не завадить транспортуванню вантажів на ринки зазначених країн в тому числі і Китаю. Вантажі з України до Грузії доправлятимуть морем, далі – залізницею до Азербайджану. Потім – знову морем до Казахстану, а вже звідти – в чергове залізницею до Китаю.

Так, при використанні зазначеного маршруту витрати на доставку можливо знизити на 5%, що є значним досягненням у контексті загальних виробничих витрат підприємства. Відповідно, при зниженні даних

витрат на обумовлені 5% можливо досягти середніх темпів росту у 100,7% проти 105,7% наприкінці 2016 р.

Отже, беручи до уваги запропоновані оптимізаційні зміни у структурі собівартості

товарної продукції ІН ГЗК, а також використовуючи розраховані темпи зростання елементів витрат за 2016 р., можливо сформулювати її перспективну структуру (табл. 8).

Таблиця 8

Прогнозування структури собівартості товарної продукції ІН ГЗК, %			
Склад витрат	2017 р.	2018 р.	Абсолютне відхилення
Основні та допоміжні матеріали	19,7	19,5	-0,2
Енергетичні ресурси	25,8	24,2	-1,6
Амортизація	16,6	16,4	-0,2
Заробітна плата	11,9	16,4	+4,5
Послуги зі сторони	8,2	6,3	-1,9
Витрати на збут	11,1	10,3	-0,8
Податки	4,9	5,1	+0,2
Інші витрати	1,8	1,8	—
Собівартість ТП	100	100	—

При використанні заходів оптимізації структури та абсолютного значення витрат підприємства, що включаються до собівартості товарного концентрату можна розра-

ховувати на покращення значення комплексного інтегрального показника ефективності діяльності ІН ГЗК у перспективі (рис. 8).

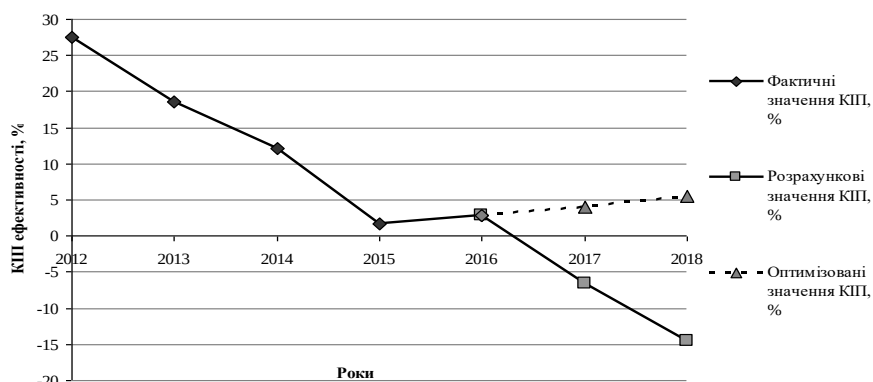

Рис. 8. Прогнозні значення комплексного інтегрального показника ефективності діяльності ІН ГЗК

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що при реалізації оптимізаційних заходів щодо собівартості товарної продукції у розрізі її складових елементів спостерігаються позитивні зміни у динаміці *КПЕ* ефективності підприємства, а саме недопущення досягнення ним негативних значень (≤ 0), та поступове зростання у перспективі, що є, безумовно, позитивною тенденцією для гірничо-збагачувального підприємства ІН ГЗК.

Література

1. Лобов С. П. Методологічні основи оцінювання ефективності прискорення процесів управління підприємствами: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня доктора екон. наук: 08.00.04 – економіка та управлін-

ня підприємствами (за видами економічної діяльності) / С. П. Лобов – Кривий Ріг, 2015. – 36 с.

2. Швиданенко Г. О. Бізнес-діагностика підприємства: Навч. посіб. / Г. О. Швиданенко, А. І. Дмитренко., О. І. Олексюк – К. : КНЕУ, 2008. – 344 с.

3. Шерстюк Р. П. Оцінка ефективності функціонування промислових підприємств (Компонента організаційного процесу економічних реформ у постконфліктних умовах) / Р. П. Шерстюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2015. – Вип. 2(12), Том 1. – С.130–139.

4. Батракова Т. І. Управління ефективністю діяльності підприємства – запорука його успішного функціонування / Т. І. Батракова // Економічний аналіз. – 2015. – Том 19. – № 2. – С. 13–19.

5. Погорелов С. М. Дослідження шляхів підвищення ефективності діяльності підприємства / С. М. Погорелов, О. В. Леденко, О. А. Матяж // Вісник НТУ «ХПІ». – 2015. – № 26 (1135). – С. 76–82.

6. Ковальчук І. В. Економіка підприємства: Навч. посіб. / І. В. Ковальчук. – К. : Знання, 2008. – 679 с.

7. Михалюк Л. М. Теоретичні аспекти формування економічної ефективності та система показників її оцінки / Л. М. Михалюк // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2013. – № 1-2(2). – С. 75–81.

8. Шляга О. В. Шляхи підвищення ефективності роботи підприємства / О. В. Шляга, М. В. Гальцев // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – №7. – С. 66–75.

9. Хохлов М. П. Визначення показників для оцінки ефективності діяльності підприємства / М. П.

Хохлов, С. В. Баликов // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. праць : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2012. – №5. – С. 67–72.

10. Національний звіт України / Ініціатива прозорості видобувних галузей. – ukrnafta.com

11. Річна фінансова звітність підприємств / Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України – smida.gov.ua

12. Закон України від 21.04.2011 № 3268-VI Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року.

ОПТИМИЗАЦИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ГОРНОЙ ОТРАСЛИ

О. М. Бондарчук, к. т. н., доцент, А. В. Темченко, к. э. н., ст. преподаватель, Е. С. Максимова, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Криворожский национальный университет»

В статье рассматривается эффективность деятельности промышленных предприятий и перспективы ее улучшения на горно-обогатительных предприятиях Кривбасса. Представлена интерпретация категории «эффективность» в современных экономических теориях. Оптимизация экономической эффективности деятельности промышленных предприятий рассматривается на основе комплексного интегрального показателя за счет улучшения использования основных видов ресурсов с предложениями по уменьшению затрат.

Ключевые слова: эффективность, рентабельность, затраты, оптимизация деятельности, горное предприятие.

EFFICIENCY OPTIMIZATION OF INDUSTRIAL MINING COMPANIES ACTIVITY

O. M. Bondarchuk, Ph. D (Tech.), Associate Professor, H. V. Temchenko, Ph. D (Econ.), Senior Lecturer, O. S. Maksymova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, SHEI «Kryvyi Rih National University»

The prospects for improving the efficiency of the Kryvyi Rih mining and dressing enterprises activities are considered. The interpretation of category «effects» in modern economic theories is presented. Optimization of the economic efficiency of industrial enterprises activity is considered on the basis of the complex integral indicator by improving the use of the main types of resources with proposals for reducing costs.

Keywords: efficiency, profitability, costs, optimization of activity, mining enterprise.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Варава Л. М.

Надійшла до редакції 05.01.2018.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АВТОТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

П. А. Овчар, к. н. з держ. управ., Національний університет біоресурсів і природокористування України, p.ovchar@ukr.net,

С. М. Голубка, д. е. н., професор, ДВНЗ «Університет банківської справи», holubkas@ukr.net

У статті визначено зміст понять «розвиток автотранспортної системи» та «стратегічний розвиток автотранспортної системи». Обґрунтовано, що регулювання розвитку автотранспортної системи передбачає цілісний або вибірковий вплив на певний аспект змін – продукційний, економічний, еколого-технологічний, бізнесовий, соціальний. Розкрито зміст поняття стратегії. Охарактеризовано особливості формування стратегій розвитку автотранспортної системи на рівні підприємств, поселень (міських і сільських), регіону, країни, світу. Виявлено особливості стратегічного розвитку автотранспортної системи в Україні та запропоновано стратегічні пріоритети її розвитку на різних інституційно-просторових рівнях.

Ключові слова: система національної економіки, автотранспортна система, автомобільний транспорт, автотранспортне підприємство, стратегія, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Формування стратегії розвитку автотранспортної сфери – одне з ключових завдань державного регулювання у системі національної економіки. Для того, щоб науково обґрунтувати можливості регулювання автотранспортної системи через прийоми стратегічного планування слід розділяти часові і просторові рамки. Просторові рамки вказують на об'єкт регулювання: бізнес – окреме підприємство, сукупність підприємств та організацій, які здійснюють діяльність у певному сегменті, сфера господарювання (вид діяльності згідно КВЕД), галузь (автомобільна); територія – район поселення, поселення, район (обласний), область, регіон (декілька областей, транскордонний регіон), країна, сусідні держави, континент, світ (територіальні одиниці визначаються залежно від адміністративно-територіального устрою країни). Просторові рамки суттєво змінюють можливості регулювання автомобільного транспорту. Набувають зміни цілі регулювання. Суттєва зміна можливостей регулювання автотранспортної системи відбуваються у розрізі різних часових рамок:

- короткостроковий період – можливості вирішення поточних проблем;
- середньостроковий період – можливості модернізації, вибіркового реформування автотранспортної системи;
- довгостроковий період – можливості

забезпечення стратегічного розвитку з урахуванням глобальних технологічних трендів, вимог цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження покликане з'ясувати особливості забезпечення стратегічного розвитку автотранспортної системи. Його результати отримано з використанням напрацювань українських авторів з різних питань регулювання і розвитку автомобільного транспорту, транспортної системи взагалі (Д. Дмитрик [2], К. Железняк [3], К. Іванишен [5], В. Ільченко [6], Д. Малишко [7], К. Михайличенко [8], К. Мітеллаєва [9], В. Огневий [11], П. Русіло [15], О. Савчук [16], Н. Серьогіна [17], С. Цимбал [18] та ін.). Також використано положення нормативно-правової бази України та ратифікованих міжнародних документів.

Формулювання мети статті. Метою статті є наукове обґрунтування особливостей формування стратегій розвитку автотранспортної системи на різних інституційно-просторових рівнях. Цілями при цьому будуть:

- визначити зміст розвитку та стратегічного розвитку автотранспортної системи;
- охарактеризувати особливості формування стратегій на рівні підприємств, поселень (міських і сільських), регіону, країни;
- узагальнити стратегічні пріоритети

розвитку автотранспортної системи на різних інституційно-просторових рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання автотранспортної системи орієнтоване на забезпечення її розвитку. Розвиток означає зміну, причому не «поверхневу», а структурну. З іншого боку, розвиток може відображати розкриття або розгортання внутрішніх початкових потенцій об'єкта як автономного явища в силу внутрішніх закономірностей [4, с.10]. Тому від-

носно розвитку автотранспортної системи даний процес слід розглядати двояко (рис. 1):

– з погляду забезпечення внутрішніх структурних змін, що спричиняє виникнення нових властивостей, функцій, ознак системи;

– з погляду відновлення первинних властивостей, функцій, ознак системи, що можна досягнути як через цілеспрямований вплив, так і шляхом дерегулювання.

Рис. 1. Зміст розвитку автотранспортної системи

* Джерело: авторська розробка

Регулювання розвитку автотранспортної системи передбачає цілісний або вибірко-вий вплив на певний аспект змін – продукційний, економічний, еколого-технологічний, бізнесовий, соціальний. Для України, приміром, доволі актуальним є еколого-технологічний аспект. Цитуючи К. Михайличенко, нова транспортна система України має бути орієнтована на додання технологічної відсталості та неефективності роботи транспортних підприємств, високого ступеня фізичного і морального зносу основних фондів, відсутності фінансування для відтворення та модернізації рухомого складу та інфраструктури, низької якості й високої вартості транспортних послуг, втрати транзитних вантажопотоків, які дедалі частіше спрямовуються в обхід території України [8, с.86].

Розвиток як складний процес потребує

регулюючого впливу у різночасовій перспективі. З наукової точки зору особливе значення має довгостроковий період. Регулювання розвитку автотранспортної системи при цьому набуває стратегічних ознак.

Поняття «стратегічний» у значенні «найважливіший», «визначальний» перейшло в термінологію менеджменту з військового лексикону та теорії ігор [2]. Стратегія на рівні підприємства відображає довгостроковий якісно визначений напрямок розвитку підприємства, який стосується сфери, засобів і форми його діяльності, системи внутрішньовиробничих відносин, а також позицій підприємства в зовнішньому середовищі; при такому розумінні, стратегію можна охарактеризувати як обраний напрямок діяльності, функціонування в рамках якого повинно привести підприємство до досягнення цілей, які стоять перед

ним [11, с.382].

Стратегія розвитку автотранспортного підприємства дуже сильно залежить від стану розвитку галузі й економіки. Зрозуміло, що стратегії суттєво різняться для різних типів галузей. У дослідженні К. Железняк можна знайти твердження, що автомобільний транспорт має велику кількість малих і середніх підприємств та в сучасних умовах в його діяльності бере участь значна кількість індивідуальних перевізників, тому його слід віднести до фрагментарних галузей; фрагментарну галузь можна охарактеризувати за такими ознаками, як низькі бар'єри для входу, незначні витрати, невеликий обсяг виробництва (тому відсутня економія на масштабі виробництва), безпосередній зв'язок зі споживачем, різноманітність потреб, незначні фінансові накопичення, висока продуктова диференціація (часто за рахунок іміджу фірм) [3, с.148]. Виходячи з твердження про фрагментарність автомобільного транспорту, К. Железняк пропонує конкретні стратегії розвитку для автотранспортних підприємств.

У праці С. Цимбал за результатами експертного опитування можна знайти об-

ґрунтування двох основних стратегій розвитку типового автотранспортного підприємства: 1) стратегії, спрямованої на розвиток виробничо-технічної бази та пов'язаної з наданням послуг із забезпечення працездатності автомобілів; 2) стратегії, пов'язаної з розвитком системи перевезень [18]. Кожна з стратегій передбачає різні варіанти розвитку.

Тобто на рівні автотранспортного підприємства стратегія орієнтує на пріоритетні цілі розвитку, які стосуються продукції/послуг (нових чи диверсифікації існуючого асортименту), їх якості, кадрового і матеріально-технічного забезпечення.

Складнішим є стратегічний вимір розвитку автотранспортної системи просторових утворень – поселення, регіону, країни (рис. 2). У даному випадку стратегічні орієнтири «піднімаються» до необхідності забезпечення якості соціальної інфраструктури та достатньої мобільності населення і різних ресурсів. На рівні поселень стратегія розвитку автотранспортної системи диференціюється для сільської і міської місцевості.

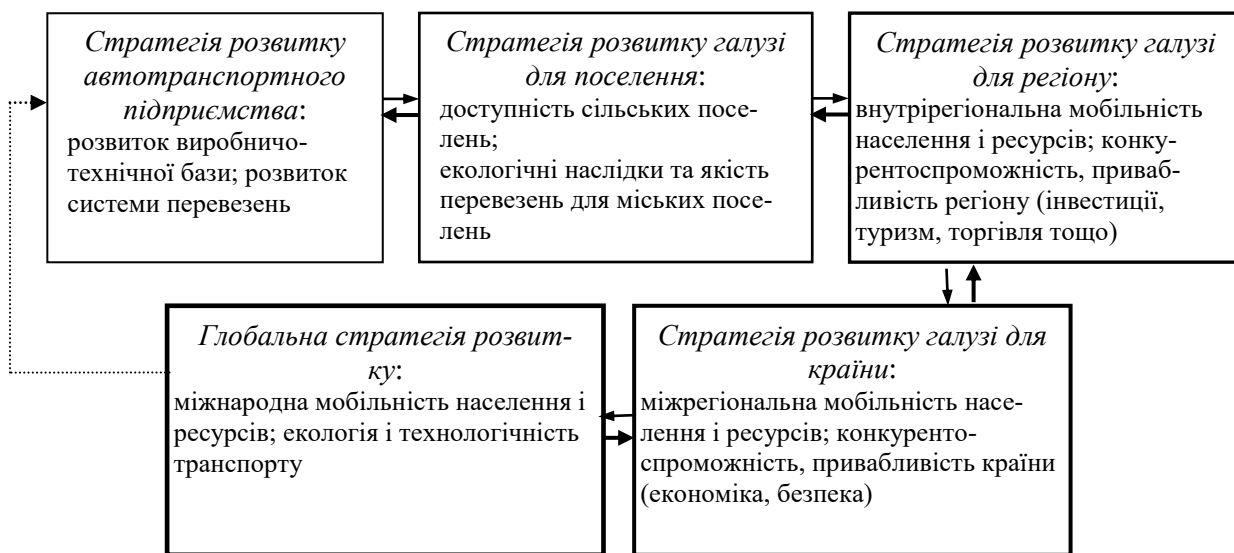

Рис. 2. Стратегічні пріоритети розвитку автотранспортної системи на різних інституційно-просторових рівнях

Сільські поселення, як правило, страждають від якості доріг, що ускладнює транспортну доступність до них. Законодавство України здійснює поділ доріг на дороги загальнодержавного і місцевого значення. Окрім того, фахівці виділяють так звані сіль-

ські автомобільні дороги, що сполучають сільські населені пункти й об'єкти виробничого призначення, розташовані в сільській місцевості, між собою та автомобільними дорогами загального користування [6, с.84]. В умовах низької якості доріг загальнодер-

жавного значення та пріоритетного їх фінансування, стан сільських доріг, як правило, перебуває у жахливому стані. Як стверджують українські науковці, задовільний стан доріг призводить до занепаду сільських населених пунктів та відтоку з них населення, внаслідок чого може постраждати сільське господарство певного району; це відбувається через брак державних коштів на будівництво та ремонт доріг місцевого значення, особливо у сільській місцевості [17, с.176]. Тому пріоритет стратегії розвитку автотранспортної системи для сільської місцевості, зокрема в Україні, полягає у забезпеченні доступності територій – у контексті можливостей переміщень населення, туристів, здійснення перевезень з торгівельною, виробничою та іншою метою.

Дещо відмінними є стратегічні пріоритети розвитку автотранспортної системи для міських поселень. Якщо мова йде про малі міста, то пріоритети часто зводяться до схожих цілей, як і для сільських поселень. Проте якщо поселення є середнім чи великим містом, то це загострює питання забезпечення мобільності населення і ресурсів. Ще актуальнішими є зазначені цілі для міських поселень, які виконують агломераційні і метрополійні функції. Для них актуалізується таке поняття, як «муніципальний транспорт», в якому провідне місце займає транспорт автомобільний. Муніципальна влада покликана вирішувати такі взаємозумовлені завдання: створити транспортну інфраструктуру, що відповідає потребам пасажирів, і транспортні організації (маршрутну мережу, дороги, зупинки, контактну мережу, диспетчерське управління тощо); відшкодувати збитки перевізників, що виникли в результаті застосування регульованих тарифів (у тому числі, у зв'язку з наданням заходів соціальної підтримки) та малої інтенсивності пасажиропотоку; створити оптимальну систему органів та установ, здатних ефективно управляти в цій сфері; розробити відповідну нормативно-правову базу для управлінських рішень, у тому числі норми адміністративного примусу в галузі транспортного обслуговування [1, с.232; 7, с.47]. Тобто поруч з поточними практичними завданнями, стратегічним пріоритетом розвитку автотранспортної системи міста є її відповідність пот-

ребам населення з забезпеченням якості перевезень.

Для міських поселень, окрім того, актуалізується екологічний аспект наслідків масового використання автомобільного транспорту, що детермінує стратегічні пріоритети. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі здійснено дуже багато досліджень щодо шкідливого впливу автомобільного транспорту на екологію. Учені зазначають, що шкідливі викиди від автомобілів здійснюються в найнижчих, приземних шарах атмосфери, де проходить основна життєдіяльність людини; відпрацьовані гази двигунів автомобілів містять висококонцентровані токсичні компоненти, які є основними забруднювачами атмосфери [15, с.86].

Ці проблеми особливо актуальні для великих міст зі значним скупченням автомобільних транспортних засобів. У засобах масової інформації навіть вживається такий термін, як «туманний» мегаполіс. Дана проблема особливо гостро стоїть для таких мегаполісів, як Пекін, Париж, Лос-Анджелес та ін. З 2017 року Київ теж віднесено до міст з надмірним рівнем смогу [10]. Тому стратегічні пріоритети для міських поселень важливо орієнтувати на екологічні цілі. З метою вирішення проблеми негативного впливу автомобільного транспорту на екологію міста, науковці пропонують упроваджувати беззупинкову систему руху на перехрестях, перехід на нові більш екологічно чисті двигуни і паливо, максимальне використання метро та наземного електротранспорту, створення шумозахисних бар'єрів [12, с.94].

Регіональна специфіка стратегії розвитку автотранспортної системи «піднімає» цілі до забезпечення внутрірегіональної мобільності населення і ресурсів, а також конкурентоспроможності, привабливості регіону (див. рис. 2). Забезпечення внутрірегіональної мобільності населення акцентує увагу на питанні пасажирських перевезень у регіоні – приміських, міжміських. Це дуже важливий чинник просторового розвитку агломераційних вузлів (в Україні, як правило, районних центрів та міст обласного підпорядкування). Забезпечення внутрірегіональної мобільності потребує поєднання автомобільного з іншими видами транспорту, як правило залізничним, що формує транспор-

ту мережу області [5, с.273].

Стратегія розвитку автотранспортної системи регіону дуже сильно залежить від специфіки його геополітичного розташування, проходження через його територію міжнародних транспортних коридорів. Тому місцева влада має орієнтуватись на підвищення інвестиційної, туристичної, торговельної привабливості регіону за критерієм рівня розвитку транспортної системи загалом, зокрема мережі автомобільних доріг. Без доріг високого класу неможливий розвиток економіки, прискорене освоєння і комплексний розвиток територій, поліпшення транспортних зв'язків усередині регіону та забезпечення надійних виходів у сусідні регіони і за кордон [9, с.78].

Можливості розвитку автотранспортної системи на рівні регіонів посилюються в умовах децентралізації влади. У нинішній період даний процес властивий Україні, незважаючи на всі затяжні його аспекти. Як правило, в обласних стратегіях розвитку місцева влада декларує необхідність використання транзитного потенціалу територій, підтримки даної сфери з погляду можливостей зайнятості значної частини населення. Окрім того, процеси децентралізації дають можливість залучати кошти міжнародних фондів, у тому числі ЄС, ЄБРР, на ремонт доріг загальнодержавного і місцевого значення.

Стратегія розвитку автотранспортної системи на рівні країни – складна та багатогранна за своїми цілями і завданнями. Кожна держава декларує стратегічні пріоритети

в нормативно-правових документах. Як правило, це комплексна стратегія розвитку транспортної системи, в якій, у тому числі, передбачено пріоритети розвитку автомобільного транспорту. В Україні теж діє такого роду норматив, прийнятий 2010 року, у зв'язку з чим нині точиться багато дискусій щодо його актуальності. Уже розроблено проект нової Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. Вона передбачає такі пріоритети, як: впровадження ефективного державного управління в транспортній галузі; забезпечення надання якісних транспортних послуг та інтеграція транспортного комплексу України до міжнародної транспортної мережі; забезпечення сталого фінансування транспорту; підвищення безпеки на транспорті; підвищення міської мобільності та регіональна інтеграція [14]. Дуже позитивним моментом оновленої Стратегії, яка невідомо чи буде затверджена, є остання ціль. Орієнтир на децентралізацію, в тому числі бюджетного фінансування витрат на ремонт і обслуговування доріг, є реальним шансом виходу з того задовільного стану автотранспортної системи України, який ми нині спостерігаємо.

У табл. 1 відображено пріоритети розвитку автомобільного транспорту і дорожнього господарства, декларовані в Транспортній стратегії України на період до 2020 року. Дані пріоритети входять у систему стратегічних документів розвитку національної транспортної системи на середньострокову перспективу [16, с.43].

Таблиця 1

Стратегічні пріоритети розвитку автомобільного транспорту України
на період до 2020 року

Пріоритети розвитку автомобільного транспорту	Пріоритети розвитку дорожнього господарства
– Створення умов для провадження діяльності на ринку транспортних послуг – Підвищення безпеки дорожнього руху та енергоефективності – Забезпечення ефективності діяльності автомобільного транспорту	– Забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг – Посилення інноваційної складової в проектах розвитку дорожнього господарства – Підвищення рівня безпеки дорожнього руху – Реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування – Екологізація будівництва та утримання автомобільних доріг

* Джерело: побудовано за: [13]

Декларовані стратегічні пріоритети розвитку автомобільного транспорту України на період до 2020 року орієнтують на становлення ринку транспортних послуг, безпеку дорожнього руху та ефективність автомобільного транспорту. Дані пріоритети є важко впроваджуваними у житті за поточних умов, відтак положення нової Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року є більш «обнадійливими» з огляду на можливості територіального розвитку автотранспортної системи. Це посилює роль громадськості у контролі за цільовим використанням бюджетних коштів, що нині є ключовою проблемою ефективності управлінських рішень у даній сфері.

Висновки. У підсумку слід зазначити, що розглянуті вище стратегічні пріоритети розвитку автотранспортної системи на різних інституційно-просторових рівнях носять комплексний характер. Як правило, такі стратегії включають максимальну кількість завдань з вирішенням численних проблем, що пов'язані з ефективністю використання автомобільного транспорту та наслідками його впливу на довкілля. У той же час забезпечення стратегічного розвитку автотранспортної системи доцільно здійснювати шляхом орієнтації стратегії на певний аспект, що породжує виникнення субстратегій. Це звужить коло завдань та підвищить реальні можливості їх виконання. Для України наразі стоїть завданням на прийняття нових стратегічних нормативів, а виконання існуючих. Обґрунтування пріоритетних субстратегій розвитку автотранспортної системи України буде предметом подальших досліджень автора.

Література

1. Балицкая Н. Административный договор как форма публичного управления в сфере организации услуг по перевозке пассажиров автомобильным транспортом общего пользования: региональный аспект : дисс. ... канд. юрид. Наук: спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / Н. Балицкая ; Российская правовая академия Минюста РФ. – М., 2008. – 256 с.
2. Дмитрик Д. В. Формування стратегії розвитку транспортного підприємства / Д. В. Дмитрик [Електронний ресурс]. // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2014. – № 39. – Режим доступу : <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/viewFile/504/488>
3. Железняк К. Л. Вибір стратегії розвитку автотранспортного підприємства як елемента фрагментарної галузі / К. Л. Железняк // Вісник Національного транспортного університету. В 2-х частинах. Ч. 2. – К. : НТУ, 2012. – Випуск 26. – С. 147–150.
4. Зеновьев А. А. Логическая социология / А. А. Зеновьев. – М. : Социум, 2002. – 260 с.
5. Іванишен К. В. Економічна ефективність пасажирських перевезень у регіоні (Вінницька область) / К. В. Іванишен // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2010. – Вип. 7. – С. 273–276.
6. Ільченко В. В. Сільські автомобільні дороги: сучасний стан і перспективи розвитку / В. В. Ільченко, О. С. Сергеев // Збірник наукових праць Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка. Сер. : Галузеве машинобудування, будівництво. – 2013. – Вип. 4(2). – С. 82–89.
7. Малишко Д. В. Визначення поняття «муніципальний транспорт» у сфері адміністративно-правового регулювання / Д. В. Малишко // Актуальні проблеми держави і права. – 2016. – Вип. 77. – С. 45–49.
8. Михайличенко К. Транспортна стратегія у національних інтересах України / Катерина Михайличенко // Інтеграційні процеси на світових ринках // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2017. – № 2. – С. 82–94.
9. Мітеллаєва К. О. Регіональна транспортна система та її місце в соціально-економічному розвитку регіону / К. О. Мітеллаєва // Культура народів Причорномор'я. – 2013. – № 256. – С. 77–80.
10. Нарівні з Пекіном і Парижем: київський смог долучив українську столицю до «туманних» мегаполісів (17.01.2017) : ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/kyiv/narivni-z-pekinom-i-parizhem-kiyivskiy-smog-doluchiv-ukrayinsku-stolicyu-do-tumannih-megapolisiv-864709.html>
11. Огневий В. О. Розвиток автотранспортних підприємств через трансформацію як стратегічний інструмент підвищення ефективності / В. О. Огневий // Наукові нотатки. – 2014. – Вип. 45. – С. 381–385.
12. Прилипко Т. В. Екологічна безпека міської забудови / Т. В. Прилипко, Т. Е. Потапова, О. Ю. Скрипник, В. Ю. Мельник // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. – 2013. – № 1. – С. 88–94.
13. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року / Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Стратегія від 20.10.2010 року № 2174-р : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>
14. Проект Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/projects/115/>
15. Русіло П. О. Вплив на довкілля автомобільного транспорту на всіх стадіях його життєвого циклу / П. О. Русіло, В. В. Костюк, В. М. Афонін // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – № 18(3). –

С. 85–89.

16. Савчук О. В. Стратегічні напрямки розвитку потенціалу національної транспортної системи України / О. В. Савчук, О. В. Захарова // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Економіка. – 2011. – Вип. 2. – С. 42–52.

17. Серьогіна Н. В. Система заходів розвитку дорожньої інфраструктури регіону / Н. В. Серьогіна // Проблеми і перспективи економіки та управління. –

2015. – № 4. – С. 172–177.

18. Цимбал С. В. Вибір стратегій та варіантів розвитку автотранспортних підприємств [Електронний ресурс]. / С. В. Цимбал // Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ, Вінниця, 23–24 березня 2016 р. – Електрон. текст. дані. – 2016. – Режим доступу : <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fmt/all-fmt-2016/paper/view/1184>

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ АВТОТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ: СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ

П. А. Овчар, к. н. с гос. управ., Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, С. М. Голубка, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Университет банковского дела»

В статье определено содержание понятий «развитие автотранспортной системы» и «стратегическое развитие автотранспортной системы». Обосновано, что регулирование развития автотранспортной системы предусматривает целостное или избирательное воздействие на определенный аспект изменений – производственный, экономический, эколого-технологический, деловой, социальный. Раскрыто содержание понятия стратегии. Охарактеризованы особенности формирования стратегий развития автотранспортной системы на уровне предприятий, поселений (городских и сельских), региона, страны, мира. Выявлены особенности стратегического развития автотранспортной системы в Украине и предложены стратегические приоритеты ее развития на различных институционально-пространственных уровнях.

Ключевые слова: система национальной экономики, автотранспортная система, автомобильный транспорт, автотранспортное предприятие, стратегия, экономическое развитие.

STRATEGY OF AUTOMOTIVE TRANSPORT SYSTEM DEVELOPMENT: CONTENTS AND FEATURES OF FORMATION

P. A. Ovchar, Ph. D Sc. (State Management), National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, S. M. Golubka, D.E., Professor, SHEI «Banking Business University»

The meaning of the concepts «development of the motor transport system» and «strategic development of the motor transport system» are defined. It is substantiated that regulation of the development of the motor transport system implies holistic or selective influence on a certain aspect of changes - production, economic, ecological, technological, business, social. The meaning of the concept of strategy is revealed. The specific features of forming development strategies of automotive system at the level of enterprises, settlements (urban and rural), region, country, world are characterized. The features of the strategic development of the automotive system in Ukraine are revealed and the strategic priorities of its development at different institutional and spatial levels are proposed.

Keywords: system of national economy, automotive system, motor transport, motor transport enterprise, strategy, economic development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 12.01.2018.

УДК 658.153

НАПЯМИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

*Ю. В. Дубей, к. е. н., викладач, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
yuliya.dubey@gmail.com*

Розроблено концепцію управління оборотними активами на основі переходу фінансового капіталу в оборотний капітал і, навпаки, при зміні економічної кон'юнктури підприємства. Для реалізації концепції розроблена методика системного планування, обліку та контролінгу, в рамках якої запропоновано умови і критерії для обґрунтування і вибору методу нормування оборотних коштів. Розроблено критерій вибору методу нормування оборотних коштів для обґрунтування послідовності переходу фінансового капіталу в оборотний капітал. Як критерій прийнята рентабельність продажів: на низькорентабельних підприємствах рекомендується метод прямого рахунку за всіма елементами оборотних коштів; на підприємствах із середньою рентабельністю диференціюються елементи оборотних коштів від обсягу виробництва; на високорентабельних підприємствах рекомендується лінійне зростання оборотних коштів з ростом обсягів виробництва.

Ключові слова: оборотні активи, оборотний капітал, рівень управління, операційний цикл, фінансовий цикл, методи нормування, облікова політика, трансформація.

Постановка проблеми. За останні роки на промислових підприємствах України склалася прогресивна система управління господарсько-економічною діяльністю, яка заснована не тільки на чіткій методології, що відпрацьована багатьма поколіннями вчених-економістів та практичному досвіді фінансових менеджерів, а й на широкому використанні сучасних інформаційних технологій. Багато в чому також сприяла діяльність українських економічних вузів і економічних факультетів університетів, співпраця із західними партнерами, вивчення багатого досвіду та набуття його від успішних компаній світового рівня (навчання персоналу, консалтингових фірм) і т. п. Разом з тим однією з основних економічних проблем багатьох промислових підприємств досі виступає дефіцит оборотних коштів. До того ж експертні оцінки консультантів і фахівців промислових об'єднань і підприємств свідчать про те, що нестача оборотних коштів є також одним з основних обмежень розвитку виробництва.

Одна з причин дефіциту оборотних коштів – неефективна система управління оборотними активами підприємства. Отже, важливим завданням управління підприємством і його оборотними коштами, зокрема,

є прогноз перспектив розвитку підприємства.

Ключовим моментом при визначенні стратегії розвитку підприємства виступає встановлення параметрів його розвитку, тобто основних економічних параметрів діяльності. Часто менеджери підприємств визначають стратегію розвитку в якісних характеристиках, що не є чіткими цільовими установками, це лише ускладнює аналіз отриманих результатів та їх контроль.

Таким чином, щоб об'єктивно оцінити прогнози, проекти і плани розвитку виробництва і сформулювати цільові установки й підходити до прийняття рішень в однозначних інтерпретованих термінах, підприємствам необхідні такі методи і моделі, у яких у ролі основних параметрів виступають характеристики фінансово-економічного стану. Саме тому в статті розглядаються методи, які можуть служити інструментами розвитку управління оборотними коштами підприємства.

Оцінка потреби в коштах, що забезпечує оптимальний рівень поточних активів на стадії формування бюджету підприємства є основою ефективного вирішення питання щодо схеми фінансування операційної діяльності підприємства і відповідно основою

організації безперебійного виробничого процесу, що має забезпечити фінансове благополуччя промислового підприємства [4].

Для зростання ефективності виробництва і підвищення стійкості підприємства не менш важливе значення має моніторинг стану його оборотних коштів при стабільних зовнішніх і внутрішніх умовах виробничо-господарської діяльності та визначення нових або коригування діючих нормативів оборотних коштів при зміні цих умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти теорії і практики управління оборотними коштами серед загальних проблем економічної теорії, економіки та фінансів підприємства розглядали такі вчені: А. В. Череп [2], Г. О. Партин [3], А. І. Ясинська [4] та ін. Акцент на підвищення ефективності управління оборотними коштами підприємств робили К. А. Колодзяжна [5], П. В. Круш [6], Л. В. Пельтек [7], А. М. Римарчук [8], Н. М. Філатова [9] та інші.

На цей час методичні положення та офіційні документи з нормування оборотних коштів не достатньо детально розроблені, не повністю відповідають рівню розвитку економіки і сучасним інформаційним технологіям та автоматизації систем управління. При управлінні оборотними коштами промислового підприємства контролюються такі показники, як обсяг виробництва та реалізації, структура оборотних коштів, відповідність фактичного рівня мінімальному рівню потреби підприємства в оборотних коштах, показники економічної ефективності використання оборотних коштів підприємства.

Оптимізація структури оборотних коштів і формування системи управління оборотним капіталом досить широка тема. Оптимізувати потрібно всі складові оборотних активів і короткострокових зобов'язань, оскільки чистий оборотний капітал дорівнює сумі оборотних активів за мінусом короткострокових зобов'язань. Оскільки нормативні методи управління є найбільш економічними, однак не отримали належного розвитку в системі менеджменту промислових підприємств, завдання розвитку розрахунку обґрунтованих норм та нормативів для визначення розміру оборотних коштів підприємства і відповідно підвищення ефек-

тивності управління ними є актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є розробка теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо використання економічних методів управління оборотними активами на промислових підприємствах, що мають різну рентабельність і коливання попиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оборотні кошти мають важливе значення в складі ресурсів промислових підприємств, оскільки від їх раціонального використання багато в чому залежить ефективність виробництва і фінансова стійкість підприємств.

Оборотні кошти промислових підприємств є вартість у грошовій формі, яка на відміну від існуючих визначень включає не тільки грошові кошти, а й додаткову вартість, авансовану в оборотні виробничі фонди й фонди обігу для забезпечення безперервного і стійкого їх кругообігу та необхідну для функціонування промислових підприємств і здійснення ними виробничої або іншої діяльності.

Автор статті виділяє цілий ряд організаційно-економічних проблем раціонального використання оборотних коштів, з якими стикаються виробники промислової продукції у ході своєї діяльності (рис. 1). При цьому під раціональним слід розуміти використання оборотних коштів у мінімальному, але достатньому для ефективного управління виробництвом обсязі.

На думку автора існує багато проблем раціонального використання оборотних коштів. Найбільш гострими вважаються такі: відсутність у багатьох промислових підприємств адекватної ринковим умовам системи планування забезпеченості виробничої діяльності основними елементами оборотних коштів, нераціональна структура оборотних коштів, високий рівень податків і ставок банківського кредиту, відсутність ефективної політики управління елементами обігових коштів, низький рівень забезпеченості якісними обіговими коштами, диспаритет цін на вітчизняну продукцію у порівнянні з імпортною, вдосконалення діючих і пошук нових джерел формування і поповнення оборотних коштів, а також недостатній рівень підтримки з боку держави.

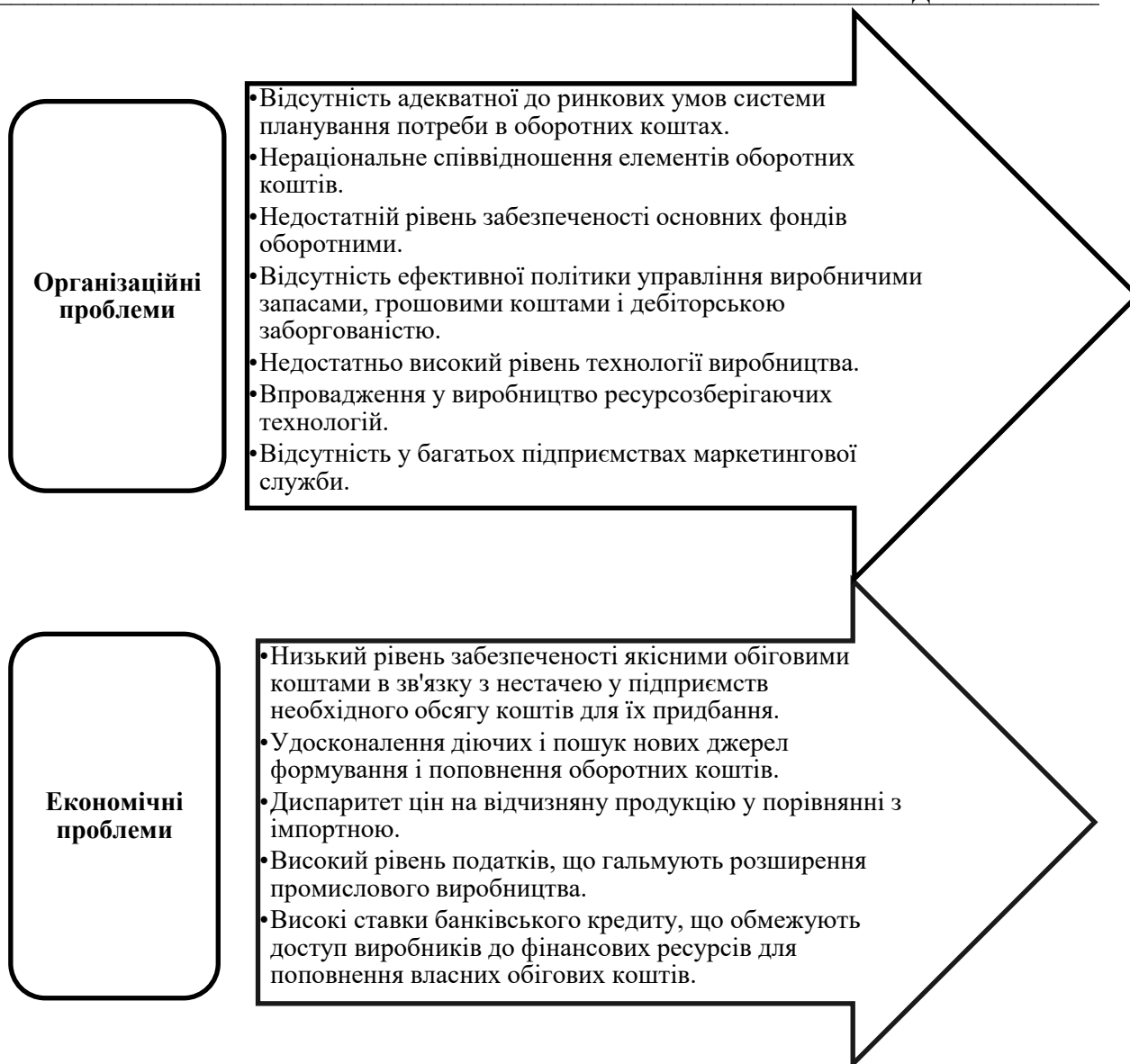

Рис. 1. Організаційно-економічні проблеми раціонального використання оборотних коштів

Особливості промислового виробництва позначаються і на структурі оборотних коштів підприємств галузі. Саме з цим пов'язане переважання виробничих оборотних фондів у загальній структурі оборотних коштів промислових підприємств Дніпропетровської області: 60–65 %.

Структура оборотних коштів на промислових підприємствах з різною спеціалізацією значно відрізняється (табл. 1).

Проведені дослідження в галузі забезпеченості виробників промислової продукції обіговими коштами показують, що в цілому підприємства Дніпропетровської області не мають у своєму розпорядженні достатнього обсягу оборотних коштів, необхідного для

ефективного ведення виробничої та збутової діяльності. Це призводить до того, що в джерелах формування оборотних фондів усе найчастіше велике значення надається довгостроковим кредитам і позикам.

На погляд автора статті, розробка досконалого механізму управління оборотними коштами промислового підприємства та ефективне використання його на практиці є вкрай актуальною проблемою в даний час, оскільки ефективне формування і регулювання оборотних коштів сприяє підтримці оптимального рівня ліквідності, забезпечує оперативність виробничого і фінансового циклів діяльності, тобто гарантує досить високу платоспроможність і фінансову стій-

кість промислових підприємств.

При організації процесу управління оборотними коштами велика увага повинна приділятися управлінню виробничими запасами, оскільки від раціонального їх використання багато в чому буде залежати ефек-

тивність виробничої діяльності промислових підприємств [7].

Базовий статичний стан системи управління оборотними активами поданий на рис. 2.

Рис. 2. Базовий статичний стан системи управління оборотними активами

На першому етапі в період створення промислового підприємства у нього немає оборотного капіталу та фондів, а є тільки грошові кошти у вигляді інвестицій, за рахунок яких можна створити оборотні фонди.

У базовому статичному стані оборотні активи складаються з оборотних коштів і фінансового капіталу. Структура оборотних коштів містить оборотні виробничі фонди (виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів), фонди обігу (готова продукція, товари відвантажені), грошові кошти та їх еквіваленти (кошти і дебіторська заборгованість).

Оборотні кошти включають елементи, які використовуються або потенційно, або можуть використовуватися для виробництва і реалізації промислової продукції.

Якщо оборотних фондів і фондів обігу створено більше, ніж необхідно, то частина їх (тобто лишок) розглядається як ресурси підприємства. Ресурси – це оборотні активи, які постійно або тимчасово не використовуються (у плановому періоді) та являють собою надлишок запасів матеріалів, сировини, готової продукції на складі та ін. [2].

В умовах сучасної конкуренції ресурси стають зайвим навантаженням для підприємства, тому необхідно керувати цією частиною оборотних активів. Будь-яке промислове підприємство повинно виявляти і звільнятися від частини оборотних активів, які не дають доходу (лежать без діла) і які не планується використовувати в плановому періоді. Ресурси доцільно трансформувати в

фінансовий капітал. Фінансовий капітал – це фінансові інструменти у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів, які приносять прибуток підприємству. Система управління оборотними активами, спрямована на звільнення від ресурсів, подана на рис. 3.

На підприємстві можливий перехід оборотних активів від структури трьох (оборотний капітал, ресурси, фінансовий капітал) до структури двох інтегральних елементів (оборотний капітал, фінансовий капітал) за допомогою системного планування оборотних коштів.

Завдання трансформації оборотних коштів реалізується поетапно. Для здійснення першого етапу пропонується визначити нормативну величину оборотних коштів за всіма елементами прямим рахунком. Це дозволить у плановому порядку довести оборотні кошти до нормативної величини. На другому етапі повинна забезпечуватися повна трансформація залишку ресурсів у фінансовий капітал. Використання системи матеріального стимулювання здійснюється за рахунок зниження величини й оптимізації структури оборотних коштів порівняно з нормативною величиною. На третьому етапі використовується модель вільного перетікання тимчасового надлишку оборотних коштів, що виникає через можливе зниження попиту на продукцію, у фінансовий капітал.

Описана вище модель передбачає можливість руху оборотного капіталу у фінансовий капітал і назад. При зростанні об-

сягу продажів і збільшення потреби в оборотному капіталі ця потреба повинна задовольнятися за рахунок зворотного переті-

кання фінансового капіталу в оборотний капітал.

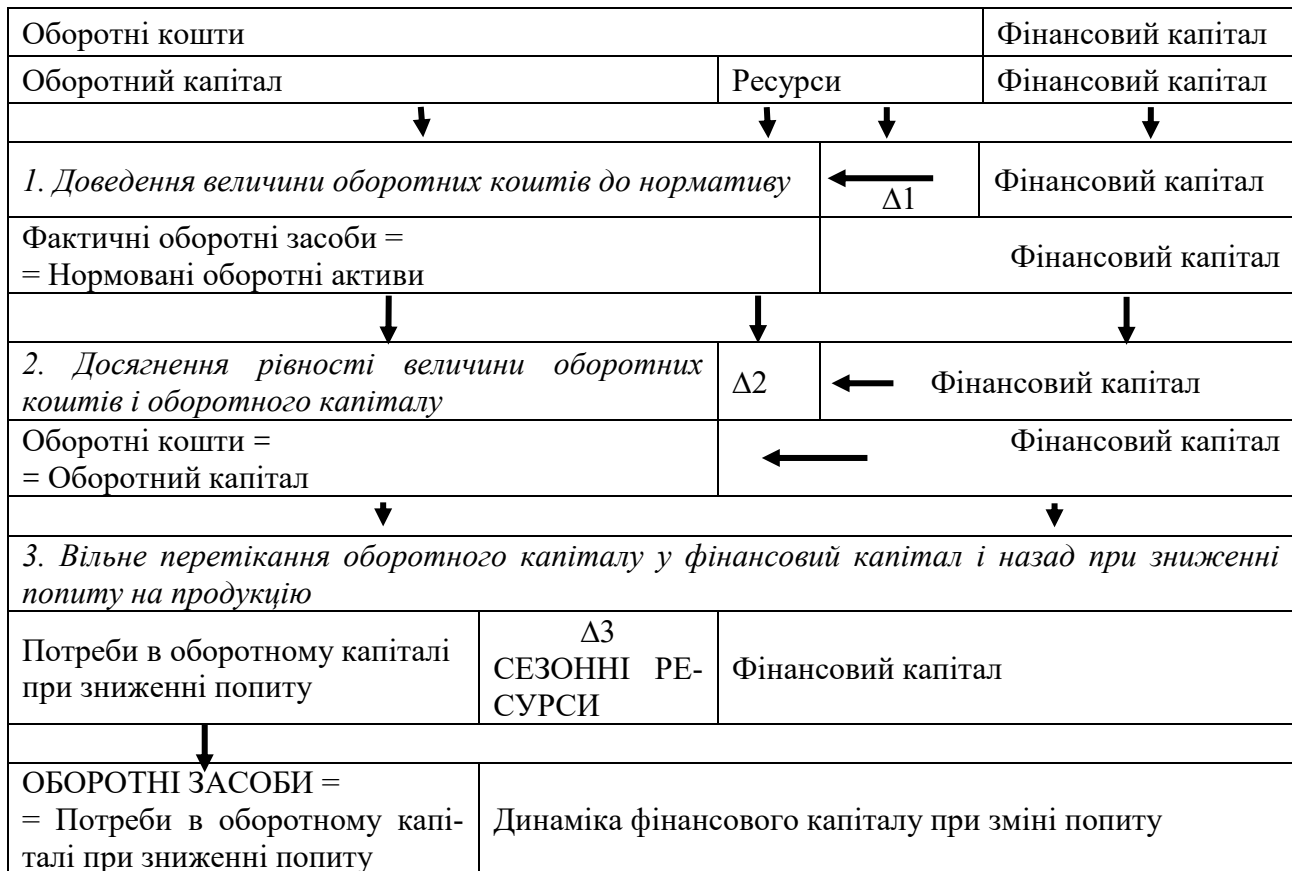

Рис. 2. Динамічний стан системи управління оборотними активами

$\Delta 1$ і $\Delta 2$ – ресурси в складі оборотних коштів, що трансформуються у фінансовий капітал на першій та другій стадіях упровадження концепції управління відповідно; $\Delta 3$ – сезонні ресурси, тимчасовий надлишок оборотних коштів, що виникає через зниження попиту на продукцію

Для планування величини оборотних коштів має бути критерій вибору методу їх нормування. При виборі методів досліджено кореляційно-регресивний зв'язок між оборотними активами і групою показників. Як аргумент виступає величина оборотних активів, за змінну величину прийнято: рентабельність продажів, фондівіддача, фондоозброєність праці, продуктивність праці й технічна озброєність праці [1].

Автором статті встановлено, що існує найбільший зв'язок між величиною оборотних активів і рентабельністю продажів. Чим менше рентабельність, тим точніше повинен бути розрахунок нормативу оборотних коштів.

На низькорентабельних промислових підприємствах доцільно встановлювати метод прямого рахунку (нормативний), що дозволяє визначити величину за всіма еле-

ментами оборотних коштів з метою виявлення резервів, оскільки підприємство не має можливості матеріально стимулювати виконавців.

На промислових підприємствах із середньою рентабельністю вибирається коефіцієнтний метод нормування. В цьому випадку необхідно інтегрувати елементи оборотних коштів у дві групи. Перша група повинна включати постійні за величиною елементи, друга – елементи оборотних коштів, потреба в яких безпосередньо залежить від зміни обсягів виробництва.

Це обумовлено тим, що диференційоване виявлення ресурсів оборотних коштів стає недоцільним, а розмір матеріального стимулювання виконавців, обумовлений ефектом масштабу виробництва, не буде залежати від скорочення потреби в оборотних коштах. Коригувати нормативну вели-

чину оборотних коштів виконавці будуть тільки за елементами, що залежать від зміни обсягу виробництва.

На високорентабельних промислових підприємствах нормативну потребу оборотних коштів раціонально визначати аналітичним методом. Для виконавців вона лінійно пропорційна зростанню обсягу реалізації. Це обумовлюється двома факторами. По-перше, повинен бути запущений механізм перетікання тимчасового надлишку оборотних коштів, що виникає через можливе зниження попиту на продукцію в фінансовий капітал. По-друге, резерви підприємства виявляються практично вичерпаними і стає доцільним матеріально стимулювати виконавців при скороченні потреби в оборотних коштах, обумовленої ефектом масштабу виробництва.

Величина рентабельності продажів може знижуватися через незалежні від підприємства причини, тобто за рахунок інфляції. Компенсація інфляційного знецінення оборотного капіталу може здійснюватися за рахунок власних коштів (чистого прибутку) і за рахунок позикових коштів у міру продажу продукції. При цьому прибуток, спрямований на компенсацію інфляції від знецінення капіталу, зменшує номінальне значення коефіцієнта рентабельності продажів як приховано, так і явно. Інфляційне знецінення за рахунок власних коштів (прибутку) знижує показник рентабельності приховано, а за рахунок позикових коштів – явно, оскільки плата за користування кредитами призводить до зростання витрат за рахунок віднесення відсотків за кредитами на собівартість. При цьому необхідно здійснювати номінальний і реальний розрахунок величини рентабельності продажів з урахуванням елімінування інфляції. Облік інфляції дозволить заповнювати авансовану вартість у виробничий кругообіг в повному обсязі й не викличе нестачу обігових коштів на підприємстві.

Облік оборотних коштів передбачає використання диференційованої облікової політики підприємства на етапах реалізації системи управління оборотними активами. Для підприємств збиткових і низькорентабельних доцільно вести облік методом ЛІФО, тобто за останньою вартістю факторів

виробництва. Для підприємств, що досягли середнього рівня рентабельності, доцільно вести облік за середньозваженими цінами факторів виробництва. Для підприємств з рентабельністю понад 20% пропонується вести облік методом ФІФО, тобто за першою вартістю факторів виробництва. Диференційована облікова політика в управлінні оборотними активами дозволить: використовувати адміністративні та економічні важелі при стимулюванні виконавців, зменшити потребу в кредитах банку і знизити запаси.

При раціональному управлінні оборотними активами відбувається перетікання оборотного капіталу у фінансовий і назад, збільшується прибуток підприємства, частина якого виступає джерелом стимулювання працівників, задіяних в управлінні оборотними активами підприємства.

Система матеріального стимулювання за підвищення рівня використання оборотних коштів поєднує моральне і матеріальне заохочення. На всіх етапах упровадження системи управління оборотним капіталом преміювання необхідно використовувати за умови виконання планових завдань рівня управління оборотними коштами [6]. Розмір фонду (величину) преміювання може бути визначений за формулою:

$$\Delta \Phi \Pi = \Pi_{\text{в}} \times \Pi \times k, \text{ грн.},$$

де $\Pi_{\text{в}}$ – питома вага фонду споживання у чистому прибутку; Π – додатковий чистий прибуток (від раціонального управління оборотними активами), який направляють на формування фонду споживання; k – підвищувальний коефіцієнт, що враховує важливість оптимізації оборотних активів, рекомендується в межах 1,2.

Розмір коштів, що спрямовуються на преміювання, регулюється керівництвом підприємства, виходячи з фінансово-економічної ситуації.

Висновки. Наявність у промислового підприємства достатніх оборотних коштів оптимальної структури – необхідна передумова для його нормального функціонування та фінансової стійкості в умовах ринкової економіки. В умовах конкуренції ресурси стають зайвим навантаженням для підпри-

емства, тому розроблено методику системного планування, обліку та контролінгу оборотних коштів, що дозволяє звільнитися від частини оборотних активів, що являють собою ресурси. При реалізації методики оборотні активи повинні перетворитися на два інтегральних елементи: оборотний і фінансовий капітали. Це забезпечує зростання їх вартості та ринкової вартості підприємства як об'єкта бізнесу, процес адаптації до змін економічної кон'юнктури, підвищення ефективності управління. Рекомендації щодо вибору облікової політики дозволяють впливати на динаміку виробничих запасів, використовуючи адміністративний вплив на низькорентабельних підприємствах з поступовим переходом на економічний вплив у міру розвитку бази для матеріального стимулювання.

Література

1. Зянько В. В. Шляхи підвищення ефективності управління оборотними коштами підприємств / В. В. Зянько, Н. М. Філатова // Економічний простір. – 2012. – № 62. – С. 186–193.
1. Череп А. В. Управління витратами суб'єктів господарювання: монографія у II ч.: Монографія. / Череп А. В. – 2-ге вид. – Харків : ІНЖЕК, 2007. – 360 с.
2. Партин Г. О. Управління витратами підпри-

ємства: концептуальні засади, методи та інструментарій : монографія / Г. О. Партин. – Київ : УБС НБУ, 2008. – 219 с.

3. Ясінська А. І. Сутність управління витратами на вітчизняних підприємствах [Електронний ресурс] / А. І. Ясінська // Національний університет «Львівська політехніка». – 2007. – Режим доступу: <http://vlp.com.ua/files/54.pdf>.

5. Колодязна К. А. Управління оборотними активами і їхня роль в діяльності підприємств / К. А. Колодязна // Торгівля і ринок України – 2009. – Т. 2. – С. 76–82.

6. Капітал, основні та оборотні засоби підприємства : [навч. посіб. за заг. редакцією П. В. Круш, О. В. Клименко, В. О. Гулевич]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 189 с.

7. Пельтек Л. В. Методологічні аспекти формування системи управління оборотними активами підприємства / Л. В. Пельтек., С. М. Писаренко // Вісник Запорізького національного університету. – 2013. – № 1(5). – С. 43–49.

8. Римарчук А. М. Економічна сутність оборотних активів та їх класифікація / А. М. Римарчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №7 (110). – С. 64–70.

9. Філатова Н. М. Особливості управління оборотними коштами підприємства в сучасних умовах господарювання / Н. М. Філатова // Регіональна науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів університету. – Вінниця. – 2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/allvntu/2012/inmen/txt/filatova.pdf>.

НАПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОБОРОТНЫМИ АКТИВАМИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Ю. В. Дубей, к. э. н., преподаватель, ГВУЗ «Национальный горный университет»

Разработана концепция управления оборотными активами на основе перехода финансового капитала в оборотный капитал и, наоборот, при изменении экономической конъюнктуры предприятия. Для реализации концепции разработана методика системного планирования, учета и контроллинга, в рамках которой предложены условия и критерии для обоснования и выбора метода нормирования оборотных средств. Разработан критерий выбора метода нормирования оборотных средств для обоснования последовательности перехода. В качестве критерия принята рентабельность продаж: на низкорентабельных предприятиях рекомендуется метод прямого счета по всем элементам оборотных средств; на предприятиях со средней рентабельностью дифференцируются элементы оборотных средств от объема производства; на высокорентабельных предприятиях рекомендуется линейный рост оборотных средств с ростом объемов производства.

Ключевые слова: оборотные активы, оборотный капитал, уровень управления, операционный цикл, финансовый цикл, методы нормирования, учетная политика, трансформация.

DIRECTIONS OF EFFICIENT MANAGEMENT OF CURRENT ASSETS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Yu. V. Dubiei, Ph. D (Econ.), Lecturer, SHEI «National Mining University»

The concept of current assets management is developed on the basis of the transition of financial capital into working capital and, conversely, when the economic conjuncture of an enterprise changes. To implement the concept, a methodology for system planning, accounting and controlling has been developed, within which conditions and criteria are proposed to justify and select a method for rationing current assets. A criterion for choosing a method for rationing current assets to justify the transition sequence has been developed. As a criterion, the profitability of sales is accepted: in low-profit enterprises, it is recommended to use the direct invoice method for all elements of working capital; at enterprises with an average profitability, the elements of working capital are differentiated from the volume of production; at highly profitable enterprises it is recommended that the linear growth of working capital be increased with the growth of production volumes.

Keywords: current assets, working capital, management level, operational cycle, financial cycle, methods of rationing, accounting policy, transformation.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Швецом В. Я.

Надійшла до редакції 13.01.2018.

Л. Г. Соляник, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», l.g.s@ua.fm

У статті визначено основні тенденції фінансового забезпечення інноваційного розвитку України в умовах глобалізації, оцінено вплив інновацій на економічне зростання країни, виявлено ключові проблеми функціонування діючого фінансового механізму управління інноваціями в контексті соціально-економічного розвитку країни. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо формування й ефективної дії інвестиційно-фінансового механізму з урахуванням світових тенденцій і вітчизняних реалій на основі одночасного використання, адаптивності й гнучкості застосування різних наукових методів, фінансових важелів й інструментів формування й використання інвестиційних ресурсів в країні.

Ключові слова: інноваційна спроможність, механізм фінансування інноваційної діяльності, важелі фінансового регулювання.

Постановка проблеми. Сучасна Україна є надзвичайно відкритою економікою (обсяг зовнішнього боргу станом на початок 2017 р. досяг 45604,6 млн. дол. США, в обсязі боргу частка недержавного сектора становила 76%, більша частина – це позики комерційних банків) та в значній мірі залежить від дії екзогенних факторів, що в короткостроковій перспективі означає її суттєву залежність від зовнішнього попиту, динаміки цін на світових ринках та обсягів зовнішнього фінансування. Наявність коефіцієнта відкритості внутрішнього ринку України з середнім тарифом імпортного мита 4,5% (за даними СОТ), який є нижчим, ніж тарифи більшості країн-торгівельних партнерів України, означає посилення конкуренції для українських виробників не тільки на зовнішніх, але і на внутрішньому ринках. Подальше використання витратної економічної моделі, відсутність стимулів до інноваційних процесів обумовлюють не конкурентоспроможність української економіки. За таких умов відновлення економічного зростання в Україні вимагає побудови нової моделі економічного розвитку, заснованої на інвестиційних засадах, глибокій інтеграції промислового потенціалу з екологічною та соціальною складовими виробничого процесу. При визначенні стратегії економічного розвитку України необхідно орієнтуватися на поступовий еволюційний тип інноваційного розвитку країни, що передбачає поступально-прогресивне нарощування темпів

науково-технічного прогресу та макроекономічного зростання економіки, враховуючи загальні тенденції світового економічного зростання. Успішна реалізація такої стратегії потребує створення дієвого інвестиційно-фінансового механізму, який би забезпечив перманентне надходження достатніх фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм на всіх стадіях інноваційного процесу, поєднуючи всі можливі джерела фінансування та їх розподіл між стадіями інноваційного процесу в оптимальному співвідношенні.

На жаль, система й механізм державного управління інноваціями, які було створено в результаті численних реформувальних заходів, поки що не довели свою ефективність. Тому проблема формування ефективної системи фінансових важелів й інструментів в контексті основних тенденцій й ключових проблем функціонування діючого фінансового механізму управління інноваціями є на сьогодні однією з найактуальніших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним і практичним аспектам інноваційного розвитку країни у нестабільній економічній системі та його фінансового забезпечення присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, як Амоші О.[1], Возняк Г. [2], Гальчинського А.[3], Гееця В.[4], Косової Т.[5] Шумпетера Й.[6] та ін. Аналіз представлених у літературі наукових підходів дозволив зробити висновок, що існують проблеми

щодо створення дієвого механізму фінансування інноваційних програм в умовах нестабільного середовища: бюджетних коштів недостатньо, а господарюючі суб'єкти практично не зацікавлені у дорогих венчурних і довготривалих інноваційних програмах.

Доцільно продовжувати наукові пошуки в теоретичному та практичному напрямках щодо вибору методів, фінансових важелів й інструментів формування й використання інвестиційних ресурсів в країні.

Актуальність і недослідженість вказаних проблем визначили вибір теми даної публікації.

Формулювання мети статті. Метою статті є висвітлення результатів наукового дослідження щодо визначення основних тенденцій та ключових проблем фінансування інноваційного розвитку України в умовах глобалізації, оцінки впливу інновацій на економічне зростання країни, обґрунтування практичних рекомендацій щодо формування й ефективної дії інвестиційного фінансового механізму з урахуванням світових тенденцій і вітчизняних реалій.

Інформаційну базу дослідження склали дані офіційної звітності Державного комітету статистики України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та Світового банку про макроекономічні показники розвитку України та інших держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова економіка вже не перший рік перебуває у стадії загального гальмування економічного зростання через фактори, зумовлені структурною кризою усього світового господарства. З проявами такої кризи були застосовані фінансові інновації – політика фінансiалiзацiї. Це певним чином загальмувало прояви кризи, але зумовило певну нестабільність. За підсумками 2010–2015 рр. світова економіка так і не вийшла на середньорічні докризові показники. За прогнозами Світового банку, ні в 2017 р., ані в середньостроковий період 2017–2020 рр. економіка світу так і не досягне докризових темпів економічного зростання. Не очікується виходу темпів зростання ВВП на докризовий рівень ані в країнах ЄС-28, ані в Китаї, а темпи зростання економіки США за період 2016–2020 рр. досягнуть рівня 2,4 проти 2,3% у період 2002–2008 рр. Темпи

зростання експорту товарів і послуг у світі в період 2016–2020 рр. прогнозують на рівні 4,2 проти 6,7% у 2002–2008 рр., а в 2016 р. вони дорівнюватимуть прогнозованим темпам зростання ВВП.

Таким чином, зважаючи на ситуацію в економіці світу та очікування на майбутнє, за висновками Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), можна зробити висновки, що стратегія економічного розвитку, яка спиралася на експорт, себе вичерпала. Країни досягнуть кращих результатів, якщо у своїх стратегіях щодо економічного зростання орієнтуватимуться на більш важливу роль підвищення попиту на внутрішньому ринку, зростання заробітної плати, зміцнення державного сектора та на задоволення попиту за рахунок розвитку внутрішнього виробництва в тих видах діяльності, які належать до переробної промисловості. Але слід урахувати, що віддача від них підвищується тільки на основі «технологічної креативності», що з часом посилить і роль експорту.

Розгортання фінансової кризи на тлі структурних деформацій української економіки, пов'язаних з її низькою продуктивністю, високою енергоємністю, технологічною неоднорідністю та відсталістю, переважанням сировинного не диверсифікованого експорту, зумовлює необхідність підвищення конкурентоспроможності реального сектора та ролі інновацій і трансферу технологій у його відродженні.

За даними ЄС, Україна потребує модернізації інфраструктури та адміністративного і судового управління, освітніх установ, промисловості. За оцінками Європейського банку розвитку, її вартість становить близько 100 млрд євро [7]. Експерти з парламенту Німеччини, які вивели такі цифри, звертають увагу, що подібні трансфери на перебудову не можуть бути здійснені за відсутності стійких реформ та конституційних практик. Це обумовлює необхідність опрацювання до найдрібніших деталей і оновлення системи комплексного моніторингу реформ, що повинно стати істотними умовами для надання Україні грошової допомоги [7]. Незважаючи на певний песимізм в оцінках економіки України у 2016р., у нас є суттєво важлива перспектива для зростання

у довгостроковому відношенні. Так, за оцінками, оприлюдненими на Давоському форумі, суттєво зріс інноваційний потенціал України: з 82-го місця вона перемістилась на 52-ге місце у світі. До того ж, за версією Bloomberg, у рейтингу 50 найбільших інноваційних економік світу Україна займає 41-ше місце, хоча програє своїм найближчим сусідам – Польщі, Угорщині, Словенії, Чехії. Водночас суттєво їх випереджає і посідає 5-те місце серед цих же 50 країн за так званим науковим капіталом (Tertiary efficiency) [9]. Якість системи освіти в Україні зросла на 18 пунктів з 72-го на 54-те місце, хоча проблемною залишається професійна підготовка кадрів. За оцінками Всесвітнього економічного форуму, займаючи 10-те місце у світі за відсотком населення з вищою освітою, Україна має порівняно низький рівень підготовки кадрів щодо їх функціональної грамотності, що вимагає першочергово звернути увагу на підготовку кадрів з управління, оскільки наразі у нас значний дефіцит кадрів для виконання таких його ключових функцій, як адміністративна, виконавчо-розподільча, координаційно-комунікативна, контрольна, проектувально-планувальна, організаційна і мотиваційна.

Слід зазначити, що інноваційна діяль-

ність в Україні набуває особливого значення не тільки у високотехнологічних, а й у традиційних секторах економіки. Охопивши різні аспекти ринкових відносин (виробничі, підприємницькі, соціальні, науково-технічні та маркетингові), інноваційний процес сприяє зростанню промислового виробництва, підвищенню продуктивності праці, залученню нових резервів до виробничої сфери. На жаль, реалії сучасної економічної ситуації в Україні полягають у тому, що на відміну від розвинених країн, які до 85–90% приросту ВВП забезпечують за рахунок так званих «інтенсивних факторів», включаючи інновації, Україна недостатньо використовує свій інноваційний потенціал. Продовжує деградувати ринок науково-технічної продукції внаслідок незначного попиту на інноваційні розробки через низьку платоспроможність вітчизняних споживачів.

Як відомо, головною передумовою впровадження результатів наукового пошуку у реальному секторі і їх комерціалізації є сприятливе середовище для інноваційного розвитку, якість якого в Україні покращується дуже повільно. Складові індексу технологічної готовності України представлено в табл. 1 [10].

Таблиця 1

Складові субіндексу технологічної готовності України

Субіндекс	2014		2015		2016	
	місце	індекс	місце	індекс	місце	індекс
Технологічна готовність (оснащеність новими технологіями)	83	3,4	82	3,5	81	3,6
1.Доступність найсучасніших технологій	92	4,5	96	4,6	80	4,8
2. Використання технологій на рівні підприємства	96	4,4	82	4,6	69	4,8
3.Трансфер прямих іноземних інвестицій та технологій	124	3,8	124	3,8	109	4
4.Користувачі Інтернету	70	33,5	92	23	88	30,6
5.Кількість користувачів високошвидкісного Інтернету	71	4,2	59	8,1	69	7
6. Інтернет-зв'язок	96	2,1	77	2,6	86	9,8

Дані табл. 1 демонструють, що за інноваційними факторами (оснащеністю новими технологіями) у 2016 р. Україна посіла 81 місце у групуванні країн, поліпшивши свій результат на 1 позицію порівняно з попереднім роком. За якістю середовища для

інновацій – 79 місце серед 144 країн (74 у 2015 році) (табл.2). Це зумовлене погіршенням стану щодо спрямування витрат підприємств на НДДКР – 104 місце серед 144 країн, державних закупівель високотехнологічної продукції – 97 місце, якості надання по-

слуг науково-дослідних інститутів – 64 місце і відсутністю кваліфікованих наукових та інженерних кадрів (25 місце), що нівелює зусилля до економічного стимулювання розвитку інновацій і трансферу технологій.

Результати досліджень (рис.1) свідчать про відсутність економічного зв'язку та незначну роль державних закупівель високотехнологічної продукції в забезпеченні інноваційної спроможності України при до-

статньо високій степені залежності (коефіцієнт кореляції – 0,79, коефіцієнт детермінації – 0,63) інноваційної спроможності країни від витрат підприємств на НДДКР. Це підтверджує велику значимість здійснення підприємствами витрат на НДДКР та впровадження ефективного механізму фінансування інноваційних проектів на національному, регіональному та мікро-рівнях.

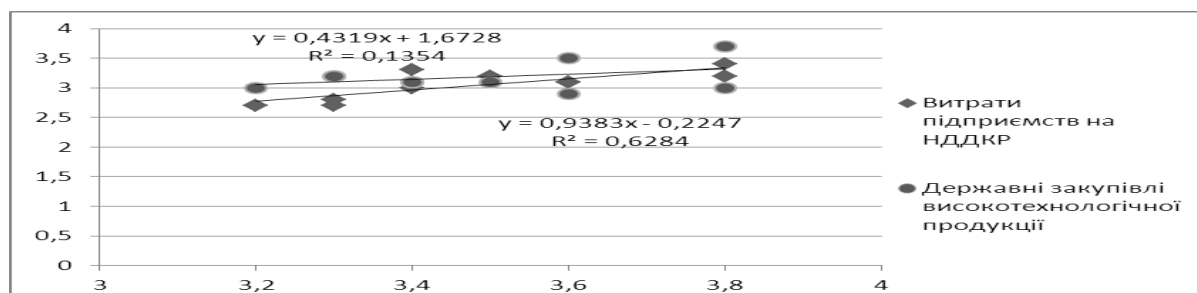

Рис.1. Залежність індексу інноваційної спроможності України від державних закупівель високотехнологічної продукції та витрат підприємств на НДДКР

Інвестиційний процес в Україні в теперішній час не виконує функцію сприяння оновленню виробничої бази на інноваційній основі, результатом реалізації якої мала б стати структурна перебудова національної економіки у напрямі формування виробництв з довгостроковими інноваційними конкурентними перевагами. Про це свідчать дослідження щодо інноваційного шляху розвитку України. За останні роки рівень інноваційної активності промислових під-

приємств суттєво знижується. Так, у 2016 р. інноваційною діяльністю у промисловості України займалося близько 9% від їх загальної кількості, в 2015 р. – 17,3%, а в 2000 р. питома вага підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, становила 18% (рис. 2). Для порівняння у США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційних підприємств становить 70–80% від їх загальної кількості.

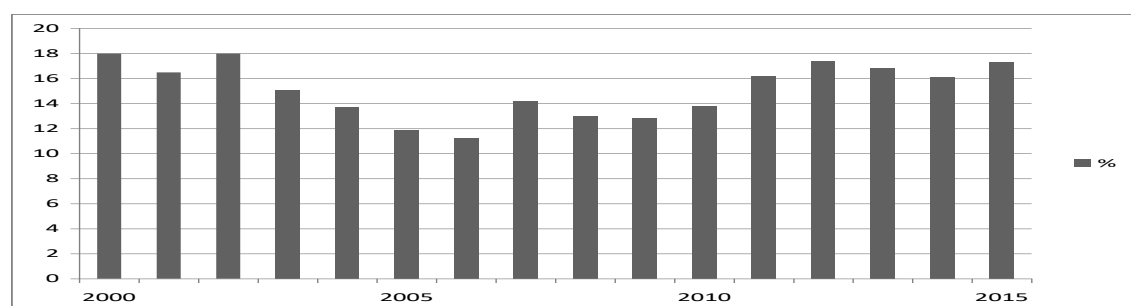

Рис.2. Динаміка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, % (складено за даними [11])

Інноваційні процеси у промисловості мають переважно екстенсивний характер, і нові види продукції освоюються в основному шляхом використання науково-технічних надбань попередніх років. Внаслідок цього частка України у світовому обсязі торгівлі високотехнологічною наукомісткою про-

дукцією залишається дуже незначною – лише 0,1%, що на порядок менше, ніж у Польщі, і на 2 порядки – ніж у Німеччині. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств спричинила зниження обсягів реалізованої інноваційної продукції в промисловості майже у два рази: з 42386,7 млн.

грн. в 2011 р. до 20526,5 млн. грн. у 2016 р. (рис. 3).

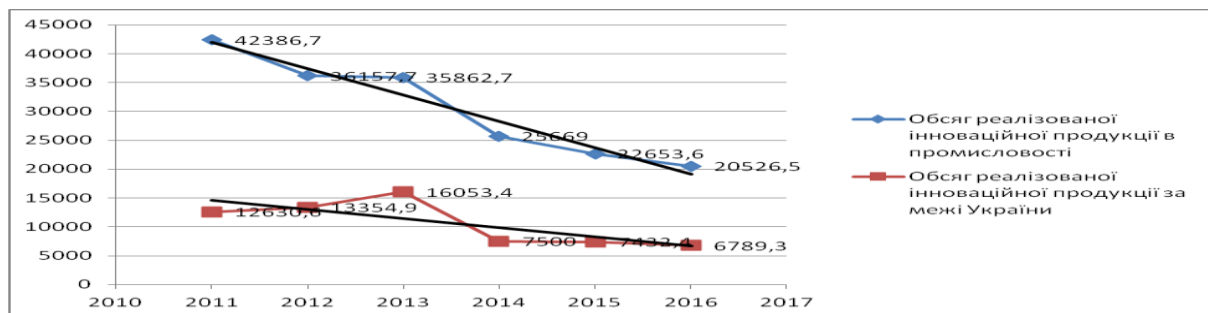

Рис. 3 Обсяги реалізованої інноваційної продукції в промисловості України, млн. грн.
(складено за даними [11])

У загальному обсязі реалізованої продукції переробної промисловості частка видів діяльності з високим рівнем технологій у 2013 р. становила лише 3,9%. Значною мірою це є наслідком структурних диспропорцій в інвестиційній діяльності. Так, у 2011–2013 рр. на види економічної діяльності з високим рівнем технологій припадало лише 2,0–3,3% витрат на капітальні інвестиції переробної промисловості, а з низьким – 39,4–

40,6%. Загалом більша частина капітальних інвестицій у цей період надійшла в галузі з низьким і середнім рівнем технологій – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (крім машин і устаткування). Рівень наукоємності виробництва в Україні залишається низьким, а його динаміка в промисловості в останні роки була негативною (табл. 2).

Таблиця 2

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, (%)	14,3	14,6	11,5	10	8,2	10	11,5	10,8	10,7	11,5	12,8
Освоєно інноваційні види продукції, найменувань	19484	22847	7416	3978	3152	2408	2526	2446	2685	2408	3238
Кількість освоєних нових видів техніки, найменувань, (одиниць)	610	520	710	769	657	786	881	758	641	663	897
Кількість упроваджених нових технологічних процесів, (одиниць)	1421	1142	1482	1727	1808	1145	1419	1647	1893	2043	2510
із них – мало-відходних, ресурсощадних	469	430	606	645	690	424	634	680	753	479	517

Загальна кількість впровадження нових видів технологічних процесів в промисловості України у 2008 р. становила 1482

процеси, а у 2016 р. зросла до 2510 процесів. Обсяги впровадження виробництва інноваційних видів продукції переробної промис-

ловості України у 2016 р. зросли до 3238 найменувань, але це втричі нижче показника 2008 р. (коли було створено 7416 найменувань інноваційної продукції) (рис.4). Отже, результативність інноваційної діяльності в Україні не відповідає вимогам забезпечен-

ня стабільного інноваційного розвитку країни. Водночас використання інноваційних технологій та випуск оновленої продукції у промисловості є передумовою її відродження та підвищення конкурентоспроможності.

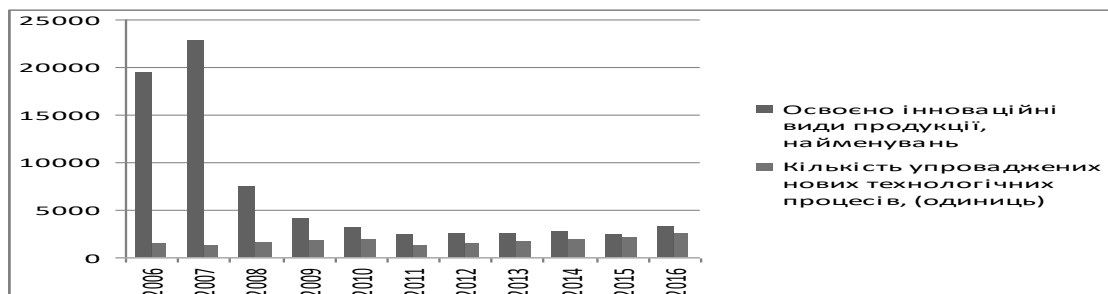

Рис. 4. Впровадження інновацій у промисловості у 2006–2016 рр [11]

Важливою складовою аналізу інноваційної діяльності є дослідження джерел фінансових ресурсів, залучених на інноваційні цілі підприємств. Реалізація євроінтеграційних намірів України стане можливою лише за умови мобілізації та ефективного спрямування значних інвестиційних ресурсів у розбудову промислового комплексу, який має стати рушійною силою економічного зростання в Україні.

Вітчизняні суб'єкти господарювання в умовах невизначеності стикаються з такими серйозними факторами, які перешкоджають здійсненню інноваційної діяльності: нестача власних коштів, значні витрати на нововведення, недостатній рівень фінансової підтримки держави, високий фінансовий ризик. Слід зазначити, що

розвиток інноваційної діяльності як на рівні підприємства, так і на рівні всієї держави, передбачає створення збалансованої системи фінансування, побудованої на принципах: обґрунтованості та юридичної захищеності прийомів та механізмів; множинності джерел фінансування; адаптивності та гнучкості реакцій системи фінансування на змінні умови зовнішнього середовища з метою максимальної підтримки ефективності.

На сучасному етапі розвитку глобальною тенденцією є зростання витрат на ННТД з метою створення та подальшої комерціалізації наукових знань. Зростають як абсолютні витрати на наукову і науково-технічну діяльність (далі – ННТД, так і відносні – їх питома вага у ВВП (рис.5).

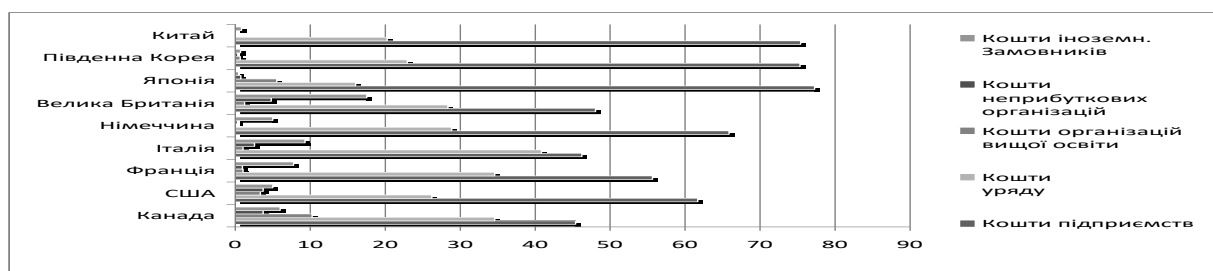

Рис 5. Джерела фінансування ННТД у розвинених країнах у 2014 р., %
(розраховано за даними [12])

Так, упродовж 2000–2011рр. у країнах ОЕСР наукомісткість ВВП зросла з 2,17 до 2,40 %, у країнах ЄС (28) – з 1,74 до 1,98%, у т.ч. ЄС-15 – з 1,85 до 2,13%, у Китаї – більш ніж подвоїлася, збільшившись з 0,90 до 1,98%.

Як свідчать результати досліджень, через ризикованість ННТД для її фінансування використовуються переважно внутрішні джерела – власні кошти підприємств та залучений капітал, що під силу лише потужним великим підприємствам (зокрема

ТНК), які спроможні взяти на себе інвестиційні ризики. Основним джерелом фінансування ННТД у країнах ОЕСР є власні кошти підприємств, на які припадає від 42 до 78% його сукупних обсягів. Для фінансування ННТД використовуються також приватні заощадження, які залучаються через неформальні відносини (капітал так званих «бізнес-ангелів» та «інсайдерів»).[13]).

В Україні спостерігається тривала нестача фінансових ресурсів для здійснення й активізації інноваційної активності підпри-

ємств, що гальмує модернізацію виробничого потенціалу промисловості. Так, близько 16,3% підприємств вказують на нестачу фінансових ресурсів як основний чинник, який перешкоджає здійсненню інноваційної діяльності.

Аналізуючи динаміку фінансування інноваційної діяльності протягом 2000–2015 рр., можна зробити висновок, що воно є досить нерівномірним: від активізації та зростання у 2008 та 2011 роках до значного падіння у 2012–2014 рр. (рис.6) [11].

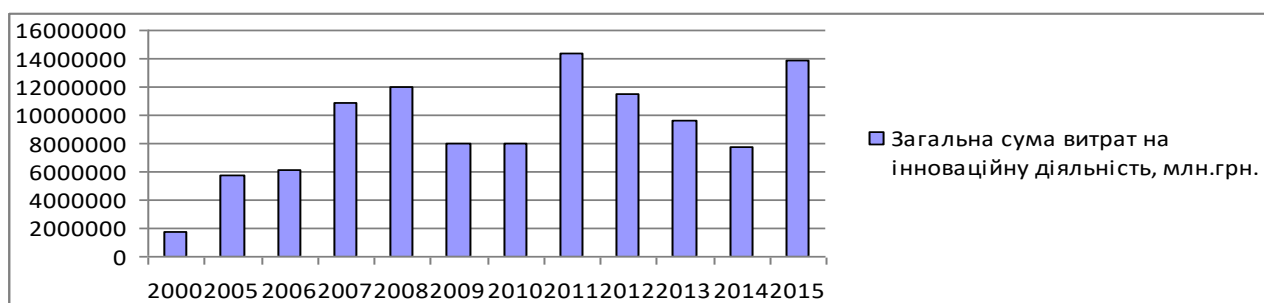

Рис. 6. Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності в Україні (розроблено за даними [11])

Ключовими джерелами фінансування інноваційної діяльності є власний капітал підприємств та позичкові кошти, що в цілому відповідає загальносвітовим тенденціям інноваційного фінансування. Але на відміну від розвинених країн світу, визначальними тенденціями фінансового забезпечення інноваційної діяльності є обмеженість власних фінансових ресурсів її суб'єктів та відсутність множинності джерел фінансування, зокрема, в результаті неефективного функ-

ціонування фондового ринку в країні. Для визначення ролі емісійної діяльності підприємств на фондовому ринку в процесі фінансового забезпечення їх інноваційного розвитку з використанням методів математичної статистики встановлено залежність обсягів інвестицій в основний капітал від емісійної активності суб'єктів господарювання, яка характеризується функцією $y = 3,6934x + 140519$ (рис. 7).

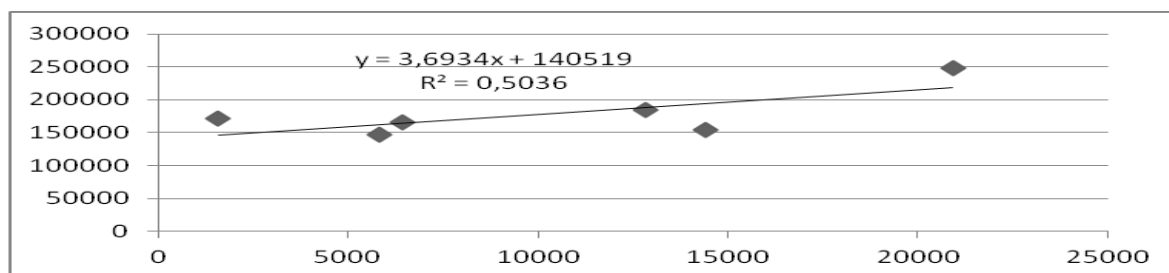

Рис. 7. Залежність обсягів інвестицій в основний капітал від емісійної активності суб'єктів господарювання в Україні за 2011–2016 рр.(розроблено за даними [14])

Низький показник коефіцієнту детермінації (0,5036) регресійної моделі свідчить про те, що емісійна діяльність суб'єктів господарювання щодо випуску акцій не викликає відповідного зростання капітальних ін-

вестицій на підприємствах, тобто залучений капітал не має цільової спрямованості щодо оновлення й модернізації виробництва та не сприяє нарощуванню їх інноваційного потенціалу.

На власні кошти підприємств припадає значна частина сукупного обсягу фінансування інноваційної діяльності підприємств. Упродовж 2000–2015 рр. частка власних

коштів підприємств досягала значень 85–88% (у 2005–2006 рр.), а у 2015 р. їх питома вага становила 97%, що на 17,5% більше, ніж у 2000 р. (рис.8).

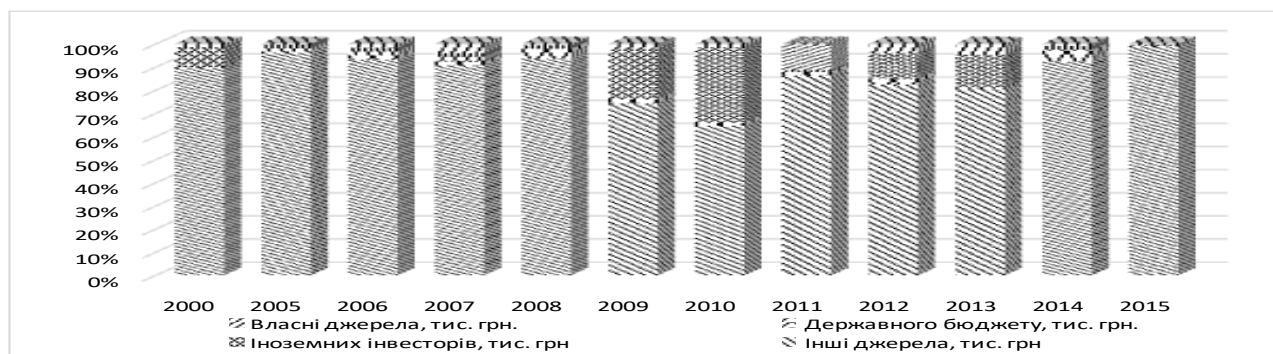

Рис. 8. Розподіл джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні за 2005–2015 рр. (розроблено за даними [7])

Дискретні зміни у витрачанні власного капіталу на інновації спричинені нестабільністю фінансового стану виробничих підприємств, яка посилюється внаслідок стагнації промислового виробництва і низької прибутковості діяльності багатьох підпри-

ємств (рис.9). Але слід підкреслити, що у період 2014–2016 рр. відбулось зростання показника рентабельності операційної діяльності у порівнянні з 2009 роком більш, ніж вдвічі, що і сприяло зростанню власного капіталу у промисловості.

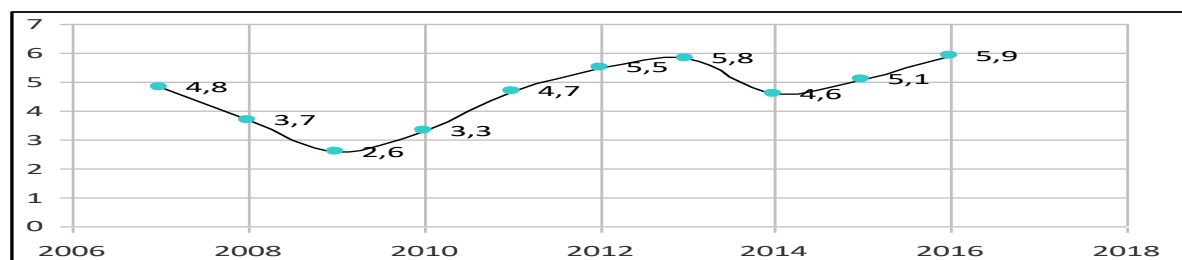

Рис. 9. Динаміка рентабельності операційної діяльності у промисловості в Україні

Враховуючи домінуючу на сучасному етапі розвитку економіки України роль власного капіталу в процесі інноваційного фінансування промислових підприємств, проведемо дослідження залежності рентабельності операційної діяльності промислових підприємств від рівня та характеру їх інноваційного фінансування за період 2000–2015 рр., що сприятиме розробці дієвого механізму управління фінансовими результатами (рис.10).

Виявлено пряму залежність рентабельності операційної діяльності від обсягів фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, що підтверджується високими значеннями множинного коефіцієнту кореляції 0,86 та коефіцієнтом детермінації 0,87, який є характеристикою високої

достовірності досліджуваних тенденцій. При збільшенні обсягів інноваційних витрат на 1% рентабельність операційної діяльності зростає тільки на 0,0066%, що свідчить про неможливість за даного рівня інноваційних витрат здійснити модернізацію та інноваційну розбудову промислового комплексу України в масштабах, які забезпечили б перехід до 5-го та 6-го технологічних укладів з відповідним зростанням прибутковості й конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Недостатність поточного рівня фінансування підтверджується даними про те, що у загальній сумі витрат на виробництво і реалізацію промислової продукції витрати на інноваційну діяльність не перевищували 1,0–1,6% (упродовж 2005–2014 рр.). За таких обсягів фінансування практично

неможливе розширене інноваційно-технологічне відтворення промислового виробництва та здійснення реструктуризації еко-

номіки на основі впровадження науково-технічних досягнень.

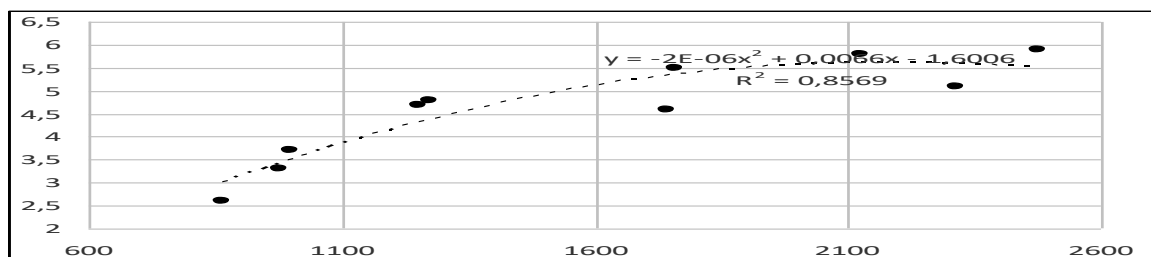

Рис. 10. Залежність рентабельності операційної діяльності промислових підприємств від обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт

Сучасні реалії є такими, що спрямовувати значний обсяг власних коштів на розвиток, зокрема й на інноваційну діяльність, можуть собі дозволити далеко не всі підприємства. Отже, останнім часом в Україні спостерігається тенденція до зменшення частки приватного сектора в забезпеченні витрат на ННТД. Для порівняння зазначимо, що частка інноваційних витрат у сукупній сумі продажів компаній у країнах становить: 3,2% (у Німеччині), 4,5% (у Південній Кореї), 5,8% (у Канаді), 6,7% (у Швеції) [15].

У ринковій економіці інноваційний процес повинен спиратися на конкурентне ринкове середовище, а роль держави полягати у захисті та фінансовій підтримці інноваційно активних підприємств. В Україні державна підтримка інноваційної діяльності здійснюється у різних формах – прямого бюджетного фінансування, сприятливої кредитної, податкової і митної політики, створення спеціалізованих державних (комунальних) інноваційних фінансово-кредитних установ, надання державних гарантій комерційним банкам, які здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів тощо. Пряме фінансування з державного і місцевих бюджетів є досить обмеженим і зазвичай стосується невеликого кола інноваційно активних підприємств (2,0–3,0% від їх загальної кількості), що підтверджують результати досліджень динаміки структури джерел фінансування інноваційної діяльності. Так, питома вага коштів державного бюджету у загальній структурі фінансування інноваційної діяльності в 2015 р. становила 0,5% [11]. Це суттєво нижчий показник, ніж у 2014 р. з питомою вагою бюджетного фінансування 4,5%.

Таке значення є недостатнім для стимулювання суб'єктів господарювання в інноваційній сфері і примушує підприємства, які мають інноваційний потенціал, використовувати інші зовнішні джерела для залучення фінансових ресурсів з метою здійснення інноваційної діяльності. Слід зауважити, що навіть ці обмежені кошти не спрямовуються у визначені державою пріоритетні напрями інноваційної діяльності, значна їх частина надається добувним підприємствам, низько технологічним і середньо низько технологічним виробництвам (металургії, хімії). Державне фінансування інноваційної діяльності спрямоване на розвиток автотранспортних засобів, на розвиток комп'ютерної, обчислювальної техніки, хімічної промисловості та розвиток постачання електроенергії, газу. Так, у 2014 р. основна частина коштів державного бюджету була спрямована на розвиток автотранспортних засобів у сумі 334530,5 тис. грн. (97%); у 2015 р. – на підтримку інноваційного розвитку комп'ютерної, обчислювальної техніки (31167,4 тис. грн., 57%), хімічної промисловості (15750,4 тис. грн., 27%) та розвиток постачання електроенергії, газу (7312,7 тис. грн., 13%). [16]. Такий галузевий розподіл коштів консервує існуючу застарілу технологічну структуру виробництва і не сприяє прогресивним структурним зрушенням.

Реалізація комплексного підходу до інноваційної політики потребує доцільності визначення ефективної пропорції розподілу витрат між науковою та інноваційною діяльністю. Як свідчить досвід розвинених країн – ця пропорція становить у середньо-

му 1:10. В Україні в 2015 р. витрати на наукову та інноваційну діяльність співвіднесено як 1:1,4, у 2016 р. – як 1:1,9. Це засвідчує незбалансованість обсягів фінансування між різними етапами інноваційного процесу. Відомо, що для забезпечення пріоритетного науково-технологічного розвитку будь-якого суспільства необхідно виділяти на науку близько 3% від ВВП. З зарубіжного досвіду таких розвинених країн як США і Японія, які фінансують науку на рівні 3% ВВП і вище, з бюджету на цю мету виділяють кошти до 0,5% від ВВП лише на фінансування фундаментальних досліджень. Решта коштів наука одержує від виробничого сектору й бізнесу, будучи невід'ємною складовою інноваційного комплексу: виробництво – наука – освіта – бізнес [16].

Отже, основним завданням державної політики щодо фінансового забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності повинно стати пом'якшення інвестиційних ризиків і надання додаткових стимулів, за умови їх участі у фінансуванні інноваційних проектів власним капіталом з урахуванням етапів інноваційного процесу. Фінансування за ра-

хунок бюджету має бути спрямоване переважно на розвиток фундаментальних досліджень.

Високий ступінь залежності макроекономічної стабільності в Україні від надходження коштів МВФ та країн-донорів і в 2018 р. зумовлюватиме продовження політики подальшого стиснення національної бюджетної і фінансової системи, що триматиме економіку в депресивному стані.

У річному вимірі 2018 року на динаміку зростання вітчизняної економіки майже не впливатимуть інноваційні фактори, оскільки піднесення інвестиційної активності не спостерігатиметься. Через дефіцит коштів бюджету в середньостроковій перспективі можна розраховувати поки що на збільшення випуску насамперед військово-технічної продукції та озброєння, які можуть мати високий рівень інноваційної складової і, крім потреб української армії, задовольнити попит і на зовнішніх ринках.

Як свідчить світовий досвід, підвищення інноваційної активності підприємств неможливо без залучення іноземних інвестицій (табл.3).

Таблиця 3

Обсяги фінансування іноземними інвесторами інноваційної та науково-технічної діяльності в Україні впродовж 2011–2016 рр.

Показники, млн. грн	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Обсяг фінансування наукових та науково - технічних. робіт	1001	979	1254,9	1743	2316	2478
Обсяг фінансування інноваційної діяльності	176,2	322	115,4	1513	2411	56,9

Безпосереднє інвестування іноземного капіталу в економіку країни є переважним, ніж надання кредитів, що збільшують зовнішній державний борг країни разом з витратами щодо його обслуговування. За рахунок коштів іноземних інвесторів у 2016 р. профінансовано 56,9 млн грн витрат на інноваційну діяльність (0,4% загального обсягу фінансування інноваційної діяльності), що на 2354,5 млн. грн. менше від попереднього року (табл.4). При цьому, з країн Європейського Союзу отримано 26670 млн. дол. США (70,1 % загального обсягу). До п'ятірки основних країн-інвесторів, які формують майже 78,4 % загального обсягу прямих інвестицій станом на 01.04.2017 р.,

входять Кіпр (36,5 % загального обсягу інвестування або 9727,1 млн дол. США), Нідерланди (23,3 % або 6207,2 млн. дол. США), Велика Британія (7,5 % або 1999 млн. дол. США), Німеччина (6,2 % або 1665,2 млн дол. США), Франція (4,9 % або 1304,0 млн. дол. США) [17]. Обмеженість потенційних можливостей національних фінансових джерел забезпечення інноваційного процесу зумовлює актуальність пошуку і необхідність залучення іноземних джерел фінансування.

Висновки. Результати досліджень свідчать, що в Україні система фінансування інноваційної діяльності як складовий елемент фінансової політики держави, функці-

онує не ефективно й не сприяє структурній перебудові національної економіки та її переходу на інноваційну модель розвитку. Незважаючи на високу питому вагу власних джерел у загальній сумі фінансування інноваційної діяльності, їх абсолютний обсяг є незначним, що пов'язано із низькою рентабельністю операційної діяльності підприємств реального сектора. Вітчизняні та іноземні інвестори накладають фінансові ресурси в розвиток високих технологій в Україні, зважаючи на високу ризикованість інноваційної діяльності, нестабільну фінансово-політичну ситуацію в країні. Банківський сектор обмежений у ресурсах для здійснення довготермінового кредитування, а рівень державного фінансування інноваційної діяльності є невиправдано низьким з неефективним галузевим розподілом державних коштів, що стримує прогресивні структурні зрушення в економіці.

Механізм фінансування інноваційної діяльності потребує кардинальних змін на основі застосування сучасних бюджетно-податкових, монетарних та інших важелів, які широко застосовують у вітчизняній і зарубіжній практиці (рис.11).

Інвестиційний фінансовий механізм повинен бути спрямований на пошук стабільних інноваційних фінансових ресурсів з використанням різних методів фінансування; формування сприятливого інноваційного клімату; вдосконалення інноваційного підприємництва. Необхідно створити ефективну нормативно-законодавчу базу та дієві економічні стимули щодо активізації інноваційної діяльності, зокрема, за рахунок власних коштів підприємств. Ефективність дії механізму залежить від адекватності його застосування в національній економіці: одночасного використання різних наукових методів, фінансових важелів й інструментів формування й використання інвестиційних ресурсів, адаптивності й гнучкості їх застосування, оптимального співвідношення з урахуванням динамічності змін зовнішнього й внутрішнього середовища суб'єктів господарювання.

Механізм фінансування інноваційної діяльності потребує кардинальних змін на основі застосування сучасних бюджетно-податкових, монетарних та інших важелів, які широко застосовують у вітчизняній і зарубіжній практиці (рис.11).

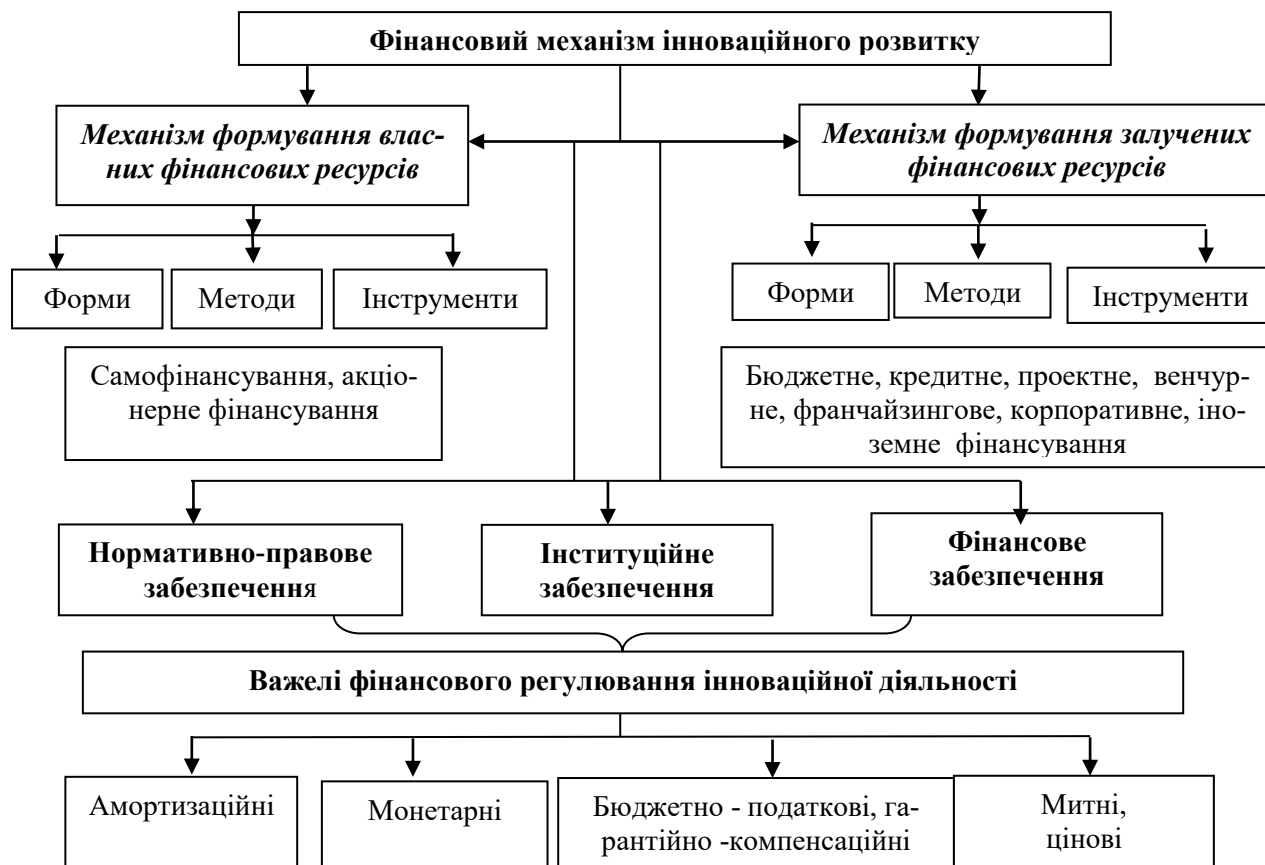

Рис.11. Основні компоненти фінансового механізму інноваційного розвитку

З використанням бюджетно-податкових й гарантійно-компенсаційних важелів фінансового регулювання інноваційної діяльності необхідно змінити підходи до надання бюджетних коштів на виконання науково-дослідних робіт, створивши відповідне інституційне забезпечення (спеціальний фонд) та повну персональну відповідальність за відбір й фінансування національних інноваційних проектів, фундаментальних досліджень.

Важливою складовою процесу стимулювання інноваційної діяльності підприємств повинен стати комплекс стимулюючих заходів податкового характеру на основі використання амортизаційних, цінкових, податкових та грошово-кредитних важелів.

Множинності джерел фінансування можна досягти шляхом забезпечення повноцінного функціонування фінансового ринку та створення спеціалізованих фінансових інститутів, залучення до фінансування інноваційної діяльності досить нетипових для цієї сфери інвесторів, таких, як страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо, що наблизить розпорядників фінансових ресурсів та інноваційні підприємства один до одного.

Важливим напрямом розвитку системи фінансування інноваційної діяльності в Україні має стати венчурне фінансування за активної підтримки з боку держави. Ефективність його доведена практичним досвідом розвинених країн світу. Розвитку венчурного фінансування сприятиме активне використання монетарних, митних й бюджетно-податкових важелів шляхом надання відповідних преференцій бізнесу за відповідної правової та інформаційної підтримки [4].

Література

- Амоша О. І. Інноваційний шлях розвитку України : проблеми та рішення / О. І. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28–32.
- Возняк Г. В. Методичні особливості оцінки ефективності фінансування інноваційних проектів прибутком від основної діяльності / Г. В. Возняк, А. Я. Кузнецова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 4 (46). – С. 81–92.
- Гальчинський А. С. Україна: наука та інноваційний розвиток / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – К. : Знання України, 1997. – 66 с.
- Геєць В. М. Інноваційна Україна - 2020. Основні положення національної доповіді / В. М. Геєць // Вісник НАН України. – 2015. – № 7. – С. 14–22.
- Косова Т. Д. Становлення інституціональних інвесторів в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. / Т. Д. Косова. – Донецьк, 2004. – 295 с.
- Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 563 с.
- Ukraine: Reformen im Land zügig umsetzen [Електронний ресурс] / CDU/CSU Fraktion im Deutscher Bundestag. – Доступний з: https://www.cducsu.de/fhemen/aussen_europe_und_vert_eitigung/Ukraine_vofovmenim_land%20Zuagigumfetzen%20CDU/CSU%20Fvahtion%20im%20Deutschen%20Bundestag, 30.IX.2015
- These Are the World's Most Innovative Economies [Електронний ресурс] / Bloomberg. – Доступний з: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-19/these-are-the-world-s-most-innov>.
- Calvo G., Reinhart C. Fixing for your life // NBER Working Paper. – 2000. – No 8006.
- Україна в рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2016. – URL: <http://konkurent.in.ua/news/ukrayina/11238/ukrayina-opustilasya-v-rejtingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-.html>.
- Статистичні матеріали офіційного сайту Державного комітету статистики України: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Gross domestic expenditure on RD by sector of performance and source of funds [Електронний ресурс] // OECD Stat. – Доступний з: <http://stats.oecd.org/>
- Hall B. H., Lerner J. The financing of R&D and innovation [Електронний ресурс] // NBER Working Paper 15325. – Доступний з: <http://www.nber.org/papers/w15325>
- Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nssmc.gov.ua/>
- Expenditure on innovation by firm size [Електронний ресурс] // Measuring Innovation: A New Perspective – OECD-2010. – Доступний з: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-innovation/expenditure-on-innovation-by-firm-size-2006_9789264059474-graph5
- Офіційний веб-сайт Світового банку: [Електронний ресурс]: Режим доступу: URL://<http://web.worldbank.org>
- Наукова та інноваційна діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

ФІНАНСОВЫЕ РЫЧАГИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Л. Г. Соляник, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье определены основные тенденции финансового обеспечения инновационного развития Украины в условиях глобализации, оценено влияние инноваций на экономический рост страны, выявлены ключевые проблемы функционирования действующего финансового механизма управления инновациями в контексте социально-экономического развития страны. Обоснованы практические рекомендации по формированию и обеспечению эффективного действия инвестиционно-финансового механизма с учетом мировых тенденций и отечественных реалий на основе одновременного использования, адаптивности и гибкости применения различных научных методов, финансовых рычагов и инструментов формирования и использования инвестиционных ресурсов в стране.

Ключевые слова: инновационная способность, механизм финансирования инновационной деятельности, рычаги финансового регулирования.

FINANCIAL LEVERS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE

L. H. Solianyk, Ph. D (Econ.), Ass. Professor, SHEI «National Mining University»

The main tendencies of financial provision of innovative development of Ukraine in the conditions of globalization are defined; the influence of innovations on the country's economic growth is evaluated; the key problems of functioning of the current financial mechanism of innovation management in the context of socio-economic development of the country are identified. Practical recommendations on the formation and effective operation of the investment and financial mechanism in the light of world trends and national realities are grounded on the basis of simultaneous use, adaptability and flexibility of the application of various scientific methods, financial levers and tools for the formation and use of investment resources in the country.

Keywords: innovative capacity, mechanism of financing of innovation activities, levers of financial regulation.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Баранник Л. Б.

Надійшла до редакції 16.01.2018.

УДК 336.012.23

NEOBANK: BUBBLE OR PARADIGM SHIFT?

I. L. Okunevych, Senior Lecturer, SHEI «Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture», e-mail: okunevich_irina@ukr.net,

M. O. Hlivecka, student, SHEI «Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture», e-mail: mayakhlivchik@gmail.com

Specific features of contemporary financial and banking markets are studied. Recent appearance of a basically new financial institution called «neobank» and its influence on economic environment worldwide are explored. The reasons causing its appearance, economic, political and social conditions of its formation, and also its influence on the economic environment in the world and specific countries are studied. The main attention is focused on analysis of situation on the Ukrainian neobank market, its presence and prospects.

Keywords: neobank, mobile bank, virtual bank, internet-bank, digital bank, challenger bank, financial system, banking system.

Statement of problem. The term «neobank» refers to the institution that provides some combination of checking accounts, savings accounts and debit cards via

digital channels-primarily mobile-without any physical bank branches[1]. At the same time, there are other words that have the same meaning like «mobile bank», «virtual bank», «inter-

net-bank», «digital bank» or even «challenger bank».

The banking service integration into the virtual spaces had taken place well before the explosion of mobile technology and people's distrust for banks due to financial crises in 2008. It is the First Direct rated as the first neobank worldwide. In 1989 this British challenger was the first that implement the strategy of working without offices, round the clock, and providing the support for clients, in the number of 100,000, by call-centers. Now it is continuing its functioning as a department of HSBC Bank plc.

The Internet technology allows the banking institution to reduce their operating costs. That is why in 1998 the first internet-bank Egg was founded in Great Britain. Its costumers, more than 2 million of people, were provided with the opportunity to control their accounts with the help of call-center and internet-portal.

In the middle of 2000 the advantages of online- and phone-banking has become undeniable. So that the traditional banks had included such kind of services in their main products reducing the number of branches. But it was the 2010s, when the neobanks hit the headlines.

The main difference between the neobank and bank's internet-service is the absence of traditional infrastructure of banking branches. In spite, neobanking could serve as the classic or virtual payment card, mobile deposits, personal transactions, instrument of mobile accounting or digital receipt using phone numbers, e-mails or social networks as the methods of clients' identification. It is common case for neobank to have high interest rates or charge the minimal up-front fee because of low level of operating costs, for example average British bank spend 50% of total costs on support for its branches and obsolete IT [2], but its main feature is the high level of customer's support. This institution could either operate with their own banking license or work on premises of another bank purchasing its financial services wholesale in order to provide retail of them for the clients.

Among the sources of neobank's income it is possible to mention the net interest income (difference between credit and deposit interest rates) and charges. Taking advantage

from the flexible policy, neobank could attract a lot of clients in a short term not issuing the high requirements for them, but the quality of such a credit portfolio would be poor. Thus, there is the high risk for indebtedness to be overdue and the credits to be unpaid. Later the bank could increase the requirements to costumers or even close the unreliable accounts, but these actions would ruin its reputation as in happened with American Simple [3].

When it comes to fees, even if neobank claim that there are no commission payments it is not fair: interchange (commission charges for transactions with banking cards and shares between the bank-card-issuer, bank-processor-of-transaction, payment system and so on) would exist in any case. At the same time, the rate of interchange rate shows the constant downward trend and the banks were to use the mergers and acquisitions strategy to increase profits or charge the subscription fee from costumers.

In order to have the sufficient level of profitability, the neobank should have over than 200,000 clients. Therefore, it pays attention mainly on the retail segment that show more eagerness to left traditional bank, than to corporate sector that could provide it with the greater amount of marginal revenue but requires a lot of time to make the decision about relocating accounts.

Analysis of recent papers. Despite the fact that there is a lack in publications concerning neobanks, there are some sources that allows to analyze this niche in the banking field. For instance, the annual report about the activity of challenger banks provided by Burnmark research center. According to it there were 70 netbanking companies worldwide in 2016 [4]. Taking into account the map of neobanks' spreading within the world shown in Fig.1, it is possible to rate Great Britain as the most popular country of origin of such type of financial institutions. Such tendency is influenced by the number of reasons such as loyal attitude from state regulator (FCA), low level of tax rates, the great number of both investors and employees, opportunity to obtain a special license that reduce the dependence from classic bank. Among 40 British challenger banks the most famous are Atom Bank, Starling Bank, Monzo Bank and Tandem Bank [5].

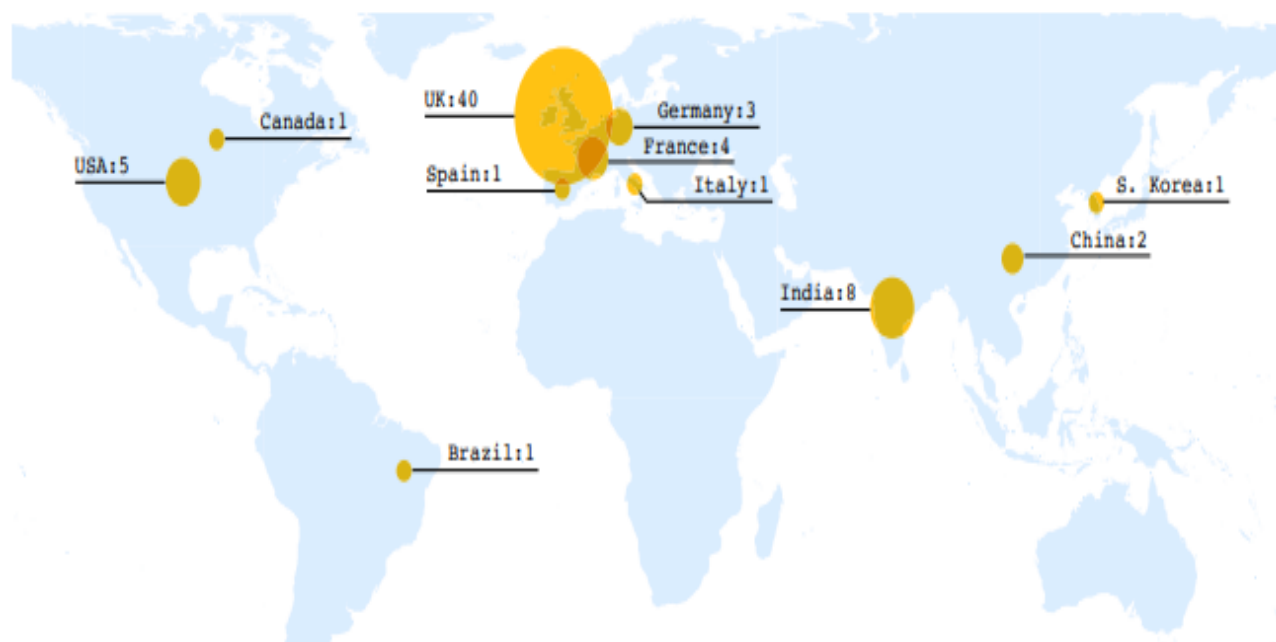

Fig. 1. Locations of Neobanks, October, 2016

Source: [4]

Unsolved aspects of the problem.

When it comes to Ukraine it is become obvious that the nice of neobanks in our country is underdeveloped because it is represented by only one player – Monobank. Consequently, it is crucial to investigate the reasons for Ukraine to

be unpleasant environment for such type of institutions. The challenger Monobank was founded in November, 2017, while the Burnmark research has taken place in October, 2016, that is why it was not marked on the Fig. 1.

Table 1

The comparison of conditions for private clients in neobanks worldwide

Parameters	Monobank (Ukraine)	Rocketbank (the Russian Federation)	Atom Bank (the United Kingdom)	Fidor Bank (Federal Republic of Germany)
Grace period	62 days	-	-	-
Interest rate	3.2% AER	-	1.29% (for 5-year mortgage)	5.99% AER
Commission for money withdrawal	0.5% for own funds and 4% for credit funds	5 free withdrawals per month than 1.5%	Free	3 free withdrawals per month than 1.5%
Replenishment	Free	From another bank's card for free (from 5000P), in cash in Rocketbank for free, in another bank – 0.5%	Free	Free
Interest on funds balance	10% AER	6.5% AER	2.3% AER	1.2% AER
Cashback	Up to 20%	Up to 10%	-	-

Source: developed by author on the base of [8-11]

The runners of this neobank are represented by the former top-managerial staff of PrivatBank – Dmytro Dubilet, Oleh Horohov-

skiy and Myhailo Rohalskiy. All of them lost their “impeccable business reputation” on the previous workplace: PrivatBank was classified

as an insolvent by the National Bank of Ukraine. Consequently, they face a great resistance trying to obtain the license from NBU and have to work on premises of traditional Universal Bank owned by Serhiy Tihipko [6]. Therefore, Monobank consists of mobile application and traditional credit card issued by Universal Bank, on the accounts of which the funds of neobank's clients will be lying.

Aim of the paper. The article aims at development of the conditions to attract more players to the Ukrainian market of challenger banks and to improve the situation with currently operating institutions.

Materials and methods. The main reason for Ukraine to be unpleasant for start-ups is its legislation. According to the Laws of Ukraine «About licensing of certain types of economic activities» and «About payment systems and transactions» there is only traditional banks that can obtain the permission not only to provide financial credits, but also to issue credit cards in addition to open and maintain the current accounts [7]. In Great Britain there is an opportunity for neobank to get the limited license, whilst in Ukraine it is possible to function on the basis of classic bank or to open accounts and issue payment instruments in the foreign countries (that dramatically increases up-front fees and makes challenger less competitive) or to open a new bank on its own.

Moreover, the decree of NBU №492 from 12.11.2003 says, that identification and verification of the clients during opening the banking accounts in national or foreign currency must be followed by passport's and identification number presentation to bank representative [7]. This point entirely contradicts the key principles of neobank. To meet this requirement the Ukrainian challengers have to hire courier service to open each account, of course it leads to increase in costs and lengthen the time for registration.

However, it is worth to emphasize the readiness of NBU to improve the current situation. It comes without saying that each year the number of people that prefer online-chat to face-to-face discussion with expert increase dramatically. Smartphone application is available over the clock and only requires the internet connection – it doesn't depend on location of the client, his mood or weather conditions. That

is why in order to move with the times NBU approve the program of Ukrainian financial sector development until 2020. It includes really progressive reforms and there is a high probability for them to be implemented.

However, the success of neobanks depends not only on the external factors such as legislation or consumer's preferences, but also on their own unique features that allows to distinguish them from another challenger banks and to obscure the classic ones. If the Ukrainian neobanks are concerned there is no doubt that in the nearest future they would not been able to provide their clients with comprehensive suite of financial products and services because of absence of special banking license. But they could accommodate the needs of their costumers by adhering two main principles of financial innovation: openness and community. Openness refers to the functionality of the bank's application it should not only include the whole number of operations available online, but also its interface should be clear and understandable. Community means building up the strong bonds between the bank and its customers, as well as between the customers themselves. Both of these aspects are implemented in the Monobank's strategy – its application covers the most common banking services such as using credit funds, free payments for utility bills, cellular service, game accounts, fines, taxes, money transfer and so on, additionally its design is developed to be simple for using even if installer of application is not keen on technological advances.

Additionally, the main feature on neobank should be its accessibility. So that the consumers were aware that such an institution exists and have a strong association with it. As far as in Ukraine the majority of people are currently clients of traditional banks, the question is not in attracting the new costumers, but to poach the competitor's ones. Consequently, the advertising campaign of challenger banks should be focused on juxtaposition of modern advantages of neobanks and obsolete cons of traditional players with repetition of its motto. The advertising videos released by Monobank meets these criteria – they highline the banks mobility and announce its key tips «The first mobile bank» and «Cards with credit limit up to 100,000 UAH». It has spent a lot on marketing

through social media, pouring a large amount of resources into making a name for the brand

through Facebook, Telegram, and others.

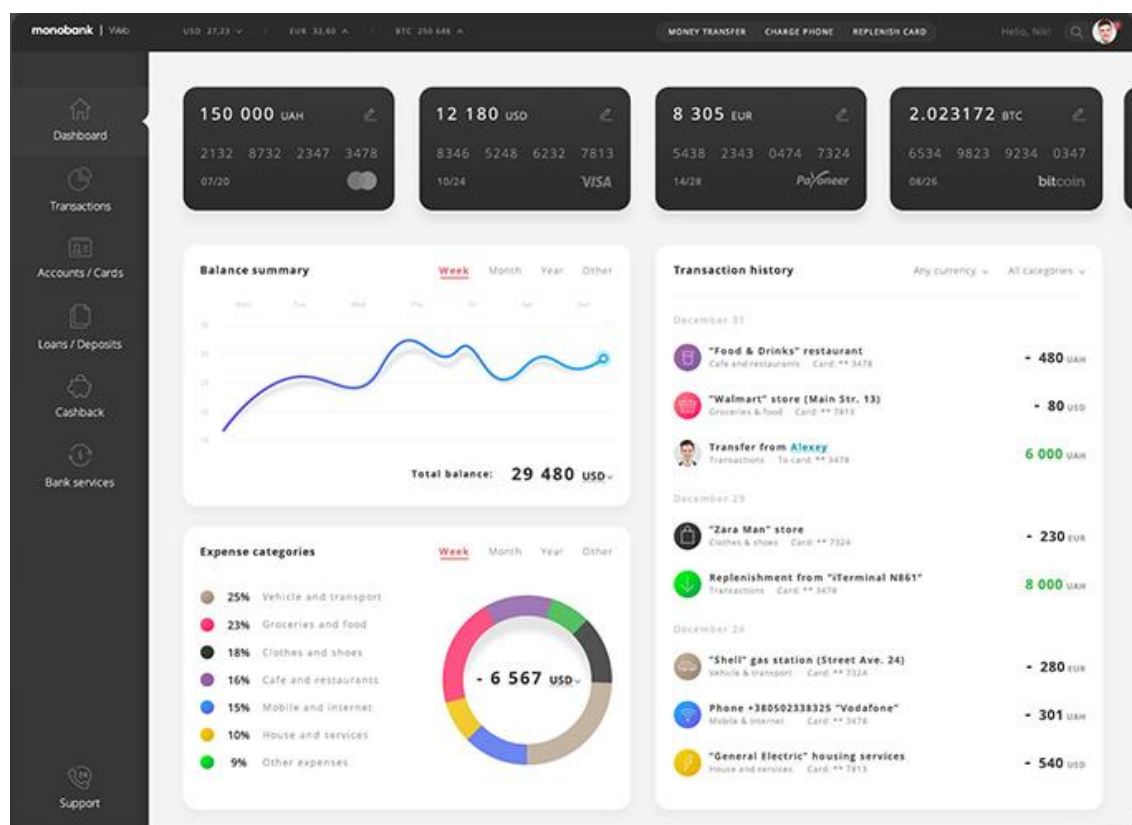

Fig. 2. The interface of Monobank application.

Source: [8]

Moreover, there is another specific feature that could stand out neobanks from other institutions, it is trading cryptocurrencies. It is much easier for bank developed only for functioning in net to provide its clients with the opportunity to make secure payments in Bitcoin. In spite of the fact that Ukrainians show little eagerness to participate in transactions with cryptocurrencies, Monobank provides them with such an opportunity. The crypto-purse is now available for all its clients. The only traditional bank that support these transactions too is PrivatBank. So that, the level of competition in this niche is low. At the same time, a lot of challenger banks in Europe in cooperation with crypto-exchanges introduce the special platforms for operations with Bitcoins and it could possibly be the future of the banking system worldwide.

Growing, the neobank could realize that there are other sources of getting profit except providing clients with banking services, one of them is white label. It is the model of cooperation when one company produced the good and

another sold under its own brand. It is common case within IT-companies to trade with the web-pages formats or developed accounts in social medias, so that the neobanks could sell their own applications. Such kind of partnership contributed to the status of challenger broadening its influence in addition to great increase in funds that could be spent on the development of initial application by making its more unique and recognizable. For instance, despite the fact that Monobank operates on Ukrainian banking market for less than a year, its founders moved to England to run the new project – neobank Kolo on premises of British legislation that is more attractive for start-upper. It would be advent on basis of Monobank's concept with adoption to British mentality. Its first clients would appear in autumn of 2018 and they would be provided only with the support of payment operations, as far as credit and deposit services need to be investigated further. How could benefit the Ukrainian users of Monobank from such an expansion on European banking market would be obvious later.

At a glance, it is predictable for owners of Kolo to have more opportunities for development with more profits because of favorable legislation background, these extra funds could be spent on improving Monobank's application, also some tips noticed from British competitors could be implemented within Ukraine, and money transfers between London and Kyiv are to be faster and cheaper. This way the ambitions of neobank's runners could contribute to the welfare of the average Ukrainian.

Furthermore, as it was mentioned previously, among the main sources of neobank's income it is possible to mention net interest income and fees and commissions. The last one should be not substantial, in order to support the image of customer-oriented institution. But recently among European challenger banks the new income stream had appeared – it is tech-related activities. For example, even white-labeling could provide neobank with strong revenue growth, because with the rise in partner's popularity the revenue of owners of initial technology increases too. So that the runners of Monobank had formed the FINTECH BAND, the company that provides foreign and Ukrainian banks with IT-services like processing, CRM-system, Internet banking and so on. The revenue from this activity could merge with income from financial activity making neobank more stable and independent. That is why challenger bank start-ups should be proficient and able to provide outsourcing in both fields – banking and technological.

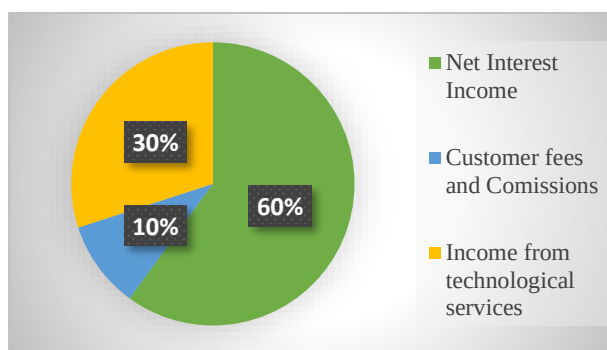

Fig. 3. The appropriate Revenue Distribution of Neobank

Source: developed by author based on [4]

One thing, that is out of attention of Monobank, is creating highly targeted offerings tailored to the characteristics of the user. Such a personalized good could be created only using a

wide range of data analytics. This requires a great amount of cost spent on the research whatever will the company make it on its own or hire the expert agency. Such an investigation campaign is unaffordable for start-up, that is why it should focus its activity on a niche in the micro-segment trying to adopt the functioning of application to its tastes and preferences. Being oriented on millennials the neobank provides its clients with the pack of stickers after registration. There is a humanized cat shown in it since cats are very popular animals among Internet community. Moreover, this cat with QR-code on its neck appears even in application when, for instance, the card is released or the payment is complete. Such a design element cannot be classified as an element of personalization, but it makes usage of application more pleasant and attractive, so that in the nearest future the QR-cat could be as recognizable as the lion from Metro Goldwyn Mayer.

Fig. 4. Using the image of QR-cat in Monobank's stickers and mobile application
Source: developed by author based on [8]

Obviously, many of these recommendations seem common sense, but are hard to implement. For instance, the strategy of customer-centricity had evolved throw-out the last decade from «What are the customer's needs, and how can I help?» to «What can I sell *that* customer?». The marketing and managerial staff in their majority are not enough prepared for such a challenge. They were taught to find out the thing that could accommodate the need of a person, to make it more competitive on the market by reducing costs and, finally, to advent it. But nowadays it is an obsolete view. The modern approach refers to the forming the need in the mind of consumers. In other words, the person has not experienced the lack of something until the firm had offered it. Probably, some clients of traditional banks standing in long ques to cashbox in 2000s can but dream about times when the utility bills could be paid at home, but suddenly the concept of bank even

without branches had appeared. So, that the strategy of successful neobank should followed these steps: decide, what consumer needs and give him more, than he can imagine, only this way the challenger bank could have the advantage against competitors among other start-ups and classic banks.

Another piece of advice concerns facilitating the community. For millennials it is much more acceptable to ask for help from the members of internet-forum or to read the review from the experienced user rather than to bother the official support service or read the instruction. Taking into account this feature a lot of European neobanks introduce the department to moderate the client's community. Within this Internet space people are allowed to communicate with each other, to share their opinions not only about the functioning of banking service, but also about another topic. This way of socialization gives the clients the feeling of involvement. They look much more dedicated to the financial institution and it is more difficult for rivals to poach them. Some challengers in order to increase the social activity within the community introduced some incentives to the participants like financial reward for inviting their friends or just organize the contest for better name for new product, selfie with logo or meaningful comment. Despite the fact that Monobank has no separate socializing platform its clients chat in conventional social media like Facebook, Instagram and Telegram. For example, the founder of Ukrainian neobank Dmytro Dubilet has its own Telegram channel where he shares the news that inspire him or make thoughtful. Here the subscribers could show their attitude towards his post by pressing like or dislike bottom. At the same time on his private Facebook page they are allowed to left comments and to get the answer from the owner of the page. Recently, Dmytro Dubilet had provided the contest concerning finding out the name for the neobank that will be opened by FINTECH BAND in Great Britain this autumn. The brand-name must have the strong Ukrainian background and be easy to pronounce and to remember for the British consumers. The name KOLO was chosen as the most appropriate in spite there is the Polish plumber brand with the same name and in conformity with the Greek language this

word means swearing. Additionally, the post where people were to left their versions of the future challenger's name was by far the most popular on the page. Such an activity could dramatically increase the loyalty and trustfulness to Monobank.

Another suggestion would be to build up the ecosystem around the neobank. It is important for institution to realize that it could benefit not only from providing services to others, but also from consuming ideas. Sometimes the inventing of the new product is much more time-and-money-consuming, than just purchasing it from outside. The main feature of neobank is being flexible, but it is hard to be on top of things of both business model and technology. That is why it is crucial for challenger to be in touch with the research centers and start-ups, adopt the strengths of competitors or even nurture creativity within high university students. For the challenger bank there is no time to rest on its laurels, it should always be in hurry to implement something that could make the using of application easier, the number of services provided – greater and the costs – lower.

Conclusion. It is hard to predict the future of neobank sector. Despite the facts that the number of such institutions increases rapidly each year, some experienced players struggle to survive in the current circumstances. For instance, GoBank make its clients to buy the basic pack of services in the shop that ruins all the concept of neobank as the bank in smartphone, another challenger, Simple, is not able to provide smooth and fast payments or transactions. Accordingly, the friendly service value less for the consumer than appropriate functioning of bank, so that a lot of neobank's clients had returned to the traditional one.

Mentioned above Simple had functioned for five until it was absorbed by the classic bank BBVA, that obtain not only the well-functioning electronic channel, but also the new client base. The path of Simple could be repeated by both neobanks or start-ups that just are planning to be challengers. Through merger and acquisition of technically developed firms the ordinary financial institutions could move with the times and continue functioning both online and offline. For owners of challenger this bargain means that their offspring would continue operating and probably on premises of more

secure organization will obtain its second wind and they could take the pride for its further development, also the additional financial resources they gain could be spent on investigation and it is the question of time when they will return to the banking market with the absolutely new product. However, the main prediction is that the neobanks would have little chances to survive on their own and they will continue functioning as the electronic appendix of classic banks.

Furthermore, the traditional banks could create the electronic analogues of neobanks by themselves and advent it under definitely new brand. There are a lot of examples of such services like UBank (NAB), BankDirect (ASB), Blink (Banamex) or Hello Bank (BNP Paribas). The classic banks have enough resources to launch and support the neobank. The challenger would have access to the service supplement of the bank provided by official license, and the parental would cover another niche. So even if the new player would arise in the banking sector it is highly probable for it to have a traditional bank on the background. This strategy supports the idea of decreasing the number of entirely independent challengers in the market due to high rate of competition and legislation restraints.

In addition, limits established by the state could also questioned the sense of existing of neobanks. In some countries the challengers could not even release the credit card without the support of traditional bank. Such type of challengers is not able to compete with ordinary institutions. Consequently, the consumer would choose the classic bank that could provide more financial services to its clients instead of consumer-centered start-up with over the clock support. And all niche of neobanks would become extinct in these countries.

However, there is a chance for neobanks to overrun the traditional banks with the growing up of the millennials. The generation Z, that highly value all technological advances of modern era, that let them to control their finance and expenditures online would choose challengers rather than classic banks in any case. And each year the number of people, that are eligible to have the current or credit account and refers to this generation increased dramatically. So that the popularity of neobanks would

grew accordingly and in the nearest future they would replace the institutions we used to.

Furthermore, the more people would be interested in opening start-ups that would be in future evolve into neobanks. There are a few reasons for such a tendency. At first, the high rate of profits – the absence of costs for running the branches made it possible to recoup the project in a few years. Even if the owners of the star-up were ought to sell it to traditional bank, their incomes would be substantial. Secondly, the increase in attention from the consumers to non-banking application like Mint or Yodlee that helps to control spending, BillGuard that alert if the person was deceived, CreditCarma that evaluates credit rate, or BrightScope that analyze pension investments give the hope to neobanks too as the demand adjusts supply. And, thirdly, to open the real bank is much more complicated than banking start-up – after the crisis the requirements to the bankers had become very strict, so the only chance for the individual to participate in the banking sector is to run the neobank.

To sum up, it is possible to predict the growing interest to neobanks from both sides – individuals and corporate sector. A few years later these financial institutions would not only compete with classic bank, but also with each other, putting all the efforts to accommodate the costumers needs in the most creative way and broaden the range of services provided (even when it comes to mortgage). As authorities are interested in development of banking system it is just a matter of time when Ukrainian start-ups would be strong enough to compete on the global market.

Literature

1. R. Barba. 5 questions to ask before trying a neobank. [Electronic source]: URL: <https://www.bankrate.com/banking/5-questions-to-ask-before-trying-a-neobank.html> [Accessed April, 7, 2018]
2. S. Nikolaev. Neobanks – absolutely new event on British financial market [Electronic source]: URL: <http://www.bankir.ru/45789/7.html> [Accessed April, 7, 2018]
3. E. N. Rudskaya, Y. Y. Poltavskaya Neobanks: world experience and perspectives // Molodoy ucheniy [Electronic source]: URL: <https://moluch.ru/archive/111/27872/4.html> [Accessed April, 7, 2018]
4. Burnmark: Challenger Banks, October, 2016/ [Electronic source] URL: <http://burnmark.com/wp-content/uploads/2016/10/Burnmark%20Report%20Oct2016.pdf> [Accessed April, 7, 2018]

5. O. Likuyev, P. Bermisheva. Neobanks: future or dead end branch of banking system development// *Fi.novini ucheniy* [Electronic source]: URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/403187/neobanky-majbutnye-abo-tupykova-gilka-rozvytku-bankivskoyi-systemy.html> [Accessed April, 7, 2018]

6. O. Moyseenko, A. Poliakova. Bank without branches: what is important to know about Monobank// *Ekonomichna Pravda* [Electronic source]: URL: <https://www.epravda.com.ua/ /2017/11/23/631468.html> [Accessed April, 7, 2018]

7. S. Papernik. Neobanks: foreign history and Ukrainian perspective// *Yuridichna hazeta online* [Electronic source]: URL: <http://yur-gazeta.com/publications/>

practice/inshe/neobanki-zakordonna-istoriya-ta-ukrayinska-perspektiva.html [Accessed April, 7, 2018]

8. Monobank | Universal Bank [Electronic source] URL: <https://www.monobank.com.ua> [Accessed April, 7, 2018]

9. Rocketbank | Bank Otkritiye [Electronic source] URL: <https://rocketbank.ru> [Accessed April, 7, 2018]

10. Atom Bank [Electronic source] URL: <https://www.atombank.co.uk> [Accessed April, 7, 2018]

11. Fidor Bank – Banking mit Freunden [Electronic source] URL: <https://www.fidor.de> [Accessed April, 7, 2018]

НЕОБАНК: МИЛЬНА БУЛЬБАШКА АБО ЗСУВ ПАРАДИГМИ?

І. Л. Окуневич, старший викладач, М. О. Хлівецька, студентка, ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва і архітектури»

Предметом цієї статті є специфіка сучасних фінансових і банківських ринків. Об'єкт дослідження був виділений в процесі появи принципово нової фінансової установи на банківському ринку під назвою «необанк». Вивчення причин, що викликали його появу, економічних, політичних і соціальних умов його формування, а також його впливу на економічне середовище у всьому світі і конкретних країнах, отримало свій розвиток в цій статті. Основна увага приділяється аналізу ситуації на українському банківському ринку і місця необанків на ньому, на даний момент і побудова прогнозу на найближче майбутнє.

Ключові слова: необанк, мобільний банк, віртуальний банк, інтернет-банк, цифровий банк, фінансова система, банківська система.

НЕОБАНК: МЫЛЬНЫЙ ПУЗЫРЬ ИЛИ СДВИГ ПАРАДИГМЫ?

І. Л. Окуневич, старший преподаватель, М. А. Хливецкая, студентка, ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»

Предметом этой статьи является специфика современных финансовых и банковских рынков. Объект исследования был выделен в процессе появления принципиально нового финансового учреждения на банковском рынке под названием «необанк». Изучение причин, вызвавших его появление, экономических, политических и социальных условий его формирования, а также его влияния на экономическую среду во всем мире и конкретных странах, получило свое развитие в этой статье. Основное внимание уделяется анализу ситуации на украинском банковском рынке и месту необанков на нем, в настоящее время и построение прогноза на ближайшее будущее.

Ключевые слова: необанк, мобильный банк, виртуальный банк, интернет-банк, цифровой банк, финансовая система, банковская система.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. Надійшла до редакції 12.01.2018.

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА ПРИКЛАДІ М.НІКОПОЛЬ

*Г. В. Разумова, к. е. н., доцент, anna.raz888@gmail.com,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»*

У статті проаналізовано структуру доходів та видатків місцевого бюджету на прикладі м. Нікополь за 2014–2016 роки. У результаті проведеного аналізу встановлено залежність місцевого бюджету від державного бюджету, про що свідчить значна частка трансфертів у формуванні місцевого бюджету. Розроблено рекомендації для забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць та зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів.

Ключові слова: місцевий бюджет, доходи та видатки місцевого бюджету, децентралізація, трансферти, субвенції, дотації.

Постановка проблеми. Місцеві бюджети відіграють суттєву роль у бюджетній системі України та регулюванні соціально-економічних процесів на регіональному рівні. Самостійність місцевих бюджетів України на сьогодні проявляється не в повному обсязі. Так, дохідна база значно залежить не від зусиль місцевої влади в розвитку власної бази оподаткування, а від перерозподілу фінансових ресурсів через державний бюджет, а саме – від надання міжбюджетних трансфертів.

Важливою проблемою процесу формування та виконання місцевих бюджетів залишається невідповідність між обсягами фінансових ресурсів, що затверджуються при прийнятті бюджету, і фактичними потребами у ході виконання бюджету територіальної громади.

Саме тому особливої актуальності в умовах ринкової трансформації економіки України набувають питання оптимального формування доходів місцевих бюджетів та виявлення резервів зростання їх ресурсної бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження про-

блем формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів у вітчизняній фінансовій науці присвячені праці вчених – економістів І. Волохової, Луніної, Ю. Набатової, О. Хімка, О. Шевченко та ін. Проте, подальшого дослідження та вдосконалення потребує система ресурсного забезпечення місцевих бюджетів з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці, що дасть змогу збільшити дохідну частину відповідної громади.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз сучасного стану формування та виконання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації та виявлення напрямів вдосконалення системи міжбюджетних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення аналізу процесу формування та виконання місцевих бюджетів було досліджено доходно-видаткову структуру бюджету м. Нікополь.

На першому етапі було досліджено структуру доходів міста. Для цього, на нашу думку, доцільного згрупувати основні джерела доходів, що представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Доходи бюджету м. Нікополь з урахуванням трансфертів

	2014 рік	Питома вага, %	2015 рік	Питома вага, %	2016 рік	Питома вага, %
Загальний фонд, млн. грн	359,08	84,5	650,87	97,7	841,21	96,2
Спеціальний фонд, млн. грн	65,75	15,5	14,78	2,3	33,65	3,8
Всього доходів, млн. грн	424,57	100	665,89	100	874,25	100

Складено за: [1-3]

Враховуючи той факт, що однією із слабких сторін фінансової децентралізації в Україні є значна частка трансфертів у формуванні місцевих бюджетів [7,9], доцільно

навести показники загального та спеціального фонду бюджету м. Нікополь без урахування трансфертів (табл. 2).

Таблиця 2

Доходи бюджету м. Нікополь без урахуванням трансфертів

	2014 рік	Питома вага, %	2015 рік	Питома вага, %	2016 рік	Питома вага, %
Загальний фонд, млн. грн	154,56	87,8	255,94	95,5	363,38	94
Спеціальний фонд, млн. грн	25,33	12,2	12,57	5,5	23,13	6
Всього доходів, млн. грн	179,96	100	268,45	100	386,98	100

Складено за: [1–3]

Таким чином, незважаючи на активне впровадження фінансової децентралізації, на даний час структура доходів місцевих бюджетів (у тому числі м. Нікополь) свідчить про щорічне зростання частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів. Таке зростання відбулось у 2015 та 2016 році.

Проте позитивною є тенденція зрос-

тання обсягу доходів як до загального, так і до спеціального фондів за період 2014–2016 років.

Як вже було сказано вище, переважну долю доходів в загальному фонді бюджету складають офіційні трансферти (субвенції та дотації) та доходи від органів державного управління. Структура загального фонду наведена у таблиці 3.

Таблиця 3

Структура загального фонду бюджету м. Нікополь за 2014–2016 роки

	2014 рік	Питома вага, %	2015 рік	Питома вага, %	2016 рік	Питома вага, %
Податкові надходження, млн. грн.	153,31	42,69	351,52	54,01	357,15	42,45
Неподаткові надходження, млн. грн.	1,18	0,32	4,4	0,68	16,23	0,74
Доходи від операцій з капіталом, млн. грн	0,08	0,02	0,01	0,01	4,01	0,001
Дотації, млн. грн	66,1	18,4	7,49	1,15	27,28	2,1
Субвенції, млн. грн	138,42	38,54	287,44	59,52	436,56	54,74
Всього доходів до загального фонду, млн. грн	359,08	100	650,87	100	841,21	100

Складено за: [1–3]

Наведені у таблиці 3 показники структури загального фонду бюджету м. Нікополь свідчать про те, що в 2014 році обсяг трансфертів складав 204,52 млн. грн або 48,2 %

від обсягу доходної частини бюджету міста, а в 2016 році до місцевого бюджету спрямовано 436,56 млн. грн., або 54,6 %.

Податкові надходження є другою за

розміром часткою в доходах місцевих бюджетів, розмір яких у 2016 році становив 357,15 млн. грн., що на 5,63 млн. грн. більше ніж у попередньому році.

Неподаткові надходження є третьою за величиною часткою в доходах місцевих бюджетів, розмір яких у 2016 році становив 16,23 млн. грн.

В умовах забезпечення фінансової децентралізації місцевих органів влади виникає потреба в оптимізації видатків місцевих бюджетів. Стратегічними та першочерговими в даному напрямі є державні заходи щодо зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування, зокрема шляхом підвищення ефективності процесу формування та виконання видаткової частини місцевих бюджетів.

При подальшому реформуванні бюд-

жетної системи необхідно враховувати особливості окремих адміністративно-територіальних одиниць. Диференціація функцій місцевих бюджетів має залежати від рівня розвитку кожного з цих бюджетів у бюджетній системі держави. Реалізація цього положення вимагає визначення розміру гарантованого рівня витрат на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць [8].

За 2014 рік видатки бюджету міста виконані у сумі 423,72 млн. грн, що становить 89,4 % від річного плану. У 2015 році 675,33 млн. грн.. або 99,3 % річного плану, а в 2016 році 857,18 млн. грн. або 99,2 % до плану міста [1–3]. Структуру та динаміку зміни показників видаткової частини зведеного бюджету м. Нікополь за 2014–2016 роки продемонстровано у таблиці 4.

Таблиця 4

Показники видаткової частини зведеного бюджету
м. Нікополь за 2014–2016 роки

	2014 рік	2015 рік	Відхилення від попереднього року	2016 рік	Відхилення від попереднього року
1. Державне управління, млн. грн.	7,35	16,69	+9,33	27,38	+10,69
2. Освіта, млн. грн.	156,56	190,33	+33,77	204,36	+14,03
3. Охорона здоров'я, млн. грн.	6,64	11,09	+4,45	115,66	+104,5
4. Соціальний захист та соціальне забезпечення, млн. грн.	138,81	198,57	+59,76	310,69	+112,1
5. Житлово-комунальне господарство, млн. грн.	57,54	93	+35,46	81,69	-11,31
6. Культура, млн. грн.	1,4	84,2	+82,79	20,09	-64,11
7. Фізична культура та спорт, млн. грн.	5,47	6,48	+1,01	87,27	+80,79
8. Інші послуги пов'язані з економічною діяльністю, млн. грн.	8,94	1,65	-7,29	3,89	+2,24
9. Будівництво, млн. грн.	0,51	4,38	+3,87	1,53	-2,85
10. Інші видатки, млн. грн.	40,11	66,66	+26,55	11,44	-55,21
11. Цільові фонди	0,4	1,4	+1	5,18	+4,29
– утилізація відходів	0,18	0,6	+4,18	3,37	+3,27
– охорона природного середовища	0,13	0,53	+0,4	1,78	+1,25
– охорона навколишнього середовища	0,09	0,27	+0,18	0,04	-0,23
Всього видатків	423,72	675,33	+251,6	857,18	+183,3

Складено за: [1-3]

Аналізуючи в цілому бюджетний процес в м. Нікополь за період з 2014 по 2016 роки, можна зробити висновок, що, зберігається тенденція до збільшення як дохідної (з 424,57 млн. грн. у 2014 році до 874,43 млн. грн. у 2016 році), так і видаткової (з 423,72 млн. грн. у 2014 році до 857,18 млн. грн. у 2016 році) частин зведеного бюджету міста.

Наведена у таблиці 4 структура видатків нагально демонструє, що найбільшу питому вагу займають статті освіта та соціальне забезпечення.

У період з 2014 по 2016 рік видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у м. Нікополь зростали найшвидше (з 138,8 млн. грн. у 2014 році до 310,6 млн. грн. у 2016 році). Разом охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення та освіта становили 61 % від загального обсягу видатків у 2016 році. Таке збільшення в цей час відбулося також у багатьох інших містах України завдяки перегляду базових соціальних стандартів у державі та відповідному зростанню видатків.

З 2015 року в Україні змінився принцип фінансування загальноосвітніх навчальних закладів та установ охорони здоров'я.

Відтепер фінансове забезпечення всіх українських шкіл та лікарень здійснюється за принципом надання освітньої та медичної субвенції. Зміна системи фінансування викликана необхідністю забезпечення рівного фінансування всіх навчальних закладів та установ охорони здоров'я незалежно від регіону.

В м. Нікополь забезпечено реалізацію державних програм соціального захисту сімей з дітьми, малозабезпечених сімей та інвалідів з дитинства.

Станом на 01.01.2017 року знаходяться на обліку 33622 громадян пільгових категорій, із них: ветерани війни – 3862 осіб в т.ч. 622 учасника бойових дій АТО, діти війни – 11950 осіб, ЧАЕС – 744 осіб, багатодітні сім'ї – 391 сім'я, діти з багатодітних сімей – 1377 осіб, ветерани військової служби, органів внутрішніх справ, 3 дитячих будинки сімейного типу, 2 прийомні сім'ї, 10 сімей опікунів, пенсіонерів за віком – 28245 осіб та інші [4].

У таблиці 5 наведено дані щодо субвенцій, одержаних з Державного бюджету України, на основні напрями соціального захисту населення.

Таблиця 5

Субвенції, одержані з державного бюджету України, на основні напрями соціального захисту населення

	2014 рік	2015 рік	Відхилення від попереднього року	2016 рік	Відхилення від попереднього року
Субвенція на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ями, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, допомога дітям та допомоги по догляду за інвалідами І чи II групи внаслідок психічного розладу, млн. грн.	110,39	120,94	+10,56	134	+13,06
Субвенція з державного бюджету на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання, млн. грн.	18,22	66,41	+48,19	136,78	+70,37
Субвенція на надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого побутового палива і скрапленого газу, млн. грн.	0,02	6,74	+6,71	0,13	-6,61
Освітня субвенція, млн. грн.	0,87	87,25	+86,38	90,31	+3,06
Медична субвенція з державного бюджету, млн. грн.	0,42	81,7	+81,28	80,15	-1,54
Інші субвенції, млн. грн.	0,18	1,89	+1,71	1,94	+0,06
Всього, млн. грн.	130,1	364,92	+234,87	443,37	78,39

Складено за: [1–3]

Аналізуючи дані, слід відмітити, що м. Нікополь в 2015 році отримало значно більшу суму субвенцій. Така ситуація пов'язана з тим, що в 2015 році, підвищено тарифи на житлово-комунальні послуги та спрощено порядок надання субсидій та надання пільг з урахуванням доходів деяких категорій населення, продовжено роботу щодо обліку осіб, які переміщуються з АР Крим та зони АТО. В порівнянні з 2014 роком у 2015 році звернень збільшилось на 42 % [4].

Реалізація соціальної політики у м. Нікополь здійснювалась за рахунок субвенцій з державного бюджету та коштів з місцевого бюджету. Так, протягом 2016 року з державного бюджету та місцевого бюджетів використано 382,16 млн. грн., за аналогічний період попереднього року – 215,49 млн. грн. (+18,33 млн. грн.) [5].

Нарахована субвенція з державного бюджету на оплату пільг за житлово-комунальні послуги за 2016 рік склала 206 млн. грн.

Соціальна політика сучасної держави повинна бути зорієнтована не лише на підтримку наявного рівня соціальних гарантій і створення механізмів соціального захисту окремих найбільш уразливих соціальних груп, а й на реалізацію довготривалих програм щодо кардинальної зміни основ системи соціального захисту, підвищення її ефективності. Надміру розвинена система соціальних пільг у нашій державі та форм їх виявлення ще не свідчить про належний ступінь соціальної захищеності населення.

Висновки. Проведений аналіз ще раз довів існуючу залежність місцевих бюджетів від державного бюджету. Така ситуація свідчить про недоліки бюджетної системи, що недостатньо враховує потенціал та можливості адміністративно-територіальних утворень. Крім цього, подальших змін потребує система міжбюджетних відносин та структура доходів і видатків місцевих бюджетів.

Однією з пріоритетних проблем міжбюджетного фінансування на сьогодні є відсутність зацікавленості місцевих органів влади у розвитку власних джерел формування фінансових ресурсів.

На основі досліджених показників

структури доходів м. Нікополь можна зробити висновок, що основну частку бюджету складають податкові надходження. Тому вдосконалення діючої системи оподаткування буде мати найбільш вагомий вплив на подальше поліпшення бюджетної системи України. На даний момент ця система потребує перенесення центру ваги з фіскальної функції до регулюючої.

Проблема оптимізації формування доходів місцевих бюджетів та виявлення резервів зростання їх ресурсної бази може певним чином вирішуватись шляхом зміни структури загальнодержавних та місцевих податків із врахуванням потенціалу адміністративно-територіальних утворень. Така зміна повинна позитивно відобразитися на якості виконання повноважень органів місцевого самоврядування та сприяти соціально-економічному розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць і держави в цілому.

Таким чином, для забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць та зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів необхідно:

- формувати бюджетну політику з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці;
- змінити структуру доходної частини місцевих бюджетів з метою її збільшення;
- підвищити фінансову самостійність органів місцевого самоврядування шляхом закріплення за ними додаткових доходних джерел;
- проводити подальше вдосконалення податкової системи України;
- розробити механізм стимулювання органів місцевого самоврядування у збільшенні доходної частини місцевих бюджетів
- сприяти посиленню інвестиційної привабливості адміністративно-територіальної одиниці.

Головним завданням реформування бюджетно-податкової системи є проведення фіскальної децентралізації з метою надання органам місцевого самоврядування та адміністративно-територіальним одиницям в цілому стимулів до саморозвитку. Результатом цього повинно стати зниження ролі

держави у фінансовому забезпеченні адміністративно-територіальних одиниць.

Пріоритетами формування потужної фінансової бази територіальної громади мають стати подальше проведення децентралізації, пошук додаткових джерел формування доходів місцевих бюджетів, розширення структури дохідної частини місцевих бюджетів, а також удосконалення міжбюджетних відносин.

Література

1. Про затвердження звіту про виконання бюджету міста за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua>.
2. Про затвердження звіту про виконання бюджету міста за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua>.
3. Про затвердження звіту про виконання бюджету міста за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Державної служби статис-

тики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

5. Інформація про підсумки виконання Програми соціально-економічного та культурного розвитку міста Нікополя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua>.

6. Програми сприяння громадянській активності у розвитку території міста Нікополя на 2013-2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua>.

7. Набатова Ю. О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Ю. О. Набатова, Т. В. Ус. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100>.

8. Хімка О. С. Роль місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів України / О. С. Хімка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=57254>.

9. Шевченко О. Бюджетно-фінансова децентралізація у контексті підвищення ефективності управління регіонами / О. Шевченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/9.htm>.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛНЕНИЕ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ НА ПРИМЕРЕ Г. НИКОПОЛЬ

*А. В. Разумова, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры»*

В статье проанализировано структуру доходов и расходов местного бюджета на примере г. Никополь за 2014–2016 годы. В результате проведенного анализа установлено зависимость местного бюджета от государственного бюджета, про что свидетельствует значительная доля трансфертов в формировании местного бюджета. Разработано рекомендации для обеспечения социально-экономического развития административно-территориальных единиц и укрепления ресурсной базы местных бюджетов.

Ключевые слова: местный бюджет, доходы и расходы местного бюджета, децентрализация, трансферты, субвенции, дотации.

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF LOCAL BUDGETS ON THE EXAMPLE OF NIKOPOL TOWN

*H. V. Razumova, Ph. D (Econ), Ass. Professor.
SHEI «Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture»*

The structure of incomes and expenditures the local budget for 2014–2016 at an example of Nikopol town are analyzed. As a result of the analysis, the dependence of the local budget on the state budget was established, which evidenced by a significant share of transfers in the formation of the local budget. Recommendations for the ensuring of socio-economic development of the administrative-territorial units and strengthening the resource base of local budgets are developed.

Keywords: local budget, incomes and expenditures of local budget, decentralization, transfers, subventions, subsidies.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Івановим С. В.

Надійшла до редакції 14.01.2018.

УДК 331.101.3

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*С. М. Макаренко, к. е. н., makar0684@gmail.com,
Т. С. Казакова, асистент, textil.ks@gmail.com,
О. Д. Прокопчук, студентка, elenaprkpck@gmail.com,
Херсонський державний університет*

Виявлено особливості проведення світових та вітчизняного рейтингів оцінювання закладів вищої освіти. Проведено аналіз основних показників діяльності закладів вищої освіти. Визначено основні умови максимізації вірогідності інвестування у професійний розвиток. Досліджено особливості щорічного рейтингового оцінювання діяльності науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: світові рейтинги, науково-педагогічні працівники, професійні компетентності, лінійна регресія, інвестиції у професійний розвиток, фінансова окупність, мотивація персоналу.

Постановка проблеми. У сучасних умовах постійного зростання рівня конкуренції між закладами вищої освіти ключовою складовою успіху стає забезпечення перманентного зростання професійних компетентностей науково-педагогічних працівників як основи надання якісних послуг здобувачам вищої освіти. Кожен керівник закладу вищої освіти, що прагне забезпечити ефективне функціонування не лише в короткостроковій, а й в довгостроковій перспективі, повинен постійно впроваджувати заходи, пов'язані з оновленням здобутих знань і підвищенням професійної компетентності підлеглих працівників. Зазначене можливе лише при розробці та запровадженні обґрунтованої системи мотивації науково-педагогічних працівників до професійного розвитку, що і визначило актуальність теми дослідження, її завдання та зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження специфіки мотивації до професійного розвитку персоналу проводили у своїх аналітичних працях як фахівці органів державної влади (Державна служба статистики України, Міністерство освіти і науки України) [8, 10, 14], так і представники наукової спільноти: Л. І. Безтелесна, А. В. Печенюк [1], О. О. Герасименко [3], Б. А. Камінський [4], Н. М. Олійник [5], Б. І. Мокін, Ю. В. Маримончик [7], О. Г. Об-

мок [8], Г. Півняк, О. Азюковський, М. Трегуб, А. Бардась [11], О. В. Скібіцька [16]. Незважаючи на вагомий напружений, залишаються проблеми, що потребують додаткового наукового аналізу, особливо щодо визначення обґрунтованої методики рейтингового оцінювання діяльності професорсько-викладацького складу та удосконалення процесів мотивації працівників до професійного розвитку.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження особливостей функціонування закладів вищої освіти та удосконалення процесів рейтингового оцінювання та мотивації персоналу до професійного розвитку в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Удосконалення процесів мотивації праці персоналу, в тому числі й науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, є одним з найважливіших елементів забезпечення ефективного функціонування та розвитку суб'єктів господарювання усіх форм власності. Відсутність обґрунтованої системи оцінювання ділової активності й належних засобів мотивації на кожному етапі науково-педагогічної кар'єри може призвести до втрати стимулів підлеглими працівниками до перманентного самовдосконалення й якісного та своєчасного виконання покладених на них функціональних обов'язків.

Проведений автором [1, с.123] порівняльний аналіз найбільш відомих світових рейтингів закладів вищої освіти (The Times Higher Education World University Rankings, The Academic Ranking of World Universities, The QS World University Rankings) свідчить, що основним чинником забезпечення високої конкурентоспроможності закладів вищої освіти в світі виступає наукова та дослідницька діяльність. Водночас, при складанні рейтингів закладів вищої освіти в Україні враховуються переважно кількісні, а не якісні показники, зокрема: кількість кандидатів (докторів філософії) та докторів наук, професорів і доцентів серед штатних співробітників закладів вищої освіти; членство вітчизняного закладу вищої освіти в міжнародних об'єднаннях закладів вищої освіти; ресурсне забезпечення освітнього процесу; кількість наукових публікацій, які опубліковані в закордонних виданнях тощо [1, с.123]. Зазначене вище призвело до того, що основним завданням топ-менеджменту закладів вищої освіти стала кількісна підготовка здобувачів вищої освіти без врахування сучасних тенденцій на відповідних ринках трудових ресурсів. Як наслідок, не завжди випускники, навіть з високим рівнем підготовки за обраними спеціальностями, відповідають професійним компетентностям, які висуваються до даної кваліфікації на ринку трудових ресурсів. Указане може призвести до зростання рівня безробіття, особливо серед молоді, та втрати стимулів до здобуття якісних знань у навчальних закладах. Ключовим завданням більшості інтелектуально обдарованої молоді може стати не здобуття знань, навичок, компетентностей за актуальними напрямками діяльності, а фактичне отримання диплома як основи для кар'єрного зростання.

Отримані висновки підтверджуються матеріалами, що були опубліковані Всесвітнім економічним форумом стосовно рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2017–2018 роках [12]. Незважаючи на відносно високі позиції за складовою «вища освіта та професійна підготовка» (35 місце у 2017–2018 роках серед 137 країн світу), оцінка якості шкіл менеджменту є дуже низькою (88 місце). Низьким є і ступінь підготовки персоналу при

навчанні за місцем роботи (88 місце). Також за рівнем початкової освіти Україна займає 51 місце. І це не зважаючи на той факт, що за наявністю учених та інженерів Україна займає 25 місце.

Проведений вище аналіз свідчить про те, що, незважаючи на наявність відносно великої кількості вчених та інженерів в Україні спостерігається низька якість науково-дослідних інститутів (60 місце) та здатність до інновацій (51 місце), що підтверджується не лише майже відсутністю співпраці університетів та промисловості в дослідженнях та розробках (73 місце), низьким рівнем витрат компаній на дослідження і розробки (76 місце) та державних закупівель високотехнологічної продукції (96 місце), а й фактичною неможливістю втримати й залучити таланти до господарської діяльності (відповідно 129 та 106 місця). Тобто, знання, отримані сучасною науковою спільнотою, яка залишилася в Україні, починають мати теоретичний характер та є неможливими для ефективного використання бізнесом у сучасних умовах нестабільного внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовища.

Для більш детального дослідження проведемо аналіз основних показників діяльності вищих навчальних закладів України (табл. 1). Результати проведеного аналізу в таблиці 1 свідчать, що кількість студентів, які здобувають вищу освіту за обраною спеціальністю, невпинно скорочується. У 2015/2016 навчальному році в порівнянні з 2010/2011 навчальним роком зменшення складало від 33,3% або на 0,69 млн осіб у закладах вищої освіти III–IV рівнів акредитації до 34,5% або на 121,3 тис. осіб у закладах вищої освіти I–II рівнів акредитації. Водночас, кількість закладів, що готують майбутніх фахівців, скоротилася лише від 12,7% серед закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації до 23,2% серед закладів вищої освіти I–II рівнів акредитації. Зазначене пов'язано, передусім, зі зміною системи підготовки студентів від масового до індивідуального охоплення шляхом зменшення кількості студентів у групах та концентрації уваги на виконанні індивідуальних робіт у межах матеріалу, викладеного на лекційних і семінарських заняттях [5, с.152].

Аналіз основних показників діяльності вищих навчальних закладів України

Показник	Навчальні роки		Відхилення	
	2010/11	2015/16	абсолютне	відносне, %
I - II рівнів акредитації				
Кількість закладів, од.	483	371	-112	-23,2
Кількість студентів, тис. осіб	351,4	230,1	-121,3	-34,5
Викладацький склад, осіб:				
1. Науково-педагогічні працівники:				
– кандидати наук	114	170	+56	+49,1
– доктори наук	23	34	+11	+47,8
– доценти	52	62	+10	+19,2
– професори	22	33	+11	+50,0
III - IV рівнів акредитації				
Кількість закладів, од.	330	288	-42	-12,7
Кількість студентів, млн. осіб	2,07	1,38	-0,69	-33,3
Викладацький склад, осіб:				
1. Науково-педагогічні працівники:				
– кандидати наук	66689	61266	-5423	-8,1
– доктори наук	13367	13072	-295	-2,2
– доценти	44608	42414	-2194	-4,9
– професори	12158	11476	-682	-5,6

*Складено та розраховано на основі [10]

Враховуючи низький рівень оплати праці науково-педагогічних працівників спостерігається негативна тенденція до зменшення їхніх якісних показників у закладах вищої освіти. Так, незважаючи на відносно спрощені умови отримання ученого звання доцента та професора у період з 2011 по 2015 роки, загальна кількість зазначених працівників у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації у 2015/2016 навчальному році знизилася від 4,9% або на 2194 особи серед доцентів до 5,6% або на 682 особи серед професорів у порівнянні з 2010/2011 навчальним роком. Також потрібно враховувати, що при скороченні чисельності науково-педагогічних працівників у першу чергу скорочують чисельність викладачів, які не мають наукових ступенів, що дозволяє вважати результати проведеного аналізу обґрунтованими.

При здійсненні аналізу якісної складової науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти потрібно враховувати й той факт, що обов'язковою умовою при вступі до аспірантури/докторантури за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів є гарантування від закладу подальшого пра-

цевлаштування аспіранта/докторанта за умови успішного захисту та здобуття відповідного ступеня. Як наслідок, найбільш питома вага осіб, які захистили дисертацію, працюють у відповідних закладах вищої освіти, що може в подальшому призвести до низького рівня практичної підготовки науково-педагогічних працівників та знизити якість наданих освітніх послуг.

Зазначене частково підтверджується запропонованою та побудованою Л. І. Безтелесною й А. В. Печенюк [1, с.127] моделлю лінійної регресії для визначення впливу наукової активності науково-педагогічних працівників на діяльність закладів вищої освіти, яка показала від'ємний вплив чисельності кандидатів наук (докторів філософії) (незалежна змінна X_3) на отриманий валовий прибуток (в освіті). Проте, вважаємо, що її використання у даному вигляді є дещо не коректним, що також підтверджується наявністю мультиколінеарності між незалежними змінними, що свідомо не було враховано авторами. Також під час проведення детального аналізу виникли питання щодо показника X_1 (кількість друкованих робіт, од.), так як його кількісне

зростання не є свідченням якісного вдосконалення, що, як підсумок, може й не мати позитивного впливу на зростання валового прибутку в освіті та отримання міжнародних і державних грантів за якість наукової та дослідницької діяльності.

Потрібно враховувати, що професійна діяльність науково-педагогічних працівників має свою специфіку, яка відображається як на системі професійного розвитку, так і на процесі його мотивації. Науково-педагогічна діяльність передбачає постійне підвищення професійної кваліфікації, результатом чого в основному є присвоєння наукового ступеня та вченого звання, що, в свою чергу, призводить до підвищення рівня заробітної плати науково-педагогічних працівників за рахунок зростання тарифного розрядку та отримання відповідних доплат і надбавок. Крім того, додатковим елементом системи стимулювання науково-педагогічних працівників можуть бути присудження міжнародних та державних премій, виплати авторських гонорарів та винагород, надання грантів, укладання контрактів тощо [3, с.9].

На думку Б. І. Мокіна та Ю. В. Маримончик [7, с.28] ефективна система стимулювання науково-педагогічних працівників, зокрема докторів наук та професорів, передбачає заохочення підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних працівників (тобто мотивування відносин) та виконання наукових робіт різного спрямування (орієнтація на процес) у вигляді надбавок до заробітної плати.

Б. А. Камінським [4, с.17] запропонована модель мотивації, яка орієнтована на кінцеві результати роботи науково-педагогічних працівників, що передбачає виплату щомісячних додаткових надбавок за науковий ступінь у поєднанні з заохоченням науково-дослідної роботи у вигляді одноразових виплат у формі премій, або доплат до окладу на поточний рік.

У своїх працях О. В. Скібіцька [16, с.10] обґрунтовує необхідність використання моделі преміювання науково-педагогічних працівників на основі оцінки їхньої професійної діяльності, яка дає можливість сформувати кількісну оцінку результативності їхньої роботи. Тобто, в цьому випадку

має місце мотивування як кінцевих результатів, так і самого процесу науково-педагогічної діяльності.

На думку О. О. Герасименко [3, с.14], при розробці системи мотивації науково-педагогічних працівників до уваги варто приймати показники, які відображають кінцеві результати та враховують критерії новизни та практичної значущості результатів науково-технічних робіт.

Натомість О. Г. Обмок [10, с.85] пропонує використовувати рейтингову оцінку результатів праці науково-педагогічних працівників як елемент їхньої мотивації до високопродуктивної діяльності, що забезпечує посилення колективної зацікавленості науково-педагогічних працівників у покращенні кінцевих результатів діяльності закладів вищої освіти, отриманні вищих позицій у міжвузівських рейтингах.

Водночас, ми погоджуємося з думкою Л. І. Безтелесної та А. В. Печенюк про те, що існуючі системи заохочення науково-педагогічних працівників, у тому числі й до професійного розвитку, базуються на мотивуванні кінцевого результату у вигляді здобуття наукового ступеня та вченого звання, або процесу творчого пошуку й науково-дослідницької діяльності, чи відносин, які виникають у процесі професійного розвитку [1, с.120]. Проте, у сучасних умовах ведення бізнесу головним стає не здобуття диплому про закінчення закладу вищої освіти, отримання наукового ступеня чи вченого звання, а отримання додаткових якісних знань й навиків за обраним та актуальним напрямом діяльності. І, перш за все, мотивація до професійного розвитку повинна надходити, передусім, від самого працівника як головна складова підвищення його конкурентоспроможності на ринку трудових ресурсів.

Ми погоджуємося з думкою Г. Півняка, О. Азюковський, М. Трегуб, А. Бардась [12], про те, що без змін у роботі загальноосвітніх навчальних закладів, вища школа України ризикує потрапити до пастки, коли домінування гуманітарних спеціальностей значно перевищуватиме попит на ринку праці, а отже сприятиме зменшенню престижності вищої освіти загалом та розчаруванню широких верств суспільства в тих соціальних можливостях розвитку, які

надає людині краща освіта. Вирішувати зазначене потрібно за участю закладів вищої освіти одночасно із запровадженням у школах професійної орієнтації учнів, формування здатності до самостійного мислення, відповідального ухвалення рішень і планування власного життя.

Потрібно також враховувати, що активізація науково-технічного прогресу й інноваційної діяльності, інтеграція науки та виробництва є передумовами прискорення структурних трансформацій господарського комплексу регіону та України взагалі, й сприятиме досягненню рівня країн з ринками, що формуються (Китай, Бразилія, Мексика, Туреччина), та амбітного щорічного економічного зростання національної економіки більш, ніж на 10%. Роль державного та регіонального регулювання у цьому процесі полягає, по-перше, у визначенні напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності щодо створення конкурентоспроможної за якістю і ціною продукції та надання послуг; по-друге, в застосуванні різноманітних методів і механізмів виробництва інноваційного продукту та інноваційної продукції для збільшення надходжень до бюджету. Цьому сприятиме створення узгодженого механізму управління інноваційними процесами, спрямованого на перетворення винаходів і технологічних відкриттів у комерціалізований продукт та прискорення впровадження ефективних науково-технічних розробок у виробництво.

Також необхідно забезпечити розроблення узгодженого механізму інвестування у професійний розвиток персоналу та підготовку фахівців за актуальними напрямками дослідження з метою активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Інвестиції у професійний розвиток персоналу є одним із чинників підвищення продуктивності праці та лояльності персоналу, і як результат – зростання ефективності діяльності суб'єкта господарювання в цілому. Інвестиції в людський капітал – цілеспрямовані вкладення ресурсів у ті напрямки, що забезпечують покращення якісних параметрів людини, таких як працездатність (освіченість, інтелект, творчість, фізичне і психічне здоров'я, системи мотивації то-

що) [2].

Результати проведеного співавтором статті дослідження [7] свідчать, що для максимізації вірогідності залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій необхідно забезпечити, перш за все, виконання «закону економіки» – забезпечення рівного прибутку на рівний капітал. Відповідно до цього закону капітал, у щоб він не був укладений, повинен принести власникові такий самий прибуток як і капітал, укладений в інший бізнес. Зазначені положення дають підставу зробити наступний висновок – гроші, вкладені в різний час, у різні складові капіталу, в різних місцях мають бути рівновигідними, тобто повинна виконуватися рівність:

$$\frac{P_i(t)}{(1+r)^t} - \frac{P_j(t)}{(1+r)^t} = 0, \quad (1)$$

За будь-якого варіанту

$$Pd_i(t) = Pd_j(t) * k_s * k_p, \quad (2)$$

де $P_i(t)$ і $P_j(t)$ – сума доходів, отриманих від укладень в чинники виробництва (наприклад, у професійний розвиток персоналу) i та j в період часу t ;

r – позиковий відсоток (ставка дисконту);

$Pd_i(t)$ і $Pd_j(t)$ – сума вкладень у чинники виробництва i та j в період часу t ;

k_s , k_p – коефіцієнти, що призводять до зіставного вигляду якісно різні чинники виробництва.

t – період часу.

Зазначені коефіцієнти приводять різні вкладення в співставлений вигляд за якістю ресурсів і віддаленістю їх від місця споживання.

На прикладі діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти визначимо доцільність інвестування у професійний розвиток з метою отримання наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) та вченого звання доцента.

В умовах обмеженості джерел фінансування з Державного та місцевих бюджетів України для забезпечення професійного розвитку науково-педагогічних працівників,

основним джерелом фінансування є власні кошти особистості. Для визначення доцільності інвестування у власний професійний розвиток визначимо можливі недоотримані вигоди та порівняємо їх з обсягом можливих витрат, пов'язаних з виконанням обов'язкових процедур для здобуття наукового ступеня доктора філософії й вченого звання доцента. Згідно з проведеними дослідженнями Л. І. Безтелесної та А. В. Печенюк [1, с.73] було встановлено, що середній розрив між випуском із аспірантури та захистом кандидатської дисертації становить 5 років; середній вік докторів філософії (кандидатів наук) на момент отримання диплома становить 34 роки.

Відповідно до Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, затвердженої постановою Кабінету міністрів України від 30 серпня 2002 року № 1298 [15], різниця між тарифними коефіцієнтами асистента (науково-педагогічного працівника без наукового ступеня) та старшого викладача (науково-педагогічного працівника з науковим ступенем кандидата наук) у середньому складає біля 0,42 пункти. Станом на 01 травня 2018 року різниця у розмірі посадового окладу складає 740,04 грн.

За умови середнього обсягу навантаження у межах однієї ставки асистент з досвідом роботи від 3 до 10 років отримував би заробітну плату в обсязі 5000,56 грн ($2,58 \cdot 1762 \cdot 1,1$ грн.), у той час як старший викладач з доплатою за науковий ступінь 15% біля 6607,5 грн ($3,0 \cdot 1762 \cdot (1 + 0,15 + 0,1)$). Недоотримана вигода складатиме 1606,94 грн. Ураховуючи, що як асистент, так і старший викладач, у більшості випадків за дотримання зазначених умов не зможуть скористатися правом використання податкової соціальної пільги, то «чистий» розмір отримуваного додаткового доходу старшого викладача після сплати податку на доходи фізичних осіб (18%), військового збору (1,5%), профспілкових внесків (1% у разі вступу до первинної профспілкової організації) складатиме біля 1277,52 грн щомісяця. З урахуванням можливої виплати матеріальної допомоги на оздоровлення чи інших преміальних заохочень, річна сума додатко-

вого «чистого» доходу складатиме біля 16,6 тис. грн.

Можливе отримання у майбутньому вченого звання доцента дозволить збільшити тарифний коефіцієнт доцента на 0,42 пункти в порівнянні з тарифним коефіцієнтом старшого викладача та отримати додаткову доплату в розмірі 25% до посадового окладу. Заробітна плата доцента з досвідом роботи від 3 до 10 років станом на 01 травня 2018 року складатиме 9039,06 грн ($3,42 \cdot 1762 \cdot (1 + 0,15 + 0,1 + 0,25)$). Недоотримана річна сума додаткового «чистого» доходу у порівнянні зі заробітною платою асистента складатиме біля 41,7 тис. грн.

Проведений аналіз діючих нормативно-правових актів та стандартів вищої освіти свідчить про те, що в умовах швидкого морального «старіння» знань, середній термін окупності капіталовкладень у професійний розвиток особистості для здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) не повинен перевищувати 5 років. Протягом зазначеного терміну, враховуючи раніше здобутий досвід науково-педагогічної діяльності, особистість зможе пропрацювати щонайменше 3 роки на посаді старшого викладача з науковим ступенем доктора філософії (кандидата наук) та 2 роки на посаді доцента з науковим ступенем доктора філософії та вченим званням доцента. Ураховуючи, що протягом 2017 року посадові оклади (тарифна ставка) науково-педагогічних працівників зросли лише на 10%, при річному прирості індексу споживчих цін, розрахованому Державною службою статистики України, в розмірі 13,7%, а також фінансову нестабільність національної економіки, проведемо додаткове дисконтування майбутніх доходів за середньорічної ставки дисконту в розмірі 10 %.

Отже, розмір дисконтованого додаткового «чистого» доходу (ДЧД) від інвестування у власний професійний розвиток за підсумками п'яти років складатиме:

$$\text{ДЧД} = \frac{16,6}{1 + 0,1} + \frac{16,6}{(1 + 0,1)^2} + \frac{16,6}{(1 + 0,1)^3} + \frac{41,7}{(1 + 0,1)^4} + \frac{41,7}{(1 + 0,1)^5} = 95,7 \text{ (тис. грн)}$$

Проведені дослідження свідчать, що обґрунтованість та фінансова окупність інвестованих у професійний розвиток власних коштів, можлива за виконання наступних умов:

- загальна сума витрат у діючих цінах (станом на 01 травня 2018 року), пов'язаних із опублікуванням результатів дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук), необхідними відрахуваннями, організацією публічного захисту та сплатою обов'язкових організаційних платежів, не буде перевищувати 95,7 тис. грн.;

- здобутий науковий ступінь дозволить науково-педагогічному працівникові працювати щонайменше на повну ставку навчального навантаження.

Водночас, потрібно враховувати найголовнішу складову проведення вказаних заходів – це інтелектуальний розвиток особистості та отримання додаткових професійних компетентностей, які дозволять науково-педагогічному працівникові в майбутньому реалізуватися на ринку трудових ресурсів як успішному фахівцеві та отримати гідну заробітну плату в бюджетній та приватній сферах господарської діяльності.

Також під час удосконалення процесів мотивації персоналу, топ-менеджмент закладів вищої освіти повинен акцентувати увагу не лише на кінцеві результати та обґрунтуванні серед підлеглих працівників доцільності підготовки дисертаційних робіт, а й на запровадженні щорічного рейтингового оцінювання ефективності діяльності науково-педагогічних працівників.

Цікавим, що заслуговує на увагу, є Положення про рейтингове оцінювання діяльності професорсько-викладацького складу, розроблене в Херсонському національному технічному університеті [14]. За цим Положенням оцінювання результатів діяльності науково-педагогічних працівників здійснюється за двома частинами:

- постійна активність (коефіцієнт вагомості дорівнює 0,33), що характеризує кваліфікаційний потенціал викладача, накопичений ним за весь час роботи;

- активна частина (0,67), що враховує професійну компетентність, педагогічну майстерність та наукову і творчу активність

викладача за останні п'ять років.

На прикладі факультету економіки Херсонського національного технічного університету було встановлено, що в середньому бальний показник діяльності професорсько-викладацького складу в розрахунку на одну особу за підсумками 2016–2017 н. р. складав 1174,68 балів. Водночас, за наявності наукової публікації у періодичному виданні, яке включено до науково-метричних баз даних Scopus або Web of Science Core Collection, науково-педагогічний працівник отримає лише 75 балів за кожну публікацію, що складає 6,4% від середнього бального показника в розрахунку на одну особу. І це не зважаючи на той факт, що органи державної виконавчої влади спільно з топ-менеджментом закладів вищої освіти намагаються встановити тісний зв'язок між кількістю виділених місць на бюджетній формі навчання та кількістю публікацій науково-педагогічних працівників у періодичних виданнях, які включені до науково-метричних баз даних Scopus або Web of Science Core Collection. Як приклад, відпівдо до прийнятого у березні 2016 року Положення про преміювання за публікації у виданнях, що індексуються в міжнародних науково-метричних базах Web of Science Core Collection (крім Emerging Sources Citation Index) та (чи) Scopus [16], Президент національного університету «Києво-Могилянська академія» здійснює відповідне преміювання співробітників університету. Розмір премії розраховується для кожної публікації окремо і при визначенні її розміру враховуються: кількість публікацій співробітника у виданнях, які включені у науково-метричні бази даних Scopus та Web of Science Core Collection (крім Emerging Sources Citation Index); кількість співавторів публікацій; квартиль журналу згідно науково-метричних баз даних Scopus та/або Web of Science.

Також, при проведенні оцінювання ефективності діяльності професорсько-викладацького складу Херсонського національного технічного університету враховувалося, що співробітник університету отримуватиме:

- від 50 (4,3% від середнього бального показника) до 100 (8,6%) балів за підготов-

ку та видання підручника чи навчального посібника в залежності від можливості отримання рекомендацій до друку від Міністерства освіти і науки України, інших центральних органів виконавчої влади, вченої ради університету;

– від 40 (3,4%) до 50 (4,3%) балів за виконання функцій відповідно виконавця та наукового керівника наукової теми.

І це не враховуючи той факт, що при поданні кандидатур претендентів на здобуття стипендій державного рівня (наприклад, Кабінету Міністрів України для молодих вчених), серед ключових показників, які характеризують досягнення претендента, є кількість опублікованих монографій, навчально-методичних робіт, а також участь у виконання НДДКР.

Також відбулося фактичне прирівнювання кількості балів за підготовлені та опубліковані наукові публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, або в іноземному рецензованому науковому виданні. Водночас, відповідно до третього абзацу підпункту 4 пункту 2 розділу II Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 14 січня 2016 року № 13 [9], передбачено, що за рішенням вченої ради вищого навчального закладу відсутність достатньої кількості наукових праць у науково-метричних базах даних Scopus та Web of Science може бути замінена публікацією монографії англійською мовою в одному з міжнародних видавництв, перелік яких визначається рішенням вченої ради.

Ураховуючи специфіку функціонування окремих структурних підрозділів університету, результати проведеного оцінювання можуть показати кардинально різні значення серед науково-педагогічних працівників окремих кафедр, що, водночас, може бути не пов'язаним із якістю наданих освітніх послуг та функціональних обов'язків, які виконуються. Зазначене вище може виникнути передусім у зв'язку з відсутністю на державному та регіональному рівні можливостей оприлюднювати та здійснювати апробацію результатів проведених досліджень. Для усунення зазначених недоліків у систе-

мі оцінювання та створення загальноуніверситетського рейтингу необхідно запровадити механізм переведення показників активності в межах кожного структурного підрозділу в єдиний співставлений коефіцієнт і порівнювати лише отримані значення з показниками інших підрозділів.

Також потрібно запровадити обґрунтовану методику щодо визначення питомої ваги кожного з напрямів діяльності шляхом можливого запровадження рейтингового оцінювання з урахуванням коефіцієнтів компетентності кожного із залучених експертів.

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність удосконалення процесів мотивації науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти. Зазначене потрібно здійснювати не лише шляхом роз'яснення серед працівників обґрунтованості та фінансової окупності інвестованих у професійний розвиток власних коштів для здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук), доктора наук, а й завдяки розробленню та запровадженню єдиної методики оцінювання ефективності діяльності професорсько-викладацького складу з урахуванням специфіки освітнього процесу та наукових досліджень кожного структурного підрозділу закладу вищої освіти, що може бути предметом подальшого наукового пошуку.

Література

1. Безтелесна Л. І. Управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників: монографія / Л. І. Безтелесна, А. В. Печенюк. – Рівне : НУВГП, 2016. – 198 с.
2. Верба В. А. Розвиток компанії на принципах процесного управління / В. А. Верба // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): Науковий журнал. – Вип. 1-2. – К., 2008. – С. 517–526.
3. Герасименко О. О. Економічний механізм стимулювання праці у сфері наукової та науково-технічної діяльності (на прикладі вищих навчальних закладів України): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.02 / О. О. Герасименко. – К., 2003. – 21 с.
4. Камінський Б. А. Управління персоналом вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Б. А. Камінський. – Л., 2006. – 21 с.
5. Макаренко С. М. Визначення професійних компетентностей фахівців як складової формування оптимальної стратегії розвитку трудових ресурсів / С. М. Макаренко, Т. А. Абеляєва, Т. С. Казакова,

Н. М. Олійник // Економічний простір: Збірник наукових праць. – Дніпро : ПДАБА, 2017. – № 127. – С. 150–161.

6. Макаренко С. М. Інвестиційно-інноваційні пріоритети створення ресурсної бази розвитку підприємства / С. М. Макаренко // Економічний простір: Збірник наукових праць. – 2009. – № 23/2. – Дніпропетровськ, – С. 20–25.

7. Мокін Б. І. Методологічні основи матеріального стимулювання ефективної діяльності персоналу ВНЗ із підготовки науково-педагогічних кадрів та створення якісної наукової продукції / Б. І. Мокін, Ю. В. Маримончик // Вісник ВПП. – 2004. – № 2. – С. 26–31.

8. Наказ Міністерства освіти і науки України від 14 січня 2016 року № 13 «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Обмок О. Г. Облік результатів рейтингової оцінки діяльності науково-педагогічних працівників / О. Г. Обмок // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. – № 3 (80). – Том 2. – С. 83–90.

10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року / Державна служба статистики України. – Режим доступу: URL: <http://ukrstat.gov.ua>

11. Півняк Г. Формування державного замовлення на підготовку фахівців інженерних та фізикоматематичних спеціальностей / Г. Півняк, О. Азюковський, М. Трегуб, А. Бардась // Вища школа: Науково-практичне видання. – К., 2017. – № 2 (151). – С. 17–32.

12. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 [Електронний ресурс] / Економічний дискусійний клуб. – Режим доступу: URL: <http://http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>

13. Положення про рейтингове оцінювання діяльності професорсько-викладацького складу Херсонського національного технічного університету, затверджене ректором Херсонського національного технічного університету 12 квітня 2016 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <http://kntu.net.ua/ukr/content/download/48525/285531/file/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%E2%84%96%205.pdf>

14. Постанова Кабінету міністрів України від 30 серпня 2002 року № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

15. Преміювання співробітників НаУКМА за публікації у виданнях, що індексуються в наукометричних базах [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: [http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=single&no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=974](http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=single&no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=974)

16. Скібіцька О. В. Стимулювання розвитку творчого потенціалу працівників вищої школи: автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.09.01 / О. В. Скібіцька. – К., 2004. – 19 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ МОТИВАЦИИ РАБОТНИКОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ РАЗВИТИЮ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*С. Н. Макаренко, к. э. н., Т. С. Казакова, ассистент, Е. Д. Прокопчук, студентка,
Херсонский государственный университет*

Выявлены особенности проведения мировых и отечественного рейтингов оценивания учреждений высшего образования. Проведен анализ основных показателей деятельности учреждений высшего образования. Выявлены основные условия максимизации вероятности инвестирования в профессиональное развитие. Исследованы особенности ежегодного рейтингового оценивания деятельности научно-педагогических работников.

Ключевые слова: мировые рейтинги, научно-педагогические работники, профессиональные компетентности, линейная регрессия, инвестиции в профессиональное развитие, финансовая окупаемость, мотивация персонала.

IMPROVING EMPLOYEES MOTIVATION TO PROFESSIONAL DEVELOPMENT AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

*S. M. Makarenko, Ph. D (Econ.), T. S. Kazakova, Assistant Lecturer, O. D. Prokopchuk, student,
Kherson State University*

The specific features of conducting international and national evaluation ratings of higher educational institutions is educated. The analysis of main indicators of higher educational institutions activity is carried out. The basic conditions for maximizing the probability of investing into profes-

professional development are revealed. The specific features of annual evaluation rating of the academic staff performance are investigated.

Keywords: world rankings, academic staff, professional competence, linear regression, investments to the professional development of personnel, financial recoupment, motivation of the personnel.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бардасем А. В.

Надійшла до редакції 16.01.2018.

УДК 351.330

МОТИВАЦИЯ ТРУДА И ЕЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ

Я. С. Пищур, к. э. н., профессор, ГВУЗ «Львовский государственный университет внутренних дел», yaroslavps@ukr.net,

А. Л. Черченко, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальная металлургическая академия Украины», aleksandrcherch@gmail.com

В статье исследуется мотивация как функция управленческого труда, направленного на побуждение персонала к достижению наилучших результатов организации, и стимулирование, которое должно отвечать потребностям, интересам и способностям работника.

Ключевые слова: мотивация труда, персонал, потребности, мотив, стимул, стимулирование, заработная плата.

Постановка проблемы: Формирование рыночной экономики и ее рост в Украине требует активизации трудовой деятельности человека, что предусматривает учет как организационно-технических, так и социально-психологических факторов, определяющих особенности ее развития. Эти проблемы должны учитываться в процессе управления персоналом на предприятиях. Мотивация персонала является основным средством обеспечения оптимального использования ресурсов, мобилизации кадрового потенциала. Система управления не будет эффективно работать, если не будет разработана эффективная модель мотивации.

Совершенствование технологии управления персоналом на отечественных предприятиях должно опираться на накопленный зарубежный опыт. Речь идет прежде всего об изучении и заимствовании руководителями предприятий зарубежного прогрессивного опыта государственного финансирования и стимулирования подготовки кадров, использование современных систем оценки персонала, формирования и применения системы материального поощрения разных категорий работников к высокоэф-

фективной трудовой деятельности, а также привлечение значительной части персонала к управлению производством. В повышении эффективности труда вопрос мотивации и стимулирования труда занимают важное место. Участие человека в системе общественных и, в частности, в производственных отношений определяется его желаниями, возможностями и мотивацией или побуждением к решению поставленных перед ним целей. По нашему мнению, процесс стимулирования является важным этапом в процессе управления персоналом и непридание ему должного внимания может привести к демотивации персонала, и, соответственно, к стагнации организации. Поэтому есть необходимость в развитии и внедрении научно обоснованных теоретических и практических рекомендаций по мотивации и стимулированию труда.

Анализ последних исследований и публикаций. Широкий круг вопросов проблематики мотивации персонала, методов стимулирования труда исследовали многие ученые – представители ведущих отечественных и зарубежных научных школ. Большой вклад в развитие теории мотивации труда сделали такие известные украин-

ские ученые как И. В. Вернадский [1], С. А. Подолинский [2], М. И. Туган-Барановский [3] и ряд других. Среди зарубежных ученых можно выделить таких, как М. Армстронг [4], Д. Мак-Грегор [5], А. Маслоу [6], Н. Стивенсон [7], Ф. Уайтли [8] и др.

В разработках теории мотивации получили широкое распространение такие, в основе которых были разные подходы, что позволило условно их разделить на две большие группы: содержательные и процессионные. Содержательные теории мотивации, исходя из их анализа, изучают потребности человека и предлагают их иерархическую классификацию, позволяют делать выводы о механизме мотивации человека. Процессионные теории рассматривают мотивации с другой стороны, в них анализируется то, как человек распределяет усилия для достижения различных целей и как выбирает конкретный тип поведения. Они признают существование потребностей, хотя считают, что поведение людей определяется не только ими. Поведение личности является также функцией восприятия и ожидания, связанных с данной ситуацией, и возможных последствий выбранного типа поведения.

Формулировка цели статьи. Целью статьи является анализ различных подходов к разработке теории мотивации и представление рекомендаций по определенным методам стимулирования персонала.

Изложение основного материала исследования. Как известно, управление персоналом в производственном процессе означает выполнение менеджером его функций – планирования, организации, мотивации и контроля, которые объединяются коммуникационными связями. Эффективное управление возможно только при их взаимосвязанном исполнении. В этом комплексе действий управленца функция мотивации заключается в выборе методов, которые побуждают участников системы управления решать задачи творчески и с максимальной эффективностью. Менеджер должен заинтересовать работников, рационально применять материальные и нематериальные стимулы. Для этого необходимо постоянно выявлять потребности к труду, определять системы стимулов, результатов труда и воз-

награждения. Мотивация как функция менеджера является процессом побуждения себя и других к деятельности для достижения личных целей или целей организации, поэтому руководитель должен знать и уметь применять на практике основные принципы мотивации – обоснованность стимулов, их непротиворечивость, своевременность, гибкость и конкретность.

С развитием общественного производства, в частности, с возникновением промышленного капитала, усложнились и, вместе с тем, значительно расширились возможности управленцев: стало понятно, что нужны и другие методы кроме простого метода «пряник или кнут», потому что они не всегда побуждают рабочего на большую отдачу в работе. Анализ путей решения проблем мотивации требует поиска новых возможностей. Они привели к необходимости анализа и применения знаний из области психологии, организации производства и потребностей человека.

Деятельность человека обусловлена реально существующими потребностями – тем, что мотивирует человека действовать так или иначе. Чем больше число разнообразных потребностей удовлетворяет человек посредством труда, чем более разнообразные блага доступны для него, а также чем меньше усилия по сравнению с другими видами деятельности он должен приложить, тем важнее роль труда в его жизни, тем выше его трудовая активность. *Стимулами* могут выступать любые блага, удовлетворяющие значительные потребности человека, если их получение предполагает трудовую деятельность. Иными словами, благо становится стимулом труда, если оно формирует мотив труда. Мотив, а не стимул, сам по себе направляет деятельность человека. Стимул может быть, либо не быть мотивом. Мотивом он станет тогда, когда совпадет с внутренней потребностью.

Стимул часто характеризуется как воздействие на работника извне с целью побуждения его к эффективной деятельности. В стимуле заложен определенный дуализм, который заключается в том, что, с одной стороны, он есть инструмент для достижения цели, а с другой – стимул является возможностью получения дополнительных благ

или их потери. В связи с этим можно выделить положительное стимулирование и отрицательное.

Использование различных стимулов для мотивирования людей и представляет собой процесс стимулирования. Стимулирование отличается от мотивации тем, что оно является средством, с помощью которого можно осуществлять мотивацию. *Стимулирование* – это применение по отношению к человеку стимулов для воздействия на его деятельность, усилия, целеустремленность в решении задач, которые важны для организации. Таким образом, стимулирование персонала является основой мотивации. Стимулирование труда является достаточно сложной процедурой и практика выдвигает определенные требования к его организации, а именно: комплексность, дифференцированность, гибкость и оперативность.

В тех организациях, где менеджеры не уделяют достаточно времени, чтобы позаботиться о внедрении надлежащего мотивационного механизма, а мотивация очень часто воспринимается чрезвычайно упрощенно, там подчиненные «платят» менеджерам «соответствующей монетой»: среди них может быть распространена такая мысль – «если вы считаете, что мотивируете наш труд, то нам кажется, что мы работаем».

Мотивация состоит из системы отдельных мотивов. Они могут взаимно дополнять друг друга, а могут противоречить друг другу. Чем сильнее проявляют себя отдельные мотивы, тем больше влияют они на поведение работника.

Мотивация трудовой деятельности, как желание работника удовлетворить свои потребности через трудовую деятельность, не может быть действенной без применения современных форм и методов материального и морального стимулирования персонала.

Потребности – это ощущение физического, социального дискомфорта, нехватки чего-то, это необходимость в чем-то, что нужно для создания и поддержания нормальных условий жизни и развития человека. Потребности в сознании человека превращаются в интерес или мотив. В структуру мотива труда входят:

– потребности, которые хочет удовлетворить работник;

– ценности, которые способны удовлетворить эту потребность;

– трудовые действия, которые необходимы для получения благ;

– цена – расходы материального и морального характера, связанные с трудовой деятельностью. [9, с.292]

При создании системы стимулирования необходимо проанализировать основные положения теорий мотиваций и определить две основные группы потребностей, на которых необходимо сосредоточить свое внимание – это материальные и духовные потребности. Данным группам потребностей должны соответствовать разработки соответствующих групп стимулов. Поэтому система стимулирования персонала, как совокупность элементов рабочей ситуации, влияющей на поведение человека, предполагает существование двух основных подсистем управления персоналом: материальной и моральной.

Менеджеры, сознательно выполняя свою функцию мотивации, должны создавать такие ситуации, которые позволяют людям чувствовать, что они могут удовлетворить свои потребности, поскольку потребности вызывают у человека стремление к их удовлетворению.

Наиболее сильным рычагом мотивации является вознаграждение. Вознаграждение – это все, что человек считает ценным для себя, что удовлетворяет его потребности. Но понятие ценности у людей разное. Поэтому менеджеры должны различать внутреннее и внешнее вознаграждение. Внутреннее вознаграждение дает сама работа. Например, это чувство достижения результата, содержательности, значимости выполняемой работы, самоуважения. Внешнее вознаграждение возникает не от самой работы, а дается организацией (зарплата, продвижение по службе, символы служебного статуса и престижа, похвалы и признание, дополнительные выплаты, дополнительный отпуск, служебный автомобиль и прочее).

Чтобы определить, какое вознаграждение и в каком объеме следует применять, необходимо знать потребности конкретных работников. Таким образом, на практике функция мотивации реализуется через под-

функции: выявление потребности к труду; выявление системы стимулов; определение результатов труда и системы вознаграждения конкретного человека.

На удовлетворение материальных потребностей направлено материальное стимулирование, поэтому в основе материальной мотивации лежит заработная плата. Заработная плата – это вознаграждение, исчисленное, как правило, в денежной форме, в соответствии с трудовым договором собственник выплачивает работнику за выполненную им работу соответствующую сумму. Материальное стимулирование вместе с большими преимуществами имеет и ряд своих недостатков:

- результаты труда трудно поддаются оценке;
- денежное вознаграждение не является идеальным стимулом, потому что с помощью материальных стимулов можно заставить работника выполнять определенные требования только в краткосрочном периоде, но нельзя рассчитывать на долгосрочный эффект;
- системы материального стимулирования результатов труда нередко снижают эффективность управления;
- материальное стимулирование поглощает значительные средства, необходимые на переподготовку руководителей, дорого оплачивается оценка результатов труда.

Сторонники денежной мотивации утверждают, что проблема не в недостатках, а в неумелом использовании концепции материального стимулирования.

Однако не следует занижать роль нематериальных факторов в стимулировании персонала организации. К нематериальному стимулированию труда, в данном случае, относятся нефинансовые вознаграждения. Из них наиболее распространенными являются: [10]

- льготы, связанные с графиком работы;
- материальные нефинансовые вознаграждения;
- вознаграждения, связанные с изменением статуса работника;
- «вознаграждение – признание»;
- вознаграждения, связанные с изме-

нением рабочего места.

А также различного рода общефирменные мероприятия, не касающиеся работы, к которым следует отнести следующие основные формы воздействия: награду орденами, медалями, грамотами, присвоение званий, улучшение условий труда, обеспечение отдыха, организацию быта, бесплатное медицинское обслуживание, поддержание обрядов, традиций и ритуалов, пикники, дни рождений, встречи «без галстуков» и другие мероприятия.

Необходимость управления моральными стимулами к труду очевидна, поскольку их особенность заключается еще в том, что они кроме самостоятельного использования дополняют, или существуют наряду с экономическими и организационно – распорядительными методами. Преимущественно руководители, используя материальное стимулирование, преследуют три цели: увеличение контроля за использованием фонда заработной платы, повышение гибкости системы стимулирования труда и поддержка заинтересованности работников в результатах своего труда.

Люди разных категорий, по нашему мнению, по-разному воспринимают материальную и нематериальную системы мотивации – на определенном уровне карьеры человек более благосклонен к нематериальному стимулированию, чем к материальному. Например, состоятельный человек, возможно, посчитает несколько часов отдыха в кругу семьи более значительными для себя, чем деньги, которые он получит за сверхурочную работу на благо организации. Для работающих в научном учреждении более ценными могут оказаться уважение коллег и интересная работа, а не материальные выгоды, которые он получил бы, выполняя обязанности, скажем, продавца в престижном супермаркете.

Непродуманные действия по реформированию управления, в частности, мотивации труда были проведены на одном из металлургических заводов, где освободили служащих предпенсионного и пенсионного возрастов и приняли к работе молодых специалистов, хорошо владеющих оргтехникой и современными знаниями по организации производства. Одновременно, как «беспо-

лезные», были запрещены деятельность Совета ветеранов труда, некоторых общественных организаций, чествования юбилеев на рабочих местах и другие традиции. Ожидали от этих мер повышения производственных показателей. Но на практике был получен обратный эффект. Управленческий труд оказался малопродуктивным. Причину этого явления пригласили установить ученых, специалистов по менеджменту. После анкетирования сотрудников и анализа данных были обнаружены интересные факты. Во-первых, оставшиеся сотрудники, опасаясь тоже быть уволенными, старательно выполняли свои обязанности, но в пределах должностных инструкций. При этом они не делились своими знаниями производства с молодыми специалистами, таким образом демонстрируя свою личную необходимость. Вследствие такого положения деятельность молодых специалистов оказалась малопродуктивной. Дополнительно на поведение опытных сотрудников повлияло решение об отмене многолетних традиций. Во-вторых, именно отсутствие у опытных сотрудников привычных мотиваций к труду спровоцировало сложившуюся ситуацию [11, 123]. Выводы из этой ситуации стали ясными, однако исправление положения может быть затруднено или не восполнимо.

Следует отметить, что современные предприятия чаще всего являются сложными по структуре штата персонала, под которым понимают совокупность постоянных и временных работников, имеющих соответствующую профессиональную подготовку и практический опыт. Согласно Классификатору профессий Украины [12] они делятся на четыре основные категории: рабочие, служащие, специалисты, руководители. Среди них последние – руководители – это работники, которых наделяются властью и определенными полномочиями по отношению к другим людям, именно они должны владеть системой стимулирования других и на них самих она также должна влиять.

В профессиональной среде мотивация имеет определенную последовательность развития. Сначала проявление успешной адаптации, способность человека к организации труда. В результате этого проявляется динамическое равновесие в системе «чело-

век – профессиональная среда». Достижение равновесия происходит в виде определенного цикла, который включает в себя последовательный ряд звеньев, заменяют друг друга. Таким звеном выступает то, на котором происходит формирование соответствующих потребностей человека, направленных на достижение равновесия – состояния внутренней готовности человека к деятельности. Следующим этапом развития мотивации является процесс осознания связей с другими сферами жизнедеятельности личности.

В процессе жизнедеятельности личности мотивация проявляется в двух типах – собственную его мотивацию (самотивацию) и внешнюю, которая имеет целью мотивировать кого-то к конкретной деятельности. Мотивировка является психологической сердцевиной организации профессиональной среды и составляет основу управления производственно-деловым процессом. От особенностей самотивации и внешней мотивации и их взаимосвязи зависит эффективность организации продуктивной профессиональной деятельности как личности, так и коллектива в целом.

Сегодня предприятиями широко применяются модернизированные формы материального стимулирования: владение акциями, участие в прибылях, использование различных премий, другие формы. В современных условиях во многих странах значительное внимание уделяется различным формам коллективной мотивации поведения работников, делаются попытки создать «синтетическую модель» организации труда, предоставлять максимальные возможности для роста ее эффективности.

Практика показывает, что для создания эффективного механизма мотивации нужно предусмотреть примерно одинаковую степень побуждения для руководителей и подчиненных. Если индивидуальные стимулы подчиненного сильнее системы побуждения руководителя, то подчиненный становится его соперником, или, если система побуждения руководителя намного сильнее, а подчиненный не обладает инициативой и удовлетворяется минимумом работы, то в конце концов это негативно сказывается на работе и ставит под сомнение достижения постав-

ленных целей.

Важно также создавать мотивационный климат полномочий и контроля деятельности, устанавливать доверительные отношения между людьми, развивать коммуникационные процессы, удовлетворяя потребности работников в эмоциональном контакте, повышать степень мотивации индивидуальных потребностей, максимально учитывать индивидуальную восприимчивость к различным формам стимулирования.

Нужно обеспечивать справедливую оценку заслуг или проступков (нарушений), избегая преувеличения заслуг или недостатков в деятельности подчиненных. Причем стимул будет действовать с полной отдачей тогда, когда форма и степень поощрения или взыскания руководителя будет совпадать с оценкой и мнением всего коллектива. Система стимулирования не должна предусматривать частых вознаграждений и взысканий, поскольку при таких условиях они обесцениваются.

Выводы. Для эффективного управления мотивацией работников в менеджменте необходимо знать ее теорию и практику, использовать как материальное, так и нематериальное стимулирование различных категорий персонала. Использование только материальной системы мотиваций не позволяет мобилизовать творческую активность персонала на достижение целей организации. Для достижения максимальной эффективности необходимо применение также и моральных стимулов.

Мотивационный механизм, как важный фактор формирования эффективной системы стимулирования в процессе управления персоналом, требует постоянного исследования процесса развития и его структуризации и совершенствования.

МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ ТА ЇЇ СТИМУЛЮВАННЯ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ

Я. С. Піщур, к. е. н., професор, ДВНЗ «Львівський державний університет внутрішніх справ», А. Л. Черченко, к. е. н., доцент, ДНВЗ «Національна металургійна академія України»

В статті досліджується мотивація, як функція управлінської праці, спрямованої на спонукування персоналу до досягнення найкращих результатів організації, та стимулювання, яке повинно відповідати потребам, інтересам і здібностям працівника.

Ключові слова: мотивація праці, персонал, потреби, мотив, стимул, стимулювання, заробітна плата.

Литература

1. Вернадский И. В. Очерк теории потребностей / И. В. Вернадский. – СПб. : Тип. К. Метцига, – 1857. – 81 с.
2. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии / С. А. Подолинский. – М. : Белые Альвы, 2005.
3. Туган-Барановский М. И. Социальная теория распределения / М. И. Туган-Барановский. – СПб, 1913.
4. Армстронг М. Оплата труда: Практическое руководство по построению оптимальной системы оплаты труда и вознаграждения персонала / М. Армстронг, Т. Стивенс; под научн. ред. Т. В. Герасимовой. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – 512 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – М. : Психология, 2010. – 124 с.
6. Стивенсон Н. Как мотивировать людей / Н. Стивенсон; [Пер. с англ.] – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 176 с.
7. Мак-Грегор Д. Человеческая сторона предприятия / Д. Мак-Грегор. – М., 2008.
8. Уайтли Ф. Мотивация: пер. с англ. / Ф. Уайтли. – М. : Изд. Дом «Вильямс», 2005. – 160 с.
9. Крушельницька О. В. Управління персоналом: навч. пос. / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К. : КОНДОР, 2005. – 304 с.
10. Маковеев П. С. Управление развитием промышленного предприятия: мотивационные механизмы / П. С. Маковеев. – Одесса : ОГПУ, 2000. – 340 с.
11. Козенков Д. Є. Основи менеджменту: навч. пос. / Д. Є. Козенков, А. С. Ковзель, К. А. Ковзель. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. – 176 с.
12. Класифікатор професій. – К. : Соцінформ, 2005, 2008. – 615 с.
13. Менеджмент персоналу: навч. пос. Вид. 2-ге, без змін / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін., за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2006. – 398 с.
14. Хміль Ф. І. Управління персоналом: підручник / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2006. – 488 с.

LABOUR MOTIVATION AND STIMULATION IN PERSONNEL MANAGEMENT

Ya. S. Pitsur, Ph. D (Econ.), Professor, SHEI «Lviv National University of Internal Affairs»,

O. L. Cherchenko, Ph. D (Econ.), Ass. Professor, SHEI «National Metallurgical Academy of Ukraine»

Motivation is studied as a function of managerial work aimed at motivating staff to achieve the best results of an organization, and incentives that should meet the needs, interests and abilities of the employee.

Keywords: labour motivation, personnel, needs, motive, stimulus, stimulation, salary.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пулипенко Ю. І. Надійшла до редакції 16.01.2018.

УДК 658.56:338

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В. М. Шаповал, д. е. н., професор, gkb_s@ukr.net, Т. В. Герасименко, к. геол. н., доцент, tatyana400@gmail.com, М. В. Шпак, к. геогр. н., доцент, m_shpak777@ukr.net, ДВНЗ «Національний гірничий університет»

Розроблено комплексний підхід до створення і підтримки функціонування системи управління туризмом на рівні туристичних територій на основі використання ряду положень програмно-цільового підходу, доповненого елементами рекреаційно-географічного, маркетингово-аналітичного та об'єктно-програмного підходів. У статті обґрунтовано пропозиції щодо створення системи управління територіальним туризмом з опорою на туристичну організацію з розвиненою структурою відділів і певними управлінськими функціями і створення спеціалізованого інформаційно-туристичного порталу області в мережі Інтернет з системою моніторингу туристичних ресурсів територій в реальному часі.

Ключові слова: підприємство туристичного комплексу, максимізація туристичного потенціалу, туристичні території, система управління туризмом.

Постановка проблеми. Однією з перспективних галузей економіки сьогодні визнають туризм в усіх його формах і видах. Мультиплікативний ефект туризму – величезний: дохід, що отримується від одного туриста, перевищує суму грошових коштів, витрачених ним у місці перебування на покупку послуг і товарів у межах від 1,5 до 4 разів. Країни, відомі як світові центри туризму, зробили його своєю державною політикою, взявши на себе функції прогнозування, координування і контролю.

В Україні, при величезному туристичному потенціалі, практично відсутня державна підтримка розвитку туризму. Конкурентоспроможність українських організацій у сфері туризму безпосередньо залежить від державного підходу до цього питання, а взятий в Україні курс – вступ до Європейського Союзу – є ще однією причиною для зміни

ставлення до туризму. Потрібне теоретичне осмислення нових форм і принципів взаємодії як між органами виконавчої влади різних рівнів, так і їх взаємодії з організаціями, діяльність яких пов'язана з туризмом.

Необхідність такого аналізу обумовлюється завданнями розробки законів і підзаконних актів, вдосконаленням форм і методів їх діяльності, що відповідають вимогам сучасного етапу суспільно-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато теоретичних аспектів розвитку та функціонування підприємств туристичного комплексу знайшли відображення у працях зарубіжних і вітчизняних учених, зокрема, проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі досліджували І. Бурнашов [1], Г. Михайличенко [2] і Т. Ткаченко [3], різні аспекти оцінки інвес-

тиційної привабливості підприємств туристичної галузі розглядав у своїх працях О. Андраш [4], проблеми в управлінні туризмом туристичних територій вивчали М. Мальська [5], О. Музиченко-Козловська [6], В. Биркович [7] та ін.

Незважаючи на значні досягнення вищезгаданих авторів, необхідно зауважити, що разом з цим дослідники не приділяють достатньої уваги питанням управління розвитком туризму на туристичних територіях, а також не використовують системи і методи туристичного управління в рамках загальної стратегії розвитку території. Необхідність комплексного вивчення механізмів створення і забезпечення діяльності систем управління туризмом на туристичних територіях визначила вибір теми дослідження, постановку його мети і завдань.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи управління туризмом на туристичних територіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторами статті була розроблена методика підтримки функціонування системи управління туризмом туристичних територій на основі використання положень рекреаційно-географічного, програмно-цільового, маркетингово-аналітичного та об'єктно-програмного підходів.

Так, рекреаційно-географічний підхід ґрунтується на характеристиці природно-ландшафтних та культурно-історичних туристичних ресурсів, наявних туристичних маршрутів і спеціалізації туристичної галузі. В рамках рекреаційно-географічного підходу система управління туризмом спирається на комплексну економіко-екологічну оцінку та рекреаційне районування території. Оцінка наявних туристично-рекреаційних ресурсів дає можливість визначити рекреаційний потенціал туристичної території, потім формується єдиний кадастр туристичних ресурсів, який у подальшому доповнюється і змінюється за допомогою системи моніторингу туристичних ресурсів та нанесенням на карту туристичних територій.

Маркетингово-аналітичний підхід передбачає спрямоване використання туристичного маркетингу для створення або під-

тримки іміджу туристичної території.

Загальна концепція управління туризмом визначається на основі ком-плексного маркетингового дослідження, що виконується в декілька етапів:

- встановлення величини та аналіз характеристик туристичних потоків на території;
- визначення вимог туристів та їх сегментування;
- дослідження пропозиції щодо туристичної території і виділення пріоритетних напрямів діяльності з розвитку туризму;
- внесення пропозицій щодо розвитку туризму території згідно з методичними рекомендаціями;
- оцінка ефективності та наслідків реалізації рекомендацій.

Об'єктно-програмний підхід ґрунтується на розгляді, як об'єкта управління, всієї туристичної території з основними управлінськими ланками:

- основні та оборотні фонди (земля, корисні копалини, будівлі, мінеральні джерела);
- люди (штат туристичних фірм);
- конструкції (елементи турів);
- технології (процеси здійснення турів);
- ринок (виробники і споживачі туристичних послуг, посередники, конкуренти);
- фінанси (вкладення з бюджету, прибуток від діяльності туристичних фірм, податки, інвестиції, відрахування в обов'язкові фонди).

На основі вищенаведених ланок управління можна сформулювати програму розвитку туризму, яка буде включати чотири основні розділи: загальні положення, основну частину, соціальний розвиток сфери туризму і автоматизований інформаційний банк даних з розвитку туризму.

Програмно-цільовий підхід передбачає не тільки забезпечення сталого розвитку туристичної галузі, а й одночасний соціально-економічний розвиток усієї області в цілому. Плани, програми і цілі управління туризмом пов'язуються із загальними стратегічними планами і цілями розвитку Дніпропетровської області. При цьому туризм розглядається як частина соціально-економічної системи, а процеси управління

ним узгоджуються з процесами стратегічного управління областю [8].

При побудові системи управління туристичними територіями найбільш доцільно, на нашу думку, буде викорис-

товувати окремі елементи перерахованих вище підходів у рамках комплексного підходу, який буде включати в себе обов'язкові блоки (див. рис. 1).

Рис. 1. Модель комплексного підходу до побудови системи управління туризмом на туристичних територіях

1. Перший блок – оцінка загального туристично-рекреаційного потенціалу на основі визначення субпотенціалів туристичних територій, основними з яких будуть виступати такі потенціали:

- екологічний (стан лісових та земельних ресурсів, атмосферного повітря, підземних і поверхневих водних ресурсів);
- природний (якісні і кількісні характеристики рельєфу, водних ресурсів, ресурсів тваринного і рослинного світу, природних територій, що охороняються, лікувальних природних ресурсів);
- культурний (стан історико-культурних і соціально-культурних об'єктів);
- інфраструктурний (стан інфраструктури зв'язку та транспорту, засобів розміщення, безпеки, туроператорів і турагентів, підприємств торгівлі, сфер громадського харчування і послуг).

Оцінюючи кожний із субпотенціалів для різних туристичних територій, формують підсумкову оцінну матрицю, яка дає можливість визначити найбільш перспективні для розвитку туризму території і на цій основі побудувати необхідні управлінські дії.

2. Другий блок – це маркетинговий

аналіз туристичних територій з метою виявлення перспективних напрямів туризму, величини і спрямованості туристичних потоків і характеристик потенційних туристів, що містить у собі такі дії:

- виявлення тенденцій туристичних в'їздів і аналіз характеристик туристів, які відвідують туристичну територію, для оцінки затребуваності наявної туристичної пропозиції, визначення істотних факторів, які впливають на величину туристичного потоку;
- загальний аналіз туристичних потоків в області при встановленні за ознаками цільових груп туристів і визначення переваг туристів щодо туристичної території та інфраструктури;
- групування туристів за критеріями для більш точного обліку їх пропозиції при створенні нового туристичного продукту території;
- дослідження історико-культурних і природних пам'яток, які становлять інтерес для туристів, стан екології, комплексний опис організацій сфери туризму;
- розробка напрямів розвитку туризму і рекомендацій з управління туризмом на території, а також визначення перспектив-

них маркетингових програм;

– оцінка соціальних і економічних наслідків реалізації заходів з розвитку туризму.

3. Третій блок – це розробка планів і програм розвитку туризму на туристичних територіях з певними заходами у сфері туризму, які узгоджені за фінансуванням, термінами і виконавцями, він включає таке:

– встановлення стратегічних цілей розвитку туризму (виходячи із стратегічних цілей соціально-економічного розвитку всієї Дніпропетровської області);

– формування критеріїв оцінки ступеня їх результативності, а також системний аналіз стану туризму, визначення проблем і тенденцій його розвитку, вивчення сегментів туристичного ринку, потреб туристів і їх можливостей;

– розробка програм і планів розвитку туризму і загального соціально-економічного розвитку області, що узгоджені між собою;

– обґрунтування ресурсного забезпечення програм розвитку туризму;

– декомпозиція планів до рівня заданих заходів.

4. Четвертий блок – це формування інформаційної бази даних туристичних пам'яток на туристичних територіях, об'єктів туристичної інфраструктури та туристичних маршрутів, що включає:

– загальну площу території, об'єкти, які є привабливими для туризму, їх вид власності;

– номенклатуру запропонованих турів, туристичних послуг та їх обсяг у кількісному вимірі;

– основні фонди (храми, історичні пам'ятники і т. ін.), які є привабливими для туризму та подальшого його розвитку;

– оборотні фонди (клієнти, лісові та водні ресурси, сировина, матеріали);

– склад населення області (з метою створення робочих місць і визначення потенціалу працівників туристичних фірм);

– загальні види та елементи турів – туристичні фірми, трансфер, об'єкти харчування, готелі, ресторани, процедури здійснення туристичних послуг;

– стан ринку туристичних послуг (виробники, споживачі, конкуренти, посередники, кон'юнктура) і напрями його розвитку;

– стан фінансів (бюджету регіону, капітальних вкладень у розвиток туризму, прибутків від туризму, податків, відрахувань, заробітної плати);

– нормативно-довідкові дані: Держстандарти, норми і нормативи, класифікатори, довідники, законодавчі акти.

Авторами статті було проведено аналіз сукупного туристичного потенціалу Дніпропетровської області (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісна оцінка сукупного туристичного потенціалу Дніпропетровської області

№ за/п	Складові субпотенціалу	Кількісні та якісні показники об'єктів
Історико-культурний потенціал		
1.	Пам'ятники історії, культури та архітектури обласного та місцевого значення	Понад 750
2.	Історично населені місця загальноукраїнського та місцевого значення	8
3.	Театри / музеї	13 / понад 100
4.	Народні промисли і ремесла	Понад 100
Туристично-ресурсний потенціал		
1.	Озера і ставки	Приблизно 200
2.	Річки і струмки	Понад 1000
3.	Пам'ятники природної спадщини (заказники / заповідники / природні парки)	Приблизно 200
4.	Родовища природних мінеральних вод / лікувальних грязей	15/4
Потенціал потреб туристів		
1.	Засоби розміщення (кількість номерів)	Понад 10000
2.	Організації санаторно-курортного профілю	Близько 30
3.	Транспортна інфраструктура, у т. ч.: міжнародний аеропорт залізничні вокзали у м. Дніпро автовокзал у м. Дніпро	1 2 1
4.	Туристичні фірми (на 100 тис. населення)	Понад 8
5.	Підприємства громадського харчування	Приблизно 2000

Економічний потенціал		
1.	Місце за обсягом виробленої продукції і розвитку малого підприємництва	У 5-ти областях
2.	Частка у формуванні сукупного валового продукту України	Понад 25%
3.	Кількість країн-партнерів	Понад 100
Екологічний потенціал		
1.	Місце серед областей України за рівнем впливу на навколишнє середовище / (за активністю охорони навколишнього середовища)	Високий та перевищує середній в Україні майже в 1,5 рази, що зумовлено концентрацією об'єктів важкої промисловості в регіоні

Примітка. Складено за [9].

Пропозиції щодо застосування комплексного підходу до управління туризмом на туристичних територіях у Дніпропет-

ровській області передбачають прийняття рішень з таких основних напрямів (табл. 2).

Таблиця 2

Критерії оцінки результативності рекомендацій щодо вдосконалення системи управління туризмом на туристичних територіях у Дніпропетровській області

Напрямок удосконалення системи управління туризмом туристичних територій	Найменування критерію оцінки результативності
Розробка і впровадження інформаційно-туристичного порталу Дніпропетровської області в мережі Інтернет	Загальна кількість відвідувачів і число повторних відвідувань порталу протягом певного періоду часу
	Збільшення в'їзного потоку туристів
	Підвищення популярності Дніпропетровської області як туристичної території
	Зміцнення конкурентоспроможності туристичного продукту області
	Розвиток інтересу до подорожей областю у місцевих жителів
Реалізація програми розвитку туризму туристичних територій	Приріст податкових доходів
	Зростання інвестиційного доходу
	Зниження ресурсних витрат
	Досягнення показників виконання робіт у рамках програми
Створення і функціонування територіальної організації з розвитку туризму	Підвищення ступеня задоволеності потреб туристів
	Збільшення обсягу наданих туристичних послуг
	Підвищення прибутковості діяльності туристичних підприємств
	Підвищення рівномірності використання об'єктів туристичної інфраструктури

1. Створення та реалізація в подальшому програми розвитку туризму туристичних територій, яка дозволить:

- створити умови для ефективного розвитку туризму в області;
- сформувати конкурентоспроможний обласний туристичний продукт;
- розробити систему просування туристичних ресурсів області на національному і міжнародному туристичних ринках;
- сформувати сучасну нормативно-правову обласну базу туризму;
- розробити заходи підтримки малого та середнього підприємництва у сфері туризму;

– забезпечити розвиток інфраструктури туризму, а також підтримку нових туристських ресурсів.

Структура програми повинна включати в себе такі розділи: зміст проблем та обґрунтування необхідності їх вирішення програмними методами; мета і завдання; система програмних заходів; терміни та етапи реалізації; механізм здійснення; ресурсне забезпечення; організація, управління і контроль за ходом реалізації; оцінка ефективності.

2. Створення територіальної організації з розвитку туризму з певною структурою, яка буде складатися з різних підрозділів і

яка повинна з часом стати основним органом управління туризмом у Дніпропетров-

ській області (рис. 2).

Рис. 2. Структура територіальної організації з розвитку туризму

Структуру територіальної організації з розвитку туризму складуть різні підрозділи з певним набором функцій:

- експертно-аналітичний центр з туризму: визначення та вивчення змін і тенденцій у структурі та процесах зовнішнього і внутрішнього туристичного середовища; дослідження актуальних проблем туризму на територіях; аналіз факторів, що сприяють або перешкоджають досягненню поставлених перед територіальною організацією з розвитку туризму цілей;

- науково-методичний центр розвитку туризму: розробка наукових основ туризму туристичних територій і узагальнення існуючого досвіду його розвитку; пошук і формування механізмів вирішення туристичних проблем,

- маркетинговий центр: просування обласного туристичного продукту, управління туристичним брендом області;

- центр інформації та логістики: поширення туристичних новин, створення і підтримання банку даних з туризму, розподіл потоків туристів для найбільш ефективного використання туристичних об'єктів, консультативно-довідкова робота з туристами і місцевим населенням;

- центр підтримки малого та середньо-

го бізнесу в сфері туризму: забезпечення підтримки найбільш перспективних видів туризму та місцевих виробників туристичних товарів, робіт і послуг;

- координаційна рада з розвитку туризму.

У різні структурні підрозділи територіальної організації з розвитку туризму можуть і повинні ввійти представники туроператорів з в'їзного та внутрішнього туризму, фахівці з проблем розвитку туризму, науковці профільних вузів, представники підприємств туристичної індустрії.

Формою їх взаємодії всередині територіальної організації з розвитку туризму може стати саморегульована організація.

3. Створення єдиного інформаційно-туристичного порталу Дніпропетровської області в мережі Інтернет, який повинен містити такі розділи:

- інформацію про наявні туристичні ресурси з їх докладним описом і характеристиками, а також зазначенням місць розташування, отримана за допомогою моніторингу туристичних ресурсів у режимі реального часу;

- докладну інформацію про засоби розміщення, транспортну інфраструктуру, підприємства громадського харчування;

– програму розвитку туризму в Дніпропетровській області з виділенням ключових заходів, термінів і стану їх виконання;

– інформацію про територіальну організацію з розвитку туризму, її структуру та основні напрями діяльності;

– перелік найбільш цікавих екскурсійних маршрутів по населених пунктах Дніпропетровської області з докладним описом;

– розгорнутий опис запропонованого обласного туристичного продукту з його відмітними особливостями та унікальними характеристиками.

Створення порталу підвищить популярність області на туристичному ринку, приверне нових туристів, посилить інформаційний потенціал, одночасно забезпечить систему управління туризмом необхідною інформацією. Надалі розділи порталу можуть видозмінюватися і доповнюватися залежно від потреб туристів і територіальної організації з розвитку туризму.

Оцінка результативності кожного з напрямів удосконалення системи управління туризмом туристичних територій може бути проведена за низкою показників. Найбільш складним є аналіз можливих ефектів від розробки і впровадження інформаційно-туристичного порталу Дніпропетровської області.

Зазначимо можливі показники результативності функціонування порталу, а саме:

– загальне число відвідувачів порталу та кількість повторних відвідувань протягом певного періоду часу;

– збільшення в'їзного потоку туристів за рахунок роботи порталу;

– підвищення популярності Дніпропетровської області як туристичної території;

– поліпшення конкурентоспроможності туристичного продукту області;

– розвиток інтересу до подорожей областю у місцевих жителів.

Більше того, інформація порталу повинна допомогти в роботі різних підрозділів територіальної організації з розвитку туризму за рахунок постійно оновлюваної інформації і поповнюватися новинами з розвитку і стану туристичних ресурсів і туристичного ринку.

Початкові (розробка дизайну та програмного забезпечення, закупівля необхід-

ного обладнання тощо) та операційні (модернізація обладнання, підключення до мережі Інтернет, фінансова підтримка і т. ін.) витрати на підтримку функціонування порталу слід закласти в перспективну програму розвитку туризму у напрямі діяльності маркетингового центру територіальної організації з розвитку туризму або центру інформації і логістики.

Висновки. Ефект реалізації програми розвитку туризму в Дніпропетровській області може бути оцінений показниками очікуваної та отриманої корисності програмних заходів. Показники результативності програми можна розділити на три групи: прямі (результат реалізації програми), непрямі (результат впливу програми на суміжні сфери діяльності) та загальні (сума показників результативності першої та другої групи) показники.

Оцінка ефекту від створення і функціонування територіальної організації з розвитку туризму може бути заснована на показниках результативності (якісних або кількісних), що характеризують ступінь відповідності бажаного стану системи туризму фактичному на конкретний момент часу. До них належать ступінь задоволеності потреб туристів, обсяг наданих туристичних послуг, величина доходу від вкладених інвестицій, прибутковість туристичних підприємств і можливість їх розвитку і т. д.

Література

1. Бурнашов І. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі / І. Бурнашов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853jsessionid>.
2. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму : монографія / Г. І. Михайліченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.
3. Ткаченко Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 537 с.
4. Андраш О. А. Оцінка інвестиційної привабливості підприємств туристичної галузі / О. А. Андраш // Вісник НТУ «ХПІ». Тематичний випуск: «Технічний прогрес і ефективність виробництва». – 2012. – № 8. – С. 3–12.
5. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика : навч. пос. / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К. : ЦНЛ, 2009. – 424 с.
6. Музиченко-Козловська О. В. Економічне

оцінювання туристичної привабливості території : монографія / О. В. Музиченко-Козловська. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 176 с.

7. Биркович В. І. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні / В. І. Биркович // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С. 157–163.

8. Туризм в Україні Ч. 1 Развитие туристического бизнеса [Електронний ресурс]. – Режим досту-

пу: <http://socium.com.ua/2015/01/tourism-in-ukraine-development-of-tourism/>.

9. Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// dfrr.minregion.gov.ua/foto/ projt_reg_info_norm/2015/06/Plan-realizatsiyi-Strategiyi-rozvitku-Dnipropetrovsko-yi-oblasti-na-period-do-2020-roku.doc](http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/06/Plan-realizatsiyi-Strategiyi-rozvitku-Dnipropetrovsko-yi-oblasti-na-period-do-2020-roku.doc).

УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В. М. Шаповал, д. э. н., профессор, Т. В. Герасименко, к. геол. н., доцент, М. В. Шпак, к. геогр. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

Разработан комплексный подход к созданию и поддержанию функционирования системы управления туризмом на уровне туристических территорий на основе использования ряда положений программно-целевого подхода, дополненного элементами рекреационно-географического, маркетингово-аналитического и объектно-программного подходов. В статье сформированы предложения по созданию системы управления территориальным туризмом с опорой на туристическую организацию с развитой структурой отделов и определёнными управленческими функциями и созданию специализированного информационно-туристического портала области в сети Интернет с системой мониторинга туристических ресурсов территорий в реальном времени.

Ключевые слова: предприятие туристического комплекса, максимизация туристического потенциала, туристические территории, система управления туризмом.

MANAGEMENT OF TOURISM DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF DNEPROPETROVSK OBLAST)

V. M. Shapoval, D.E., Professor, T. V. Herasymenko, Ph. D (Geological), Ass. Professor, M. V. Shpak, Ph. D (Geografical), Ass. Professor, SHEI «National Mining University»

An integrated approach to the creation and support of the tourism management system at the level of tourist territories is developed on the basis of the use of a number of regulations of the program-target approach, supplemented by elements of recreational-geographical, marketing-analytical and object-program approaches. It is offered to create a system for managing territorial tourism based on a tourist organization with a developed structure of departments and certain management functions, and the creation of a specialized information and tourist portal of the region in the Internet with a system for monitoring the tourist resources of territories in real time.

Keywords: enterprise of tourist complex, maximization of tourist potential, tourist territories, management system of tourism.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. Надійшла до редакції 14.01.2018.

УДК 574.546.79:631.438

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ МОЖЛИВОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ СХОВИЩ ВІДХОДІВ УРАНОВОГО ВИРОБНИЦТВА

*О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, Д. В. Аржевічев, аспірант,
ДВНЗ «Національний гірничий університет, vagonova@ntnu.org.ua*

Оцінено вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів, що здатні впливати на прийняття техніко-економічних рішень щодо технологій, які можуть застосовуватися при реалізації стратегії подальшого поводження з відходами уранового виробництва виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» (ВО «ПХЗ») в рамках проведення програми реабілітаційних заходів. Запропоновані підходи до економічного обґрунтування напрямків можливого використання території сховищ з відходами уранового виробництва, які спрямовані на мінімізацію витрат на обслуговування сховищ.

Ключові слова: економічна оцінка, стратегія, реабілітаційні заходи, забруднення територій, відходи, уранове виробництво.

Постановка проблеми. З 1948 по 1991 рр. на ВО «ПХЗ» здійснювалась промислова переробка уранових руд та іншої урановміщуючої сировини. Відходи уранового виробництва без необхідного еколого-економічного обґрунтування були захоронені в безпосередній близькості до місця переробки на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району. Нині тут розташовано 9 сховищ радіоактивних відходів (РАВ) в яких накопичено біля 42 млн. тон РАВ загальною активністю більше $31,8 \cdot 10^{14}$ Бк.

Згідно чинного законодавства України [1, 2] до виведення сховищ РАВ з регулюючого контролю потрібно здійснювати охорону та нагляд за станом сховищ, а також періодично проводити роботи, спрямовані на підтримку їх в безпечному стані, що потребує значних витрат. Зважаючи на те, що радіаційно-небезпечними продуктами в цих сховищах є довго існуючі радіоактивні ізотопи, активність яких фактично не знижується протягом тисяч років, питання використання території сховищ з відходами уранового виробництва є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням поводження з РАВ та використання території при поверхневих сховищах відходів уранового виробництва присвячені роботи таких науковців як В. Лисиченка, Ю. Лисенка, Ю. Мельника [3], В.

Войцеховича, І. Махоні [4] та інших.

За думкою В. Войцеховича, І. Махоні [4] при вирішенні питань подальшого поводження з відходами уранового виробництва та прийнятті рішень стосовно тих чи інших варіантів використання території сховищ РАВ слід керуватися принципом оптимізації і серед усіх можливих варіантів необхідно вибрати найбільш оптимальний виходячи з прийнятої стратегії радіаційного захисту.

Раніше в ряді європейських країн при виборі стратегії радіаційного захисту намагалися використати підходи, що спиралися на порівнянні вартості протирадіаційних заходів із грошовим еквівалентом ризику, який полягав у визначенні збитків від опромінювання населення за умовної кількості смертельних наслідків від опромінювання у випадку якщо не здійснювати ніяких заходів [4]. Проте такий підхід часто не спрацьовував і у більшості випадків при виборі заходів визначальною була соціальна і політична складова, а не радіологічна доцільність.

Виходячи з вимоги довготривалого збереження відповідності стану сховищ РАВ чинним нормативно-правовим актам та мінімізації витрат на обслуговування сховищ була запропонована стратегія подальшого поводження з відходами уранового виробництва ВО «ПХЗ», яка зводиться до здійснення комплексу заходів з ремедіації на забруднених територіях, що дозволяють вивести їх з обслуговування й регулюючого

контролю та повернути ці території до вільного, необмеженого або принаймні корисного використання місцевими громадами або новими власниками [5].

Проте донині питання, які стосуються безпосередньо економічного обґрунтування питання подальшого поводження з конкретними сховищами відходів уранового виробництва, процесу виведення сховищ з регулюючого контролю, передачі їх новим користувачам та напрямків можливого використання території сховищ з відходами уранового виробництва ВО «ПХЗ» потребують подальшого дослідження.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є економічне обґрунтування напрямків можливого використання території сховищ з відходами уранового виробництва ВО «ПХЗ».

Виклад основного матеріалу дослід-

ження. Вибір пріоритетних напрямків можливого використання території сховищ РАВ та виконання програми з ремедіації потребує певної послідовності дій. Цей процес регламентується настановою МАГАТЕ № WS-G-3.1 [6]. Вибір заходів з ремедіації потрібно здійснювати з врахуванням мети її проведення, визначеної згідно прийнятої стратегії подальшого поводження з сховищами РАВ, всіх об'єктивних і суб'єктивних факторів, що здатні впливати на прийняття остаточного рішення та можливих технічних рішень і технологій, які можуть застосовуватися в рамках програми реабілітаційних заходів.

Концептуальні підходи до вибору напрямків ремедіації територій хвостосховищ уранового виробництва ВО «ПХЗ», виходячи з зазначених рекомендацій МАГАТЕ наведено на рис. 1.

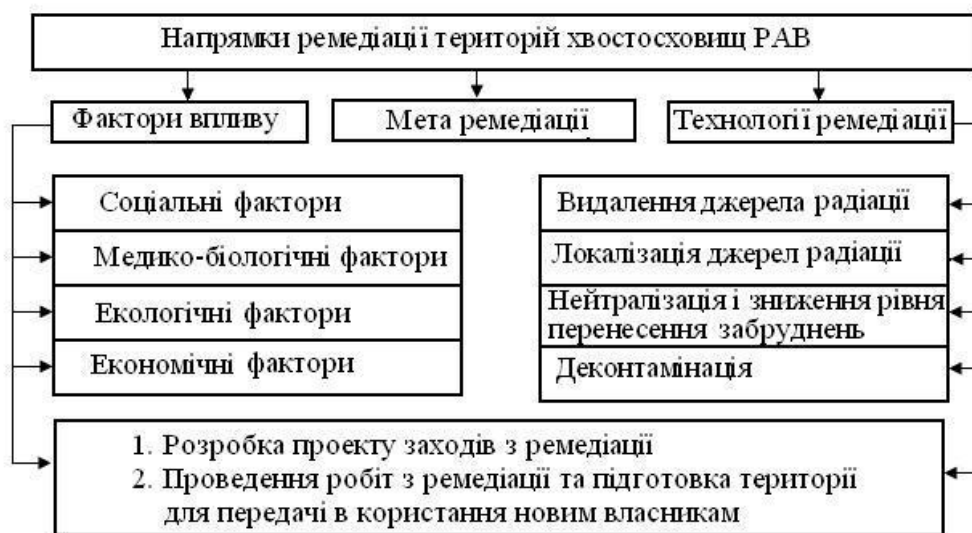

Рис. 1. Концептуальні підходи до вибору напрямків ремедіації територій хвостосховищ уранового виробництва ВО «ПХЗ» (розробка автора)

Всі наявні технології ремедіації спрямовані на зниження впливу радіації та ризику для людей, які живуть поряд з забрудненими територіями, чи людей та персоналу, при їх знаходженні на об'єктах, розміщених на цих територіях. Ці технології прийнято поділяти на чотири основні категорії:

Видалення джерела випромінювання (ліквідація сховища). Як правило такі технології використовують до локальних місць скупчення РАВ чи визначених на місцевості скупчень забрудненого ґрунту. В окремих випадках повне видалення може стосуватися

і локалізованих хвостосховищ уранового виробництва. При цьому здійснюється їх перенесення в інші безпечні спеціалізовані сховища. Іноді можливе їх очищення, повторне використання або ж переробка. Технологія видалення може застосовуватися і для локально зосереджених ареалів забруднених підземних вод, які можна викачати і спрямувати на очищення.

Ліквідація джерела забруднення, що випромінює радіацію, є одним із найефективніших заходів. Проте у багатьох випадках повне видалення забруднення неви-

правдане і недоцільне як з економічної, так і з радіологічної точки зору. По-перше, сам процес переміщення великих обсягів РАВ, накопичених в сховищах, є досить затратним заходом. По-друге, технічні засоби, які при цьому використовуються, як правило самі стають джерелами іонізуючого випромінювання і непридатними для подальшого використання. По-третє, процес відкриття сховища, навантаження, транспортування, розвантаження та складування РАВ супроводжується значним виносом радіоактивних речовин в довкілля у вигляді аерозолів, а персонал, що задіяний до переміщення РАВ, отримує сумарну дозу опромінення, що інколи на порядки перевищує дози опромінення населення, яке проживає в зонах впливу сховищ РАВ та персоналу, який задіяний для охорони та нагляду за цими сховищами.

Локалізація джерел забруднення, екранування. Ця технологія найчастіше використовується в тих випадках, коли довготривале і безпечне зберігання можна забезпечити на місці розташування забруднень. Суть технології полягає в облаштуванні інженерних або геохімічних бар'єрів між забрудненим і чистим середовищем. Частіш за все це ґрунтове покриття поверхні хвостосховищ та облаштування глиняних чи інших геотехнічних протифільтраційних бар'єрів.

В час, коли споруджувалися об'єкти утримання РАВ ВО «ПХЗ», технології спорудження захисних бар'єрів і вимоги до них були недостатньо розвинутими. Тому нині виникають проблеми пов'язані з їх реконструкцією. Сучасні технології дозволяють ефективно вирішувати проблеми ексхалатії радону, розносу забруднених часток пилу вітром і навіть довготривалої надійності гідротехнічних споруд та ерозії ґрунтового покриття. Проте, через відсутність надійних протифільтраційних бар'єрів, попередити міграцію радіоактивних речовин водоносним горизонтами у багатьох випадках практично неможливо. В таких випадках екранування поверхні сховищ ґрунтовим покриттям доповнюють заходами по відводі атмосферних опадів, облаштуванням систем дренажу фільтраційних вод, а також зниженням рівнів підземних вод. Доцільність застосування різних технологій визначають шляхом

урахування витрат на проведення заходів та зацікавленості в їх проведенні потенційних користувачів сховищ.

Нейтралізація і зниження рівня перенесення забруднюючих речовин. Ці заходи в основному спрямовані на зменшення інтенсивності перенесення радіонуклідів на частках пилу та у воді. Розроблені нині способи зниження здатності радіоактивних речовин до перенесення в основному використовуються на етапі підготовки радіоактивних відходів до довготривалого зберігання. До відходів додають цементний розчин або хімічні речовини, здатні зв'язувати забруднювальну речовину та зменшувати її мобільність. На діючих сховищах деякі речовини можна додавати у ґрунти для зменшення потрапляння радіонуклідів у рослини, а також зменшення переходу у водні та водно-ґрунтові розчини. Тобто додаванням різних речовин намагаються змінити фізико-хімічний стан відходів із більш рухомого у фіксований (сорбований). Такі заходи є досить специфічними і доцільність їх проведення розглядається фахівцями окремо у кожному конкретному випадку з врахуванням очікуваної ефективності та вартості заходів. Для відходів колишніх підприємств переробки уранових руд, в тому числі і ВО «ПХЗ», де для екстракції урану з рудних матеріалів використовували кислотні розчини, нейтралізацію середовища рекомендують здійснювати додаванням лугів, що дозволяє знизити кислотність середовища і схильність забруднюючих речовин до міграції.

Деконтамінація. Деконтамінація розглядається як процес проведення заходів з метою усунення забруднень різної природи з ділянок ґрунту, поверхні тіла людини, продуктів, приготуваних для споживання, предметів тощо, які можуть становити ризик для здоров'я населення. У випадку радіоактивно забруднених територій деконтамінація виступає як метод механічного або хімічного очищення поверхонь і матеріалів. Вона може застосовуватися для видалення забруднень з ділянок поверхні ґрунту, підземних і поверхневих вод, будівельних конструкцій та обладнання. Є безліч технічних рішень щодо проведення деконтамінації в умовах сховищ РАВ, проте всі вони досить коштовні і тому випадків їх практичного за-

стосування небагато. В кожному конкретному випадку такі рішення потребують ретельного економічного обґрунтування, а крім того вирішення питань щодо поводження з радіоактивними відходами, які будуть накопичуватися внаслідок деконтамінації.

Серед зазначених на рис. 1 груп факторів в першу чергу зупинимось на тих, що являються визначальними при виборі напрямків реанімації. Одним із важливих чинників, який впливає на вибір напрямку майбутнього використання території сховища після проведення заходів з ремедіації є територіальне розміщення сховищ по відношенню до наявних промислових об'єктів та житлових районів міста Кам'янське. Так, сховища «Західне», «Центральний яр», «Південно-Східне» та «Дніпровське» розміщені безпосередньо в промисловій зоні і місцеві громади мало зацікавлені у використанні цих територій. Прикладом цього є невдала спроба використання території сховища «Західне» для розміщення гаражів приватних осіб та сховищ. Після припинення експлуатації цього сховища в 1954 році, частина хвостосховища була покрита шаром асфальту а в південно-західній частині хвостосховища були побудовані гаражі та складські приміщення. З часом складські приміщення були демонтовані, а гаражі покинуті власниками і зруйновані. Причини цього полягають як в неврахуванні можливості значного накопичення радону в закритих приміщеннях (внаслідок його ексхаляції з поверхні сховища) так і незручність користування гаражами із-за значної відстані від місць проживання їх господарів та відсутності можливості скористатись громадським транспортом для подолання цієї відстані.

Серед медико-біологічних чинників важливими є ті, що визначають рівень радіаційної безпеки для різних випадків опромінення. Так при використанні територій сховищ, річна доза додаткового опромінювання (поверх фонові дози для даної місцевості) для населення повинна не перевищувати 1 мЗв/рік, а для персоналу, який буде задіяний для виконання робіт на території сховищ не більше 20 мЗв/рік. При виборі напрямків можливого використання території сховищ необхідно зважати на можливість накопи-

чення радону в будинках та спорудах внаслідок його ексхаляції з поверхні сховищ, що обмежує можливі напрями використання сховищ. При цьому зведення будівель, необхідних для майбутніх користувачів сховищ, повинно здійснюватись на прилеглих до сховищ територіях з низьким рівнем ексхаляції радону.

Екологічні фактори, які впливають на вибір напрямків можливого використання території сховищ, в першу чергу пов'язані з попередженням можливого негативного впливу сховищ на довкілля. За нормальних умов можливі напрямки використання території сховищ не повинні призводити до підвищення інтенсивності міграції радіонуклідів в підземних водах та виносу радіоактивних речовин у вигляді аерозолів.

Серед можливих аварійних ситуацій на території сховищ найбільш ймовірними є пожежі. Тому на їх території повинні бути передбачені обмеження щодо наявності високих дерев, коренева система яких може досягати похоронених радіоактивних відходів, оскільки розчинні форми радіонуклідів накопичуються в деревині і при пожежі, у вигляді аерозолів, здатні призвести до додаткового радіоактивного забруднення довкілля [7].

Розглянуті соціальні, медико-біологічні та екологічні чинники є факторами які в основному обмежують можливі напрями використання території сховищ РАВ. Головним же фактором, щодо прийняття рішення стосовно вибору тих чи інших заходів у рамках процесу ремедіації, є економічний. Відповідно до вибраної нами стратегії подальшого поводження зі сховищами РАВ основним принципом вибору заходів з ремедіації є отримання як можна більшої користі від їх впровадження, тобто витрати на проведення таких заходів після передачі сховища новому користувачу повинні по можливості в коротший термін окупатися.

Нині найпоширенішим показником, який використовують для оцінки ефективності інвестицій, є чиста приведена вартість (Net Present Value – NPV)

$$NPV = -INV + \sum_{k=1}^T \frac{CF_k}{(1+r)^k}, \quad (1)$$

де INV – загальний обсяг інвестицій за проектом, в даному випадку це витрати на проведення заходів з ремедіації, які дозволяють вивести територію сховища з регулюючого контролю і передати її новому користувачу;

CF_k – річний грошовий потік;

r – зважена середня вартість капіталу;

$k = 1 \dots T$ – номер поточного року дії проекту.

У випадку коли $NPV > 0$ інвестиційний проект вважається прибутковим, якщо $NPV = 0$, то це свідчить про беззбитковість проекту для інвестора.

При оцінці ефективності інвестиційних проектів річний грошовий потік визначається різницею між всіма доходами і витратами за проектом за рік

$$CF_k = B_k - C_k, \quad (2)$$

де B_k – доходи за проектом за k -й рік;

C_k – експлуатаційні витрати, пов'язані з проектом за k -й рік.

У випадку оцінки ефективності інвестицій в заходи з реанімації території сховищ при визначенні річного грошового потоку доходи за проектом за k -й рік замінює відвернений збиток суспільства в цілому в розрахунку на рік внаслідок впровадження заходів, це кошти, зекономлені в результаті виведення сховища з нагляду і контролю, кошти, які витрачаються державою для проведення поточних заходів, спрямованих на підтримання територій сховищ в екологічно-безпечному стані, податки на прибуток нових користувачів території сховищ, податки на землю, які сплачуються новим користувачем, тощо.

Експлуатаційні витрати, пов'язані з проектом за k -й рік, в загальному випадку можуть включати витрати держави на зовнішній екологічний контроль. У випадку передачі функцій контролю за станом сховища новому користувачу, при оцінці ефективності проекту ці витрати можна не враховувати.

В такому випадку вираз (2) при проведенні заходу на i -му сховищі буде визначатись як

$$CF_{ki} = B_i^{oh} + B_i^{zp} + \Pi_i + \Pi_{zi}, \quad (3)$$

де B_i^{oh}, B_i^{zp} – відповідно, витрати на заходи з охорони та нагляду за станом i -го сховища та витрати держави на проведення поточних заходів, спрямованих на підтримання територій i -го сховища в екологічно-безпечному стані;

Π_i, Π_{zi} – відповідно, податки на прибуток нових користувачів території i -го сховища та податки на землю, які сплачуються новим користувачем.

У цьому випадку річний грошовий потік, що визначається в розрахунку на кожен рік дії проекту є постійною величиною, а вираз (3) можна представити у вигляді

$$NPV = -INV + \sum_1^T \frac{B_i^{oh} + B_i^{zp} + \Pi_i + \Pi_{zi}}{(1+r)^k}. \quad (4)$$

В світовій практиці проведення заходів з ремедіації на сховищах відходів для зацікавлення потенціальних користувачів територій сховищ часто на законодавчому рівні передбачають повне чи часткове (на термін до 10 років) їх звільнення від податків на прибуток та на землю [8]. В таких випадках інколи вдається суттєво зменшити витрати на проведення заходів з ремедіації, які дозволяють вивести територію сховища з регулюючого контролю, оскільки зацікавлений користувач частину необхідних робіт в цьому випадку може здійснювати за свій рахунок. Для зниження витрат на утримання сховищ уранового виробництва та їх негативного впливу на довкілля в районі їх розташування розробляються проекти їх застосування, що спрямовані на використання поверхні сховищ для розміщення на ній об'єктів соціальної інфраструктури та різних видів виробничо-господарської діяльності, а саме:

- створення паркових зон;
- будівництва спортивних площадок;
- розбивки зон культурного відпочинку;
- будівництво відкритих складів;
- створення стоянок технічного устаткування;
- розташування енергетичних установок;
- розміщення інших промислових

об'єктів.

Після проведення заходів з ремедіації та передачі територій сховищ для розміщення на ній об'єктів соціальної інфраструктури чи об'єктів виробничо-господарської діяльності, як правило, протягом тривалого періоду часу (сотні років) заборонено проведення земляних робіт, які здатні призвести до порушення цілісності захисного покриття, будівництво житлових будинків та облаштування свердловин для питного водопостачання. Окрім того на таких територіях необхідно контролювати стан рослинного покриву та дренажних систем. Часто на ці території забороняють несанкціонований доступ людей. У випадку розміщення об'єктів соціальної інфраструктури відповідальність за дотримання безпеки використання територій несуть органи місцевого самоврядування, а при розміщенні об'єктів виробничо-господарської діяльності та передачі таких ділянок у використання недержавних власників, відповідають за безпеку природокористування несуть нові власники.

У ряді країн протягом тривалого часу після передачі територій сховищ новим власникам існують програми підтримки. Вони включають підтримку заходів з безпечного використання територій і контроль за дотримання узгоджених режимів їх використання – так званий інституціональний контроль [8].

Висновки. Виходячи з вимоги довготривалого збереження відповідності стану сховищ РАВ чинним нормативно-правовим актам, запропоновані підходи до економічного обґрунтування напрямків можливого використання території сховищ з відходами уранового виробництва, які спрямовані на мінімізацію витрат на обслуговування сховищ. Подальше поводження з відходами уранового виробництва ВО «ПХЗ», повинне

зводитися до здійснення комплексу заходів з ремедіації на забруднених територіях, які дозволяють вивести їх з обслуговування й регулюючого контролю.

Література

1. Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами». Відомості Верховної Ради України, 1995, № 27, ст. 198 (Редакція від 01.01.2017). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/255/95-вр>.
2. ДСП 6.074.120-01. Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України. Затверджено наказом МОЗ України 02.02.2005 № 54. – К. : Офіційний вісник України, 2005 – № 23. – 105 с.
3. Уранові руди України: Геологія, використання, поводження з відходами виробництва / Г. В. Лисиченко, Ю. П. Мельник, О. Ю. Лисенко, Т. В. Дудар, Н. В. Нікітіна. – К. : Наукова думка НАН України, 2010. – 221 с.
4. Рекомендації щодо залучення населення до програм реабілітаційних заходів природного середовища в районах спадщини уранового виробництва. Адаптований та авторизований реферат робочих матеріалів МАГАТЕ і світового досвіду / За редакцією О. В. Войцеховича та І. І. Махоні. – Київ : «Інтерпрес ЛТД», 2014. – 52 с.
5. Вагонова О. Г. Обґрунтування та організаційно-економічний механізм реалізації стратегії поводження з накопиченими відходами уранового виробництва / О. Г. Вагонова, Д. В. Аржевичев // Економічний простір. – 2017. – №127. – С. 214–223.
6. International Atomic Energy Agency. IAEA Safety Glossary. Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection. 2007 Edition.
7. Vandecasteele C. M., Hardeman F., Pauwels O., Barnaerts M., Carle B. and Sombre L. (2005). Attitude of a group of Belgian Stakeholders towards proposed agricultural countermeasures after a radioactive contamination: synthesis of the discussion within the Belgian EC-FARMING group. Journal of Environmental Radioactivity. 83. – 319–332.
8. Howard B. J., Beresford N. A., Nisbet A., Cox G., Oughton D. H., Hunt J., Alvarey B., Andersson K. G., Liland A., and Voigt G. (2005). The STRATEGY project: decision tools to aid sustainable restoration and long-term management of contaminated agricultural ecosystems. Journal of Environmental Radioactivity. 83. – 275–295

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ВОЗМОЖНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ ХРАНИЛИЩА ОТХОДОВ УРАНОВОГО ПРОИЗВОДСТВА

*А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, Д. В. Аржевичев, аспирант,
ГВУЗ «Национальный горный университет»*

Оценено влияние объективных и субъективных факторов, способных повлиять на принятие технико-экономических решений касательно технологий, которые могут применяться при реализации стратегии дальнейшего обращения с отходами уранового производства про-

производственного объединения «Приднепровский химический завод» в рамках проведения программы реабилитационных мероприятий. Предложены подходы к экономическому обоснованию направлений возможного использования территории хранилищ с отходами уранового производства, направленные на минимизацию затрат на обслуживание хранилищ.

Ключевые слова: экономическая оценка, стратегия, реабилитационные мероприятия, загрязнение территорий, отходы, урановое производство.

ECONOMIC EVALUATION OF PRIORITY DIRECTIONS OF POSSIBLE USE OF URANIUM WASTE STORAGE TERRITORY

*O. H. Vagonova, D. E., Professor, D. V. Argevicev, post-graduate student,
SHEI «National Mining University»*

The influence of various objective and subjective factors that can affect the adoption of the final decision is assessed, as well as possible technical solutions and technologies that can be applied in the implementation of the strategy for the further management of uranium waste of the production association «Prydniprovsky Chemical Plant» within the framework of the program of rehabilitation measures. Approaches to economic substantiation of possible use of the territory of uranium waste storage facilities, which are aimed at minimizing maintenance costs, are offered.

Keywords: economic evaluation, strategy, rehabilitation measures, pollution of territories, waste, uranium production.

Рекомендовано до друку д. т. н., проф. Прокопенко В. І. Надійшла до редакції 23.12.2017.

УДК 338.82:622.27:553.042

DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL ENTERPRISE IN CONDITIONS OF USE OF TECHNOGENIC LAND

*Ye. V. Terekhov, Ph. D (Econ.), Associate Professor, terehoff@t-online.de,
Yu. I. Litvinov, Assistant Lecturer, litvinovyuriy82@gmail.com,
SHEI «National Mining University»*

The present state of development of environmental entrepreneurship in conditions of technogenically disturbed regions is determined. The main types of products that could be created within the framework of ecologically oriented business activities with the use of land, reclaimed in open mining conditions, were determined. The comparative characteristic of ecologically-oriented areas of economic development of technogenic land is given. The recommendations on the planning of the structure of technogenic lands were given, focused on the development of environmental entrepreneurship.

Keywords: environmental entrepreneurship, technogenic lands, land reproduction, ecologically-oriented land use, structure of technogenic lands.

Statement of problem. Environmental entrepreneurship as a type of economic activity becomes more and more important in the conditions of general deterioration of the ecological state of regions, cities and other territorial entities both at the local and global levels. The growth of public consciousness and the aspiration of an increasing majority of the population to gain access to living conditions promoting to maintain health and create comfortable environmental conditions of life, forms the economic

preconditions for the development of business, focused on the production of a useful product with minimal damage to the environment or product, a significant part of which reflects the costs associated with the improvement of the state of natural ecosystems.

In particular, the activity is aimed at creation of environmental protection products and provision of corresponding services in territories characterized by a high level of technogenic loading, low investment attractiveness as a result

of unresolved environmental problems, are limited suitable for the development of traditional areas of management and reveal a negative dynamics of the main indicators of socio-economic development. Such territories, taking into account their ecological status, require a long period of rehabilitation that does not correspond to the interests of land users, aimed at the rapid return of investments in improvement of land, in the management of using land funds. Instead, entrepreneurs who invest in the development of environmental protection technologies could consider technogenical land as a value object that can be increased, improving its environmental and consumer characteristics. Thus, today the search for ways of organizing ecological entrepreneurship is urgent, based on the use of technogenical land for the purpose of their gradual transformation into ecologically safe and investment-attractive land.

Analysis of recent papers. Determining of the direction of reproduction of land after open mining is a key aspect in ensuring of their investment attractiveness and environmental sustainability. In this aspect, Drebenstedt C. [1] indicates that the planning of the structure of technogenic lands needs to take into account not only the economic consequences of land transformation, but also the level of change in the social and environmental systems that have undergone mining intervention.

In the source [2] it is noted that in conditions of general deterioration of land quality in developed countries, it is necessary to strive for forms of land use, which promote the preservation of soil fertility, oriented on long-term and stable management. It is noted that more research is needed to determine the relationship between crop rotation, the combination of different crops and the improvement of the organic component of the soil. At all times, the load on the earth exceeds their ability to self-healing. This requires looking for directions of non-exhaustible forms of land use, which would, however, satisfy the economic needs of society and specific land users.

The nature of land changes after open mining is so significant that it radically changes the possibility of returning to the forms of land use that existed before the development of the deposit. No interference with natural processes is so devastating and long-lasting in its effects as the

development of minerals in an open way. After open development instead of fertile land there are substrates, which causes long-term restrictions on agricultural use of these lands [3].

The source [4] states that reclamation should not be seen as an attempt to replace natural processes in the formation of land, but instead it should give a boost precisely for the development of soil formation on the basis of reproduction of the natural cycle of substances in the depth of the soil. To this end, it is not necessary to distinguish between different types of land use, but to combine them according to the principles of ecologically-oriented land use.

Thus, based on the analysis of recent research on issues of ecologically oriented use of land of technogenic origin, the problem of substantiation of the possibilities of implementing environmental entrepreneurship with the use of land that is limited suitable for the traditional forms of land use.

Aim of the paper. As a research objective, it is necessary to determine the grounds for the scientific basis for choosing the areas of development of environmental entrepreneurship business with the use of land of technogenic origin, which is limited suitable for traditional forms of land use.

Materials and methods. Today, the activities of enterprises in all sectors of the economy are increasingly assessed through their achievements in environmental and social affairs [5]. Increasingly important in the business activity is the orientation of operational and production processes in non-exhausting nature management, on increasing the share of environmental utility in the aggregate cost of the created goods and services.

In this aspect, environmental entrepreneurship is a higher level of orientation of enterprises to achieve the environmental goals of the development of society. Its main purpose is to produce products or provide services that serve the purpose of improving the status and preservation of the main elements of the environment. In this case, ecologization of chains of creation of values and stages of the life cycle of the corresponding products and services is envisaged.

Environmental entrepreneurship is an activity focused on the market of environmental products and aimed at profit by meeting the public needs in creating environmentally favorable

living conditions. In conjunction with the use of land resources, as the main means of production, environmental entrepreneurship can be implemented in the following activities:

1) production of products that corresponds the requirements of environmental safety of its consumption (environmentally pure products). However, for this purpose, it is necessary to take measures to completely clean the land from pollutants.

2) the foundation of types of land use, oriented to the non-exhaustive use of ecological functions of land (for example, the creation of green tourism zones, recreation, hunting, fishing, sports grounds, etc.).

3) production of products, which allows replacing the use of more harmful for the environment products (for example, on the reclaimed lands, installations for the generation of solar, wind power as alternative fuel sources of electricity). It should be noted that the exposure of technogenic lands may be more favorable for generation energy from renewable sources.

4) establishment of lands that would fulfill environmental protection functions, including in relation to new land (forest parks, biosphere parks, nature reserves, etc.). Concerning the latter, it should be noted that a certain isolation of open-cast areas contributes to the return of those biological species that avoid contact with humans. For example, in the area of the damaged areas in the German brown coal basin Lausitz, in the area between the settlements of Cottbus and Bautzen, since the 1990s, there has been an appearance and increase in the population of wolves that have been missing for the past 150 years in Germany [6]. Today the population is more than 20 individuals, each of which uses about 330 km² for hunting purposes. Due to the appearance of predators there was an opportunity to organize paid excursions in the territory, that was left without reclamation in the previous economic area after the completion of extractive activities [7].

Over the territory of the Rhine Coal Basin, over 2200 species of animals and 800 plant species, which began to develop in areas of technogenic origin, were recorded due to the reclamation of technogenic lands. Thus, the reclaimed areas of the biodiversity potential are not inferior to indigenous lands over time. Often the biological diversity of technogenic lands even exceeds

the species composition of living organisms inhabiting undisturbed lands, for example, agricultural purposes [8, p.60].

It should be noted that the transfer of land of technogenic origin to self-remediation processes does not require substantial funds for land reclamation, and although it will facilitate the return of certain species of plants and animals to waste areas, but will not restore their biodiversity and environmental safety. Ecologically oriented forms of land use after open mining must be carried out purposefully, taking into account the possibility of further profit from the use of land of technogenic origin.

The production of environmentally pure products, as a direction of environmental entrepreneurship, involves the creation of agricultural land, characterized by high fertility. In this area of activity is prohibited the use of artificial fertilizers to improve soil productivity, which attaches great importance to the restoration of natural fertility of the soil. Instead, ecological production of agricultural products creates optimal conditions for the development of biological organisms in a thicker soil, which contributes to the process of formation and accumulation of humus. The combination of various crop rotations and annual green coverage of technogenic lands protect the soil surface from waterlogging and erosion, and contribute to its rooting, which in turn serves as a nutrient base for biological organisms and improves the physical structure of the earth [9].

The basis of ecological-oriented types of land use should be the implementation of green spaces, that is, the greatest proportion of such land use should occupy the forestry direction of land reclamation. Forest plantations will promote the increase of biodiversity on technogenic lands, stabilization of water regime of sites, air purification, protection of soils from erosion processes, activation of soil formation process. At the same time, forestry reclamation should be supplemented by other types of land-use, which are ecologically oriented.

It should be noted that in Ukraine the agricultural direction of land reclamation remains, caused by mining developments. For example, at the Ordzhonikidzevsky GOK (OGOK), for the period from 1962 to 2004, 6803 hectares of land was restored, the economic structure of which is reflected in Fig. 1. The same direction of land

reclamation is characteristic for the regions of intensive agricultural production, on the territory

of which are placed the most valuable for cultivating agricultural crops of land.

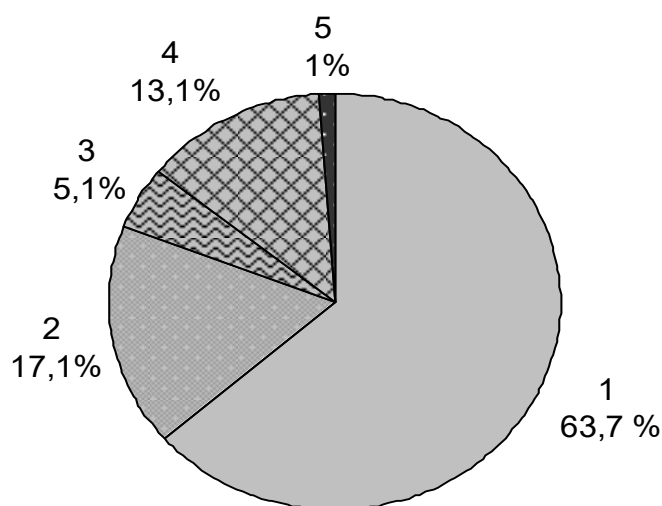

Fig. 1. The economic structure of the area of land reproduced at Ordzhonikidzevsky GOK: 1-agricultural land; 2- forestry; 3-water management; 4-building; 5-other

The expediency of establishing these types of land use in the framework of the development of environmental business depends, first of all, on the level of demand for the corresponding products and services. However, there are specific factors for each direction that will result in a decision on the target use of re-cultivated land [10]. Thus, in particular, the factors hindering the development of ecotourism are the lack of socio-political and economic conditions favorable to investments in the development of ecotourism, lack of sufficient experience and knowledge in the organization of ecotourism, in particular, in the field of marketing, pricing, imperfection, and even lack of specialized routes and programs for different categories of ecotourists, insufficient level of environmental safety of objects of technogenic origin. The production of environmentally pure products is associated with its higher cost, which, against the background of general impoverishment of the population, limits the possibilities for the sale of this product. In addition, technogenic lands are chemically polluted, which requires significant costs to eliminate (neutralize) environmentally hazardous elements in the soil. Regarding the territories that would perform environmental protection functions, provided that the state funding of environmental protection programs is limited, the mechanism of the formation of the yield of their landowners remains unregulated.

It is important to emphasize that the sub-

urbs in the conditions of total urbanization are becoming more attractive not only for the needs of recreation, but also for residential and industrial construction. Accordingly, the monetary value of these lands will increase in comparison with the value of agricultural land, where per unit of land will have a smaller amount of capital investment and, due to this, the profitability of the restoration work will be formed.

It should be noted that the potential of tourism and recreation is not enough in Ukraine - only 7-9%. However, this industry has a number of significant benefits in terms of its effective development, since the cost of creating one job here is 20 times smaller than in industry, and the turnover of investment capital is 4.2 times higher than in other sectors. As a rule, in order to save money on reclamation and for the ecological stabilization of the area for reclamation, the share of forestry lands [11], which is favorable for the development of green tourism and active recreation, is increasing.

From the analysis of market factors of the development of environmental entrepreneurship on technogenic lands, it follows that the very foundation of such types of land use as areas for green tourism, fishing, hunting, sports and leisure activities are most promising in terms of the formation of future land tenure yields.

The possibilities of organizing ecologically-oriented forms of land use in areas of technogenic origin, besides the factors of market nature,

depend on the duration and intensity of land transformations that it undergoes during the technological stages of the development of the deposit. Duration of mining works is determined by the type of raw material, its balance stocks, the production capacity of the mining enterprise, the production technology and the level of demand for this raw material in the market. The duration of work on reproduction of land is determined by the level of their financing, the purpose of the soil, their state and the chosen reclamation scheme. However, the longer the term for the extraction of land, the greater the environmental damage it suffers. In this aspect, it is important that the planning of future areas of land use is consistent with technological decisions regarding the degree and duration of land violations during the development of a mineral deposit.

Thus, technological means of extraction are decisive in terms of the extent of the violation of land under open mining conditions. From the organizational point of view, for the purpose of organizing ecologically oriented areas of land use, it is necessary to coordinate technological decisions regarding the planning of mining objects with the requirements of the following land use regarding the quality of the condition of waste and reclaimed lands. Only under the condition of the lowest level of damage to land at the stage of their mining operation is a possible transition to forms of land use that correspond the requirements of environmental entrepreneurship.

The development of natural resources consists in their exploration, detection, assessment, introduction into the cadastre by types (tax accounting of forests, land cadastre, water inventory, determination of mineral reserves, etc.), as well as direct use and protection against depletion, productivity support, and, finally, restoration (rehabilitation of landscapes and soils, restoration and strengthening of shores of reservoirs, afforestation, etc.). The feature of fossil natural resources is that their use is impossible without disturbing other elements of the environment. At the same time, environmentally responsible development of mineral resources should provide for the minimum possible use of other geologically related resources. Thus, under the limited use of natural resources, mining is understood as their use at the minimum allowable volumes, based on the economic feasibility of production,

technological feasibility of the production processes of mining and processing of minerals, the degree of violation of the associated natural resources used for the named processes, according to the possibility their subsequent recovery and the level of negative impact on the health of the population living in the mining industry. A feasible technology for the open development of the deposit for a limited violation of natural resources, on the one hand, should ensure the extraction and processing of minerals with the permissible material costs for these processes, on the other - with the permissible violation of the territory adjacent to the quarry, providing normal conditions of life of its population. Mining company should not yield to environmental interests for the sake of low costs for the production of its products. Thus, the choice of an effective relationship between the method of disclosure and the field development system is decisive in terms of the extent of the violation of land under open mining conditions (Fig. 2).

The specified relationship between the way of disclosure and the development of a quarry field should provide favorable conditions for the entire open space to be covered with open-pit quarries. This will enable the preparation of a larger amount of land under forestry reclamation and minimize the placement of these breeds from the outside of the career path under the project, which will ensure preservation of the original forms of relief and ecological functions of land that does not fall under the external dumps.

Therefore, the choice of a technological scheme with a limited violation of natural resources should be based on the justification of the method of disclosure and the system of development of a horizontal field as the determining factors of limiting the scale of the impact of mining development on the natural environment. In this case, the benefits of using the land of technogenic origin will be created for the development of various forms of environmental entrepreneurship.

It should be noted that entrepreneurs who produce products or provide environmental protection services using land of technogenic origin could obtain competitive advantages and additional resources for the development of their business due to the following factors:

- increase of investment attractiveness, reputation of its business, focused on environ-

mental protection;

- Increasing motivation to implement ecologically-oriented innovations;
- reduction of risks associated with the use of land of technogenic origin;

- creation of more favorable and safe conditions of work and leisure;
- decrease in resource consumption of the product.

Technological approaches that limit the developed space of a career

<i>From the opening of the quarry field</i>	<i>From the field development system</i>
– The disclosure of internal stationary and trenches moving on non-working and semi-walled working sides of a career	– substantiating the basic parameters of the career and its elements
– reduction of the volume of construction overlying rocks, located behind the project boundaries of the quarry field	– the choice of the rational order and the direction of the front of the mining operations on certain openings and mining
– optimization of the location and size of trenches in land allocation and rehabilitation of used land	– increasing the receiving capacity of the internal dump due to its geometric size and organization
– the separation of the deposit into quarry fields for the purpose of using opencast mines and transport communications of adjacent quarries	– account of violations by the system of development of mineral, land and water resources, atmosphere, vegetation, fauna – provision of conditions for increasing the area and quality of recultivated land

Fig. 2. Substantiation of technological decisions on the choice of a technological scheme with a limited violation of natural resources

In deciding on the structure of recreated landscapes after mining, it is necessary to determine the advantages and disadvantages of topical areas of land use for their compliance with the objectives of environmental entrepreneurship (Table 3).

The basis for choosing an ecologically oriented land use after open mining should be to compare the expected benefits from land use and the cost of reclaiming technogenic lands in a particular direction of management. The task of organizing environmental entrepreneurship on technogenic lands should be to identify as many more useful properties of the land that could be used to form the value of the product, the consumption of which will reduce the technogenic burden on the environment.

Conclusion. Environmental entrepreneurship

on technogenic lands should promote the development of non-exhausting forms of land use, focusing on the creation of products for environmental protection purposes, or products whose production does not cause damage and degradation of ecosystems. Proceeding from foreign experience, the most important directions of ecologically-oriented economic development of land disturbed in the course of mining: they are the creation of forest lands in combination with reservoirs of recreational purposes, which allows to stabilize the regime of ground waters of disturbed territories, to restore the soil cover and increase its biodiversity.

The features of the relief of technogenic landscapes also allow them to be used as a spatial basis for the generation of wind and solar energy. Also, the development of environmental

tourism, and activities related to the restoration of ecological systems on technogenic lands, should be considered as promising areas of environmental entrepreneurship in industrialized regions. Accordingly, the affected area, subject to

the intensification of successional processes, may turn into hangover game nurseries, in order to grow ungulates and feathered game, in the event of their remoteness from large settlements.

Table 3

Comparative estimation of attractiveness of land development for ecologically-oriented areas of management

Direction of Reclamation	Advantages	Disadvantages
Agricultural	Creation of non-agricultural lands contributes to the stabilization of soil-forming processes and the restoration of the disturbed soil structure.	It will require substantial recovery costs. A long period of stabilization of soil-forming processes.
Forestry	Supports ecological functions of the land. Suitable for sloping forms of landscapes. Resistance to natural degradation. It does not require high levels of ground bonus. Ability to diversify the use of forest products.	Long-term period of obtaining economic effect of land use. Relatively low level of profitability of the land.
Water management	Relatively small investment, supports the biodiversity of the region, organically complements other areas of land use.	Low profitability of the land. Probability of unfavorable chemical composition of water, low water flow rate. Long period of ecological stabilization of the land.
Hunting	Ability to quickly get income from land use. The possibility of attracting low-grade lands - ravines, pylons, dumps, and the like.	Possible migration of wildlife, unwanted contacts with locals.
Sanitary	Mitigates the negative environmental impacts of mining, contributes to the safety of the population of the surrounding area, the minimum cost of reproduction.	Limitations (unattractive) of economic use, chemical and physical loading on soils.
Recreational	Adaptability of the landscape to any economic structure of the locality. Positive impact on the value of real estate in the region and the attractiveness of living.	Requires compliance with high environmental standards. Possible restriction of access of the general population.
Succession	Contributes to the restored biogeocoenoses of technogenic areas, resistance to degradation, positive environmental impact on the surrounding area.	The existence of the risk of spontaneous habitation of biological species, non-typical for disturbed terrain, the removal of land from productive use, a special access regime for natural objects.

In order to accelerate the development of technogenic lands for the production of environmental protection products, technological solutions for planning mining objects should be oriented towards the formation of those forms of relief waste land, which are most favorable for a particular area of land use. Bringing the scale of land mines to mining to the minimum required level is a prerequisite for preserving their natural resource potential and functional properties, which will allow them to start the use of these lands faster for the needs of environmental entrepreneurship.

Literature

1. Drebenstedt, Carsten. «Planungsgrundlagen der Wiedernutzbarmachung. «Braunkohlentagebau und Rekultivierung. Springer Berlin Heidelberg, 1998. 487-512.
2. Bericht an den Bundesrat Grüne Wirtschaft: Berichterstattung und Aktionsplan 8. März 2013 Bundesamt für Umwelt BAFU http://www.energie-nachrichten.info/file/Energie-Report/2013/2013-03/30308_bericht-bundesrat_d.pdf.
3. Braunkohle – Totalzerstörung von Natur, Landschaft und Gewässerhaushalt <https://www.bund-nrw.de/themen/braunkohle/-hintergruende-und-publikationen/braunkohle-und-umwelt/> Zuletzt aufgerufen am 18.02.2018.

4. Rekultivierung beginnt vor dem Tagebau <http://www.rwe.com/web/cms/de/1140434/umsiedlung/tag ebau-rekultivierung/rekultivierung-wirtschaftsraeume-fuer-den-menschen-und-ruec-kzugsraeume-fuer-tiere-und-pflanz-en/rekultivierung-beginnt-vor-dem-tagebau/> Zuletzt aufgerufen am 18.02.2018.
5. Nachhaltige Unternehmen. Institut für angewandte Ökologie <https://www.oeko.de/forschung-beratung/themen/nachhaltige-unternehmen/> Zu-letzt aufgerufen am 17.02.2018.
6. Wolfram Nagel Wölfe in der Lausitz Beitrag vom 19.06.2008 http://www.deutschlandfunkkultur.de/woelfe-in-der-ausitz.954.de.html?dram:article_id=143481. Zuletzt aufgerufen am 10.02.2018.
7. In der Lausitz auf den Spuren der Wölfe wandern am 01.07.2011 um 05:45 Uhr <https://www.derwesten.de/reise/in-der-lausitz-auf-den-spuren-der-woelfe-wandern-id4821380.html>. Zuletzt aufgerufen am 10.01.2018.
8. Braunkohle in Deutschland Sicherheit für die Stromversorgung DEBRIV Bundesverband Braunkohle. 2017 – 100 S.
9. Öko-Landbau: Der lange Kampf für bessere Böden 8. Januar 2015 von Andrea Beste. <https://www.boell.de/de/2015-/01/08/oeko-land-bau-der-lange-kampf-fuer-bessere-boeden> Zuletzt aufgerufen am 18.03.2018.
10. Terehow E. V. Entwicklung des ökonomisch-ökologischen potentials von boden nachtagebaulicher entstehung zu nachhaltiger bewirtschaftung technogenerlandschaften / E. V. Terehow // Ekonomichnyi forum. - 2014. - № 2. - S. 78-86.
11. Forstliche Rekultivierung <http://www.rwe.com/web/cms/de/1140448/umsiedlung/tag ebau-rekultivierung/rekultivierung-wirtschaftsraeume-fuer-den-menschen-und-rue-ckzugsraeume-fuer-tiere-und-pflanzen/forstliche-rekultivierung/>. Zuletzt aufgerufen am 05.02.2018.

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ ТЕХНОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ

*Є. В. Терехов, к. е. н., доцент, Ю. І. Літвінов, асистент,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

Визначений сучасний стан розвитку екологічного підприємництва в умовах техногенно уражених регіонів. Визначені основні види продукції, що могли б створюватись в рамках еколого-орієнтованих напрямів підприємницької діяльності з використанням земельних угідь, відтворених в умовах відкритих гірничих розробок. Надана порівняльна характеристика еколого-орієнтованих напрямів господарського освоєння угідь техногенного походження. Надані рекомендації щодо планування структури техногенних угідь, орієнтованої на розвиток екологічного підприємництва.

Ключові слова: екологічне підприємництво, техногенні угіддя, відтворення земель, еколого-орієнтоване землекористування, структура техногенних земель.

РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ ТЕХНОГЕННОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

*Е. В. Терехов, к. э. н., доцент, Ю. И. Литвинов, ассистент,
ГВУЗ «Национальный горный университет»*

Определено современное состояние экологического предпринимательства в условиях техногенно нарушенных регионов. Определены основные виды продукции, которые могли бы создаваться в рамках эколого-ориентированных направлений предпринимательской деятельности с использованием земельных угодий, восстановленных в условиях открытых горных разработок. Предоставлена сравнительная характеристика эколого-ориентированных направлений хозяйственного освоения угодий техногенного происхождения. Даны рекомендации по планированию структуры техногенных угодий, ориентированной на развитие экологического предпринимательства.

Ключевые слова: экологическое предпринимательство, техногенные угодья, восстановление земель, эколого-ориентированное землепользование, структура техногенных земель.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г. Надійшла до редакції 21.12.2017.

**СТРАТЕГІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЕНИХ ЗЕМЕЛЬ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД**

*В. А. Шаповал, к. е. н., доцент, vladimir_shapoval@ukr.net,
Т. М. Мормуль, к. т. н., доцент, tormult33@gmail.com,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

У статті досліджений міжнародний досвід стратегічного управління відновленими землями в контексті економічного розвитку місцевих громад гірничодобувних регіонів. Проаналізована регуляторна практика грошового забезпечення відновлення території після завершення гірничодобувних робіт. Здійснена систематизація альтернативних напрямків використання відновлених земель в різних країнах. Запропонована модель процесу підприємницького використання відновлених земель як ресурсу сталого економічного розвитку місцевих громад, а також теоретичний підхід до обґрунтування інвестиційної привабливості відновлених земель.

Ключові слова: економічний розвиток, підприємництво, міжнародний досвід, сталий розвиток, відновлені землі, стратегії, гірничодобувні підприємства, місцеві громади, інвестиційна привабливість.

Постановка проблеми. Природні ресурси завжди були та залишаються основою економічного розвитку людства. Навіть сьогодні, в часи четвертої промислової революції з надзвичайною перевагою людського капіталу та посилення ваги штучного інтелекту, природні ресурси забезпечують базові умови життєдіяльності людини, можливості виробляти інноваційні високотехнологічні продукти. Процес глобалізації обумовлює необхідність створення довгострокового потенціалу територіальних громад та конкурентних переваг країни на світових ринках для забезпечення її сталого розвитку. Ці процеси вимагають ініціативи місцевої громади щодо використання наявних природних або штучних ресурсів для ведення економічної діяльності. При цьому сталість розвитку забезпечується підприємництвом з урахуванням множини поточних та майбутніх інтересів зацікавлених сторін. Активність місцевих жителів, їх компетентності генерувати бізнес-ідеї, підготувати та реалізовувати конкретні проекти за умов невизначеності, ризиків та компромісів, а також інші характеристики громади визначатимуть передумови забезпечення комфортного середовища для життєдіяльності людських поколінь.

Для задоволення власних зростаючих потреб людство активно використовує природні ресурси, зокрема видобуває невіднов-

лювані та обмежені корисні копалини. Високий пріоритет поточних потреб людства в корисних копалинах призводить до того, що в багатьох країнах світу гірничодобувна діяльність є вагомим важелем їх економічного розвитку, проте вона ж є причиною утворення масштабних негативних екологічних екстерналій, що позначається на можливості населення країни отримувати доходи від використання природних ресурсів поза гірництвом в довгостроковому періоді. Наприклад, має значення не лише вартість відведених земель під розробку родовища та доходи гірничодобувних підприємств, але й економічна оцінка відпрацьованих земель залежно від напрямку їх подальшого використання. Кожна країна світу власним законодавством закладає індивідуальні стратегічні основи щодо поводження з відпрацьованими землями, що ініціює різні процеси взаємодії зацікавлених суб'єктів та розробляються підприємницькі проекти на основі відновлених природних ресурсів. До найбільш актуальних питань стратегії підприємницького використання відновлених земель належать: розвиток принципів надання земель для здійснення гірничодобувної діяльності; закріплення відповідальності гірничого підприємства за своєчасне та повне виконання відновлювальних робіт; формування фінансових джерел забезпечення відновлювальних робіт; стимулювання подальшого гос-

подарського використання відновлених природних ресурсів. З урахуванням поширення в Україні діяльності з видобування корисних копалин важливим є вивчення міжнародного досвіду формування стратегії використання відновлених земель місцевими громадами в підприємницькій діяльності для забезпечення їх сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси надання земель для ведення гірничодобувної діяльності, їх використання та відновлення завжди були в центрі уваги суспільства. Насамперед оцінювались економічні, екологічні, технологічні, юридичні, соціальні та інші аспекти зазначених процесів з огляду на різнотермінові результати гірничодобувної діяльності, її значущість для економіки країни та суб'єктів господарювання, отримання переваг на світових товарних ринках, сприяння сталому розвитку країни. Вагомий внесок в становлення економіко-управлінських засад раціонального використання природних ресурсів внесли Данилишин Б. М., Міщенко В. С., Мельник Л. Г., Горлачук В. В., Веклич О. О. Економіко-технологічні та організаційні питання поводження із землями висвітлюють Шапар А. Г. [1], Прокопенко В. І. [2], Сохнич А. Я. [3], Терехов Є. В. [4], Січко А. В. [5] та інші. Актуальні завдання та способи розвитку гірничодобувних регіонів вивчають Півняк Г. Г., Шашенко О. М., Пашкевич М. С. та інші [6]. Увага науковців [7, 8] зосереджується на відповідальності гірничодобувних підприємств за відновлення порушених земель, що стало підґрунтям удосконалення економічних та адміністративних важелів впливу на зазначені підприємства, а також розвитку джерел бюджетного фінансування природоохоронної діяльності. Проте недостатньо приділяється уваги механізму поширення підприємницького інтересу до відновлених земель з боку місцевих громад для їх подальшого економічного розвитку. Відновлення земель до певного стану не означає їх автоматичного використання в економічній діяльності та отримання доходів. Підвищення рівня підприємницької активності пов'язано залученням до цієї діяльності значної кількості населення, утворенням нових бізнес-проектів. Проф. Н. Г. Георгіаді [9] зазначає нестабільність під-

приємницької активності в Україні, що доводить відсутність стійких трендів щодо збільшення кількості нових підприємств та їх позитивного впливу на ВВП країни. Одним з чинників такого положення визначено високий рівень монополізації національної економіки, що також поширено в сфері видобутку корисних копалин: у відповідних регіонах гірничодобувні підприємства – це провідні платники податків, утворювачі попиту на робочу силу, суб'єкти, що сприяють розвитку місцевої інфраструктури.

Питаннями подальшого використання земель, порушених гірничими роботами, тривалий час активно займаються іноземні вчені. Наприклад, М. Т. Brown [10] визначає можливості реставрації ландшафтів, D. Doley та P. Audet [11] зауважують на можливостях сприйняття нових екосистем. Бізнесові аспекти та проектні засади ефективного закриття гірничих підприємств досліджують A. Fourie та A. C. Brent [12]. Відмінності в зазначених процесах, які характерні країнам з різним рівнем економічного розвитку досліджують D. Limpitlaw та E. M. Hoadley [13]. Отже, кожна країна виробляє власну стратегію поводження з природними ресурсами території, що формує її власну траєкторію розвитку, проте процес глобалізація визначає високі можливості опанування України досвіду інших країн з цього питання для запобігання значних екологічних наслідків та критичної залежності її розвитку від економічної діяльності з видобутку корисних копалин.

Гірничодобувні та металургійні підприємства України спільно забезпечують приблизно 20 % доходів країни від експорту, що надає їм відповідний статус як пріоритетного користувача природних ресурсів у порівнянні з іншими суб'єктами бізнесу. Оцінюючи стійкість економіки України та її регіонів В. Г. Маргасова [14], Прокопенко О. В. та інші дослідники [15] акцентують увагу на інноваційній моделі розвитку національної економіки, державно-приватному партнерстві та кластеризації для посилення позицій країни в світовому господарстві, забезпечення високого рівня життя населення. При цьому розвиток інформаційних технологій, новітні матеріали та інноваційні продукти, штучні системи безпечного та

комфортного життя та інші прояви стрімкого змінювання змісту та умов життєдіяльності людини відбувається на фоні інтенсивної та застарілої (з позицій еволюції технологічних укладів) економічної діяльності – видобування корисних копалин та розробки кар'єрів. За звітами Всесвітнього Економічного Форуму відбувається диференціація країн за населенням, яке користується перевагами інформаційного суспільства (15% населення світу), перебуває під впливом негативних наслідків індустріального виробництва (більше 50 %), використовує нестабільні переваги аграрної економіки (30 %). Тому вкрай актуально зберігати природні ресурси для задоволення різноманітних потреб людства, оскільки вони були та залишаються основним фактором економічної діяльності. В світовій науковій думці та публічному управлінні (наприклад, Програма розвитку ООН [16]) набуває пріоритету тенденція до оцінки результатів діяльності з огляду потреб місцевої громади, партнерства щодо визначення цілей та реалізації проектів розвитку. Місцева громада та її економічна система розглядається як стале утворення з наявними природними ресурсами певної території та моделлю суспільних відносин. Отже, з огляду на вже тривалий час підприємницького використання техногенних об'єктів/територій після закриття гірничодобувних підприємств актуальним вважається вивчення міжнародного досвіду з цього питання для обґрунтування стратегії економічного розвитку місцевих громад гірничопромислових регіонів.

Формулювання мети статті. Мета статті – розвиток теоретичних засад формування стратегії використання відновлених земель в підприємницьких проектах місцевої громади на засадах сталого розвитку. Досягнення мети передбачає розгляд наступних питань:

- сутність стратегії використання відновлених земель місцевою громадою в контексті сталого розвитку на певній території;
- міжнародний досвід впливу на гірниче підприємство для відновлення території після завершення гірничодобувних робіт;
- огляд спеціалізованих процесів відновлення порушених земель в площині зміс-

ту виконуваних робіт та результатів відновлення;

- систематизація альтернативних напрямків використання відновлених земель в різних країнах;
- розробка моделі формування стратегії підприємницького використання земель як ресурсу сталого економічного розвитку місцевих громад;
- розвиток теоретичних засад обґрунтування інвестиційної привабливості підприємницьких проектів з використанням відновлених земель.

Методологія дослідження. В основу дослідження покладені наступні теоретичні концепції та моделі, а також практичні настанови: концепція сталого розвитку суспільства; модель інноваційного підприємництва; теорія стейкхолдерів; концепції міжнародної економічної інтеграції та глобалізації; теорія та методологія стратегічного управління; теорія публічного управління та адміністрування; стандарти з управління проектами; настанова з управління корпоративною соціальною відповідальністю. *Інформаційну базу* дослідження сформовано з наукових та інформаційно-рекламних публікацій у відкритому доступі, зокрема матеріалу сайтів компаній, які реалізують підприємницькі проекти з використанням відновлених земель. *Об'єктом відновлення* в цьому дослідженні визначені землі, порушені внаслідок ведення гірничодобувних робіт. Розуміючи комплексність антропогенного впливу та наслідки техногенного навантаження на довкілля під об'єктом відновлення в цій статті ми будемо розуміти також певну територію, ландшафт, вид природного ресурсу або екосистему в цілому, а також штучні утворення (виробки, водоймища тощо). *Стан об'єкту відновлення* визначається його наступним статусом: порушений; відновлений; придатний до господарського використання; незалучений до використання; використовується в підприємницькій або неприбутковій діяльності; чинник ризику або можливостей економічного розвитку місцевої громади. *Сферою використання відновлених об'єктів* визначена підприємницька діяльність, але для розширення спектру або конкретизації потенційних напрямків використання відновлених об'єктів бу-

дуть застосовуватись поняття господарської діяльності (враховується неприбуткові проекти) та економічна діяльність (за видами). *Суб'єкти відновлення*: гірничодобувні підприємства, держава, місцева громада (органи місцевого самоврядування), зацікавлені громадські організації, інвестори, фізичні особи. Для вирішення поставлених завдань використані наступні *методи дослідження*: систематизація та узагальнення, моделювання, графічний, логіко-структурний. *Наукова цінність/оригінальність результатів досліджень*: подальший розвиток теоретико-методичних засад стратегічного управління відновленими землями з огляду на інвестиційну привабливість підприємницьких проектів з їх використанням, що розглядається як передумова сталого розвитку місцевих громад та країни в цілому. *Практична цінність*: пропозиції щодо розробки стратегій підготовки порушених земель до їх використання в проектах розвитку місцевої економіки в умовах оновленої екосистеми території шляхом утворення передумов для активної та успішної інноваційної підприємницької діяльності з використанням релевантного міжнародного потенціалу та досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія використання природних ресурсів є невід'ємною складовою механізму сталого розвитку країн, які не лише використовують раціональний господарський підхід щодо природних ресурсів, але й опікуються можливістю майбутніх поколінь використовувати ці ресурси для задоволення власних потреб. Стратегія щодо використання земель, порушених гірничими роботами, відповідає на питання їх відновлення, а саме ідентифікує повноважних та відповідальних суб'єктів широкого кола процесів, пов'язаних з відновленням земель, визначає припустимі способи поводження з ресурсами. Стратегічні цілі як довгостроковий орієнтир якісних змін конкретизують напрямок та кількісні параметри бажаного стану природних ресурсів, зокрема рівень їх залучення в господарську діяльність. Таким чином природні ресурси повинні як найдовше залишатися інвестиційно-привабливим об'єктом та використовуватись в підприємницьких проектах різних видів економічної ді-

яльності. Звісно, цей підхід не завжди є прийнятним для країн з іншими засадами регулювання процесу поводження з природними ресурсами як економічними активами. Враховуючи обмеженість та вичерпність корисних копалин доцільно моделювати стратегічні засади впливу на гірничодобувні підприємства, які здійснюють тривалу, але тимчасову економічну діяльність, а тому мають вирішувати завдання з відновлення порушених земель. При цьому інші зацікавлені суб'єкти (приватний бізнес, місцева громада) розглядаються як активні учасники процесу відновлення земель та їх підприємницького використання.

Регулювання діяльності гірничодобувного підприємства в питаннях поводження з природними ресурсами відбувається на протязі всього періоду його існування. Підготовка діяльності підприємства передбачає розробку комплексу планів, зокрема планів відновлення порушених земель та закриття підприємства. Зазначені плани мають постійно оновлюватись відповідно до виробничих, гірничо-геологічних умов, суспільних вимог. Гірничодобувні підприємства самотійно або в стратегічному партнерстві з іншими компаніями, зокрема з науково-дослідницькими установами, можуть розробляти нові технології щодо зменшення обсягів порушення природних ресурсів (об'єктів, територій) виробничими процесами та зменшувати майбутні потреби в їх відновленні. Гірничодобувні підприємства та/або інші спеціалізовані компанії можуть здійснювати цілий спектр заходів зі створення на порушених територіях сталих функціональних екосистем: регенерація (очищення забрудненої ділянки до безпечного рівня); меліорація (відновлення ландшафту; благоустрій території; відновлення родючості ґрунту); реставрація (відновлення екосистеми до стану, що передував порушенням); реабілітація (створення стабільної та самодостатньої екосистеми в колишніх або нових характеристиках). Ці технічні та біологічні процеси закладають підґрунтя успішного відновлення порушених земель до рівня, достатнього для їх подальшого використання в різних видах економічної діяльності. Наголос щодо ймовірності додавання зазначених процесів в плани з відновлення

порушених природних ресурсів пов'язується з економічними зисками та/або рівнем екологічної відповідальності суб'єктів.

Одним з чуттєвих питань у відносинах відповідальних суб'єктів щодо відновлення порушених земель є джерела фінансування відповідних робіт. Наприклад, законодавство різних країн по-різному регулюють фінансове забезпечення закриття гірничодобувних підприємств. На момент закриття підприємства мають бути здійснені всі передбачені заходи з відновлення порушених земель (територій, об'єктів). Міжнародна практика закриття гірничих підприємств свідчить, що відповідні роботи можуть відбуватись впродовж 2–10 років. Тому, заходи із закриття підприємства розпочинають в період активної фази видобутку корисних копалин. Вимоги до фінансового забезпечення варіюються від загальних умов отримання дозволу на діяльність (США) до спеціальних фінансових гарантій, прив'язаних до характеристик конкретної ділянки (Австралія). Фіксований тариф платежів на відновлення (на гектар земель) використовується в Індії, а республіки Суринам та Ботсвана вимагають включення витрат на відновлення порушених земель до складу постійних витрат гірничодобувного підприємства. Також існують різні підходи щодо гарантованої частки покриття витрат на відновлення порушених земель з боку гірничодобувного підприємства: штат Арканзас (США), провінції Нью-Браунсвік та Онтаріо (Канада) вимагають 100% покриття витрат на повне очищення шахтних вод; провінція Квебек (Канада) вимагають 70 % покриття видатків на повне відновлення території; штат Невада (США) – 40 %; республіка Гана вимагає лише 5–10 % від кошторису відповідних витрат [17]. Отже, попри використання механізму фінансової гарантії (депозиту) кожна країна формує власну політику щодо побудови відносин з гірничодобувними підприємствами стосовно їх відповідальності за можливість збереження та подальшого господарського використання природних ресурсів в межах гірничого відводу. Зазначений грошовий депозит (фінансове страхування) формується перед початком виробничих процесів (підготовки виробництва) та повертається підприємству після ви-

конання всіх робіт передбачених планами відновлення земель (територій) у відповідності до вимог щодо якості відновлення території. Якщо підприємство збанкрутіле, то цей депозит використовує державна установа, яка замовляє роботи із закриття підприємства та відновлення порушених земель. Отже, економічно розвинені країни світу – США, Канада, Австралія – вибудовують власну стратегію щодо використання порушених земель регулюючи ефективність їх відновлення за принципом попереднього страхування гірничодобувним підприємством ймовірних ризиків процесу відновлення земель. Слід зауважити, що сплачують відновлення природних ресурсів їх кінцеві споживачі, оскільки витрати на відновлення або додаються до собівартості продукції та враховуються при розрахунку інвестиційної привабливості проекту, або необхідні видатки на відновлення земель фінансуються з державного бюджету, тобто з податків. Тому, при розробці стратегії використання відновлених земель, треба концентрувати увагу на якості та повноті процесів їх відновлення гірничим підприємствам. Це стосується ефективності процесу контролю відновлення з боку державних структур, місцевої громади, різних зацікавлених суспільних організацій та суб'єктів. Це обумовлено тим, що ефект від використання відновлених земель формується, насамперед, на рівні місцевої (локальної) економічної системи (місто або регіон), що дозволить прискорити її диверсифікацію після завершення гірничодобувної діяльності. Населення гірничодобувного регіону матиме можливість започаткувати нову підприємницьку діяльність з відповідним позитивним впливом на інвестиційну привабливість регіону, на місцевий ринок праці, доходи місцевих бюджетів тощо.

Формування запасу відпрацьованих земель в гірництві відбувається поступово в часі. Використання відпрацьованих земель та внутрішнього підземного простору може розпочинатися в період інтенсивної господарської діяльності гірничодобувного підприємства. В цьому випадку підприємство може виступати як співзасновник та каталізатор підприємницьких ініціатив. Найбільша підприємницька активність інших

суб'єктів бізнесу спостерігається після закриття підприємства з передачею прав власності (довгострокової оренди) на земельну ділянку.

Основними напрямками використання відновлених земель вважаються сільськогосподарський, лісгосподарський, рекреаційний та туристичний. Всі напрямки та конкретні проекти використання відновлених земель відрізняються за кількістю необхідних ресурсів для їх реалізації та очікуваними зисками. Напрямок відновлення порушених земель може визначатись національним законодавством: умовами дозволу на гірничодобувну діяльність та надання гірничого відводу. Наприклад, порушення гірничодобувними роботами сільськогосподарських земель визначатиме пріоритет відновлення їх родючості, а не лише здійснення гірничотехнічної рекультиваци з відновлення ландшафту. Якщо пріоритетний (безумовний) напрямок рекультиваци не визначений або з різних обставин землі безповоротно деградовані, то виникають умови розширення спектру потенційних напрямків господарського використання відновлених земель. Поширеною практикою в міжнародному середовищі є відкриття музеїв гірничої справи на базі колишніх гірничодобувних підприємств (табл. 1).

Зокрема в США налічується понад 20 таких музеїв в різних штатах, які дозволяють відвідувачам ознайомитись зі техніко-технологічними та геологічними характеристиками діяльності з видобутку різних корисних копалин (вугілля, залізна руда, золото, мідь тощо). Аналогічні музеї утворені в Англії, Німеччині, Шотландії, Ірландії, Словенії, Іспанії, Чехії, Україні, Польщі, Греції. Головною відмінністю цих об'єктів від музеїв гірничої справи на базі університетів є наближеність перших до місця розташування підприємства, можливість побачити та відчути умови здійснення виробничих процесів на промислових об'єктах. Частина музеїв та індустриальних парків, утворених на закритих гірничодобувних підприємствах внесена до переліку об'єктів культурної спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО).

Творчий підхід до розробки проектів

нового використання відновлених земель потрібен у разі неможливості відновлення попереднього природного середовища (змінився ландшафт, відбулись зміни екологічної хімії), проте виникає потреба відновити порушені землі в спосіб створення нової екосистеми, яка має бути стабільною, самостійною та стійкою. Наприклад, проект AMD & ART [18], який здійснювався в США (Пенсільванія, 1994–2005 рр.), включав розробку ландшафту, здатного впоратись із змінами в екологічній хімії. Міжнародні дослідження креативних напрямків відновлення та використання порушених гірництвом природних ресурсів здійснювала некомерційна група Альянс Post Mining (Великобританія). Цей альянс довів, що багато варіантів творчого використання території (наприклад, проект «Eden») колишніх гірничодобувних підприємств ґрунтуються не лише на проблемах довкілля, але й, насамперед, довгострокових потребах та зацікавленості громад, забезпеченні місцевого та національного доходу [19].

Соціальна сторона підприємницького використання відновлених земель обумовлена рівнем залучення в проекти місцевого населення. Наприклад, в Західній Вірджинії (США) засновниками одного з сільськогосподарських бізнес-проектів [20] є колишні гірники, а інвестиційна привабливість цих земель обумовлена довгостроковим економічним інтересом різних інвесторів (більше 5 років). Передумовою успішної роботи в цьому напрямку, на думку Натана Холла (Nathan Hall) – президента компанії Reclaim Appalachia, є необхідність об'єднувати підприємців, фінансистів, лідерів місцевих громад та державні установи, щоб торгувати ідеями, надавати наставництво та підтримувати підприємців в регіоні. Таким чином формується стратегія та організаційний механізм диверсифікованого використання порушених земель в контексті сталого розвитку регіону.

Отже, місцевою громадою та іншими зацікавленими суб'єктами на відновлених землях реалізуються надзвичайні проекти [21], які надихають результатами інші країни з розвиненим гірничодобувним сектором економіки на відповідні стратегії досягнення сталості розвитку.

Успішні проекти використання відновлених земель

Сфера викорис-тання	Підприємницький об'єкт	Країна
Музей або освітній центр	Музей-шахта «Британія» (Britannia Mine Museum) та інші.	Канада
	Музей Айрон-Брідж (The Ironbridge Gorge Museum Trust) та інші.	Великобританія
	Світовий музей гірництва (World mining museum) та інші	США
	Кохтласький шахтерський парк-музей (Kaevandus muuseum)	Естонія
Атракціони, оздоровлення, культурний центр	Соляна шахта "Величка" (Wieliczka): 300 км галерей з витворами мистецтва, висіченими в стінах; місце проведення конференцій, весіль, корпоративних заходів; готель; оздоровлення. Об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.	Краків, Польща
	Соляна шахта «Саліна турда» (salinaturda): амфітеатр, карусель, обертальне колесо; сталагміти та підземне озеро; оренда човну; басейн та SPA тощо.	Трансильванія, Румунія
Біо-екосистеми, освіта, дозволя	Проект "Іден" (Edenproject): один з найбільших критих тропічних лісів у світі; освітній центр; концертний майданчик	Корнуол, Велико-британія
Науковий центр	Нейтринна обсерваторія Садбері (SNO). Розташована на глибині 2 км під землею в колишній шахті Крейгтон. Призначення – дослідження сонячних нейтрино.	Садбері, Онтаріо, Канада
Рекреаційні райони	Gotland Ring. Автомобільний трек світового рівня, розташований у старому вапняковому кар'єрі	Швеція
Парк екстремальних розваг	Louisville Mega Cavern. Парк екстремальних розваг. На відвалах висотою 100 м, загальною площею 320 тис. м ² , створено внутрішній байк-парк, зіп-лайн, квести. Місце для зустрічей та організації подій.	Луїсвіль, Кентукі, США
	Екстремальні підземні пригоди «Go Below® Ultimate Xtreme™». Колишня сланцева шахта розташована на глибині 1230 футів під Уельським національним парком Сноудонія. Печери, екстремальні маршрути, катання на човні по підземному озеру.	Уельс, Великобританія
Дайвінг	Кобанья (Köbánya). Дайвінг: затоплений вапняковий кар'єр із залишками обладнання та інструментів.	Угорщина
Сад, центр дозвілля	Бутербет Гарденс (The Butchart Gardens). Колишній вапняковий кар'єр. Зараз – квітковий сад (екскурсії, екологічні ініціативи, торгівля, місце проведення заходів)	Штат Вікторія, Британська Колумбія, Канада
Ігроленд	Bounce Below. Колишня 175-річна сланцева шахта Bounce Below. Ігроленд: найбільший підземний батут у світі; зіп-лайн; печери.	Великобританія
Виробництво та зберігання вин	Винний льох «Крикова» (Cricova) розташований в колишній вапняковій шахті.	Молдова
Виробництво сирів	Колишня мідна шахта – місце дозрівання та магазин сирів виробників молока та сиру «Фонтіна» (Fontina valledaosta)	Італія
Культурний центр	Індустріальний парк «Золлверін» (Zollverein). Об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Культурний центр з музеями промислової спадщини та дизайну, численними місцями дозволями (каток, басейн), міжнародними фестивалями, ярмарками тощо. Відвідувачі – 1,5 мільйона гостей щорічно.	Рурський район, Німеччина
Готель, розваги	Готель INN Coober Pedy Experience – колишня шахта з видобутку опалу. В підземних номерах протягом року комфортна температура (25°C). Місце зйомок відомих художніх фільмів. Інше: поле для гольфу в пустелі. пустельний зоряний гастрольний тур; небезпечні вали; гоночний трек і спідвей; місячна рівнина; робочий тунель; підземні церкви; підземні будинки тощо.	Кубер-Педі, Австралія

Австралійський досвід вирішення питань зі сталості розвитку гірничодобувної промисловості, її впливу на довкілля та суспільство свідчить, що пошук ідей та опрацювання актуальних завдань доцільно здійснювати в широкому колі зацікавлених осіб та залучати інтелектуальні ресурси різних

країн світу застосовуючи сучасні комунікаційні технології. Наприклад, австралійська компанія «Unearthed» [22] організує міжнародні хакатони та змагання серед розробників інноваційних технологій, здійснює акселерацію нового бізнесу в сфері ефективного управління гірничо-металургійним бізнесом

та розвитку місцевих громад гірничодобувних регіонів. Для цього інноваторів з різних країн об'єднують в проблемні групи та співпрацюють з партнерами «Unearthed» – соціально відповідальними промисловими підприємствами (наприклад, BHP BILLITON, RioTinto, CAT, Barrick Gold Corporation), урядовими організаціями та установами, університетами. Глобальна сталість у сфері видобутку корисних копалин розглядається в тісному взаємозв'язку з соціальною відповідальністю гірничодобувних компаній.

Приклади використання відновлених земель в різних країнах світу свідчать про переважання креативного підходу до розробки підприємницьких проектів. Відновлені землі в розвинених країнах світу розглядаються як ресурс розвитку місцевої економіки, що принципово відрізняється від підходу, коли гірничодобувне підприємство набуває статусу найбільшого місцевого роботодавця та утворювача бюджету громади, а погіршення фінансового стану підприємства негативно на перспективах розвитку міста (регіону). Тобто гірничодобувні підприємства фактично мають право переважного впливу на систему цілей громади та способів використання природних ресурсів розуміючи широкий спектр екологічних та економічних наслідків не лише виснаження родовищ корисних копалин, а й супутньої деградації інших природних ресурсів, необхідних для забезпечення привабливих умов життєдіяльності людей на відповідній території. В цьому аспекті показовим є те, що успішні підприємницькі проекти, утворені на основі закритих гірничодобувних підприємств приваблюють мільйони туристів щорічно, сприяють розвитку інфраструктури регіону та відкриттю нових бізнес-проектів тощо. Саме в цьому вбачається ефективний стратегічний підхід до поводження з природними ресурсами в аспекті використання відновлених земель в нових підприємницьких або неприбуткових проектах.

Стратегії поводження з порушеними землями розглянемо з виокремленням основних елементів цього процесу: суб'єктів, процесів та результатів (рис. 1). Групу суб'єктів, окрім основних – гірничодобувного підприємства та держави доцільно роз-

ширити й іншими зацікавленими суб'єктами (стейкхолдерами), які або мають, або матимуть в майбутньому інтерес до територій, що перебувають в межах гірничого відводу. Ідеї суб'єктів щодо підприємницького використання рекультивованих земель можуть базуватись на результатах відповідних проектів, які вже були реалізовані в інших країнах та показали свою інвестиційну привабливість.

Кожен суб'єкт здійснює характерну для нього діяльність стосовно відновлення та відповідає за її результати. Наприклад, використання застарілого обладнання або неефективних технологічних схем відпрацювання родовищ призводять до втрати корисних копалин, високої матеріалоемності та енергоемності виробництва, що загалом позначається на обсягах виробничих витрат, доходах, розмірі екологічного збитку. Впроваджуючи більш ощадні технологічні рішення гірничодобувні підприємства зменшують масштаби та кошторисну вартість робіт з відновлення порушених земель [23]. Вихідним положенням моделі підприємницького використання відновлених земель є вимоги до гірничодобувного підприємства стосовно відновлення порушеної території, що забезпечується процесами ліцензування його діяльності та державного моніторингу усунення супутніх негативних екологічних екстерналій. До процесів управління відновленням можуть залучатись також інші суб'єкти, наприклад приватний бізнес визначатиме доцільні характеристики відновлених земель та частково фінансувати відповідні роботи з огляду на перспективи нових підприємницьких проектів. Вагомим важелем забезпечення ефективності природоохоронної діяльності є моніторинг місцевою громадою виконання природоохоронних програм та використання відповідних місцевих видатків [24]. Складність реалізації управлінських функцій з боку місцевої громади та приватного бізнесу обумовлена не лише різноманітністю інтересів та вмотивованості, але й рівнем соціальної, а в деяких випадках, політичної ініціативи суб'єктів [25] щодо збереження природного потенціалу території для економічного розвитку місцевої громади.

Рис. 1. Модель підприємницького використання земель як ресурсу сталого економічного розвитку місцевих громад (розроблено авторами)

Регулювання процесу поведінки з порушеними землями пропонується здійснювати з урахуванням наступних стратегій:

I. *Припустимі стратегії* – забезпечення стану відновлених територій, придатного для подальшого господарського використання:

- формування характеристик території наближених до її природного стану;
- формування нових характеристик території (ландшафтний дизайн, утворення водоймища);

II. *Неприпустима стратегія* – відмова від виконання рекультиваційної програми: повне або часткове невиконання робіт з відновлення порушених територій (земель).

III. *Виняткова стратегія* – цілеспрямоване виокремлення території з площ, доступних для загальногосподарського використання (утворення полігону для збереження небезпечних відходів, які не підлягають утилізації).

Розподіл стратегій на припустимі та

інші зроблений на підставі розуміння сутності сталого розвитку, що також дозволяє сформулювати загальні умови відновлення порушених територій:

- безпечність або мінімізація ризиків для людей та біоти;
- відсутність або мінімізація негативного впливу на інші ресурси довкілля.

За умов банкрутства гірничого підприємства або інших обставин, які унеможливають виконання робіт з відновлення території, відповідальність за здійснення цих процесів перекладається на державні структури. Отже, держава, її спеціалізовані організації повинні мати достатній потенціал для ефективного виконання відновлювальних робіт. Наведена подвійна відповідальність за стан порушених територій створює більш усталене підґрунтя для переходу до етапу підприємницького використання ресурсів цих територій оскільки не перекладає тягар технологічних та фінансових рішень на за-

сновників/інвесторів нових проєктів. Отже, можна розрізняти підготовку загальну підготовку території (відновлення) та специфічну – формування нових властивостей відповідно до підприємницького проєкту. В цьому випадку важливим є визначення *рівня відновлення території*, зокрема пропонується застосовувати *розуміння стану земель (території)*, *мінімально придатного для підприємницького використання* (усунення основних негативних екстрналій, формування сталої екосистеми). Інші заходи з відновлення території буде виконувати зацікавлена сторона (підприємець), яка планує використання цієї території. Тому, відновлена територія до узгодженого мінімального придатного стану є ресурсом в нових підприємницьких проєктів, а їх засновниками та інвесторами можуть бути різні суб'єкти з наведених вище груп.

В контексті рівня відновлення порушеної території розглянемо інвестиційну привабливість нових підприємницьких проєктів (рис. 2). Мінімально придатний рівень відновлення території (*загальна підготовка території*, точка *B3*) забезпечується відпо-

відними інвестиціями (I_3) та формує траєкторію (AB). Точка (A) позначає початок виконання робіт з відновлення порушеної території, а точка (B) – завершення виконання робіт з відновлення порушеної території гірничодобувним підприємством або спеціалізованою організацією за державним замовленням. Лише за цих результатів суб'єкти нового бізнесу будуть інвестувати грошові кошти (наприклад, III_1) в *специфічну підготовку порушеної території* для формування її інших характеристик, необхідних для реалізації альтернативних підприємницьких проєктів Π_i ($\Pi_1, \Pi_2, \dots, \Pi_i$) в межах припустимих стратегій.

Відрізок (*ВП*) – криві, яка характеризує ефективність інвестицій у в специфічну підготовку порушеної території за рівнем їх використання в різних підприємницьких проектах. Зазначимо, що на вісі (*У*) відкладається загальна підготовка території (*В_з*), а після її виконання (т. *В*) – рівень використання відновленої території (*ВПі*) в підприємницькому проекті (завдяки додатковим інвестиціям приватного бізнесу).

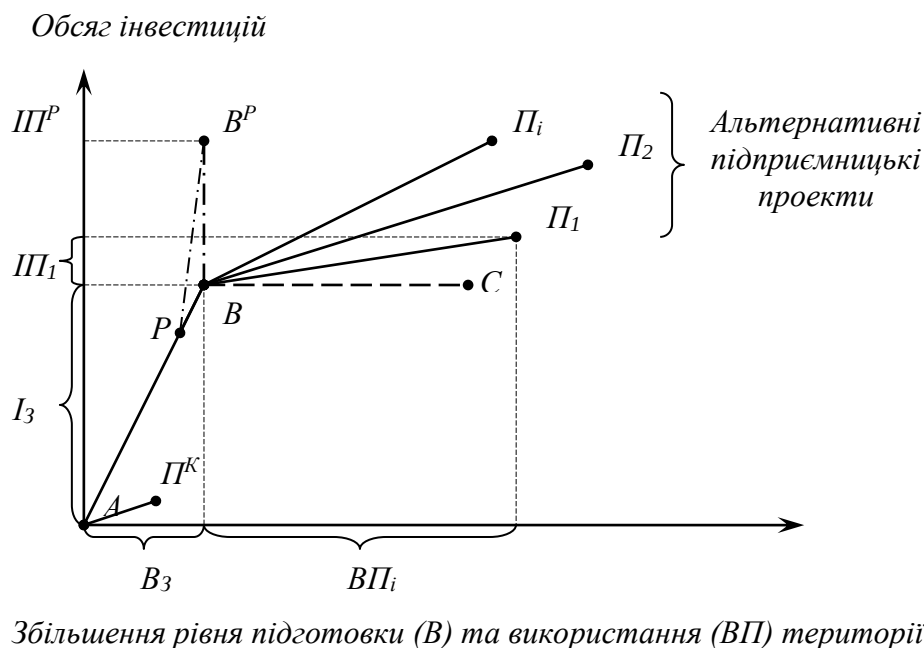

Рис. 2. Забезпечення інвестиційної привабливості підприємницьких проєктів з використанням відновлених земель (розроблено авторами).

Відрізок (*BC*) відбиває використання порушеної території за результатами її загальної підготовки (без додаткових інвести-

цій). Точка (*ІІК*) характеризує критичні проекти, які корелюють з винятковою стратегією: наприклад, використання деградава-

ної небезпечної території місця для зберігання відходів. Відрізок (*AP*) свідчить про реалізацію неприпустимої стратегії та утворення її наслідків (відрізок *PB*), які зменшують ймовірність започаткування *Пі* проектів (зміщення т. *B* до т. *BP*). Оскільки т. *P* – це зупинка (неповне) виконання робіт з відновлення порушеної території, то т. *BP* – завершення виконання робіт з відновлення порушеної території підприємцем за власні грошові кошти (*ППР*) у разі завершення загальної підготовки території до рівня т. *B*. За умов необхідності здійснення роботи (*PB*) інвестиційна привабливість нових проектів на основі використання порушених та відновлених (частково) земель буде низькою, що відповідно зменшить їх економічну оцінку інвестором, а місцева громада не буде забезпечена природними ресурсами як економічними активами.

Визначення, узгодження та досягнення рівня (т. *B*) розглядається як спільне завдання для всіх зацікавлених (відповідальних) сторін, що потребує налагодження ефективних комунікацій для підготовки та реалізації відповідних проектів.

Висновки. Стратегію щодо підприємницького використання відновлених земель треба формувати на підставі того, що інвестиційна привабливість проектів прямо залежить від повноти загальної підготовки земель (мінімально придатного рівня відновлення). Неповне виконання робіт з відновлення земель (загальна підготовка) призводить до необхідності планувати та фінансувати в більшому обсязі ці роботи за рахунок ресурсів підприємців, що знижує інвестиційну привабливість проектів та підприємницьку активність суб'єктів. Отже, економічний розвиток місцевої громади не можна обмежувати лише періодом часу, коли здійснюється діяльність з видобутку корисних копалин.

Напрямок подальших досліджень є визначення чинників та умов, які стимулюють розвиток підприємницької діяльності місцевої громади на території гірничодобувних регіонів з урахуванням потенціалу міжнародної економічної інтеграції країни.

Література

1. Шапар А. Г. Основні технології формування вторинного ландшафтного та біотичного різ-

номаніття порушених земель [Електронний ресурс] / А. Г. Шапар, О. О. Скрипник, О. С. Тараненко, М. А. Ємець, Л. Б. Анісімова, І. І. Романенко // Екологія і природокористування. – 2015. – Вип. 19. – С. 79–86. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecolpr_2015_19_11.

2. Прокопенко В. І. Про критерії оцінювання ефективності збереження земельних ресурсів при відкритій розробці родовищ / В. І. Прокопенко // Економічний вісник НГУ. – 2015. – №2. – С. 183–189.

3. Сохнич А. Я. Оцінювання кредитоспроможності інноваційних проектів у системі управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] / А. Я. Сохнич, О. А. Сохнич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 6. – С. 63–70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_6_9.

4. Terehow E. Feststellung der ökonomisch zweckmäßigen ordnungsfolge der ausnutzung und der wiedernutzbarmachung von grundflächen in den tagebauen // Економічний форум. – 2015. – Том 3. – С. 245–252.

5. Горлачук В. В. Якісні аспекти визначення вартості рекреаційних територій [Електронний ресурс] / В. В. Горлачук, А. В. Січко // Бізнес-навігатор. – 2013. – № 1. – С. 274–280. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2013_1_54.

6. Півняк Г. Г. Synchro-mining: цивілізоване вирішення проблеми сталого функціонування гірничодобувних регіонів / Г. Г. Півняк, П. І. Пілов, М. С. Пашкевич, Д. О. Шашенко // Науковий вісник Національного гірничого університету. – 2012. – № 3. – С. 131–138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2012_3_24.

7. Швиданенко Г. О. Удосконалення механізму державного регулювання процесів екологізації гірничо-збагачувальних підприємств / Г. О. Швиданенко, Д. Г. Матукова. // Ефективна економіка. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_37.

8. Костюк У. З. Фінансування природоохоронної діяльності в Україні: сучасний стан та шляхи покращення / У. З. Костюк // Інноваційна економіка. – 2015. – № 1. – С. 181–186. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_1_35.

9. Георгіаді Н. Г. Сучасний стан підприємницької активності в Україні [Електронний ресурс] / Н. Г. Георгіаді // Ефективна економіка. – 2016. – №3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4818>.

10. Brown M. T. Landscape restoration following phosphate mining: 30 years of co-evolution of science, industry and regulation / M. T. Brown // Ecological Engineering. – 2005. – vol. 24. – pp. 309–329. Available at: https://www.researchgate.net/publication/248412636_Landscape_Restoration_Following_Phosphate_Mining_30_Years_of_Co-Evolution_of_Science_Industry_and_Regulation

11. Doley D. Adopting novel ecosystems as suitable rehabilitation alternatives for former mine sites / D. Doley, P. Audet // Ecological Processes. – 2013. – vol.

2. – no. 22. – pp. 1–11. Available at: <http://www.ecologicalprocesses.com/content/2/1/22>
12. Fourie A. A project-based mine closure model (MCM) for sustainable asset life cycle management / A. Fourie, A. C. Brent // Journal of Cleaner Production. – 2006. – vol. 14. – pp. 1085–1095. Available at: [https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/4324/Fourie_aProject\(2006\).pdf?sequence=1](https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/4324/Fourie_aProject(2006).pdf?sequence=1)
13. Limpitlaw D. Post-mining land use opportunities in developing countries – a review / D.Limpitlaw, A. Briel // Journal of the Southern African Institute of Mining and Metallurgy. – 2014. – no. 114(11). – pp. 899–903. Available at: <https://www.saimm.co.za/Journal/v114n11p899.pdf>
14. Маргасова В. Г. Економічна політика забезпечення стійкості економіки України в системі міжнародної економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. Г. Маргасова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 3. – С. 42–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_3_8.
15. Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, професора О. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 576 с.
16. ПРООН. Глобальні цілі сталого розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.
17. MiningFacts.org: a resource for canadian mining information. What happens to mine sites after a mine is closed? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.miningfacts.org/environment/what-happens-to-mine-sites-after-a-mine-is-closed/>
18. Welcome to the AMD&ART Project in Vintondale, Pennsylvania [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://amdandart.info/>
19. From mine to wine: creative uses for old holes in the ground. September 15, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://theconversation.com/from-mine-to-wine-creative-uses-for-old-holes-in-the-ground-3245>
20. West Virginia Mine Sites Touted for Agriculture Potential [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.voanews.com/a/west-virginia-reclaimed-mines/4111524.html>
21. From mine to tourist attraction: 6 innovative reclamation projects. Sep 15, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.miningglobal.com/mining-sites/photos-mine-tourist-attraction-6-innovative-reclamation-projects>
22. Global Sustainability in Mining Challenge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unearthed.solutions/global-sustainability-in-mining-challenge/>
23. Весел Н. Н. Усовершенствование технологии открытых горных работ в режиме землесбережения: монография / Н. Н. Весел, Т. Н. Мормуль; под науч. ред. проф. В. И. Прокопенко. – Днепропетровск: Наука и освіта, 2008. – 268 с.
24. Шаповал В. А. Розподіл відповідальності за екологічні наслідки економічної діяльності та здійснення природоохоронних заходів [Електронний ресурс] / В. А. Шаповал, І. А. Єремєєва // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції імені проф. Балацького О. Ф., м. Суми, 11–12 травня 2016 р.: у 2-х т. / За заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2016. – Т.1. – С. 100–102. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/49817/1/Shapoval_Economic.pdf
25. Єремєєва І. А. Групи інтересів як суб'єкти політики [Електронний ресурс] / І. А. Єремєєва, В. А. Шаповал // Політикус. – 2016. – Вип. 2. – С. 76–80. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2016_2_18.

СТРАТЕГИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОССТАНОВЛЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МЕСТНЫХ ОБЩИН

*В. А. Шаповал, к. э. н., доцент, Т. Н. Мормуль., к. т. н., доцент,
ГВУЗ «Национальный горный университет»*

В статье исследован международный опыт стратегического управления восстановленными землями в контексте экономического развития местных общин горнодобывающих регионов. Проанализирована регуляторная практика денежного обеспечения восстановления территории после завершения горнодобывающих работ. Осуществлена систематизация альтернативных направлений использования восстановленных земель в разных странах. Предложена модель процесса предпринимательского использования восстановленных земель как ресурса устойчивого экономического развития местных общин, а также теоретический подход к обоснованию инвестиционной привлекательности восстановленных земель.

Ключевые слова: экономическое развитие, предпринимательство, международный опыт, устойчивое развитие, восстановленные земли, стратегии, горнодобывающие предприятия, местные общины, инвестиционная привлекательность

STRATEGY OF ENTREPRENEURIAL USE OF RECLAMATED LAND: INTERNATIONAL PRACTICES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES

V. A. Shapoval, Ph. D (Econ.), Ass. Professor, T. M. Mormul, Ph. D (Tech.), Ass. Professor,
SHEI «National Mining University»

The international practices of reclaimed land use in the context of economic development of local communities of mining regions are studied. Regulatory practices of financial support to reclaim territories after completion of mining operations are analyzed. Alternative tendencies to use reclaimed land in different countries are systemized. A model for the process of entrepreneurial use of land as a resource of sustainable economic development of local communities is proposed, as well as theoretical approach to substantiate the investment attractiveness of the reclaimed land.

Keywords: economic development, entrepreneurship, international practices, sustainable development, reclaimed land, strategies, mining enterprises, local communities, investment attractiveness.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г.

Надійшла до редакції 18.12.17.